RUKOVOĐ

ZA

POČETNU STVARNU

ILI

ZAVIČAJNU OBUKU

PRVI DIO.

SASTAVIO

STJEPAN BASARIČEK.

U ZAGREBU.

NAKLADA HRV. PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOGA ZBORA.

ŠTAMPARIJA C. ALBRECHTA

1914.

KNJIŽNICA ZA UČITELJE.

IZDAJE

HRV. PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNI ZBOR.

KNJIGA LII.

RUKOVOĐ ZA POČETNU STVARNU
ILI ZAVIČAJNU OBUKU.

PRVI DIO.

ŠTAMPARIJA C. ALBRECHTA U ZAGREBU.
1914.

učitelj

RUKOVOĐ

ZA

POČETNU STVARNU

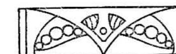
ILI

ZAVIČAJNU OBUKU

PRVI DIO.

SASTAVIO

STJEPAN BASARIČEK.

U ZAGREBU.
NAKLADA HRV. PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOGA ZBORA.
1914.

PREDGOVOR.

Prije petnaest godina napisao sam „Rukovođ za početnu stvarnu obuku.“ To djelo je već davno rasprodano, ali su ga učitelji, naročito mlađi, udilj tražili. Hrv. pedagoško-književni zbor, koji je u svoje doba izdao bio rečeno djelo među izdanjima za svoje članove, želio je, da ga sada nanovo izdade s preinakama i popravcima, koji su potrebni prema sadašnjim prilikama i zahtjevima današnjega vremena.

Na poziv Hrv. pedagoško-književnoga zbora ja sam se odazvao, ali ne da priredim, ma i u preinačenom ili popravljenom izdanju pređašnje djelo svoje, nego da izdam sasvim novo. To je trebalo učiniti i radi toga, što je novim nastavnim osnovama za pučke škole podan novi smjer početnoj stvarnoj obuci. No još više zato, što je pedagoška nauka tomu predmetu dala nesamo drugi pravac, nego i drugi duh ističući osobito potrebu samostalnoga kretanja i razvijanja tako osobnosti učitelja, kako i učenika. I vlastito moje iskustvo, što sam ga stekao rukovodeći praktične vježbe učiteljskih pripravnika ponukalo me je, da udarim drugim putem, nego što sam ga slijedio u prvom djelu, koje je bilo sastavljeno prema dotadašnjoj tradiciji i zahtjevima onoga doba.

Prije svega valjalo se okaniti sustavnoga skupljanja učiva, te slijediti put, što ga pokazuje priroda. Prije su se naime u pojedine metodičke jedinice prikupljali predmeti ponajviše prema njihovoj porabi ili ustrojstvu, bez obzira na mjesto i vrijeme, u kom su se javljali. Nije se pazilo ni na njihov međusobni odnos, nego se svaki sam za se prikazivao i obrađivao. Isto tako slabo se nastojalo o tom, da se prati razvitak svakoga predmeta, naročito organizama, nego su se oni pred učenike iznosili go-

tovi ili posve razviti, a često i u takvo doba, koje je za to bilo najnezgodnije.

U ovom djelu razdijeljeno je stoga učivo po godišnjim doba tako, te se svaki predmet može da proučava u pravo vrijeme, a ako je s obzirom na njegov razvitak nužno, i po više put u godini. Nijedan predmet ne motri se sam za se nego u svezi s onima, s kojima se zajedno nalazi, i koji makar kako utječu na nj.

Učivo, što ga sadrži ovo djelo, određeno je za prvo i drugo godište. Kao što se svatko uvjeriti može iz onoga, kako je to učivo predočeno u „sadržaju", u drugom se godištu obuka nadovezuje na ono, što se o nekom predmetu u isto doba učilo u prvom godištu. Prema potrebi može se stoga obučavanje vrlo lako udesiti tako, da se oba godišta spoje i da zajedno uče o istome predmetu. Razumijeva se, da ni samo učivo ni raspored njegov ne može vrijediti u svjema prilikama, nego ga valja udešavati prema mjesnim prilikama i posebnim potrebama škole, kako je to razložno u općem dijelu ovoga djela.

Posebni dio sadrži samo učivo, koje valja obraditi u pojedinim metodičkim jedinicama; ujedno je naznačen i red, kojim treba da se iznosi pred učenike. No ni to ne može da vrijedi u svakoj zgodi i prilici. U tom treba da se učitelju dade što više slobode. Još više je potebno, da bude slobodan u metodi, naročito što se tiče oblika i načina obučavanja. Učivo, koje se navodi na drugom stupnju svake metodičke jedinice, sadrži izvještaj učenika o onom, što su promatrala ili sama, ili na ekskurziji, ili na dobroj slici. Razumijeva se, da njihovi izvještaji ne mogu biti onako samostalni i dotjerani, pa ni onako detajlni, kako su prikazani u ovom djelu. Učiteljeva je dužnost, da im pomaže i da ih rukovodi. Kakvim će se oblikom i sredstvima poslužiti pri tom, to je njegova stvar. No sasvim bi naopako shvatio to onaj, koji bi htio, da sam ono kazuje, što je tamo navedeno. Takvim dogmatičkim načinom obuke sasvim bi se uništila samostalnost učenika, i oni se ne bi naučili ni motriti stvari, ni o njima razmišljati, nego samo naprosto ponavljati ono, što im se reklo. Sve to je dovoljno razloženo u općem dijelu ovoga djela, pa je stoga vrlo nužno, da se taj dio dobro prouči prije, nego se pristupi praktičnomu radu, koji je prikazan u posebnom dijelu.

Možda će se gdjekomu pričiniti, da se prema učivu, koje je prikazano u ovom djelu, odveć traži od učenika u prvom i drugom godištu pučke škole, i da se to ne može obraditi u manje povoljnim prilikama. Dopuštam, da će se u izvjesnim zgodama navedeno učivo moći i morati stegnuti, premda sam uvjeren, da je ono u potpunoj svojoj cijelosti potrebno, ako hoćemo, da se valjano razvije duh učenika i postavi čvrst temelj daljnoj obuci, naročito stvarnoj obuci u višim godištima.

U ovom djelu ne navode se pitanja učiteljeva ni odgovori učenika s razloga, koji su navedeni u općem dijelu. Dobar učitelj znat će najbolje, gdje će i kad će upotrijebiti koje pitanje. To se unaprijed jedva može odrediti, jer zavisi od odgovora učenika. Svakako se treba čuvati pustoga ispitivanja (katehizovanja), kao što je razloženo na svome mjestu u ovom djelu. Cilj pojedinih metodičkih jedinica nije naveden, kao što nije bio istaknut ni u prvom mom djelu ove vrste. Ni cilj se naime ne može odrediti tako, da bi vrijedio u svakom slučaju. O tom odlučuju također mjesne i individualne prilike, naročito stečeno iskustvo učenika.

Ovo djelo razlikuje se od prvoga i tim, jer se gotovo kod svake metodičke jedinice pokazalo, što bi se otprilike moglo crtati i kako. Crtarije te nijesu, niti hoće da budu uzori nego samo primjeri, a svaki učitelj može da za crtanje upotrijebi i kakav drugi predmet dotične metodičke jedinice, pa da ga i sasvim drukčije crtanjem prikaže. Ne valja ipak taj rad izvoditi tako, da učitelj na školskoj tabli nacrta neki predmet, pa da ga onda učenici precrtavaju, nego treba zahtijevati, da oni po vlastitom sjećanju i shvaćanju nacrtaju ono, što im se kaže. Istom poslije može

učitelj isti predmet pred učenicima nacrtati na školskoj tabli, da ga mognu porediti sa svojim crtanjem. I to je dovoljno objašnjeno u općem dijelu ovoga djela.

Mislim, da sam tako razložio sve, što je nužno, da se ovo djelo može valjano upotrijebiti, pa stoga i predgovor njegov završujem onako, kao što sam završio predgovor prvoga: „Dao Bog, da ova knjiga bude od prave koristi našoj školi i našemu narodu."

S. B.

OPĆI DIO.

1. Potreba zavičajne obuke.

Ima još mnogo i inteligentnijih ljudi, koji drže, da je sve znanje sabrano u knjigama. Prema tome ne treba po njihovu mišljenju za obrazovanje čovjeka ništa drugo, nego da ima prirođena dara i da nauči čitati. Oni priznaju, da je osim toga u današnje doba potrebna svakomu i vještina u pisanju i računanju. Sve drugo je po njihovu sudu suvišno u običnom životu, i koliko je potrebno, može da se nauči izvan škole. Naravno, da onda u pučkoj školi ne treba učiti nikakve stvarne nauke. Dosta je, da se čitaju knjige stvarnoga sadržaja, samo treba paziti, da su napisane lako, te ih svatko može razumjeti, i ono, što je u njima glavno, da može zapamtiti.

Nema doista pedagoga, koji bi se mogao složiti s tim mišljenjem. Pedagoška nauka protivi se tomu, da škola bude mjesto samo za učenje, a kamoli mjesto za biranje (dresiranje) u pustim vještinama, koje mogu da budu samo sredstvo, ali ne mogu da budu svrha obrazovanju ni na najnižem stupnju obuke. Već od Komenskoga traže pedagozi, da se u svjema školama, bez obzira na njihovu kategoriju, uče sve nauke, koje su potrebne za općeno obrazovanje, dakako u svakoj u drugom opsegu i u drugom obliku prema potrebi i zrelosti učenika. Stoga treba da se i u pučkoj školi uče stvarne nauke, naročito povijest, zemljopis i prirodne nauke.

Nijedan pedagog ne traži međutim, da djeca, čim stupe u pučku školu, počnu učiti navedene nauke. Kao što sjeme može da donese valjan plod samo onda, ako dospije u povoljno tlo, tako i obuka može da uspije jedino onda, ako u duši učenika nađe odziva, t. j. ako je ona spremna, da prihvati nauke.

Djeca ne dolaze doduše u školu bez ikakve spreme. Njihova duša nije podnipošto pusta i prazna, nego je puna sadržaja i puna života. Zarana već javila su se u njoj čuvstva radosti i žalosti, dosade i zabave, naročito čuvstva simpatije i antipatije za osobe i stvari, koje su oko nje, te utječu na nju. Usto su se u njoj razvile i mnoge težnje dobre i zle, pa je i volja dosta jaka, te hoće, da se očituje u radu ili barem u igri.

Ma da je umni razvitak u toj dobi djece dosta slab, ipak su ona dotle stekla priličnu zalihu spoznaja, u kojima su sadržani

elementi svega onog, što treba da dalje uče. Upravo zato mogu se i moraju se te spoznaje upotrijebiti u obuci uopće, a kod učenja stvarnih nauka napose; one treba da dadu građu za temelj, na kom će se osnivati daljni rad duše.

Svaki temelj treba nesamo da je čvrst nego i skladan, i zato se za nj ne smije upotrijebiti sirova građa onako, kako ju je priroda dala, niti se smije naprosto pobacati jedan njezin komad na drugi, nego se mora najprije svaki komad izgladiti, i zatim jedan s drugim složiti i čvrsto povezati, da se dobije cijelost, koja lako drži ono, što se na nju polaže.

Ni spoznaje, što ih djeca donesu u školu, nijesu onakve, kakve bi trebale da budu, da se mogne na njih nasloniti sav daljni rad i učenje. Mnoge su od njih nejasne i nepotpune, a ponajviše su pobrkane i neuređene. Valja ih stoga najprije pribrati i obraditi, t. j. objasniti i dopuniti, pa u neki red ili sklad dovesti. Radi toga je na nižem stupnju obuke potrebna p r i p r a v n a o b u k a. Takvu obuku zahtijevao je već Komensky, a počeli su je u školu uvoditi istom u Pestalozzijevo doba. Najprije su je zvali z o r n a o b u k a; u novije doba počeli su je zvati p o č e t n a s t v a r n a o b u k a, a i z a v i č a j n a o b u k a. Posljednje ime je najzgodnije, pa ćemo se i mi u daljem raspravljanju služiti samo tim imenom.

2. Zadatak zavičajne obuke.

Iz onoga, što smo naveli, da dokažemo potrebu zavičajne obuke, lako se može izvesti g l a v n i z a d a t a k njezin.

Prije svega treba da zavičajna obuka s p r e m i u č e n i k e z a p r i m a n j e n o v e n a u k e i l i n o v i h s p o z n a j a. Poznato je, da se nove spoznaje mogu uhvatiti i zadržati u svijesti samo onda, ako im dođu ususret srodne stare. O tom, koliko ima spoznaja u svijesti učenika, kao i o tom, kakve su te spoznaje, zavisi uspjeh obuke. Učitelj, koji se ne obazire na duševnu dispoziciju učenika, i naročito na spoznaje, što su ih već stekli, govori gluhima, i njegov se glas gubi kao glas onoga, što vapije u pustinji; on ne može da potakne um na rad, a srce ostavlja prazno, te onda i volja klone.

Prema tome bi trebalo, da u č i t e l j u p o z n a t o č n o d u š e v n i s a d r ž a j u č e n i k a. Taj zadatak je vrlo težak, jer učenici ne dolaze u školu s jednakom spremom, ni s jednakim

sposobnostima. Jedni su od naravi bistri, veseli i srčani, te ih sve zanima i sve hoće da vide, čuju i istraže, a usto su spremni i voljni na rad. Drugi su tupi, turobni i plašljivi, te ni za što ne mare, niti za što pitaju, a ne prihvaćaju se rado posla, pače ni igre. No ne mogu se svi učenici podijeliti samo na ta dva skupa. Svaki je od nih posebno biće, te svaki ima svoju posebnu narav ili ćud, i svaki je došao s drugom spremom u školu prema prirođenim svojim darovima i prilikama, u kojima se uzgajao. To je potvrđeno analizama dječjega duševnog života, što su ih izvodili neki pedagozi.

Poradi toga može se ustanoviti samo uglavnom postupak, koga se treba držati pri obuci učenika iste dobi i na istom stupnju razvitka. Sve drugo valja prepustiti učitelju, koji treba da uroni u dušu njihovu i svoj rad, naročito obuku udešava prema ćudi i shvaćanju svakoga pojedinca. Zavičajna obuka treba da pomaže svjema u onom, što je kod sviju nedotjerano i neuređeno, a osim toga valja da ide ususret svakomu u onom, u čem mu napose pomoći treba. Jednoličan postupak protivi se psihološkim zakonima, te mora da bude na štetu duševnomu razvitku djece.

Od djece, koja počnu polaziti školu, ne mogu se tražiti dotjerani logički pojmovi. Valja se dakle zadovoljiti i prirodnim ili psihičkim pojmovima, samo treba nastojati, da budu što stalniji i potpuniji, a usto dovoljno jasni i određeni. To se može postići tako, da se svedu nanovo na zorove, iz kojih su se i razvili. Drugim riječima, potrebno je, da djeca dotične stvari promatraju što točnije i svestranije.

Pomnjivim promatranjem stvari nesamo da će se usavršiti stečene spoznaje, nego će se rad duše razviti i u drugom pravcu. Prije svega naviknut će se učenici na to, da s v o j u p a ž n j u n a r a ć a j u s v e m u, š t o i h o k r u ž u j e, i da se čuvaju površnosti u proučavanju onoga, što treba da upoznadu. Tim, što im valja svaku stvar točno motriti i upoznati različne dijelove i svojstva njezina, dakle nesamo oblik i boju, nego i glas, što ga daje, kao i miris i ukus njezin itd., v j e ž b a j u s e s v a k o l i k a n j i h o v a o s j e t i l a. Poređujući stvari, dotično njihova svojstva, naučit će se učenici m i s l i t i, a pri tom će im ojačati i p a m ć e n j e.

Umije li učitelj zavičajnoj obuci dati prijatan oblik i zadahnuti je poezijom tako, da je ispreplete zgodnim pričicama i pjesmicama, onda utječe i na razvitak m a š t e, te pobuđuje

živ interes kod djece, iz čega se rađa ugodno čuvstvo, koje budi težnju i goni volju na rad. S velikim veseljem pričaju djeca, što su čula i vidjela, recituju i pjevaju pjesmice, crtaju promotrene stvari i izrađuju ih od zgodne tvari.

Već tim, što djeca pričaju pripovijesti, pa recituju i pjevaju pjesmice, vježbaju se u govoru. Osim toga navodeći ono, što su opažala, kad su promatrala stvari, naučila su pravilno imenovati i njih same i različne dijelove i svojstva njihova, a sve to suvislo i u skladnim rečenicama.

Iz svega, što dosad navedosmo, možemo ukratko izvesti ovo: Zadatak je zavičajne obuke, da spremi učenike za daljnu, naročito stvarnu obuku, i to tako, da stečene spoznaje njihove o različnim stvarima u zavičaju usavrši pažljivim i svestranim promatranjem. Tim se ujedno vježbaju osjetila učenika i jača se pamćenje. Zgodnom građom utječe se osim toga i na maštu, srce i volju. Ujedno se učenici uče misliti i svoje misli kazivati nesamo riječju nego i crtanjem i plastičnim prikazivanjem, pa se tako privikavaju i na rad.

3. Učivo zavičajne obuke.

Kako je već spomenuto, zavičajna obuka treba da se nasloni na stečeno iskustvo učenika. To iskustvo čine spoznaje o onom, što su imali prilike opažati prije, nego su počeli pohađati školu. U njihovoj duši živo se javlja uspomena na različne doživljaje u roditeljskom domu. Sjedeći u svojim klupama često pomišljaju na rad brižne majčice i marljiva oca, na igre i zabave s braćom, sestrama i ostalim drugovima u dvorištu, u vrtu, na ulici, u polju i šumi, na životinje, koje su im mile, i s kojima su provodili mnoge ugodne časove, na različne svečane dane i prigode.

Škola ne smije interes, što se u duši učenika razvio za stvari i događaje u pređašnjem njihovu životu, ugušiti pustim učenjem mehaničkih vještina, nego mora nastojati, da ga što više razbudi i prema potrebi proširi. To proširenje treba međutim da se vrši u onim granicama, koje čine da obuka može biti zorna u pravom i potpunom smislu te riječi. Valja dakle da se ograniči samo na ono, što jest, ili što se događa u zavičaju.

Budući da se pripravna ili početna stvarna obuka bavi samo proučavanjem onoga, što se može promatrati u zavičaju ili u okolini, koja je najbliža mjestu, u kom je škola, dotično mjestima, iz kojih djeca dolaze u nju, to je ona prozvana zavičajnom obukom.

Pojam zavičajne obuke uzet je ovdje u širem smislu, ali on može da obuhvati i pojam nauke o zavičaju, kojoj je glavni zadatak, da uvede učenike u zemljopisnu obuku, pa da ih naročito upozna s glavnim topografskim pojmovima i kartografskim znacima. Upravo je teško odijeliti proučavanje geografskih prilika od ostalih, naročito prirodnih i kulturno-socijalnih, što se opažaju u nekom kraju. Uistinu prikazuju se svi ti momenti našemu shvaćanju u najužoj i ponajviše u uzročnoj svezi. U svijesti učenika na početku školske obuke spoznaje tih različnih momenata nikako se ne dijele, pa je i posve pravo, da se ne cijepaju, dok sasvim ne sazru tako, da se mogu s uspjehom upotrijebiti kod učenja posebnih grana stvarne obuke (zemljopisa, povijesti i prirodnih nauka).

Dok se većina pedagoga slaže u tom, da su glavni izvori duševnoga života čovjekova priroda i život njegov u društvu, javljaju se u novije doba glasovi, naročito iz kruga pedagoga, koji se bave obukom mladeži u velikim svjetskim, trgovačkim gradovima, te hoće, da se zavičajna obuka ograniči jedino na proučavanje čovjekova života. Tako na pr. jedan od prvih zastupnika reformne škole u Njemačkoj Gansberg zahtijeva, da se iz početne školske obuke posve izluči prirodoznanstvena građa, pa da se gradska djeca bave samo pitanjima, koja ih mogu da zanimaju, a to su pitanja socijalna, etična, pravna, gospodarstvena i tehnička. Po njegovu mišljenju valjalo bi čak i iz nastavne osnove seoskih škola istisnuti nauku o prirodi, te je zamijeniti naukom o čovjeku u društvu. I drugi zastupnik reformne škole Scharrelmann tvrdi, da su zorovi o čovjeku i čovječjem životu mnogo vredniji i korisniji nego o životinjama i bilju.

S obzirom na istaknuto načelo, da zavičajnu obuku valja nadovezati na iskustvo i doživljaje djece, imadu oni, koji se bave početnom obukom u velikom gradu, sasvim pravo, kad zahtijevaju, da se pred oči učenika u takvu gradu dovode prizori, koji se odnose na život i rad u njemu. Ipak mislim, da se pogled učenika ne može i ne smije posve odvratiti od prirode. Iako se u samu prirodu izvan međa takvih gradova teško dolazi,

ipak to nije posve nemoguće, a napokon se i u najvećim gradovima može naći prilika za promatranje prirode, naročito u javnim vrtovima kao i u tom, što se mnogi ljudi u vlastitom domu bave gojenjem životinja (pasa, mačaka, ptica) i bilja, osobito cvijeća. U nas napose nije nijedan grad tako velik, da se učenici ne bi mogli odvesti u samu prirodu, da tamo promatraju njezin bujni život.

No ako već ni to ne bi valjalo, da se iz zavičajne obuke u školama velikih gradova posve istisne prirodni elemenat, onda bi sasvim pogrješno i posve protivno temeljnomu načelu zornoga obučavanja kao i zavičajne obuke bilo, kad bi se to učinilo u seoskim školama. Čovjeku na selu jest priroda prava majka, koja ga hrani i od zla brani; u njoj je odrastao i s njom se srastao; nju uživa i u njoj se raduje, a s njom zajedno i trpi, jer zao udes njezin ili nepogoda, koja se u njoj dogodi, donosi i njemu zlo. Sve su to doživjela i oćutjela djeca na selu već prije, nego su došla u školu, pa stoga se njihovo srce ne može tako lako odijeliti od prirode, i ona mnogo lakše zaborave i za roditeljski dom, nego za veseli život svoj u miloj prirodi.

Tko je ikoliko promatrao djecu, mogao je opaziti, da se ona nimalo ne zanimaju za stvari, koje miruju, a osobito, ako u njih ne smiju ni dirnuti. Samo onda pokazuju ona interes za takve stvari, ako ih mogu da upotrijebe u svojoj igri. Poradi toga većma ih veseli i prošupljen prosti lonac, s kojim mogu po volji baratati, nego najdragocjeniji sud, koji smiju samo da gledaju u sjajnom staklenom ormaniću. Poradi toga vole djeca životinje nego bilje, a slabo se zanimaju za rude. I mrtve stvari mogu da pobude zanimanje kod njih, ako daju kakav znak života od sebe, naime ako se giblju, ili se javljaju veskom (vrištanjem, lupanjem, cviljenjem, šuštanjem itd.) Djeca rado prinose džepnu uru k uhu, da čuju njezino kuckanje, slušaju s veseljem rominjanje potočića, puckanje kandžije, pucanje iz pušaka ili topova, tutnjavu željeznice, zviždanje parnoga stroja itd.

I uredbe društvenoga života zanimaju djecu, koliko imadu zgode, da ih motre i da shvate njihovu svrhu. Pri tom dakako najviše pomažu pojmovi, što su ih stekla o radu i redu u domu. Na temelju tih pojmova mogu se lako upoznati i s upravom u mjestu kao i s potrebom različnih javnih ustanova.

No djeca se ne zanimaju samo za sadašnje prilike, nego vrlo rado slušaju i o onom, što je bilo, i što se događalo u

prošlosti. Poradi toga valja upotrijebiti zgodne povjesne predmete u zavičaju, kao što je na pr. stari kakav grad ili zavjetna crkva, spomenik zaslužnu čovjeku itd., da se protumače društvene prilike i život u staro doba.

Iz svega, što je dosad rečeno, jasno se vidi, da je teško ustanoviti građu, koja bi vrijedila za svaki pojedini slučaj. Prilike prirodne i društvene u svakom su kraju drugojačije, te bi prema tome za svaku školu trebalo ustanoviti posebnu osnovu za zavičajnu obuku, a dosljedno tomu i poseban naputak ili rukovođ za tu obuku. I kad bi se htjelo sasvim točno provoditi načelo, da zavičajnu obuku valja prilagoditi nesamo prilikama mjesta, nego i vremenu, pa i individualnoj razlici djece, koja je svake godine drugojačija, onda bi se svake godine za svaku školu morala prirediti nova nastavna osnova. To može i mora da učini sam učitelj, koji ima prilike, da prouči sve one momente, na koje se valja obazirati pri sastavljanju detajlne osnove za zavičajnu obuku.

Rukovođ, kao što je ovaj, valja da bude od pomoći svakomu, i zato treba da poda građu, koja uglavnom vrijedi za najraznovrsnije prilike. Poradi toga nije se mogla u njemu obraditi građa, što je daje izvjesno neko mjesto ili kraj, nego je uzet idealan kraj, u kom su se mogle predočiti prilike, koje se nigdje tako točno i potpuno ne nalaze, kako su tu prikazane. Sasvim je naravno, da onda to nije mogao biti ni grad ni selo, a kamoli izvjestan grad ili selo, nego manji grad ili trgovište, koje se svojim prilikama, naročito pak društvenim uredbama i životom približava i većemu gradu i selu.

I pojedine metodičke jedinice u ovom rukovođu sadrže dosta obilnu građu, pa je jasno, da se ne će moći ovako, kako je iznesena, obraditi u svjema školama. Valjat ću je prema prilikama tu i tamo možda i proširiti, ali ponajviše stegnuti. Toliko slobode može se i mora dati učitelju. Što se u pojedinom slučaju može ili mora podati učenicima, to stoji jedino do njih, naime do toga, koliko je u njih razvijen interes za neku stvar, i koliko je za nju spremljen. Poradi toga treba da učitelj neprekidno, i ako je moguće, upravo eksperimentalno istražuje duševni život svojih učenika.

Učivo zavičajne obuke može se najzgodnije poređati prema godišnjim doba, jer se nesamo život u prirodi, nego u najviše prilika i rad čovjeka, naročito na selu, mijenja

prema različnim doba godine. Nije međutim ni potrebno, ni moguće, da se uvijek točno drži naznačen red. Izvanredne zgode mogu biti razlogom, da se od njega može i mora odstupiti. Pri tom pak treba dobro paziti na to, da se ne promaši najbolja prilika za promatranje izvjesnih pojava u prirodi, kao što je n. pr. nicanje i rastenje, pa cvjetanje bilja, zatim dozrijevanje i branje plodova, seljenje ptica itd.

U novije doba pojavilo se pače mišljenje, da o tom, što će se u izvjesnom času obrađivati u zavičajnoj obuci, može da odluči samo momentani interes učenika. Svakako je dobro, da se i to drži pred očima, ali se ipak izbor učiva za zavičajnu obuku ne može prepustiti pukomu slučaju, ako želimo, da se postignu oni zadaci, radi kojih je ona uvedena u školu.

4. Zavičajna obuka prema ostalim školskim naukama.

Bilo je pedagoga, koji su držali, da je posebna zavičajna obuka ili posebno promatranje (zrenje) stvari iz dječje okoline posve suvišno. Do toga mišljenja dovelo ih je to, što se rečena obuka u svome početku nazivala zornom obukom. Budući pak da je zornost temeljni metodički princip, koji valja upotrijebiti u cjelokupnoj obuci, dakle kod svake nauke, to je po njihovu umovanju bilo sasvim nepotrebno, da se zavičajna ili zorna obuka uvodi kao posebna nauka u školu.

Mnogi su htjeli, da se zavičajna obuka nasloni na obuku u jeziku, naročito pak da se spoji s obukom u čitanju. To su zagovarali ponajviše zastupnici analitičke metode početnoga čitanja, napose pak zagovornici realno-verbalne metode, prema kojoj se početno čitanje uči s pomoći takozvanih normalnih riječi. Želeći da obuka bude zorna, ne predočuju oni naprosto pisane ili štampane riječi, nego ih dovode u svezu sa stvarima, koje se njima imenuju. Te stvari učenici motre i opisuju, pa tako usavršuju nesamo svoje zorove, nego se vježbaju i u govoru.

Pristaše toga načina obrađivanja zavičajne obuke drže, da je jezična obuka glavna i temeljna, pa da oko nje valja pribrati (koncentrovati) svu ostalu obuku. No iz načina, kako oni sami udešavaju obuku u motrenju stvari, vidi se, da se tu ne radi tek o koncentraciji ili združenju stvarne ili zavičajne obuke s

jezičnom, nego o tom, da se učenje stvari podredi učenju riječi, a to je naopak postupak, jer stvar je starija od riječi, pa ako o kakvu podređivanju nauka treba govoriti, onda bi valjalo, da se jezična obuka podredi stvarnoj ili zavičajnoj.

Ističući potrebu koncentracije sviju školskih nauka u jednoj, koja najviše potpomaže razvitak ćudorednoga značaja, preporučuju pristaše „uzgojnoga obučavanja“, da se zavičajna obuka dovede u svezu s učenjem odabranih narodnih gatki. Po njihovu mišljenju pobuđuju gatke uvelike interes djece, koji se onda prenosi i na puste stvari, ako se zavičajna obuka naslanja na njih. U teoriji je ta misao dobra, i svakako je bolje, da se učenje stvari pribire oko učenja gatki, nego oko učenja pustih riječi. No valja priznati, da je teško odabrati takve gatke, koje bi mogle valjano poslužiti svomu glavnom zadatku, naime ćudorednom obrazovanju, i ujedno biti pouzdana i čvrsta podloga za zavičajnu obuku. Prema tome ne bi zavičajna obuka mogla da bude onako samostalna, kako je potrebno, da se postignu njezini posebni zadaci, među koje, kako prije razložismo, u prvom redu pripada sprema za ostalu, naročito stvarnu obuku u višim godištima.

U današnje doba traži vrlo mnogo pedagoga, da se zavičajna obuka uči nezavisno od svake druge nauke, i da direktivu prima od neposrednoga intesesa učenika, naime od onoga, što upravo njihovu dušu ispunjuje. Put, kojim zavičajna obuka treba da ide, jest put od djeteta k djetetu. Samostalna zavičajna obuka može da usporedno stupa uz ostale nauke i da ih potpomaže, ali ne smije nijednoj da naprosto služi.

Ima pedagoga, koji još dalje idu, te zahtijevaju, da se zavičajna obuka stavi u središte svekolike obuke u nižim godištima pučke škole, pa da se njoj kao glavnoj nauci upravo podrede sve druge nauke. Po njihovu mišljenju treba da zavičajna obuka bude stablo, iz koga se razvijaju ostale nauke kao grane i grančice. Prema tome bile bi spoznaje, što bi ih učenici stekli učenjem zavičajne obuke kao rezervoar, iz koga bi sve ostale nauke crple potrebnu građu. Čini se, da će to mišljenje održati pobjedu.

5. Metoda zavičajne obuke.

Metodička načela, koja vrijede za svaku nauku, vrijede u bitnosti i za zavičajnu obuku. No valja ih u njoj primi-

jeniti s osobitim obzirom na posebnu njezinu svrhu, osobitu narav učiva i ćud (raspoloženje) učenika, koje treba prevesti iz slobodnoga i veselog domaćeg života u ozbiljniji rad škole.

Kao kod svake nauke tako treba i kod stvarne obuke odabrati zgodan nastavni put, nastavni oblik i nastavna sredstva, te ujedno odrediti, kako valja prema psihološkim zakonima rašćlaniti učivo pojedine metodičke jedinice.

a) Put zavičajne obuke.

Zavičajna obuka bavi se samo onim, što je konkretno. Zadatak joj je, da se promotre stvari, pojavi i događaji u neposrednoj okolini učenika tako, da oni o njima dobiju točne i jasne zorove, dotično predodžbe. Od pojedinih predočaba mogu na temelju poređenja postati opće predodžbe (psihički pojmovi); ali opći (logički) pojmovi ne pripadaju u zavičajnu ili stvarnu obuku u nižim godištima škole. Promatrajući pojedine predmete ne traži se kod zavičajne obuke upravo ono, što je bitno, nego većma ono, što je slučajno, osobito ako je karakteristično. Bitnost je obično prikrivena i teže se otkriva, te nema nikakva čara za manju djecu, dok ono, što je slučajno (boja, vesak, kretanje itd.) većma pada u oči i zabavlja maštu. Put zavičajne obuke je prema tome i n d u k t i v a n (logično-analitičan), jer se polazi od posebna, pa koliko je potrebno i moguće, iz posebna (zorova ili predočaba) izvodi općeno (opće predodžbe ili psihični pojmovi).

Promatranje pojedinih predmeta ili pojava vrši se tako, da se pred oči učenika donesu najprije u cijelosti, jer su im iz iskustva poznati, ma da nemaju o njima točne zorove. Poslije toga svraća se njihova pažnja na pojedina svojstva ili dijelove stvari, koja im je predočena, i to najprije na one, koji su im najpoznatiji i najbliži njihovu shvaćanju. Budući da se tako ide od cijelosti k dijelovima, to je put zavičajne obuke ujedno i r e a l n o - a n a l i t i č a n.

b) Oblik zavičajne obuke.

Kod zavičajne obuke ne smiju učenici biti pasivni ili receptivni, t. j. oni ne smiju naprosto primati spoznaje ili znanje, što im ga drugi daje. Sve, što treba da spoznadu, neka sami promatraju i kazuju. Učitelj treba da im pri tom samo pomaže tako, da rukovodi njihovo promatranje, i da ih zgodnim na-

činom nuka, da kazuju, što im je poznato o predmetima, koje su promotrili, i što su na njima osobita opazili. To valja činiti više slobodnim i povjerljivim (familijarnim) razgovorom negoli pustim ispitivanjem.

Prema tome ne može oblik zavičajne obuke biti akroamatičan nego e r o t e m a t i č a n, ali ne eksaminatoran nego h e u r i s t i č a n.

c) Sredstva zavičajne obuke.

α) Promatranje ili zrenje.

Valja priznati, da se u zavičajnoj ili zornoj obuci često pretjerivalo u tom, što su pred učenika iznosili i neznatne stvari, te ih sa sviju strana potanko motrili i opisivali. Tako se kod učenika ubio svaki interes za tu obuku. Da se sačuvaju od te pogrješke, prešli su u novije doba neki pedagozi u drugu krajnost, te se protive neposrednomu motrenju stvari ili pojava, i hoće da se djeca u obliku pripovijesti sjećaju na ono, što su vidjela ili doživjela, i da se o tom povede s njima slobodan razgovor.

Takvo obrađivanje učiva zavičajne obuke može doduše pobuditi interes učenika i znatno utjecati na njihovu maštu. No valja uzeti na um, kako sjećanje često puta vara, te osobito djecu, u koje je mašta vrlo živa. može navesti na to, da stvari i osobito doživljaje svoje prikažu posve drukčije, negoli su uistinu bili. Tako se onda ne mogu dobiti jasne i točne spoznaje, koje valja da budu temelj sveukupnoj stvarnoj obuci. Jedino u jezičnom i estetičnom pogledu može takav način obrađivanja zavičajne obuke biti od znatne koristi.

Potrebno je dakle, da učenici kod zavičajne obuke promatraju sve ono, što treba da valjano spoznadu. Stare i nesavršene njihove predodžbe treba da se osvježe i usavrše zorovima. No valja paziti, da se promatranje ili zrenje udesi tako, da zaokupi sav interes učenika i zabavi svekolike duševne radnje. Treba zato ustanoviti, što i kako valja promatrati, da se postigne željeni uspjeh.

aa) Neposredno promatranje.

Najjasniji i najtočniji zorovi mogu se steći onda, kad se p r o m a t r a j u i l i u p o t r e b l j a v a j u s a m e s t v a r i, ili kad se u p r a v o p r a t i r a z v i t a k n e k o g a p o j a v a i l i d o g a đ a j a.

Pravo zanimanje pobuđuju stvari tek onda, kad se promatraju onako, kako se javljaju u životu, naime u njihovoj porabi ili radu. Ako je ikako moguće, valja dakle djecu odvesti onamo, gdje se stvari nalaze, da vide, kako se razvijaju i žive, ili da motre, kako se upotrebljavaju i za što. Mnogo toga mogu djeca opažati na dvorištu, u staji, u kuhinji, naročito gojenje domaćih životinja, upotrebljavanje njihovih proizvoda, kao jaja, mlijeka, itd. U vrtu, koji je barem na selu uza svaku školu, mogu učenici motriti, kako se razvija povrće i cvijeće, kako ptice pjevaju i traže sebi hranu; tu imadu prilike vidjeti i druge životinje korisne i štetne, naročito pčele, leptire, hrušteve itd. Na livadi vide djeca raznovrsne trave i poljsko cvijeće, krtinjake itd.; na polju motre rad ratara, cvjetanje i dozrijevanje žita, pa žetvu itd.; u šumi se dive golemim hrastovima, krasnim bukvama itd.; u bari promatraju žabu, kako se razvija, kako pliva i kako se hrani; u potoku vide različne ribe itd.

No nije dovoljno, da učenici tako promatraju samo život u prirodi, nego treba da isto tako proučavaju i kulturne ustanove ili rad čovjeka u društvu. Valja stoga učenike povesti po mjestu i izvan njega, da vide sve, što je ruka čovjekova stvorila, i što stvara, da osigura život čovjeku, pa da ga učini udobnim i ljepšim. Neka promatraju stare gradove i spomenike, crkve i dvorove, radionice i tvornice itd. Sva ta mjesta i svi ti predmeti daju vrlo mnogo zgode, da im se otvore oči, i da se ugodno zabavi duh i srce njihovo, a usto da se postavi čvrst temelj za daljnu obuku.

Valja priznati, da je obučavanje izvan škole dosta teško i s neprilikama skopčano, pa da se ne može udesiti u svako doba i kod svakoga vremena. Mnogo smeta i to, što se vani mnogo toga nalazi i zbiva, te može da pažnju djece odvrati od onoga, što bi im valjalo motriti. Poradi toga se teško održava i stega, naročito kod male djece, koja su nestašna i nestrpljiva. Ne treba ih stoga predugo zadržavati kod običnih pojava ili stvari, a prema prilikama valja ih razdijeliti i u odjele (po osam do deset ih), da lakše mognu motriti neki predmet, i da ih učitelj mogne bolje držati na oku.

bb) Posredno promatranje.

Ne treba misliti, da je motrenjem stvari i pojava izvan škole svršeno obučavanje. Utiske, što su ih stekla djeca vani, treba u školi dovesti nanovo u svijest i obraditi prema potrebi i svrsi zavičajne obuke. Pri tom se valja poslužiti pomoćnim sredstvima, koja mogu da donekle nadomjeste same predmete.

U novije doba ustali su neki pedagozi protiv takvih sredstava u zavičajnoj obuci, ali samo zato, jer se donedavno u tom odveć griješilo, te se mislilo, da je njihovo upotrebljavanje dovoljno za stvaranje ili dotjerivanje dječjih zorova. Ipak ona niti mogu, niti smiju da nadoknade same stvari, nego treba da samo pomažu obnoviti ono, što se uistinu motrilo ili doživjelo.

Najbolja su ona pomoćna sredstva, koja se najviše približavaju samoj prirodi. Ovamo pripadaju uredbe, koje su udešene, da se može što lakše i točnije motriti razvitak nekih prirodnina, kao što su na pr. stakalca i lonci za gojenje bilja, ormanići za gojenje gusjenica, akvariji za gojenje vodenih životinja i bilja itd.

Prirodnim predmetima približavaju se preparati, t. j. bilje i životinje (u cijelosti ili dijelovima) tako priređene ili spremljene, da se mogu držati i sačuvati od skvarenja. Neki preporučuju takve preparate, koje mogu sama djeca da prirede ili spreme, kao što je na pr. zbirka karakterističnoga lišća, plodova i sjemenja. No ne preporučuje se pravljenje herbarija, jer za to djeca u prvim godištima pučke škole nemaju ni vremena ni sposobnosti, a i posve je to suvišno kod zavičajne obuke, koja treba da promatra stvari onako, kako se nalaze u životu, a ne odijeljeno od njega. Stoga zabacuju mnogi svaki preparat, pa i životinjski; neki dopuštaju ipak, da se upotrijebe preparati onih životinja, koje se u prirodi ne mogu točnije promotriti, jer brzo iščezavaju ispred oka, ili jer se nalaze u većoj udaljenosti.

Uz preparate upotrebljavaju se u obuci često i modeli, koji su načinjeni bud od kakve tvari, a zadatak im je, da u umanjenom ili povećanom obliku prikažu prirodne predmete ili rukotvorine. Mnogi se modelima kao pomoćnim sredstvima u obuci još više protive negoli preparatima, jer da uz druge nedostatke imadu i tu pogrješku, što djeca prema njima mogu da stvore krivi pojam o veličini predmeta. Zavičajnoj obuci uopće nijesu baš nužni modeli, ali interes, što ga djeca pokazuju za svoje igračke, naročito za lutku, konja, jagnje itd., svjedoči, da se u izvjesnim prilikama i to sredstvo može s uspjehom upotrijebiti.

Vrlo obično pomoćno sredstvo u obuci jesu slike, koje su dosad u zavičajnoj obuci gospodovale tako, te se gotovo posve

zaboravljalo za neposredno motrenje, naime za motrenje samih stvari u prirodi. Poradi toga javili su se u novije doba glasovi, neka bi se slike posve odstranile iz zavičajne obuke.

Slikama se prigovara najviše zato, što su na njima prikazane samo dvije dimenzije (širina i visina), dok se treća (debljina) mora pomišljati. Nedostatak je njihov i u tom, što ponajviše prikazuju stvari mnogo manjima, nego su uistinu, te ih prikazuju samo u jednom momentu kretnje; mačka na pr. vreba miša, koji se pomalja iz rupe, ali se dalje ništa ne događa. Napokon se navodi još i to, da slike ne mogu podati potpunih zorova, jer prikazuju samo ono, što se na stvarima može vidjeti, a ne prikazuju, a niti mogu da prikažu svojstva, koja se opažaju ticanjem ili dodirom, čujanjem, mirisanjem i kušanjem.

Protiv toga se može navesti, da se slikom bolje nego ikojim drugim pomoćnim sredstvom može stvar prikazati u njezinoj okolini (milijeu). Ako je pak slika umjetnički izrađena, onda je iluzija, što je izvodi u duši gledaoca takva, da se gotovo potpuno nadoknađuje ono, što na njoj nije prikazano. Dijete, u kojega je živa mašta, vidi onda na njoj i treću dimenziju i pravu veličinu, naročito pak nastavak započetoga kretanja, a može da pomisli i druga svojstva stvari, naročito kakav vesak (glas) daje, kakva joj je površina (glatka ili hrapava) i sadržina (tvrda ili meka), toplota, miris i ukus. Poznato je naime, da se zamjedbe, koje su združene u jednu spoznaju (zor ili predodžbu), međusobno potpomažu, te kod obnavljanja jedna drugu dozivlje u svijest.

Razumijeva se, da se tako mogu shvatiti samo one slike, koje prikazuju poznate stvari i prizore, ili barem takve, koji su su im slični. Kad se motre takve slike, onda se u duši bude uspomene na vlastite doživljaje. Tako se ne obnavljaju samo spoznaje (predodžbe), nego i čuvstva kao i težnje ili radnja volje, što je s njima bila spojena. I to je onaj užitak, koji i odrastao čovjek traži i nalazi gledajući lijepu sliku ili kip. Čemu dakle, da se taj užitak uskrati djeci!

Prema tome mogu valjane slike od znatne koristi biti i u zavičajnoj obuci, samo ih treba upotrebljavati u pravo vrijeme i na pravome mjestu. Ne mogu doduše sva djeca jednako lako razumjeti slike; jer nemaju sva jednaku sposobnost ili dar za shvaćanje oblika i boja, ali upravo zato valja ih vježbati, da uče „čitati“ sliku, t. j. opažati ono, što je na njoj prikazano.

cc) Način promatranja.

Svrha i narav zavičajne obuke zahtijeva, kako je spomenuto, da se stvari promatraju tamo, kamo ih je postavila priroda ili potreba života. Poradi toga valja da se udešavaju e k s k u r z i j e ili š e t n j e s djecom. To nije laka ni ugodna stvar, naročito kad su djeca mala, te još nijesu pravo naučila, da se drže na okupu i pomnjivo paze na ono, što im se pokazuje. Poradi toga i ne treba djecu već prvih dana školskoga njihova života voditi u šetnju. U to vrijeme neka se bave motrenjem onoga, što je u učionici i domu.

Svaka školska šetnja treba da ima točno određen zadatak tako, da se pažnja djece može navratiti na ono, što upravo treba da se promotri s obzirom na učivo, koje se iza toga misli obrađivati u školi. Ipak se može dogoditi, da se povrh toga promatra i znatniji ili izvanredan kakav pojav, naročito ako se valja bojati, da se drugom zgodom ne bi mogao promatrati. Valja nastojati, da iza promatranja stvari na školskoj šetnji i obrađivanja dotičnoga učiva u školi ne bude prevelik razmak.

Svakako je potrebno, da učitelj dobro pozna mjesto, na koje će voditi svoje učenike, i da se valjano spremi za ono, što im tamo želi predočiti. Ne treba misliti, da je takva sprema suvišna za zavičajnu obuku, ili da je potrebna samo za zemljopisnu i prirodopisnu obuku u višim godištima. Što su djeca manja, stim više treba sposobnosti i spreme za njihovo obučavanje. Nije teškoća u samoj tvari ili učivu, nego u obliku ili načinu obučavanja, koji valja da se priljubi dječjemu interesu i načinu mišljenja.

Prije negoli se pođe na šetnju, valja navijestiti učenicima njezin cilj, t. j. treba im kazati, kamo se ide i što će se motriti. Tako će se u njima pobuditi interes za šetnju i ono, što će im se predočiti. Učitelj će jedva moći postići, da svi jednako paze i gledaju ono, što on upravo pokazuje. No jedan će opaziti ovo, a drugi ono, i tako će se njihova opažanja dopunjati. To će se poslije u školi sabrati u jednu cijelost.

U novije doba istaklo se, da je najveća pogrješka, što se u zavičajnoj obuci u jednoj metodičkoj jedinici obrađuje samo pojedini predmet, na pr. konj, guska itd. Takav prigovor vrijedi jedino onda, ako se neka stvar promatra sama za se, bez obzira na ono, što je okružuje, ili što je s njom u svezi. Potrebno je ipak, da se jedna stvar stavi u središte učiva, koje valja obraditi

u izvjesno doba, pa da ova kao glavna zaokupi duh učenika i i u sebi pribere sve ostalo kao uzgredno ili podređeno. Koliko je više moguće, neka se u zavičajnoj obuci prikazuje život, a ne pojedine stvari.

Promatrati stvari znači pratiti promjene, koje se zbivaju s njima ili na njima. Zato nije dovoljno, da se neka stvar u prirodi motri samo u jednom momentu njezina razvitka, nego se treba češće vraćati k njoj. U proljeće valja na pr. kod drveta motriti, kako pupa i cvjeta, a u jesen, kako plod dozrijeva, i kako se bere; kako lišće gubi zelenu boju, i kako otpada itd. Preporučuje se, da se sve to motri na istom drvetu u različno doba. Tako valja raditi i kod drugih stvari, te na istome polju, gdje smo pratili oranje ratarovo, treba motriti, kako se sije žito, kako ono raste i uspijeva, pa kako se žanje i sprema.

Budući da zavičajnu obuku valja udešavati prema prilikama mjesta i prema iskustvu učenika, to se za nju ne da propisati stalan red ni postupak stim više, što u toj obuci mnogo više nego u ikojoj drugoj odlučuje i osobnost učiteljeva, koji treba da u nju unese što više duha i života. Poradi toga valja odbaciti svaku šablonu i svako promatranje ustanovljenim redom, na pr. od glave do repa, ili od korijena do cvijeta i ploda.

U svakoj šabloni je nešto ukočena i neprirodna, što nimalo ne prija djeci, a ne godi baš ni učitelju. Otud ne slijedi, da se u obuci uopće, a u zavičajnoj napose, ne treba držati nikakva reda. No taj red ne smije da bude uvijek isti, nego ga valja udešavati prema posebnoj naravi učiva i interesu učenika. Svaka stvar prikazuje se čovjeku drukčije i svaka je u drugom odnosu s njegovim životom. Prema tome je kod čovjeka, a pogotovu kod djeteta, koje sve shvaća subjektivno, različan interes za stvari i ono, što se na njima opaža. Čemu, da se promatranje ružice u vrtu započne promatranjem njezina korijena, kad dijete nimalo za to ne mari, a veseli ga osobito njezin cvijet! Čemu da dijete točno opisuje glavu patkinu, kad ga više zanima okretno njezino plivanje i ronjenje! Interes dječji u svezi je najviše s onim mjestima, dijelovima ili svojstvima stvari, koje su u uspomeni njegovoj skopčane s najživljim čuvstvom, i koje su najprije i najjače zaokupile njegovo opažanje. Prirodno je stoga, da se promatranje stvari započne s takvim dijelovima ili svojstvima stvari, a uz njih nadoveže promatranje onoga, što još može da pobudi zanimanje učenika, i što im valja naučiti;

dok se ono, što je bez svakoga interesa za njih, može i posve izostaviti, jer se u zavičajnoj obuci ne radi toliko o opsežnosti ili potpunosti, koliko o jasnoći i točnosti spoznaja.

Mnogo se u zavičajnoj obuci griješilo i tim, jer se promatralo samo ono, što se moglo opaziti vidom. Tomu je bilo uzrokom najviše to, što se ta obuka obično vršila samo u školi i jedino spomoću slika ili sličnih sredstava. Valja nastojati, da kod promatranja stvari budu zaposlena i ostala osjetila. Treba na šetnjama svraćati pažnju djece na glasove životinja, na žuborenje potočića, šuštanje lišća itd. Mnoge stvari neka uzmu u ruke, i neka određuju njihovu težinu i veličinu, pa kakva im je površina i sadržina. Ako je potrebno, neka odrede i druga njihova svojstva, naročito miris ili ukus.

Ne valja se međutim u zavičajnoj obuci baviti samo tim, da se ustanovi oblik i druga svojstva stvari, nego valja da se promatra više njihov život i potreba u životu. Tim je ujedno određen red, kojim treba da se promatraju. Valja slijediti život i stvari promatrati onako, kako se razvijaju, ili kako se našemu oku vremenim redoslijedom javljaju. Prema tome treba najprije kod organskih stvari predočiti rad ili život njihov, a onda će učenici lako razabrati, čemu su pojedini dijelovi ili ustroji njihovi, i zašto su baš onakvi, kako ih je priroda stvorila. Tako se djeca počnu zanimati i za ono, što bi ih inače ostavilo možda posve hladne. Kod rukotvorina ili mrtvih stvari valja prije svega svratiti pažnju na njihovu svrhu ili porabu, i onda će učenici lako pojmiti, čemu im pojedini dijelovi, i zašto moraju da budu onakvi, kako su načinjeni.

Kad se u obuci upotrebljavaju pomoćna sredstva, onda ih valja tako postaviti, da ih mogu dobro promatrati svi učenici. Ne treba ih držati u ruci, nego ih treba postaviti na više mjesto, ili objesiti na zid, ili na školsku tablu, koja neka bude upravo pred učenicima.

Upotrebljavajući slike u zavičajnoj obuci valja postupati tako, da se mogne postići ona korist, koju one mogu da dadu djelujući nesamo na um nego i na srce i volju. Ako je slika valjana, onda ne prikazuje stvar naprosto i samu za se, nego prikazuje neki događaj o izvjesnoj stvari, ili kakav prizor iz njezina života i rada. Obično se takva slika objesi pred učenike, pa se onda glavna stvar na njoj promatra i opisuje. Tako se ne postiže ono, što bi se moglo i moralo postići. Djeca se takvim

promatranjem umore i pri tom ništa ne uživaju, ili puste, da radi njihova mašta, pa tako odvrate pažnju od onoga, što im se predočuje, te se zabavljaju onim, što im se na slici upravo sviđa, ili što je u duši njihovoj probudilo kakvu uspomenu.

Prije nego se slika otkrije i objesi, valja učenike pripraviti za ono, što je na njoj prikazano. To se može učiniti tako, da se sjete na doživljaj, koji je sličan prizoru ili događaju, što je prikazan na slici, ili je možda s njim u svezi. Tako se stvori povoljna dispozicija u duši učenika, i oni motre ono, što slika prikazuje s potpunim interesom. Svaki spaja s njom svoje doživljaje i svaki nalazi na njoj nešto, što se s tim doživljajima slaže ili od njih razlikuje. Prije svega treba da se promotri prizor u cijelosti, a onda tek treba prema potrebi razmatrati stvar, koja je u središtu same slike. Tom prilikom opažaju djeca i osobitosti slike, na pr. da je konj putast, ili da se na hrptu svinje pruža crna pruga itd. Takva su opažanja znak pomnjiva promatranja, pa to ne treba sprečavati, makar da su to posve slučajni biljezi navedenih stvari. Valja pamtiti i to, da se živa mašta djece ne zadovoljava uvijek onim, što je upravo prikazano na slici, nego vodi njihov duh natrag i naprijed; ona hoće naime da znadu, što je prije toga bilo, i što će se dalje dogoditi. Ni to ne treba sprečavati, nego usuprot potpomagati tako, da se djeca zgodnim načinom ponukaju, da riješe pitanja, koja se u njihovoj duši rađaju sama od sebe, i koja zabavljaju njihovu maštu. U rješavanju takvih pitanja neka po mogućnosti svi sudjeljuju, pa će slika biti življa i potpunija.

β) Izvješćivanje ili kazivanje.

Nije dosta, da se stvari samo promatraju, nego treba da se i izvješćuje ili kazuje, što se na njima opaža, ili što se opažalo, naročito na školskim šetnjama, ili još prije, nego su djeca počela pohađati školu. Kadgod i gdjegod je to moguće, neka to čine sami učenici, a učitelj pritječe u pomoć samo u krajnjoj potrebi i tako, da ne smeta slobodan i samostalan rad svojih učenika. U tom su u današnje doba složni svi pedagozi; no manje su složni u pitanju, kako da se uđesi izvješćivanje.

aa) Ispitivanje.

Donedavno smjeli su učenici izvješćivati o onom, što su motrili, samo na pitanja učiteljeva. To je bila prava muka za njih, jer nijesu mogli svomu srcu dati oduška, niti pravo kazati, što su upravo opazili i doživjeli promatrajući neki predmet. Radi toga digli su se u novije doba pedagozi protiv takva izvješćivanja o onom, što se promatralo. Umjereniji dopuštaju, da se može upotrijebiti samo kod ponavljanja, da se vidi, koliko su se učenici zapamtili od onoga, što se promatralo, i što im je valjalo naučiti.

Protivnici ispitivanja navode, da je u suprotnosti sa životom. Neprirodno je, vele oni, da onaj, koji zna, pita onoga, koji ne zna, osim da posljednji pravi ispit, na temelju kojega mu treba dati svjedodžbu o znanju, što ga je stekao. Ispitivanje u zavičajnoj obuci, navodi se dalje, glavni je uzrok tomu, što između učitelja i učenika nema one povjerljivosti, koja je potrebna nesamo za obuku nego i za uzgajanje uopće. Učenici vide u svom učitelju oštra suca, te se ne usuđuju pravo ni odgovarati na njegova pitanja, jer se boje, da ne bi krivo odgovorila, i tako zaslužila, da ih ukori ili barem oštrije pogleda. Odgovarajući uvijek samo na učiteljeva pitanja ne nauče se učenici misliti svojom glavom, niti misli svoje suvislo kazivati, pa naviknu na to tako, da ni na višem stupnju obučavanja ne umiju reproducirati svoje znanje, nego samo na pitanja.

Valja priznati, da u navedenim prigovorima ima mnogo istine. Treba se dakle okaniti pustoga ispitivanja u zavičajnoj obuci, te nastojati, da se djeca naviknu na to, da pitaju za ono, što bi htjela da saznadu. Na mnoga pitanja pojedinih učenika ne će trebati odgovarati sam učitelj, jer će se vrlo često javiti drugi učenici, i dati potreban odgovor. Ako se to ne dogodi, onda neka učitelj odgovori tako, da učenici dobiju volju i povoda dalja pitanja upravljati na nj. Tako će se kod učenika pobuditi živ interes za stvar, a učitelju će se pružiti zgoda, da što dublje uroni u dušu njihovu.

Istina je, da se i kod takva načina obučavanja mogu dogoditi neprilike. Učenici mogu iznijeti i takva pitanja, na koja se ne može odgovoriti, ili koja bi obučavanje mogla odvesti stramputice. Učiteljeva je stvar, da navede ono, o čem se govori ili izvješćuje, u pravu kolotečinu tako, da pitanja, koja se ne tiču predmeta obuke, ili na koja se ne može odgovoriti, lijepim načinom odbije primjedbom, da će se o tom govoriti drugom zgodom.

No ne može se ni učitelju oduzeti pravo, da pita, ako želi, da sazna od djece ono, što mu nije poznato. Kad mu valja

istražiti iskustvo, što su ga djeca stekla prije, nego su počela ići u školu, ili što su opažala sama; zatim kad hoće da dozna za njihove doživljaje, ili da čuje, što misle i kako sude u nekoj stvari ili događaju: onda je nužno da pita.

bb) Pripovijedanje.

Kako je već napomenuto, ima pedagoga, koji hoće, da se u zavičajnoj obuci iznose pred učenike jedino uspomene i doživljaji njihovi, i to poglavito u obliku pripovijetke. Povod za pripovijedanje daje zgoda, koju je učitelj slučajno doživio, ili je barem prikazuje tako, kao da ju je doživio. Pošto je ispripovijedao takav svoj doživljaj, pita učenike, nijesu li i oni štogođ slična doživjeli, pa ih poziva, da i oni to pripovijedaju.

Zagovornici navedenoga postupka u zavičajnoj obuci navode, da mala djeca ne mare za stvari same o sebi, jer u njih još nije razvijen stvarni ili znanstveni interes. Takvoj djeci da gode samo pričice i pripovijedanje kojekakvih čudnih zgoda. Ti su razlozi svakako opravdani, a u prilog pripovijesti može se navesti još i to, da je ona doista najzgodniji oblik za to, da se u suvislu cijelost dovede ono, što se na nekoj stvari promatralo i opažalo.

Ipak se sva zavičajna obuka ne bi mogla podati u pripovijetkama već ni radi toga, što se hoće poseban dar za to, da se sastave valjane pripovijetke, koje treba da u pjesničkom obliku prikažu neku stvar ili pojav sasvim istinski i realno. Takva dara nema u svakoga učitelja, pače su vrlo rijetki, koji se mogu time pohvaliti. Teškoća u tom povećava se još i tim, što nije dosta, da pripovijeda samo učitelj, nego bi trebalo da pripovijedaju i učenici, ili barem da učiteljevo pripovijedanje dopunjaju, naročito pak da nastave i kraju privedu ono, što je on počeo pripovijedati. No pri tom se može dogoditi, da ih mašta tako zavede, te se znatno udalje od istine, što nikako ne može biti u prilog svrsi zavičajne obuke.

Iako se sva zavičajna obuka ne može podati u obliku pripovijedaka, to je ipak dobro, da se pojedini dijelovi njezini isprepletu pripovijetkama, ili da se obrađivanje njezina učiva dovodi u svezu s poznatim pripovijetkama, koje ga rasvjetljuju, te mu podaju osobitu čar.

cc) Slobodan razgovor.

Da se uklone jednoj i drugoj krajnosti, naime pustomu ispitivanju i pripovijedanju, preporučuju mnogi, da učitelj s učenicima povede slobodan razgovor o onom, što su promatrali ili doživjeli. Takav slobodan razgovor razvije se između učitelja i učenika, ako se obuka udesi tako, da učenici mogu pitati za sve ono, što žele znati.

Kod slobodna razgovora učitelj ne zadaje pitanja, nego nuka učenike, da kazuju, što su opažala, i kako ih se to doimalo. Takav način izvješćivanja doista je skopčan s teškoćama, ali je svakako prirodniji od ispitivanja i lakši od zaodijevanja učiva u priče. Ako učenici svoga učitelja susreću s potpunim pouzdanjem onako kao svoje roditelje, braću, rođake i prijatelje, te opaze, da on rado sluša, što oni kazuju, a nimalo se ne srdi, ako štogođ i krivo kazuju, onda je dovoljna i jedna samo riječ ili mig, da kažu, što im je na srcu ili u pameti, i to bez svakoga zapinjanja i prekidanja. Čemu se ne dosjeti jedan, to vrlo rado nadopune drugi, i tako njihovo kazivanje uz potrebnu pripomoć i zgodno rukovođenje učiteljevo daje skladnu cijelost. Tako učenici i ne osjete, da uče i da su u školi, nego misle, da se zabavljaju u ugodnom društvu, ili da se razgovaraju sa svojima u domu.

Kod slobodnoga kazivanja daje se učenicima više slobode nego kod ispitivanja. Često se događa, da pojedini učenik bez ikakva poziva ili učiteljeva dopuštenja upadne zgodnom primjedbom u riječ onomu, koji govori ili izvješćuje o svojim opažanjima. Biva i to, da najednom počne i više njih govoriti, jer mnogi jedva čekaju, da i oni kažu, što su opazili ili doživjeli. Učiteljeva je stvar, da prema prilikama učini red, i da prema ćudi svojih učenika jedne suzbija u prekorednoj govorljivosti, a druge potiče, da budu smjeliji, pa da i oni kazuju ono, što znadu; bolje reći, ono, što misle i ćute.

Sloboda, što je upravo ocrtasmo, sasvim je opravdana, dok se skupljaju ili pribiraju dječja opažanja. Čim valja skupljenu građu svesti u jednu cijelost, treba da učitelj prihvati rukovodstvo, i da kazivanje učenika navede na onaj pravac, koji je potreban, da se dobije pregledna slika promotrena predmeta. Otud ne slijedi, da takva slika mora biti shematična, štoviše prema naravi zavičajne obuke treba da ima konkretan karakter i kolorit dječjega duha i čuvstva.

Kazivanje djece ne može da bude dotjerano, naročito u formalnom pogledu. I odrasli govore često u nepotpunim ili eliptičnim rečenicama, pomažu se u govoru kojekakvim riječima,

muče se, dok za misao svoju nađu zgodnu riječ itd., da i ne govorimo o jezičnim ili gramatičkim pogrješkama. Da li je onda čudo, ako djeci, koja su počela tek u školu ići, ne teče govor onako lako, kako bismo možda željeli!

Spočetka govore učenici sasvim u dijalektu onoga kraja, u kom je škola. Mnogi učitelji to ne dopuštaju, nego neprestano popravljaju dijalektičke osobitosti i zamjenjuju ih književnima, te zahtijevaju, da učenici za njima govore pojedine riječi i rečenice; događa se pače i to, da izvrgavaju ruglu dječji govor. To ne valja, jer se tako djeca zaplaše i ne mogu slobodno da kazuju ono, što misle ili znadu. I odraslima smeta neprekidno prekidanje govora i popravljanje učinjenih pogrješaka.

Nedostatke u kazivanju učenika tako stvarne, kako i jezične treba svakako popravljati; ali to valja činiti postepeno i tako, da oni to jedva opažaju. Jezične pogrješke izgubit će se malo pomalo, kad mlađi učenici čuju od starijih, a osobito od učitelja, kako treba govoriti, i koje riječi njihova dijalekta valja zamijeniti onima, što se upotrebljaju u knjizi. Stvarne pogrješke treba smjesta popravljati samo onda, ako bi mogle učiniti pomutnju u shvaćanju djece; inače je bolje, da se zapamte i pribilježe, pa đobrom zgodom poprave. Svakako je najbolje, da učenici sami popravljaju takve pogrješke; no učiteljeva je dužnost, da svrati njihovu pažnju na njih, i da im prema prilikama i potrebi pomaže kod popravljanja.

γ) Vježbanje ili rad.

Nedavno je četvorogodišnja unučica pisca ove knjige izjavila, da ne će ići u školu, jer je čula od djece, koja idu u školu, da se u njoj samo mirno sjedi i sluša. Iz tih riječi vidi se jasno, što dječje srce traži. Zdravo dijete ne voli da miruje, osim kad otpočiva; ono hoće da se kreće i da radi, makar da je spočetka taj rad samo igra.

Poradi toga bi škola, naročito u nižim godištima, morala nastojati, da zadovolji težnju djece za radom. Tako bi ona manje osjetila gubitak mnogih ugodnosti, što su ih uživala u domu, i radije bi išla u školu. Koristi, što bi ih otud moglo da crpe uzgajanje uopće, a uzgajanje volje napose, ne treba ni spominjati. Istaknuti valja samo to, da bi se valjano udešenim radom mogla znatno potpomoći obuka svakoga predmeta, naročito pak zavičajna obuka, kojoj je zadatak, da stečene spoznaje učvrsti i usavrši ponovnim motrenjem ili zrenjem.

Da se dobiju jasne i točne spoznaje, nije dosta, da se predmeti, kako je već spomenuto, motre samo vidom. Istina je, da su zamjedbe, koje se steku vidom, vrlo određene, ali one same ne bi mogle dati točne spoznaje stvari, naročito se samim vidom ne bi mogao upoznati oblik stvari ili njihovo protezanje u prostoru. Valja stoga da se stvari motre i drugim osjetilima, osobito pak ticanjem ili dodirom. Nije stoga pretjerano, ako se veli, da se oči za pravo i točno gledanje mogu odgojiti jedino pipanjem.

Ali nije dovoljno ni to, da se samo gotove stvari upoznaju različnim osjetilima, i naročito nesamo gledanjem nego i dodirom ili pipanjem, već je potrebno, da se stvari i izrađuju. Kad valja izraditi stvar, onda je čovjek prinuđen, da je točnije promotri sa sviju strana, a jer izrađivanje dulje traje, to se oblici dublje urežu u pameti. Nitko zaista ne pozna stol i sve njegove dijelove tako dobro kao stolar; isto tako nema nitko jasnije spoznaje o košulji od švalje, koja ju je šila.

Zahtjev, da se uvede rad u školu kao sredstvo uzgajanja i pripomoć obuci nije posve nov. Davno su ga istakli mnogi pedagozi, a nekoji su ga i uveli u svoje zavode i škole. No istom u novije doba počeo se rad opsežnije i sustavnije uvoditi u pučku školu, te se dovodi u svezu s obukom različnih predmeta naročito pak s naukom o zavičaju.

Najglavnije vrste ili oblici rada, koji se vrši uz zavičajnu obuku, jesu crtanje, ručne radnje, prikazivanje čina ili događaja i kazivanje (recitovanje) pjesama.

aa) Crtanje.

Uz zavičajnu ili zornu obuku učilo se vazda i crtanje tako, da su učenici pravili crteže promotrenih predmeta. Obično se crtalo u četvorinastim mrežicama od crta ili među točkama, koje su bile tako raspoređane, da su davale također mrežu pravilnih četvorina. Crtalo se po urneku (uzoru), što ga je učitelj načinio na školskoj tabli. I tako su djeca bila pri obuci zabavljena poslom, vježbala su ponešto oko i ruku, pa su se točnije upoznavala s oblicima stvari, ali nijesu bila slobodna u tom radu i njihova mašta nije mogla samotvorno da radi. Po takvim crtežima, koji su bili prosta reprodukcija predložaka ili urneka, što

ih je načinio učitelj, nije se moglo prosuditi, da li su učenici motrenjem stekli potrebne zorove, niti se moglo ustanoviti, kakvi su to zorovi, i kako su utjecali na dušu njihovu.

Poradi toga se u novije doba preporučuje, da učenici crtaju promotrene stvari po sjećanju, naime onako, kako su ih zapamtili. Takvo crtanje je svakako vrlo naivno, te ne prikazuje stvari vjerno, ali prikazuje ono, što je na njima karakteristično, i što je djeci u oči palo. To je upravo ono, po čem se najbolje prosuditi može, kako su učenici spoznali stvari, i što učitelj u daljnom obučavanju osobito upotrijebiti može.

Da se ne uguši volja za rad kod male djece, ne treba odmah spočetka prigovarati njihovu crtanju, a još manje treba zahtijevati, da nanovo crtaju stvar. Valja pamtiti, da crtanje na tom stupnju nema svrhe samo u sebi, nego da mu je poglaviti zadatak, da posluži zavičajnoj obuci, naročito da potpomogne motrenje ili zrenje učenika.

Kao što djeca uče govoriti tim, da mnogo govore i da slušaju druge lijepo govoriti, tako se i njihovo crtanje može popraviti mnogim vježbanjem i dobrim primjerom. Poradi toga može učitelj, pošto je pregledao crtanje učenika, istu stvar nacrtati na školskoj tabli. Njegov crtež treba da je prost, ali vjeran, te načinjen brzo i sigurnom rukom. Nije od potrebe, da ga učenici precrtaju; dovoljno je, ako ga porede sa svojim crtežem i istaknu, u čem je razlika ili pogrješka. Djeca griješe crtajući stvari obično u tom, što ih ne prave u jednakom mjerilu; jedne su naime razmjerno premalene, a druge prevelike. Tu je poređenje s učiteljevim crtanjem na školskoj tabli teško i bezuspješno; zato treba da učitelj i na papiru ili tablici pojedinih učenika uz njihov crtež nacrta i svoj crtež iste stvari u primjerenom mjerilu. Kadšto je dovoljno, da učitelj na školskoj tabli ili na učenikovoj crtanci (tablici) nacrta samo pojedinu čest, koja je karakteristična, ili koju učenici nijesu valjano prikazali.

Učenici mogu da crtaju i na kamenim tablicama bez crta i točaka pisaljkom, koja ne smije da bude pretvrda. Gdje prilike dopuštaju, mogu da crtaju i na debelu papiru (kartonu), kakav se upotrebljava za omatanje. Boja takva papira je obično siva i prelazi u modru ili zelenu; na njemu se crta obojenim pisaljkama.

bb) Ručne radnje.

Od ručnih radnja valja spomenuti prije svega modelovanje, t. j. izrađivanje prostijih stvari od lončarske zemlje ili plastiline. To je novo sredstvo, da se djeca u školi zabave radom, i da se tim ujedno i njihovi zorovi o stvarima usavrše. Pred crtanjem ima to sredstvo prednost u tom, što se tako stvari mogu prikazati potpunije, naime u sve tri dimenzije. Svakako su kod modelovanja više i bolje zabavljene ruke i cijelo tijelo nego kod risanja. Prema tome daje ono i točnije zorove o stvarima, jer vjernije prikazuje oblik stvari ili prostor, u kom se nalaze i protežu.

Ipak se modelovanje slabo uvodi u škole i kod naprednijih naroda, gdje su mnogo povoljnije prilike nego kod nas. Razlog je tomu ponajviše u tom, što su učionice odveć tijesne za onoliko djece, koliko ih, naročito u nižim godištima, polazi školu. U tijesnim prostorima modelovanje se pak još teže uči nego risanje. Mnogi se boje i nečistoće, koja bi nastala u školi, naročito kad bi se radilo lončarskom zemljom, a plastilina je dosta skupa. Modelovanje je dakle tek ideal, koji će se općeno u škole moći uvesti u dalekoj budućnosti, kad se bude htjelo i moglo za škole više žrtvovati nego danas.

O postupku kod modelovanja vrijedi uglavnom isto, što i o postupku kod crtanja. Ne treba mnogo prigovarati ni popravljati, nego što više vježbati i odobravati, pa u radu dobrim primjerom prednjačiti. Svakako treba da se stvari modeliraju u svezi sa zavičajnom obukom, t. j. valja da se ono izrađuje, što je upravo promatrano, jer modelovanje nije i ne može da bude poseban predmet s posebnim zadatkom i rasporedom učiva.

Kao tvar, od koje se prave likovi ili stvari, upotrebljava se, kao što je spomenuto, očišćena lončarska zemlja ili plastelina. Svaka od tih tvari ima svoje dobre i loše strane, ipak se plastilina više preporučuje, jer se njom lakše radi, ali je znatno skuplja od lončarske zemlje.

Osim modeliranja žele neki, da se rade i one ručne radnje, koje su prema Fröbelovu sustavu uvedene u zabavišta, naročito izrezivanje, savijanje, prepletivanje i slaganje drvceta (šipčica). No te radnje mogu se jedva da dovedu u užu svezu sa zavičajnom obukom, te bi se uopće mogle uvesti u škole samo u najpovoljnijim prilikama.

cc) Prikazivanje čina i događaja.

Crtanjem i modelovanjem prikazuje se oblik stvari. Neki noviji pedagozi zahtijevaju, da se prikazuju i čini ili događaji. To se može također prikazati crtanjem, pa zato neki daju, da djeca crtaju cijele prizore iz priča i života. No to je skopčano s teškoćama, a ni uspjeh nije potpun, naročito kod djece, koja su tek počela ići u školu.

Stoga se preporučuje, da bi se čini ili događaji prikazivali mimično, naime kretnjama tijela, kako to biva kod dramskoga prikazivanja, a i u mnogim dječjim igrama. Budući da su djeca vrlo naklona takvu prikazivanju, to bi se ona bez sumnje vrlo rado time bavila. U školu bi se tako unesio puno veselja i poezije, a to bi povoljno utjecalo tako na volju, kako i na srce učenika.

Prikazivanje čina i događaja kao neka vrsta igre može se izvoditi i kod gimnastike, ali se može dovesti u svezu i sa zavičajnom obukom, koju onda znatno potpomaže. Djeca su tako ponukana, da točno promatraju ono, što oko njih biva, i da kod prikazivanja živo predoče sebi doživljaje, t. j. ono, što su promatrala. Tim, što učenici kod prikazivanja sami rade, ili pak motre ono, što drugi rade, ne obnavljaju se spoznaje u njihovoj duši naprosto, nego se ponavljaju ili nanovo stvaraju s potpunom živošću, jakim čuvstvenim tonom i radom. Tako bivaju spoznaje jasnije, te se dublje urežu u dušu djece.

Prikazivanje je podražavanje ili imitacija. Djeca mogu da podražavaju glasovima i kretnjama pojedinih životinja. Tako mogu na pr. da kukuriječu kao pijetao, gaču kao guska, ržu kao konj, muče kao krava itd.; zatim mogu udarati rukama po bokovima, kao što čini pijetao, kad stresa krilima, pružati vrat poput guske, kad ide na pašu, stupati ponosno kao gospodski konj, hoditi teško poput krave itd. Podražavanje glasovima može se kombinovati s podražavanjem kretnjama tako, da se vrši jedno uz drugo, ili neposredno jedno za drugim.

Već podražavanje pojedinim činima vrlo zanima djecu, ali ih mnogo više veseli, kad mogu da podražavaju cijelomu nizu čina. Stoga se još prije, negoli počnu ići u školu, dječaci vrlo rado igraju trgovca ili kakva zanatlije, a djevojčice pralje, kuharice itd. I u školi će to činiti s najvećim veseljem. Tako na pr. mogu da prikazuju rad pekara, kako sa svojim pomoćnicima sije brašno, kako pristavi kvasac, kako zamijesi tijesto, kako pravi hljebove, zemljičke i drugo pecivo, kako to namjesti, da se diže, kako to meće u razgrijanu peć, vadi napolje, nosi u dućan, zatim kako dolazi svijet i kupuje pecivo. Mogu se na taj način prikazivati i manje priče, a iz većih pojedini prizori.

dd) Kazivanje pjesama.

Ima pjesama, u kojima se stvari i pojavi, pa i događaji iznose načinom, koji se vrlo ugodno doima dječje duše. Učenjem takvih pjesmica može se zavičajna obuka oživjeti tako, da djeca ono, što su opažala, vide u drugom ljepšem svijetlu.

Nije lako naći pjesmice, koje bi bile sadržajem zgodne za ilustrovanje onoga, što se uči u zavičajnoj obuci, a oblikom takve, da mogu malu djecu zanimati, i da ih mogu lako naizust naučiti. Djeca ne vole čisto poučnih pjesama, a ni pjesama, u kojima se makar kako umjetnički iznose samo pjesnikove refleksije, a vrlo su im mile pjesme, u kojima se crtaju čini ili događaji, naročito ako ima u njima humora.

Naučene pjesmice treba da učenici recituju; no valjano mogu oni to samo onda činiti, ako su ih dobro shvatili, i ako ih zanima njihov sadržaj. S recitovanjem pjesama, u kojima se crtaju čini ili događaji, može se prema prilikama spojiti i prikazivanje. Tako se djeca prinude, da ne govore riječi ne misleći na njihov smisao. U duhu svom oni nanovo proživljuju ono, o čem se govori u pjesmi, pa tako onda mogu da govore ili recituju pjesmu s potrebnom toplinom i zanosom.

Kod recitovanja pjesme valja djeci dati što više slobode. Ako zapnu, treba im lijepim načinom priteći u pomoć. Ni pogrješke, što ih učine, ne treba smjesta popravljati, ako ne kvare smisao, ili ako se njima jače ne remeti sklad pjesme. To se može učiniti i nakon recitovanja pjesme; ali ne mora to da svakiput čini sam učitelj, nego to mogu činiti i drugi učenici.

6. Obrađivanje metodičke jedinice u zavičajnoj obuci.

Glavno i temeljno načelo, koje se osniva na priznatim zakonima psihologije, zahtijeva, da se ono, što je nepoznato, nadoveže na poznato. To načelo vrijedi za zavičajnu obuku mnogo više nego za ikoju drugu nauku, jer njezin je zadatak upravo u tom, da obnovi stečene spoznaje učenika, te ih objasni. Tako nastaju u duši učenika jasni i potpuni zorovi.

Zavičajna obuka treba da je u prvom redu zorna, pa stoga joj se valja baviti samo onim, što je konkretno. Djeca u toj dobi nijesu sposobna za apstraktno mišljenje, te se ne može zahtijevati, da građu, što su je pribrala promatranjem, dovode u sustav, ili da stvaraju logičke pojmove. Potrebno je ipak, da se za to malo pomalo spremaju. Poradi toga ne smije se zavičajna obuka zadržati kod samih zorova, niti se smije zadovoljiti jedino tim, da ih dopunja i objašnjava. Svakako je dakle nužno, da se iz njih izluči ono, što je slučajno, i da se tako u duši razviju opće predodžbe ili psihološki pojmovi. Pri tom su suvišne definicije i klasifikacije; dovoljno je, ako se građa, koja se dobila motrenjem, sabere i poređa, pa tako sastavi u jednu preglednu cijelost.

No nijedno znanje ne vrijedi bez umjenja. Nije dakle dosta, da se učenici kod zavičajne obuke nauče samo valjano motriti (zreti) stvari i o njima misliti, nego treba da umiju i upotrijebiti stečene zorove ili pojmove, te provesti u čin ono, što su spoznali.

Prema tome možemo obrađivanje metodičke jedinice razdijeliti na tri glavna dijela, naime na motrenje (zrenje), mišljenje i primjenjivanje (radnju). Ako pak prvi dio razdijelimo na pripravu i raširivanje, a drugi na združivanje i shvaćanje, onda u svem dobijemo pet dijelova ili stupnjeva, a to su: p r i p r a v a, r a š i r i v a n j e, z d r u ž i v a n j e, s h v a ć a n j e i p r i m j e n j i v a n j e. Razložit ću i ujedno primjerom rasvijetliti, kako valja postupati na svakom od tih stupnjeva.

a) Priprava.

Ovomu stupnju je zadatak, da se oživi ili u svijest učenikâ dozove ono, što im je p o z n a t o o predmetu metodičke jedinice iz vlastitoga iskustva. To će se lako postići, ako se učenici sjete na doživljaje svoje, koji su u svezi s takvim predmetom. Tako se obnavljaju nesamo spoznaje nego i čuvstva, te se interes za stvar rađa vrlo jako i živo.

Izvješćujući o svojim doživljajima navode učenici uz ono, što je valjano i istinito, i mnogo kriva ili neistinita. Često je tomu uzrok nesamo površno opažanje nego i slabo pamćenje, a mnogo pridonosi tomu i živa mašta, koja mnoge zanese, da pretjeruju, osobito ako su tašti, pa bi htjeli, da svoje doživljaje

prikažu u bujnijem i sjajnijem svijetlu. Ima ih, koji ne kazuju ono, što su sami opazili i doživjeli, nego što su im drugi pripovijedali, ili što su čuli od roditelja, braće i starijih drugova.

Izvještaj djece treba da učitelj sasluša mirno i strpljivo, samo tu i tamo može priteći u pomoć tako, da dade pobude za daljno izvješćivanje. Jedino u prijekoj potrebi neka istakne krivo shvaćanje ili prikazivanje, da ne prekida i ne zaplaši učenike. Spočetka neka izvješćuju oni, koji su smjeliji i napredniji; tako će se i kod plašljivih i slabijih javiti volja, da kazuju, što su doživjeli, ili da dopune ono, što su naveli njihovi drugovi.

Obično se obrađivanje metodičke jedinice započinje tim, da se navijesti cilj. Hoćemo li, da učenici u obuci sudjeljuju svijesno i aktivno, onda je navještaj cilja svakako nuždan. Učenici mogu naime u proučavanju nekoga predmeta jedino onda samosvojno učestvovati, ako im je poznato, kamo ih učitelj vodi, i na što im poglavito valja svraćati pažnju. Uz glavni cilj mogu se navijestiti i česni, koji se odnose na pojedine dijelove učiva, ili na pojedine radnje. Glavni cilj ne mora uvijek da dolazi na početku. Priprava se može uvesti i citatom iz kakve pjesme ili priče.

Kod metodičke jedinice „m a č k a“ može učitelj započeti pripravu tim, da sjeti učenike na pjesmicu „Ustaj Žarko“, naime na to, kako su Žarku ujutru, prije nego je ustao donosili različne darove. Za tim može zahtijevati, da se kazuju oni redovi, u kojima se navodi, što je donijela m i c a. To se naravno može zahtijevati samo onda, ako su djeca tu pjesmicu već prije napamet naučila; inače bi sam učitelj morao iz nje citirati ova dva retka: „Došla ti je mica, donijela ti miša“.

Poslije toga treba da učitelj pozove učenike, neka se jave, koji su vidjeli, kako mačka nosi miša, kako ga pušta iz gubice, i kako se s njim igra. Jedan od njih to pripovijeda, a drugi dopunjaju to svojim opažanjima. Mogu se zatim pitati djeca, da li bi Žarko od mice htio primiti miša, i zašto ga ne bi htio da primi. Pri tom se ustanovi, da je miš dosta lijepa i nježna životinjica, ali ga ne volimo radi njegove neugodne duhe i radi štete, što je pravi, i stoga da nam nije mio gost u kući. Mačku usuprot rado vidimo u kući.

b) Raširivanje.

Na ovom stupnju, komu je zadatak, da učvrsti i proširi iskustvo i doživljaje učenika, ne smije se naprosto podavati

novo znanje, nego valja dati učenicima prilike, da sami pribave sebi potrebne spoznaje. Prema tome treba da oni sami motre, mjere, važu itd., i da sami o tom izvještuju. Gdje je potrebno, neka prave sami pokušaje. Nedostatke i pogrješke, što ih pri tom učine pojedinci, neka prije svega popravljaju njihovi drugovi. Sam učitelj treba da što manje radi, a još manje govori.

Obrađivanje učiva na ovom stupnju nadovezuje se na ono, što su učenici sami iskusili ili opažali izvan škole i naročito na školskim šetnjama. Izvjesnim redom valja im sve to dozvati u svijest, a ako je potrebno i moguće treba da stvari ili pojave nanovo motre. Pri tom će svakako biti potrebno, da se upotrijebe i pomoćna sredstva, naročito slike.

Kod metodičke jedinice „mačka" valja prije svega da se najprije istakne ono, što su učenici ustanovili u pripravi, naime zašto mačku rado vidimo u kući, i kako mačka lovi miša. Pošto su iznijeli svoja opažanja i doživljaje o tome, može učitelj reći, da će im i na slici pokazati sličan prizor. (Taj prizor prikazan je vrlo dobro na poznatoj Lehmann-Leutemannovoj slici).

Čim se slika objesi i odmota, čut će se glasovi učenika: Eno mačke! A gle miša, kako bježi! Učitelj pozove sad pojedine učenike, da navedu sve, što je prikazano na slici, naročito u kakvu su prostoru mačka i miš, što radi mačka, a što miš, po što je došao miš onamo, a zašto mačka itd. Ako su se učenici već prije dovoljno vježbali u tom, da kazuju ono, što se prikazalo na slikama, onda ne će trebati, da im se zada svako od navedenih pitanja, nego će ona sama navoditi sve, što vide, samo ih tu i tamo valja sjetiti na ono, što bi moglo zbjeći njihovu oku, ili što im inače možda ne bi došlo na um.

U opisivanju slike istakne se, da je miš zato došao upravo onamo (u kuhinju), jer tamo često nađe otpadaka od hrane, a i mačka je došla tražiti sebi hrane. Ona osobito voli miševe, pa se šunja, stupa naime tako tiho, da se i ne čuje. Kad opazi mišju rupu, onda čeka kadšto i cijeli sat pred njom sasvim mirno; tek možda vijuga vrškom repa. Čim iziđe miš iz rupe i malo poodmakne, skoči ona na njega jednim skokom i uhvati ga za šiju, a on zacvili. Lijepo je to prikazano u pjesmi: „Kako hvata mačka miša?" Pjesnik, t. j. onaj, koji je slagao pjesmu, veli između drugoga ovo: „Gdjekad čeka po dva sata blizu rupe nesrećnika; nekad sune kao munja izdaleka na jadnika".

Tu bi se moglo zapitati: Zašto miš zacvili, kad ga mačka uhvati? Bilo bi dobro, da takvo pitanje stavi koji od učenika. No ako se to ne dogodi, onda ga može i učitelj istaći, jer je potrebno, da se to razjasni. Možda će koje dijete reći, da se miš silno uplaši, pa da zato zacvili. Na to se može reći, da je i strah uzrok cviljenju, ali i još nešto gorega, naime bol. Čim mačka uhvati miša? Ruku nema; hvata ga dakle šapama; ali one ne bi bile sposobne za to, da nema na njima čaporaka. Tko je vidio mačkine čaporke; kakvi su?

Nato će se javiti više učenika. Jedan će reći, da je vidio, kad je mačka ležala na suncu i protezala se, kako iz njezinih prsta proviruju čaporci, koji su podugački, ponešto svinuti i vrlo oštri kao iglice. Drugi će tomu dodati: Mene je jednom ogrebla tako, da su se na ruci mojoj javile tanke krvave crtice, a to me je jako peklo spočetka. Čaporke zarine dakle mačka u tijelo miševo i on zacvili. Poslije toga uhvati ga zubima, ali ga ne zadavi odmah. Budući da je to spomenuto već na prvom stupnju, nije od potrebe, da se ovdje napose crta. Valja stoga prijeći tomu, da se ustanovi, kako mačka usmrti miša.

Istakne se, da ona to ne učini svojim čaporcima, nego da ima i drugo oruđe za to. Tko je vidio mačku zijevati, te opazio njezine zube; kakvi su? Sitni, ali oštri, osobito kutnjaci, koji su i nešto dulji. Te kutnjake zarine mačka mišu u meso, naročito u šiju, i tako ga zadavi; kadšto ga pojede, a kadšto, osobito ako nije gladna, pusti ga na miru. Nastaje pitanje: Zašto se miš ne brani od mačke? Učenici će prije svega istaći, da je malen i slab. Zatim se istakne, da nema oštrih čaporaka. Zubima može glodati i najtvrđe stvari, kao drvo, zid itd., ali ne može njima derati poput mačke. Nema mu dakle pomoći, nego da bježi ispred mačke u rupu, što ju je sam izdubao, te je malena tako, da u nju ne može mačka.

Učitelj zatim spomene učenicima, da nijesu imali zgode vidjeti, u koje doba dana mačka najviše lovi miševe. Ako se ipak nađe koji između njih, te je imao prilike, da to vidi, onda neka on to i kaže. Poslije toga treba da se razloži, zašto mačka ide u lov baš noću. I učenici će lako dokučiti, da to biva stoga, što je noću sve mirno, te miševi izlaze bez straha, da nađu sebi hrane. Dogodit će se, da koji od učenika zapita: Kako mačka može noću vidjeti miša? Ustanovi se, da ima oči, koje se u mraku svijetle poput žeravice, te njima vrlo dobro vidi.

Gdje se mačka najviše zadržava? Učenici navode, da se najviše vidi u kuhinji, kućerku (smočnici), podrumu, štaglju itd., i ujedno kažu, zašto se najviše nalazi u tim prostorima. Naći će se doista koji od učenika, pa će spomenuti, da ide i u vrt, pače čak u polje i u šumu. Ustanovi se, da i na tim mjestima ima miševa, koji naročito u polju i vrtu prave mnogo štete, pa da je zato dobro, da tamo ide mačka, i da ih tamani. Jamačno će se naći učenika, koji će pri tom spomenuti, da ne valja, što mačka ide na ta mjesta i osobito u šumu, jer da hvata ptice, koje lijepo pjevaju, i koje su korisne tim, što čiste drveće od gusjenica. Poradi toga se mnogi ljudi srde na mačku.

No i zbog drugog čega se ljudi rasrde na mačku. Jedan se učenik javi, pa veli: Nedavno se moja majka rasrdila, jer joj je popila mlijeko, premda je bilo pokriveno, ali ona je poklopac capom odgurnula sa zdjelice. Drugi učenik dodaje: Jednom je moja baka spremala meso za kuhanje, mačka se ušuljala u kuhinju, i jedva se baka okrenula od stola, a ona je brzo na nj skočila, ugrabila meso i stala ga vući po kuhinji. Ala je dobila batina!

Valja spomenuti i to, da mačka rado dolazi u sobu i zašto. Jedan od učenika kazuje, kako njihova mačka stoji pred sobnim vratima i čeka, ne će li tko ulaziti u sobu, da se uza nj u sobu potkrade; ako dugo nikoga nema, onda mijauče i grebe čaporcima po vratlma, dok je ne puste unutra. Kad dođe u sobu, djeca je prijazno susreću, zovu je mica, mica, micica, a ona dolazi k njima, pritisne se tijelom uz njih, digne rep, i stane ih obilaziti, osobito ako je stanu rukom gladiti, pa je povlačiti i preko repa. Tako se mačka umiljava djeci, a često pri tom i zvrnda. Čini se kao da prede. To rado čini osobito onda, kad je zimi kod tople peći. U jednoj pjesmi se to lijepo prikazuje. Čujte: „Pokraj peći maca prela, do nje dobra djeca sjela, pa joj tako šaptat stala: Predi pređu maco mala; mi ćemo tad platno tkati, pa ga našoj mami dati. Mama će nam dobra biti, novo ruho nam sašiti". — Mačka je i dalje prela, a predu mačke i danas; ali djeca nijesu pređe ni platna dočekala, niti će ga igda dočekati. Zašto? —

Ustanovi se zatim, da djeca vole i psa, ali da ih on može uprljati: mačka ih ne može, jer je vrlo čista. Učenici kazuju, kako se mačka umiva jezikom i šapama. Čujte, kako o tom pjesma govori! Dijete pita mačku: „Ala cico, šta to radiš? Sve se ližeš, sve se gladiš, miješ lice i brkove, obrvice i zubove. Ta da ne ćeš u svatove?" Na to mačka odgovara: „Tkogođ nije rad, da ga snađe jad, taj se mora češće prati, očistiti, očešljati. Čiste šape, čisto lice, drukče ne smije bit u cice! Zato cicu i ne psuju, već je ljudi odlikuju; posade je i na svilu, pa je drže i na krilu. A da se nije mila, prala, ne bi s' toga dostojala".

Veli se u toj pjesmi, da mačka mije lice i brkove. Kako to; otkud njoj brkovi? To su one podugačke i tvrde dlake s jedne i s druge strane njezine gubice. — Ima li mačka podugačku glavu i gubicu kao pas? Nema; glava joj je okrugla, a gubica kratka. — Zašto djeca rado glade mačku? Zato jer joj je trup okrugao poput valjka, a dlaka gusta i meka poput baršuna, pa se ruka po njoj samo skliže, i to se ugodno doima. Kad joj se dođe do repa, koji je dugačak i na kraju tanak, onda ga digne i ukoči, te čeka, dok se provuče kroz zaobljenu šaku, i onda se opet vraća, te pruža glavu pod ruku, da se nastavi glađenje i umiljavanje. Kod toga se ipak događa, da mačka ugrize ili ogrebe onoga, koji je gladi, osobito ako je jako pritisne ili povuče za rep. Pri tom joj bljesnu oči i ona zareži. — Dlaka je u mačaka različne boje. Ima ih bijelih, crnih, šarenih, sivih, rdavih itd. I veličina im je različna. Mlađe su mačke manje od starijih. Mački su krupniji od mačaka.

Kad još mačka zareži? Kad se sukobi sa psom. Jedan od učenika kazuje, kako onda pas navaljuje i laje na nju, te ona digne hrbat u polukrug, a rep uvis, nakostriješi se, stane frskati nozdrvama i pokaže zube; kadšto navali na psa i udari ga šapom po gubici, ali ako ikako može popne se na plot ili na drvo. Pas ne može za njom, jer nema oštrih čaporaka, te se ne može njima prihvatiti za drvo, ni penjati kao mačka; onda on samo laje i stoji pod drvetom, da mačku dočeka, a kad je ne može dočekati, te postane nestrpljiv, onda ode, ali sveđ laje, dok se napokon ne umiri. — Može se dogoditi, da koji od učenika reče: Naš pas i naša mačka vrlo su dobri i ne napadaju jedno na drugo, pače jedu iz iste zdjele. Onda im se reče: To je zato, jer su se tako naučili od malena.

Valja još sjetiti učenike na to, kako se mačke često popnu i na krov; ali da kadšto i tu love ptice, pa tim čine štetu.

c) Združivanje.

Da se spoznaje učvrste, i da se istakne ono, što je u njima bitno, valja ih dovesti u svezu ili združiti. To biva poređivanjem.

Poređivanje je moguće samo među stvarima ili pojavama, koje imadu nešto zajedničkoga ili srodna. Kod zavičajne obuke može se poređivati predmet nove metodičke s predmetom, koji je obrađen u pređašnjoj kojoj metodičkoj jedinici (na pr. mačka i pas). No prema prilikama mogu se poređivati i različne stvari iste metodičke jedinice, na pr. mačka i miš.

Sa psom može se mačka poređivati jedino onda, ako je pas već obrađen u posebnoj metodičkoj jedinici. S mišem je pak poredba moguća i potrebna, naročito onda, ako se miš ne obrađuje u posebnoj metodičkoj jedinici. Pri tom se može postupati tako, da se pozovu oni učenici, koji su vidjeli višeput ulovljena miša, neka kažu, jesu li bili svi miševi, što su ih vidjeli, jednaki bojom i veličinom, a oni će jamačno odgovoriti: Svi su bili sive boje, u veličini je bila mala razlika; mlađi su dakako manji od starijih. Zatim valja pozvati učenike, da porede mačku i miša. Mačka je mnogo veća i jača od miša. Mačka ima oštre čaporke, a miš ih nema. Mačka ima oštre kutnjake za deranje, a miš ima zube za glodanje. Miš može načiniti mnogo štete, a mačka rijetkokad načini štetu, te nam je korisna upravo zato, jer tamani miševe. Mačku volimo, a miša ne volimo. S mačkom se igramo, a s mišem se ne igra nitko nego mačka.

d) Shvaćanje.

Na ovom stupnju treba ukratko sabrati, što je najglavnije i najbitnije, te je vrijedno, da se što bolje zapamti. Svakako je potrebno, da tako sabrano učivo dade što pregledniju sliku, ali ne treba da se dovede u sustavnu cjelinu. Kakav će se oblik dati rečenomu pregledu stečenih spoznaja, u tom treba da odluči više psihološki nego logični momenat. Dobro je, da sami učenici provedu sabiranje učiva u jednu preglednu cijelost. Oni to doduše ne će uvijek učiniti oblikom dotjeranim u jezičnom pogledu, no učitelj treba da im i u tom ide nasusret tako, da nezgodnu riječ zamijeni boljom, ili da nepravilnu stilizaciju popravi.

Obrađivanje metodičke jedinice „mačka“ daje ovu cjelinu svega onoga, što se učilo: Mačka je korisna domaća životinja, jer tamani miševe, koji u kući, a i u polju prave mnogo štete. U lov ide obično noću, te ima takve oči, da dobro vidi i u mraku. Miša ulovi jednim skokom, pa ga svojim oštrim čaporcima prihvati. Kad hoće da ga zagnjavi, onda mu zarine oštre svoje kutnjake u tijelo, i obično ga pojede. Mačka pravi i štete, naročito ako lovi ptice u vrtu ili u šumi.

e) Primjenjivanje.

I oni metodičari, koji se protive tomu, da se učivo metodičke jedinice raščlani i obrađuje prema stupnjevima, kako je navedeno, moraju priznati, da znanje, koje se steklo, valja primjenjivati i što više upotrebljavati tako, da prijeđe, reći bi, u mekanizam volje. Obrađivalo se učivo, kako mu drago, jasno je, da primjenjivanje može doći tek naposljetku, pošto se naime ono, što valja primijeniti, promotrilo i shvatilo.

Budući da se u zavičajnoj obuci ne izvode logički pojmovi, to nema u njoj ni logičkoga primjenjivanja, t. j. učenici ne navode pojedine slučajeve, na koje bi valjalo primijeniti neku opću misao (viši pojam, pravilo ili zakon). No mogu se rješavati zagonetke, u kojima je slikovito prikazano ono, što se promatralo. Isto tako mogu se učiti i poslovice ili rečenice, u kojima je istaknuto karakteristično svojstvo predmeta, koji je obrađen u nekoj metodičkoj jedinici. Mogu se dalje čitati ili recitovati pjesme, koje se odnose na rečeni predmet, osobito ako se u njima živo crtaju događaji, koji su se s njim zbivali. Napokon mogu učenici prikazati promotreni predmet crtanjem, modelovanjem i drugim ručnim radnjama, mimikom ili igrom itd.

Prema tome može se obrađivanje metodičke jedinice „mačka“ završiti ovom primjenom: Može se pitati: Čemu treba da se učimo od mačke? Čistoći. Čemu ne treba da se učimo od mačke? Okrutnosti ili nemilosrđu i lukavosti. Čime pokazuje mačka, da je okrutna? Ona muči miša, kad se njime sigra. Najprije ga pusti, da bježi, a onda ga opet uhvati, pa ga valja po zemlji i udara šapama; tako radi po više puta, dok napokon ne zadavi miša. Čime pokazuje mačka, da je lukava? Često puta ogrebe iznenada, pa i onda, kad se ulaguje.

Zatim može učitelj pitati: Kako se od miševa brane ljudi, koji nemaju mačke ili mačka. Zamijese otrova s brašnom, sirom ili drugom hranom, pa to metnu u mišje rupe; love ih u mišolovke ili klopke, kadšto ih i zatuku štapom, metlom ili čim drugim itd. Nato može učitelj reći: Slušajte, kako se miš toga radi tuži i jadikuje u pjesmi, koju ću vam sada čitati. Kad je pročitam, onda me pitajte, ako u njoj nijeste štogođ razumjeli. Poslije ćemo je svaki dan pomalo učiti napamet, a kad je dobro naučimo, onda ćete je lijepo kazivati. Evo pjesme:

Tuga i žalost jednoga miša.

Mog su djeda, jaoj, objesili grozno;
Ja nè pamtim, al' sam iz pričanja dozno.

Moja stara baba, što mi majku rodi,
Oh, ona se jadna utopi u vodi.

Draga mi je majka na prevari pala,
Najela se sira, pa se otrovala.

U sjećanju mojem nigdje svijetla zračka,
Oca mi je, jaoj, progutala mačka.

Imao sam strica, baš mi ga je žao,
Oh, kako je ciko, kad je robovao.

A znate li, što se desi momu teči?
Zalapi ga klopka, pa nam ga prignječi.

Kad se sjetim svega, na glas bih jaukô,
Sestru mi je netko batinom utukô.

Još mi osto bratac, oh moj bratac mladi,
To su bile muke, — umr'o je od gladi.

I tako sam osto samac ja na broju,
Brišuć suze gorke, čekam sudbu svoju.

Zmaj-Jovan Jovanović.

Poslije toga mogu se zadavati zagonetke, na pr. Što je to: Na ognjištu sjedi, a kuhač nije; prede, a prelja nije? — Može se dalje učenicima pričati kakva bajka ili basna o mački i miševima. Vrlo je zgodna basna, u kojoj se priča, kako su se miševi sastali i dogovarali, da se spasu od mačaka. Napokon padne jednomu od njih na um, da bi najbolje bilo, kad bi se mački privezalo zvonce oko vrata, i tako bi oni čuli, da im se približava, te bi pobjegli. Učitelj ne treba da kaže konac, jer će se jamačno naći makar koji od učenika, te reći, da se to ne bi moglo provesti, jer se ne bi mogao naći nijedan miš, koji bi htio da priveže mački oko vrata zvonce, a kad bi se i našao, ne bi on to mogao provesti, jer bi ga mačka prije, nego bi joj se sasvim približio, ščepala i ugnjavila. Poslije toga mogu se još čitati ili citirati pjesmice o mački i miševima. Ako ih nema u početnici, može ih učitelj naći u kakvoj zbirci pjesama za djecu.

Napokon crtaju djeca mačku i miševe u različnom položaju, a prema prilikama i izrezuju iz papira ili modeluju. Na svršetku pjevaju kakvu pjesmu o mački i mišu; na pr. prve dvije kitice poznate pjesme: „Miš mi je polje popasel“ itd. U krajevima,

gdje se govori kajkavski, može se ta pjesma pjevati bez ikakva zaziranja, a u krajevima, gdje se govori drugim narječjem, može se preudesiti prema njemu. Nakon toga mogu djeca prikazivati neke čine mačkine, a mogu se i sigrati poznatu sigru: „Mačka i miš“.

7. Postupak nekih modernih metodičara u zavičajnoj obuci.

Prikazan je potanje postupak, koga se valja držati u obrađivanju metodičke jedinice, jer će se u posebnom dijelu ove knjige priopćiti samo nacrti metodičkih jedinica, te će sadržati jedino građu i red, kojim je valja obrađivati. Premda je u pređašnjem članku obrađena metodička jedinica „mačka“ udešena prema zakonima, koji se očituju u duševnom razvitku dječjem, kao i prema zahtjevima moderne metodike, ipak tu obradbu ne treba smatrati kao propis, koga bi se valjalo slijepo držati, nego kao primjer, koji se može da nasljeduje, ali se može, a i mora prilagoditi prema prilikama, naročito prema osobnosti učiteljevoj i spremi ili sposobnosti učenika.

Da se vidi, kako moderni metodičari obrađuju metodičke jedinice zavičajne obuke, predočuje se ovdje postupak P. Janscha, K. Markerta i H. Scharrelmanna, od kojih prva dvojica pripadaju umjerenijim, a posljednji najradikalnijim reformatorima obuke. Za primjer uzima se ista metodička jedinica, koja je obrađena u pređašnjem članku, naime „mačka“.

a) Janschev postupak.

Natpis metodičke jedinice, u kojoj se obrađuje i „mačka“, jest: „Životinje, koje žive zajedno s čovjekom“. U prvom dijelu govori se o psu, a u drugom o mački i mišu.

U uvodu posljednjemu dijelu spomenute metodičke jedinice veli Jansch: O mački ne može se govoriti, da se ujedno ne bi govorilo o mišu i obrnuto. Jedne godine ističe se više mačka, a druge miš.

Miš. Koja se još životinja kod mnogih ljudi zadržava u sobi? Zašto? Mačka mora da lovi miševe. Gdje? U hambaru, gdje se čuva žito, u podrumu, gdje ima mlijeka i sira, u suši, kamo se sklada žito itd.

To je veliko lovište.

Kod nas?

I mi imamo miševa. Kod nas u podrumu . . . Sinoć je još jedan trčao po kuhinji. Kad sam nedavno bio u našem kućerku, čuo sam, kako je jedan glodao. Mala moja sestra ne će nigda da ide sa mnom u podrum. Ona se tako boji miševa itd.

A vaša mačka?

Mi je nemamo. Mi nastavljamo mišolovku. Mi . . .

Sabiranje:

Na selu ima miševa, i u gradu ima miševa. Seljak drži mačku, da mu lovi miševe. Ona traži miševe u podrumu, u hambaru i u suši.

Kad mi gdjegođ opazimo miševe, onda nastavimo mišolovku, ili prospemo otrovne pšenice.

Pitanje: Zašto mi u gradu sasvim drukčije postupamo nego ljudi na selu?

J o š j e d n o m, t k o i m a m i š e v a.

Djeca pričaju iz svoga iskustva, kako su nekoć upoznala miša.

Kruh, kobasice, slanina, voće — ništa nije sigurno od njega. Nitko ne voli jesti ono, što je nagrizao miš. (Miševi na dvije noge).

Zar su kod vas kruh, kobasice, slanina na otvorenu mjestu, da miš tako lako dođe do toga?

Nije, nego je to u ormanu. No miš je proglodao rupu u ormanu. Da, a kod nas je načinio rupu i pri kraju poda, (uz priječku, koja dijeli zid od poda). Opazili smo je tek nedavno, kad smo odmaknuli orman od zida. Moja se majka radovala, kad je opazila mišju rupu.

Stani! Vi drugi! A zašto se radovala?

Sad ih je majka mogla loviti. Kako vi to radite? Vi?

Ako učitelj ima dovoljno vremena, da sasluša sve one, koji se javljaju, može pribrati lijep broj izvještaja o lovu na miševe i o mišolovkama. I upravo ne bi trebalo žaliti vremena. Kad se naime vidi, kako se djeca, kad im ne pada na um zgodna riječ, bore da kažu, što misle, pa nastoje, da to predoče kretnjama ruku, onda je jasno, da se poveo govor o onom, što ih zanima, ili što im je na srcu, kako se obično veli.

Ludi miševi, kako se daju tako svi loviti. Zar se oni ne mogu o tom dogovoriti?

O da, oni znadu dobro, da je mišolovka opasna stvar. No ipak. Čujte priču o jednom mudrom mišu!

(Ako je ikako moguće, neka učitelj načini lovku ili stupicu stare konstrukcije. Trud će mu obilno naplatiti sjajan učinak, koji će se time postići).

Učitelj pripovijeda zatim poznatu basnu po Grimmu, kako je miš izišavši iz svoje rupe opazio stupicu, koja je bila načinjena tako, da je jedna opeka bila poduprta s tri drvca, a na jednom je od njih visio komadić slanine. Miš je prepoznao stupicu, pa je rekao, da ne će dirati slanine, jer bi ga poklopila opeka. No on voli da miriše slaninu, a od samoga mirisanja da se stupica ne će zaklopiti. Nato uđe u stupicu mirisaše slaninu dodirujući je svojom njuškom, i jer su drvca bila sasvim nalako namještena, zaklopi se stupica i ubije miša.

Sigra: Mačka i miš.

K a k o r a d i m i š, d a n a č i n i r u p u u p o d u i o r m a n u. On to radi svojim zubima. Tko bi znao pokazati, kako on to radi? Kako se zove takav rad? Zubi za glodanje — dugi i oštri. On može da proglođe i kamene zidove.

Kakav je on uopće. Šiljata glava, kratka dlaka, dug, prstenast rep, siva boja (mišasta, kulatasta) malene (može se reći prijazne) oči, šiljata uha.

Držao sam nekoliko dana jednoga miša na prozoru pod staklom, kakvo se upotrebljava za akvarij. I poslije školske obuke jedva su se promatrači dali nagovoriti, da odu. Kako nam je omilio taj miš, vidi se najbolje iz toga, što nitko nije bio za to, da se ubije, nego da se pusti na slobodu.

B i j e d n a ž i v o t i n j i c a. Mačka, mišolovka, otrov, ljudi. Ne može nimalo da se brani.

Poradi toga je tako plašljiva. Kad tkogođ dođe u kuhinju, ne zna od straha ni kud, ni kamo. No ako mačke nema kod kuće, onda miševi kolo vode.

Sad ću još da vam pričam zabavnu pripovijest o tom, kako su miševi jednom htjeli, da pomognu sebi, i da se obrane od mačke. Učitelj ispripovjedi nato poznatu Ezopovu basnu, kako su se miševi dogovarali, da mački objese zvono na vrat; ali nijedan se nije htio zakaniti, da to učini. Na koncu pita:

No, i što bi?

Mačka još i danas hoda bez zvonca.

Završno promatranje. Tri životinje (pas, mačka i miš) na selu i u gradu.

Slijedi poznata basna o gradskom i poljskom mišu.

Na koncu toga dijela metodičke jedinice o životinjama, koje žive zajedno s čovjekom, priopćen je napose o „mački" ovaj nacrt ili skica:

I. Čemu je u kući (ponavljanje).[1]

II. Zašto može tako dobro da hvata miševe; ili:

Lov na miševe. Lovac ide s puškom u šumu, stane na mjesto, kud prolaze zečevi, srne i jeleni, pazi dobro (gleda, sluša), i kad se javi divljač, puca. Pas je dotjera i pridrži.

Mačka — no, gdje joj je puška? Mačka stoji na mjestu i vreba — kao lovac.

Leutemannova slika.

Lovica mačka ne treba psa. Čaporci, zubi. Miša pojede s kožom, dlakom i kostima.

Prikazivanje lova na miša u prostim rečenicama, koje se ujedno napisuju.

Miš glođe.
Mačka vreba.
Miš potrči.
Mačka skoči.
Miš zadršće.
Mačka ga ščepa (uhvati).
Miš zacvili.
Mačka ga proždere.

III. Mi smo lov na miševe izmislili; ali to još nitko od vas nije vidio.

No što sam ipak već vidio!

Mačka se penje po zidu i krovu, da lovi ptice.

Tiho tako, te nam je teško pri duši; žao nam je ptičice.

Opomena! Dva rješenja!

Poslije toga dolazi pjesmica od Hoffmana pl. Fallerslebena s natpisom: 1. „Mačka i lastavica"; ili 2. „Mačka vrebalica".

Na mačkinu ležaju. Gdje? Lijepe životinjice, slijepe, bauljaju (plaze) iz ležaja. Mati ih nosi u ustima natrag u ležaj.

[1] Tu se misli: ponavljanje onoga, što se učilo pređašnje godine, kad se govorilo o „mački i mišu" te se obuka bavila više mišem negoli mačkom.

Mati ih doji. Kad progledaju, donosi im živih miševa i ptičica, da se njima igraju. Okrutna je. Pobuđuje volju za grabež i ubijanje.

Poslije toga dolazi jedna Leutemannova i dvije Heyeve pjesme. Iza prve Heyeve pjesme, u kojoj se govori o tom, kako je netko davao imena mačkama i jednu nazvao „Sammetfell", jer je rado sjedila na krilu, dolazi ova primjedba:

Sammetfell na krilu, jer se djeca s njom rado sigraju. Zašto? Uvijek je lijepo čista.

U drugoj Heyevoj pjesmi govori se o tom, kako se mačka neprestano pere i čisti. Poslije toga nadovezuje se ovo:

Ali ona je često loša, lažna prijateljica. Lukava.

Opomena! Ne valja pustiti mačku onamo, gdje mala djeca spavaju. Ona voli da spava u mekanoj postelji, legne djetetu na usta, i ono se uguši.

Napokon se tumače još tri imena mačaka (Fangemaus, Leiseschlich i Töpfchenaus), i onda završuje Sturmovom pjesmicom: „Mica je bolesna" (Miez ist krank).

b) Markertov postupak.

Natpis je metodičkoj jedinici: „Naša mačka". Ispod toga je drugi natpis: „Putovi obrađivanja", a onda dolazi:

1. Složiti pripovijest. Uz pripomoć djece. Pri tom se upotrijebe njihova opažanja o životu i vladanju mačaka. No ona ne prinose samo građu, nego pomažu i kod pravljenja plana za gradnju. U drugoj polovini školske godine razvila se njihova snaga toliko, te mogu učestvovati i pri tom, da odrede, kako će se pripovijest dalje razvijati. Ne treba pustiti uzde iz ruku, ali sloboda treba da se što više proširuje, a i samostalnost treba da se postupno povećava. Što manje se držimo svojih misli, što smo slobodniji u pogledu građe, i što se više obaziremo na dječje doživljaje, stim će bolje uspjeti takve smišljene pripovijesti.

Majka je oprala suđe, otišla u sobu i donijela iz nje kotaricu, koja stoji na šivaćem stroju; u njoj je njezino pletivo (treba ga predočiti djeci radi promatranja). U sobi ne će danas da ostane, u njoj je prevruće, a u kuhinji, gdje se kuhalo, još većma (sjedne na kamene kućne stube, na klupu pred kućom u hladu itd.) — ona plete — njezina mala djevojčica Anka čuči do njezinih nogu i sigra se loptom, sa svojom lutkom — onda se tiho došunja stara mačka sa svojim mlađima — Anka se

igra s mačićima, gladi ih, kotrlja im loptu, a oni je hvataju, tako radi i s klupkom pamuka, vozi ga u kolicima za lutke — mačka grebe: njezini čaporci, njezino oruđe, njezin mač u koricama, ona može čaporke uvući, oštri su, jer ih čuva u koricama, nijesu tupi; djeca pripovijedaju o zlim, opasnim zvijerima grabežljivcima, o menageriji na vašaru, mačka je nekoć također bila divlja, sad je pitoma — Anka se ogleda, gdje je stara mačka — ona leži na kviru (limenom) od prozora, pa se sunča — slušaj! što čuje Anka: mačka prede — trup joj se diže i spušta — mačka spava, tiho spava — što bi sve Anka htjela da znade o mački (razgovor između djeteta i majke, dobijanje realističnoga materijala) — mačka se naspavala, proteže se (podražavati tomu) — čisti se i liže (bez spužve i bez češlja), skoči dolje, šunja okolo: po staji oko krava, ili po krovu (progoneći lastavicu), ili po hvatu drva — dolazi pseto — mačka se brže bolje popne na drvo: hrapava, spucana kora, mačkini čaporci, kako se pas postavio itd. — druga mogućnost: mačka ne može više da uteče, majka ih rastjera (pjesma Güllova) — ona odlazi da lovi miševe: stupa polako (valja podražavati), njezine šape, ide na tavan, u podrum — što tu sve vidi — stan miševa, kako sami naprave svoju rupu, što radi u podrumu (detajl!) — mačka vreba kod rupe: oštre oči, sjajne poput žeravice, dobar sluh, valjan njuh — miš se razgovara sa svojom djecom — ulovi se — miševi, što su ostali, razmišljaju o tom: valja mački objesiti zvono — mačka nosi miša u dvorište — mačići se igraju s mišem — pojedu miša s kožom i dlakom sasvim do kraja — još nijesu siti — kako mole majku — majka ode u kuhinju i nalije mlijeka u tanjur (njena plata) — kako jedu: idu naokolo „kao oko vruće kaše“, sad jedu bez žlice i bez servijete, poloču mlijeko — sad bi mogli biti siti — majka nije upravo u kuhinji, otišla je u dućan — mačka skoči na stol: lonac s mlijekom — sruši pokrovac s lonca — stane lizati: vrhnje, masna kožica, kradljivica, tatica — ima bijelu bradu — majka dođe — vičući i psujući je otjera je — itd.

P r i m j e d b a. Okosnica podataka, koji su tu samo natuknuti, treba da u obuci dobije života, svježosti i prirodnosti. Crtanje lova na miševe (to treba da učini sam učitelj; ne valja da se pri tom služi propitivanjem!) može da se uzdigne do velike dramske živosti, ako se govor, kretnje i gestikulacija udesi prema situaciji. Ja svojoj djeci pripovijedam ovako:

Sa svojim tihim šapama smucne mačka u podrum. Najfinije uho ne može da čuje, kako se onamo došunja, te postavi pred mišju rupu. Tu se zgurila spremna da skoči. Nijedan ud joj se ne miče. Samo kod dihanja diže se ponešto njezin trup. Gore prolaze cestom u trku kola i podrumski svod se trese (treba to pokazati kretnjom ruke). Tutnjava kola je sve slabija, dok se u daljini ne izgubi. Sad je opet sve tiho, tako tiho, da se može i miš čuti. Mačka se ne miče ni najmanje; mirne su joj noge i glava, pa i oči, koje se krijese i sijevaju kao dvije žeravice u tmini, te ukočeno gledaju na rupu, a čaporci su joj spruženi. Gdje je samo stari miš danas ostao! Zar danas više ne će doći? Zar danas ne će doći da jede krompire u sanduku; zar ne će svojim mišićima da odvuče koji komad repe? (S tihim glasom.) No — čuj — u rupi se nešto miče. Zaista! Opet! To je bio sasvim tanki glasić; čuje ga samo mačkino uho. On dolazi, dolazi. Sad je već sasvim blizu rupe, ali ne izlazi. Sluša i njuši, da li je čist uzduh. Nema opasnosti. Naprijed dakle! Korak po korak. Sad se već pomolio iz rupe. Sluša još jednom. Ne čuje se ni glaska. Brada mu viri iz rupe i šiljata mu gubica, pa cijela glava, očice mu ne gledaju ni lijevo, ni desno. Tako — brzo k sanduku s krompirima. Hop! (Učitelj podražava mački i udari nogom o pod, cijeli se razred trgne), miš se stane koprcati i cičati: Oh, pusti me, pusti me! Čaporci tvoji silno me vrijeđaju . . .

2. O b r a đ i v a n j e m a č k e n a d o v e z u j e s e n a k a k v u p r i p o v i j e s t.

a) Na gatku o muzikantima grada Bremena.

b) Na pripovijest o borbi pseta s mačkom.

c) Na gatku o mačku u čizmama od Spektera (u kojem od viših razreda).

d) Na Hayeve basne: Mačići, sad vam treba i imena dati... — Ili: Zašto se pereš . . .

e) Na Reinickovu pjesmicu: Dijete i lastavica.

3. O b r a đ i v a n j u s l u ž i z a t e m e l j d j e č j i r a z g o v o r.

Kad moj otac dođe, a naša mačka ga vidi, onda uvijek skoči na nj.

Mi imamo mačku, i ja uvijek uzmem jednu vrvcu, pa je povlačim ovamo i onamo, a mačka je lovi.

Ja sam jednom ulovio našu mačku, pa sam je metnuo u kotaricu za papir i stavio joj na glavu papira. Onda sam potresao kotaricu, a ona je skočila iz nje na moje rame.

Mi imamo kod kuće mačku; ona je sama došla, stala je pred vratima od hodnika i počela drečati, i onda je nijesmo dugo čuli, onda je stala grepsti po vratima hodnika, a moja majka je izišla, pa je otvorila, onda je bila mačka vani i onda je doletjela u sobu, pa se popela na stolicu.

Kod nas je u dvorištu sanduk sa smećem, onda dolazi vrlo mnogo mačaka, pa ga prevale, a onda psuje moja majka.

Ja sam vidio jednu mačku, onda sam vikao hu hu, a ona je pobjegla.

Kad smo stanovali u Aleksandrovoj ulici, onda smo svakiput iz kobasica, koje su bile nadjevene jetrom, izvadili meso, i onda smo vode ulili unutra, pa smo svezali i kroz prozor spustili, onda je mačka skočila onamo i zagrizla, a onda je voda briznula.

Mačka čisti svoju nogu jezikom.

Kad ja gladim svoju mačku, onda ona stane; to joj se sviđa.

Ja uvijek metnem mačku na rame i trčim s njom po sobi.

Kad je moja majka donijela jednom kulin kući, onda je naša mačka skočila na stol, pa ga je izvukla iz torbe.

Naša gospodarica kuće ne trpi mačaka, jer se noću tako deru, a i u vrt idu, pa sve unište, te ništa ne može da raste. Kad je opet jedna mačka došla u vrt, uzela je gospodarica batinu, otišla u vrt, zatvorila vrata, potrčala za mačkom, i čvrsto ju je izlupala, a onda se mačka popela na kolibicu u vrtu.

Naša mačka zavukla se jednom u strunjaču i jednom noću, onda je moj otac uzeo štap, pa je otvorio vrata od hodnika, i lijepo ju je otpremio napolje.

Mi imamo psa i mačku; mačka liže psa, a pas mačku.

Ja sam jednom na ulici vidio dvije mačke, i onda su neprestano mrčale, a najednom su se počele drpati.

Mi imamo također mačku, ali ona se svaki dan skita, a i noću se skita.

Ja sam vidio jednu mačku, koju je pas htio da ugrize, a ona se popela na jednu motku.

Kad Sunce sja, onda ide moja mačka u dvorište i legne na leđa, pa se počne valjati.

Kad moja mačka na prozoru vidi muhe, skoči gore i hoće da ih uhvati svojom šapom.

Kad moja mačka želi, da dobije nešto za jelo, onda trči za mojom majkom, mijauče, pa je vuče za suknju.

Na naš sjenik idu mačke vrlo rado, pa sam i ja jednom otišao onamo, onda sam vidio oči, ona je gledala u me; oči su bile sasvim žute.

Naša mačka ulovila je jednom miša, onda ga je pustila, da malo otrči, onda je opet skočila za njim, pa ga zgrabila i odvukla.

Kad smo stanovali u Siebenkesovoj ulici, bilo je u stanu mišjih rupa, onda je moja majka uzela sadre, pa je začepila rupe.

Jednom je moj otac kupio sir, a onda su došli miševi, pa su izglodali u njemu rupu, onda je moj otac izrezao ono, što su miševi nagrizli.

Kad mačka lovi miševe, sjedne pred mišju rupu i vreba, dok miš ne iziđe, a onda učini jedan skok, i već ga ščepa.

U naše dvorište dotrčala je jednom mačka, a pas je potrčao za njom, i onda je mačka otišla na krovac, a pas je gledao gore, i onda je moj otac uzeo kandžiju, pa mu je pošteno zasolio, a on je gledao, da se što prije odnese.

Ja sam jednom odlazio, i onda je bilo dvoje mačića pred vratima; ja sam ih pogladio, a onda je došla stara mačka i počela je mrčati, a ja sam brzo otišao.

Crtanje. Mačka u različnome položaju.

Pjesme o mački od različnih pjesnika (Reinicka, Heya, Trojana, Scherera, Stauba i Wolgasta).

Pjevanje pjesme: Tko sjedi na našem zidu... (Wer sitzt auf unsrer Mauer...)

Igra: Mačka i miš.

c) Scharrelmannov postupak.

Svoju pripravu (preparaciju) o „mački" prikazuje Scharrelmann ovako:

I opet sjedim kod svoga pisaćeg stola, da se spremim za sjutrašnji sat zorne obuke. Traži se od mene „mačka". Naravno je, da se djeca zanimaju za životinje, pa i djeca velikoga grada za domaće životinje. Našoj mački događa se nažalost u našim nastavnim osnovama isto, što i lijepomu „proljeću". I ono se javlja u svjema mogućim naukama (disciplinama). Bila zorna obuka ili prirodopis, ili sat za čitanje, mačka se (naravno fino dresirana!) uvijek nanovo predočuje.

Načinit ću onako, kako sam to već čestoput učinio. Pripovijedat ću pripovijest o jednoj jedinoj, sasvim izvjesnoj mački.

Najistinitija i prema životu bit će takva pripovijest, ako se sagradi na temelju posve određenih opažanja, ako polazi od ma kakva stalna događaja.

Stanem se opominjati vlastitih doživljaja s mačkama. — — Ne pada mi gotovo ništa na um. Kako li nepomnjivo i nehatno upotrebljavamo svojih pet osjetila! Kako sam često već čuo o mačkama, i vani u vrtu vidio mačke, život mi je doista vrlo mnogo građe prikupio, ali gdje je to sve ostalo? Izgubilo se u množini događaja, koji navaljuju i na život, što se spolja čini najmirnijim.

Ali mi sami imamo u kući mačku. Svi članovi moje porodice zovu je „Guste". Da to sjutra bude valjano, treba da pričam o životu „Gustinu".

Prije pô godine otprilike vratila se kući moja kćerčica, koja je jednoga popodneva pohodila bila jednu svoju prijateljicu, te je sa sobom donijela jedno malo mače, komu je moglo biti jedva devet dana. Ono je sjedilo kod jedne seljačke kuće iza hrpe drva, pa se tužno deralo; nekoliko seljačkih dječaraca izvuklo ju je iz drva, pa htjedoše, da je bace u vodu i utope. Obje djevojčice, moja kćerčica i njezina prijateljica, nijesu mogle da to gledaju bez ogorčenosti i duboka saučešća, i dijete me stane vruće moliti, neka bi joj dopustio, da smije životinju pridržati i ogojiti.

Tako, to bi već bio prvi dio sjutrašnje lekcije. Pričat ću dakle razredu: Bila je jedna mala djevojčica, pa je jedne srijede poslije podne pohodila svoju prijateljicu. No prijateljica nije stanovala u gradu nego vani na ladanju. Djeca su se u vrtu igrala, trgala cvijeće i utrkivala se s Nerom, velikim kućnim psetom. Tako su došla do jedne stare suše, a uz jedan od njezinih zidova bio je kup starih dasaka i natrulih greda itd. itd.

A sad se nastavak ove pripovijesti kaže sam od sebe. Valja mi dalje pripovijedati, kako se hranilo malo mače. Još nije umjelo samo piti mlijeka. Priređena je stoga bočica za mlijeko sa sisaljkom, i mače bi se iz nje napilo do sitosti. U jednom malom sandučiću priređen mu je topli ležaj. Ono trčka po sobi, svašta prinjuškuje i tužno se dere, pa se smiri tek onda, kad ga malo djevojče uzme na rame. Tako provodi dane trčkarajući, pijući i spavajući. Valja da izvijestim, kako je nacrtano i kako od dana do dana napreduje, a onda pričam o prvim njegovim pokušajima, da lovi i da se sigra. Ono hvata klupko

pamuka, loptu od papira. Upoznaje članove obitelji. Umije već trčati i po stubama, a zovemo ga „Guste". Kad ga tako zovemo, onda silazi s tavana. Životinja je sve veća i veća. Usuđuje se i na ulicu; jednom je ujede neko pseto, a drugiput je neki dječarac u nju bacio kamen. Noga joj je natekla, i mače može sad samo s teškom mukom da hramlje. Valja ga dobro njegovati, dok se nakon nekoliko dana ne izliječi natečena noga, te mače opet ne započne veselo trčkati po sobama i komorama. Često se mačka noću odšunja, pa se popne i prijeđe preko plota u vrt. Što li ona tu noću ne vidi i ne čuje! Ona se vere i po krovu, te pravi svoje gimnastičke vježbe, a jednom se usudila, da učini opasan skok u dvorište. Mače je već odavna postala mačka. Ulovila je prvoga miša, a nanjušila je jednom i krta u vrtu.

Sve to su epizode iz života naše domaće mačke.

Još preostaje samo, da se pripovijeda konac pripovijetke. Naša je „Guste" još na životu. Što da činim sada? — Nekoliko godina prije toga imali smo i mi mačku, koju su nam otrovali. To je učinio valjda susjed vrtlar, koji na svojim gredicama ne može da trpi mačke. To bi bio i zgodan završetak za lekciju o mački! Dobro, onda ću dakle pripovijedati, da je mačka jednom kući došla bolesna; nije htjela da jede, nego je snuždena sjedila, pa svaki čas tužno zadrečala, a drugi dan je nađosmo mrtvu u sobi. U to, kako je izgubila život, ne ću dirati, samo ću spomenuti, da je možda bila otrovana.

Tako, to bi bio okvir za temu. No koje obilje stvarne građe nameće se samo od sebe, ako se obrađivanje nadoveže na takvu pripovijest!

Pripovijeda se o mački, koja sjedi tik peći i prede, pa s jednim jedinim pitanjem, s nekoliko uzgrednih primjetaba prijeđe se s razredom u područje onoga, što škodi zdravlju životinja i ljudi.

Ali i opet je od mačke, što prede, samo jedan korak, da se kod djece probude uspomene na lijepe zimske večeri kod prijatnoga svijetla svjetionice. A zar se na to ne može divno nadovezati pitanje: Što pripada sve našoj svagdašnjoj veselosti ili dobroj volji?

Ako dalje pripovijedam, kako djeca u mraku glade mačku, i kako se tad čuje neko praskanje u dlakama, zar je onda zbilja tako daleko, da se govori o upotrebljavanju munjine u životu? Istina, to je vrlo teško područje, a samo nešto se tu može

dirnuti, možda bura ili električna željeznica, ali ako se u tom oprezno postupa, onda se ipak ne može tomu ništa prigovoriti.

Ako govorim o tajnom šuljanju mačke noću, kad ide u lov na miševe, zar da ne spomenem, kako ima i ljudi, koji tapom idu poput mačke, te m o r a j u da se šuljaju?

Polazeći od mačje derače, mogu da govorim i o čovječjima instrumentima za glazbu, o vojničkoj i crkvenoj glazbi itd.

Kad govorim o mačjem krznu, onda je to dobra zgoda, da povedem razgovor s djecom o zdravu ili nezdravu odijevanju ljudi, a može se nabaciti i čisto općeno pitanje: Kako se branimo od zime? itd. itd.

Tako je mačka vazda u središtu, ali otud letimo zajednički na sve strane u područje čovječje kulture i čovječjega života. Tako dobijaju djeca slobodan pogled, stvara se na tisuće asocijacija, i — ništa čovječjega ne smije da nam jednom za uvijek ostane tuđe.

Hm, to da! Ali zar obuka ne treba da i uzgaja? Gdje ostaju pri tom neprekidnom stvarnom pretresanju etička i religijska pitanja?

Preda mnom je novi problem.

Ima li zbilja etičkih i religijskih pitanja u svezi s tako banalnom građom? Ili zar ja opet ne vidim šume pred samim drvećem?

Kad govorim o značaju mačke, mogao bih spomenuti mačje naravi među ljudima; kad se razgovaramo o njegovanju mačke, o tom, što ona voli i ne voli, onda bi se opet moglo zgodno zaći u područje mučenja životinja, i pažnja djece svratiti na društva za zaštitu životinja itd. Ili kad govorimo o materinskoj ljubavi mačkinoj (a doista će s v a d j e c a za to moći pridonositi građu), onda je posve pravo i u redu, da se navede, kako i majke ljudskoga roda ljube svoju djecu. Moglo bi se tu sasvim djetinjski, a ipak ozbiljno i duboko govoriti o dužnostima roditelja. Drugiput se govori opet o popašnosti (lakomosti) mačkinoj, pa se onda spomene, koliko štete može biti otud, ako su djeca popašna itd.

A teme za risanje? I one kao da leže, kako se veli, upravo na ulici. Miševi u različnom položaju, a tako i mačke, mišolovke, soba, na tavanu, u podrumu itd.

A ako ne umijem narisati mačku? Nu, onda crtam neki dio njezin, možda rep ili stražnju jednu nogu, a druga se prikrije kakvim predmetom, koji se može lakše narisati. Ja narišem na pr. mačku iza sanduka, koji je u podrumu, te se vidi samo jedan dio mačke.

Uopće valja se u crtanju znati pomoći. Slike, koje djecu vesele i potiču na podražavanje, mogu se načiniti i uz najčedniju vještinu u crtanju. I što više učitelj dolazi u nepriliku kod crtanja; što je manje vješt u crtanju: stim se više približava dječjoj vještini u crtanju, i stim ga lakše može da razumije razred. Stim većma može da svoj razred potakne na samoradnju, a — to je najglavnije.

To je stara istina, ali ostaje uvijek nova, i tko je upravo iskusi, tomu se otvore oči, i on vidi, što je četi živahne djece nužno, a što joj se pričinja uzgredno.

križi) kakvim predmetom, koji se može lakše narisati, ili narišem na pr. mačku iza sanduka, koji je tom zgodom, te se vidi samo jedan dio mačke.

Uopće valja se u crtanju znati pomoći. Slike, koje djecu vežu i potiču na podražavanje, mogu se naći i u najčešćim vrstama u crtanju. I što se učitelj dojazi u neprilicu kod crtanja, što je manje vješt u crtanju, s tim se više približava djeci, vještini u crtanju, i s tim ga lakše može da razumije narod. S tim većma može da svoj razvoj potakne na samoradnju, a — to je najglavnije.

To je stara istina, ali ostaje uvijek nova: Tko je upravo iskusi, tomu se otvore oči, i on vidi, što je ćeli živahne djece narav, a što joj se protivi i muči.

POSEBNI DIO.

Prvo godište.

I. Jesen.

Rujan i listopad.*)

A. U školi.

1. Učionica.

I. Sad smo u školi. Tako se zove ova kuća (zgrada), u kojoj se nalazimo. Soba, u kojoj smo sada, vrlo je velika. Vi ćete nas učiti. Mi ćemo se učiti. Vi ste učitelj. Mi smo učenici.

II. Soba, u kojoj se spava, zove se spavaonica. Soba u kojoj se uči, zove se u č i o n i c a (školska soba). Moglo bi se učiti i u dvorištu, vrtu, šumici itd., ali samo za lijepa i tiha vremena; inače bi nam mogao smetati vjetar. Od toga nas čuvaju zidovi i strop.

Z i d o v i nas čuvaju od vjetra, ali i od kiše i sunčane pripeke. Brojili smo ih i mjerili. Dva su dulja i dva kraća. U jednom od duljih zidova (djeca ga pokazuju pružajući ruku spram njega; tako čine i kad navode druge zidove) jesu v r a t a, da se može unići u učionicu i iz nje izaći. I mi na njih svaki dan ulazimo i izlazimo. Vrata učionice su visoka i široka, a imadu dva dijela (krila). Vrata su od drveta i lijepo obojena (naličena). Vrata vise na šarkama od željeza, a i brava je željezna, te ima lijepu žutu kvaku (od mjedi). Zid, u kojem su vrata, desni je zid, jer je prema desnoj ruci. Na istoj strani stoji uza zid i p e ć.

Na suprotnom duljem zidu učionice jesu p r o z o r i, na koje unilazi svijetlo u sobu, a mogu se otvoriti, da se pusti

---

*) S praktičnih razloga ne dijeli se učivo zavičajne obuke u ovoj knjizi prema astronomijskoj ili koledarskoj razdiobi, nego prema pojavima u prirodi, koji ne čekaju na dan, kad bi po astronomijskim računima trebalo da počne izvjesno godišnje doba. Tako se na pr. zima javlja uvijek prije 22. prosinca, proljeće ponajviše prije 21. ožujka, ljeto prije 22. lipnja (kad se uostalom već i svršava školska godina), a jesen obično prije 23. rujna. Razdioba godišnjih doba u ovoj knjizi podudara se prilično i sa shvaćanjem u svagdašnjem životu, jer svatko na pr. govori o zimi već na početku studenoga, a o ljetu prije konca lipnja itd.

svježega uzduha u učionicu. I prozori su od drveta, ali samo uz krajeve (okviri), a između tih krajeva ili u okvire umetnute su velike staklene table (ploče). I prozori vise na gvozdenim šarkama, a imadu i zaporanj sa žutom kvakom, da se mogu zatvoriti i otvoriti. Zid, na kojem su prozori, lijevi je zid, jer je prema lijevoj ruci.

Od kraćih zidova jedan je pred nama, a jedan za nama. Onaj, što je pred nama, jest prednji zid. Na prednjem zidu je raspelo, kraljeva slika i zidna tabla. Onaj zid, koji je iza nas, zove se stražnji zid.

I nad našim glavama je nešto kao zid. To je s t r o p. On nas čuva od kiše i od sunčane pripeke. Pod nogama je p o d od drveta. On je zato tako načinjen, da se soba može lako očistiti od prašine, i da nam ne bude hladno. Iznad našega stropa je pod gornje sobe (prema prilikama može da bude pod od tavana).

III. Učionica je veća od spavaonice. U učionici nema kreveta nego su školske klupe. Učionica ima četiri zida kao i spavaonica. U učionici su kao i u spavaonici dva dulja i dva kraća zida. I u učionici su na jednom duljem zidu vrata, a na drugom prozori baš kao i u spavaonici. U učionici ima više prozora nego u spavaonici i nešto su veći.

IV. Učionica je velika soba, pa ima č e t i r i z i d a: p r e d n j i, s t r a ž n j i, d e s n i i l i j e v i. Zidovi su sa strana. Gornji dio sobe zove se s t r o p. Doljni dio sobe zove se p o d. U učionici se ne trebamo bojati vjetra, kiše, ni studeni. Zimi se učionica grije; zato je u njoj peć. U učionicu se ulazi na vrata. Svijetlo dolazi u sobu na prozore.[1]

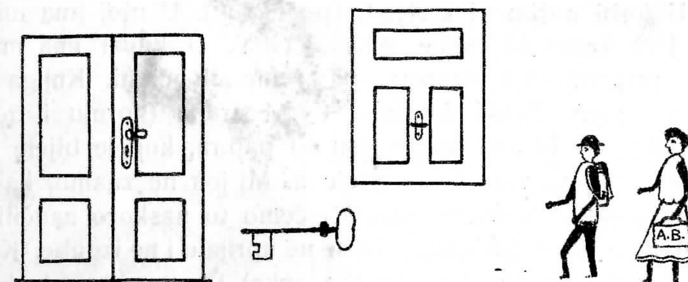
V. a) Imenovanje i pokazivanje zidova po redu i preko reda. Navođenje onoga, što je u lijevom, a što u desnom zidu i uza nj. Ustanovljuje se, kad su prozori više otvoreni: ljeti ili zimi; zašto se otvoraju i zašto ih valja prati.

b) Vježbanje učenika, da se nauče pristojno ulaziti u učionicu i iz nje, naročito kako treba pozdraviti one, koji su već u učionici, kako treba ulaziti bez buke u klupe i izlaziti iz nje.

c) Crtanje vrata, ključa i prozora, učenika i učenice.

---

[1] Kako je već razloženo u općenom dijelu ove knjige, sve treba da konstatuju i govore sami učenici, a učitelj im pri tom tek pomaže više ponukom negoli ispitivanjem. Oblik obučavanja, naročito način promatranja i izvješćivanja, valja prepustiti učitelju i udesiti prema posebnim prilikama.

d) Pričanje zgodne priče ili citiranje pjesme s primjenom na ono, što se učilo u ovoj metodičkoj jedinici.

2. Školski namještaj i učila.

I. U školi smo našli stvari, kakvih kod kuće nijesmo vidjeli. U školu smo donijeli stvari, kakve nam kod kuće nijesu trebale.

II. T a b l a v e l i k a (školska) potrebna je jako u učionici. Na njoj se crta k r e d o m. Kreda je bijela; ali se može crtati po tabli i crvenom, žutom, zelenom i modrom kredom. (Učitelj to pokazuje, i tako se učenici vježbaju u poznavanju boja.) Tabla je crna. Na bijeloj tabli ne bi se moglo crtati bijelom kredom. Tabla je od drveta.

Kad je tabla puna crtarija, onda se otare. Naprije se tare mokrom s p u ž v o m. Poslije toga se još otare suhom krpom; onda je posve čista i suha.

U učionici ima mnogo klupa. U njima sjede učenici. Klupa, na kojoj sjede učenici, zove se š k o l s k a k l u p a. Školska klupa je drukčija, negoli su druge klupe (u vrtu, u sobama). Ona ima sjedalo (dasku, na kojoj se sjedi) sa stražnje strane, i stol (ili stolnu dasku) sprijeda. Na stolnoj daski stoji ono, na čem se crta, piše, ili iz čega se čita. Ispod stolne daske je još jedna daska; na nju se meće torba sa stvarima, što ih učenici donose u školu.

Iz torbe vadimo svaki dan t a b l i c u. Ona je načinjena od glatka kamena. Naša je tablica crne boje. Po njoj se piše pisaljkom od kamena ili kamenčićem. Crta, što se načini pisaljkom, bijele je boje. I kredom se može pisati po tablici, ali su onda crte odveć debele i velike. Kad je tablica puna crtarija ili slova, onda je valja otrti spužvicom i suhom krpicom. Oko tablice je okvir od drveta. Okvir je zato, da se tablica lako ne razlupa, kad padne. Mi crtamo (i pišemo) na tablici, a stariji učenici čine to na papiru.

U torbi nosimo i knjigu (početnicu). U njoj ima mnogo slika. Učit ćemo iz knjige pisati i čitati. U knjizi ima mnogo lijepih pripovijesti i pjesama, pa ćemo ih čitati. Knjiga ima mnogo listova. Svaki list ima dvije strane (gornju i doljnu, prvu i drugu). Listovi knjige jesu od papira, koji je bijele boje. Na bijelu papiru vide se crna slova. Mi još ne znamo, kako se zovu ta slova, i kako se čita. Mi ćemo to naskoro naučiti. Listovi knjige su u koricama, da se ne uprljaju i ne izgube. Korice su od debela slijepljena papira (ljepenke). Dva su komada korica (gornji i doljni), a spojeni su hrptom od platna. Hrbat drži listove knjige; oni su u njemu uvezani.

III. Tabla i klupe školske jesu uvijek u učionici. Tablicu i knjigu mi u školu donosimo i iz nje odnosimo. — Tabla je, kao i tablica, glatka i crna. Na tabli se crta i piše. I na tablici se isto čini. Na tabli crtamo kredom, a na tablici pisaljkom. Tabla je velika; tablica je mala. Tabla je od drveta; tablica je od kamena.

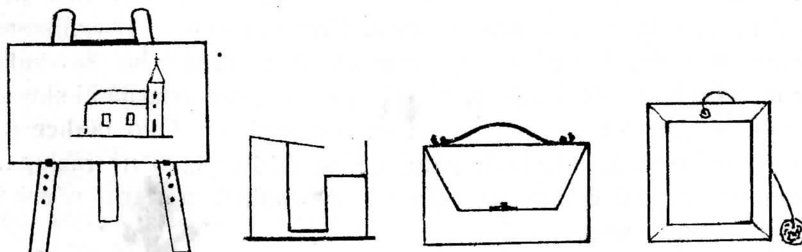
IV. Školske klupe jesu školski namještaj. Tomu pripada još učiteljev stô i stolica. Školska tabla, tablica, pisaljka i knjiga jesu učila.

V. a) Pokazivanje i imenovanje pojedinih komada i dijelova promotrenoga školskog namještaja i učila. Učenici kazuju, kako treba čuvati knjigu, da se ne uprlja.

b) Rješavanje zagonetke: „Što je to: Bijelo polje, crno sjeme; mudar onaj, koji ga sije? (Knjiga je polje, slova su sjeme; mudar je onaj, koji ju je napisao).

c) Vježbanje učenika u vršenju počasnih službi u školi. Svaki treba da ide onamo, gdje mu po odredbi učiteljevoj dotične sedmice valja vršiti službu. Jedan treba da očisti veliku tablu; drugi treba da opere spužvu i da je spremi, treći neka otare učiteljev stol, četvrti treba da otvori prozore itd.

d) Crta se: tabla, školska klupa, torba i tablica.

B. Na domu.

1. Kod ručka.

I. Kod ručka sastanemo se svi, što nas ima u kući. Stô je prostrt. Kod stola ima svaki svoje stalno mjesto. (Izvješćivanje učenika bit će različno prema prilikama pojedinih obitelji. Neki će možđa reći, da u njihovoj kući ne jede služinčad s njima kod stola u sobi, nego u kuhinji pri stolu, koji nije prostrt stolnjakom, ili je prostrt samo ubrusom itd.)

II. Soba, u kojoj ručamo (blagovaonica, trpezarija), prilično je prostrana. Nasred sobe je velik stô (trpeza), a oko njega ima toliko stolica, koliko nas dolazi k ručku. Prije negoli se donese jelo, namjesti se stô. Najprije se izvadi iz ormana, u kom se čuvaju stvari potrebne kod stola, stolnjak, pa se njime pokrije stô. Zatim se postave za svakoga po dva tanjira, a uz njih žlica, nož, viljuške i čaša. Najprije se donese na stô čorba.

Prije negoli se počne ručati, stane svaki na svoje mjesto: otac u čelo stola, a majka prema njemu na zastavi stola, bliže vratima, da mogne lako izlaziti i određivati, što treba da se donosi na stô. Mi drugi, braća i sestre, smjestimo se prema dobi s jedne i druge strane stola tako, da su stariji bliže ocu, a mlađi bliže majci; samo je najstarija sestra tik do majke, da joj mogne u svem biti od pomoći. Kad se sve smiri i nastane tišina, onda molimo svi zajedno molitvu naglas. Otac moli naprijed, a mi za njim.

Čorbu je podijelila majka svjema, i to najprije ocu, a onda ostalima po redu. Druga jela uzimlju stariji sami, a manjima ih daje majka; najmanjemu mora ona i da meso sreže na male komadiće, pa mu i pomaže kod jela. Meso se jede s varivom ili salatom. Kadšto dobijemo i gibanice ili kolača. Kad koje od djece želi štogod, onda mora da za to moli i uljudno zahvali. Inače djeca pri stolu šute i pristojno se vladaju; ni manji ne smiju da prstima vade meso iz tanjira. Samo onda, ako otac ili majka zapitaju štogod, treba da onaj, koji je upitan, odgovori jasno i glasno. S najmanjim ima često dosta brige, osobito majka, ali nas mnogoput i razveseli svojim umiljatim vladanjem, a osobito tepanjem.

Često je kod nas na ručku i baka; onda ona sjedi na prvome mjestu (uvrh stola), a otac do nje. Mi svi volimo jako našu baku i vrlo nam je milo, kad ona k nama dođe. Ona je očeva majka. Njegov otac je naš djed; i on sjedi navrh stola,

kad kod nas ruča. Tako i naša baka i djed po majci. Kadšto dođe k nama i tetka, sestra naše majke. I njoj ponude, da sjedne na čelu stola; ali ona ne će, nego sjedne između majke i najstarije sestre, pa ako je potrebno, onda i ona pomaže dvoriti kod stola. Događa se, da i drugi rođaci dolaze k nama, te ostaju na ručku. Tako je već kod nas bio i tetkin muž, naš tetak, zatim očev brat, naš stric, sa svojom ženom, našom strinom, onda majčin brat ili naš ujak i njegova žena, naša ujna. Tetkova, stričeva i ujakova djeca dolaze također k nama, kao što i mi idemo često k njima. Mi znamo samo, da su nam rođaci, ali kakvi su nam rođaci, to zasad još ne znamo, jer ih zovemo samo po imenu: Pajo, Ljuba, Milan, Katica itd.

Kad se ručak svrši, onda se opet pomolimo Bogu i poljubimo ruke roditeljima, te se mirno raziđemo. Poslije toga pospremi se sve sa stola, i svaki ide za svojim poslom.

Roditeljima poljubimo ruke poslije ručka zato, jer se oni brinu za nas djecu, da imamo hranu i sve drugo, što nam treba. Otac radi cijeli dan (na polju, u radionici ili u uredu). Majka kuha, pere, šije i radi druge poslove u kući i oko kuće (u vrtu, staji itd.) Pomažu joj pri tom osobito djevojke ili kćeri, ali u mnogočem (u vrtu) i mi dječaci, njezini sinovi. Otac je gospodar, a majka gospodarica kuće ili domaćica. Oca i majku treba da svatko u kući sluša i čini ono, što oni narede. To

Ima djece, kojima su umrli roditelji, i otac i majka. To su sirote. Ako im roditelji nijesu ostavili ništa (ni kuće, ni kućišta, ni drugoga imutka), onda trpe svakojaku bijedu (glad i zimu), pa im treba pomoći. (Vrlo dobar uspjeh postići će učitelj, ako pri tom čita, ili što bi još bolje bilo, pripovijeda pričicu: „Dukati zvjezdaši“, a onda recituje pjesmicu: „Sirotica vapije pored naše kapije“ itd.).

III. U školi i u kući ima djece. U učionici nijesu sva djeca od istih roditelja. U kući (domu, jednoj obitelji) djeca su od istih roditelja. Djeca, koja su u istoj učionici, jesu drugovi. Djeca, koja su od istih roditelja, jesu braća i sestre. U učionici treba da djeca slušaju učitelja. U kući (domu) treba da djeca slušaju roditelje (oca i majku), a rođake neka prijazno susreću. Ima djece, kojima živi i otac i majka; ima ih, kojima živi samo otac, ili samo majka, a ima ih, kojima je umrlo oboje, te su ostala sama na svijetu.

IV. Otac i mati jesu roditelji. Muška njihova djeca jesu sinovi, a ženska kćeri. Roditelji se brinu za djecu; ona treba

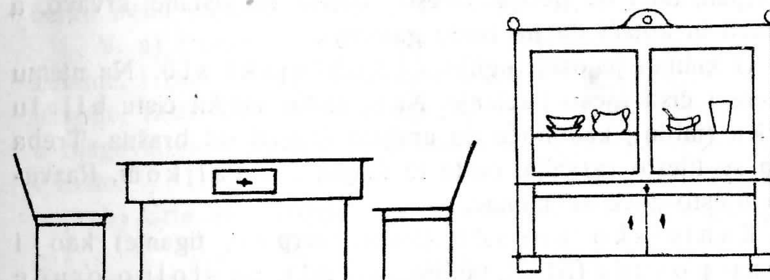
da su im zahvalna i da ih slušaju. Rođake svoje treba da djeca poštuju. Djeca bez roditelja jesu sirote.

V. a) Učenici navode svoje rođake. Učitelj pita: Tko ima strica; tko ima ujaka; tko ima tetka itd., zatim kako kažu njihovim ženama.

b) Učenici kazuju, kako mogu iskazati zahvalnost svojim roditeljima. Navodi se primjer za to iz pripovijesti u početnici: „Blago njima“, „Dobar sin“ i „Dobro dijete“, koje im je učitelj već prije pripovijedao ili čitao.

c) Učenici kazuju još, kako valja susretati braću i sestre, rođake, drugove, i kako treba pomagati sirotama. Pričaju se pripovijesti iz početnice: „Pravi bratac“. — „Danica pripovijeda“.

d) Crta se: stol sa stolicama i orman za sudove.

e) Učitelj citira poznatu pjesmicu: „Sad mi čelo ljubi, sad mi vlasi redi, sad mi lice gladi, sad u oči gledi, sad mi ljubi oči, sada ljubi usne“. Tu prestane i pita: Tko je to? — Učitelj čita još i pjesmu: „Ivica i Branko dječaci su mali. Dan provode cijeli u igri i šali“ itd.

f) Objašnjava se rečenica: „Svud je lijepo, ali je doma najljepše.“ Vrlo dobro može se za to upotrijebiti pjesmica iz početnice: „Kućni prag“.

g) Modelovanje žlice, noža, boce, zemljičke, pereca, kolača u obliku zvijezde, polumjeseca, obruča itd.

2. U kuhinji i kućerku.

I. Poslije ručka odnese se posuđe iz sobe u kuhinju, pa se opere. U kuhinji se kuhaju i peku različna jela. Stoga ima u kuhinji svakojakoga posuđa (lonaca, tava, šerpinja).

II. U kuhinji kuha majka, a pomaže joj kćerka (ili služavka). Već rano ujutru ustane majka, da nam spremi prvi

ručak (doručak). Mi manji pijemo samo mlijeko, a starijima se s mlijekom daje i nešto kave. Kuha se na ognjištu ili štednjiku, koji je smješten u jednom kutu kuhinje.

Za podne sprema majka veliki ručak ili objed. Toga radi kuha u loncu goveđe meso, te dobije osim mesa i vrlo dobru govedsku čorbu. Meso se jede s umokom ili varivom (kupusom, repom, grahom, krompirima itd.) Kadšto se meso i pirjani u šerpinjama. U posne dane prigotovi se posna čorba i načini se štogođ od brašna. Valjušci i žganci kuhaju se u loncu. I varivo se kuha u loncu. Gibanica i kolači peku se u tiganjima. Da bude sve jelo tečno i zdravo, mora majka ili kuharica dobro paziti, da čorba ne prekipi, da se varivo dobro začini (ne smije da bude premasno, ali ni pusto), da se ništa ne pripali, ali i da pečeno meso iznutra ne ostane krvavo, a gibanica ili kolači da ne budu gnjecavi.

U kuhinji je osim ognjišta i kuhinjski stô. Na njemu se pere i čisti meso i zelenje. Na nj metne majka čistu bijelu dasku (tablu), kad hoće da umijesi štogođ od brašna. Treba li, da se tijesto razvalja, onda to majka čini valjkom. Razvaljano tijesto zove se mlinac.

Kuhinjsko posuđe (lonce, šerpinje, tiganje) kao i stolno posuđe (zdjele, tanjire, čaše itd.), pa stolno oruđe (žlice, viljuške i noževe) treba valjano oprati, otrti i očistiti. Kuhinjsko posuđe spremi se zatim na policu, i nekoje u kuhinjski orman. Stolno posuđe i oruđe odnese se u blagovaonicu i spremi tamo u orman.

Za večeru ne kuha se toliko, koliko za objed. Često se jedu hladna jela, a ponajviše pregrijana, naročito varivo.

Jelo, što ostane od ručka, ne valja da se drži na toplu mjestu u kuhinji, nego ga treba spremiti. Zato je kućerak obično blizu kuhinje. U njemu se čuva također i smok, brašno, mast, meso, luk, jaja itd. Poradi toga su u kućerku smještene police. Gdje nema kućerka, tamo se sve te stvari čuvaju na drugom kojem hladnom mjestu.

III. U kuhinji se kuha jelo. U kućerku se sprema jelo i ono, što je potrebno, da se prigotovi jelo. Kuhinja je veća od kućerka. U kuhinji je osim ognjišta stô, orman i polica. U kućerku su obično samo police. U kuhinji se čuva kuhinjsko posuđe, a u blagovaonici stolno posuđe. Kuhinjsko je posuđe gvozdeno ili zemljano (lončarsko). Stolno posuđe je zemljano

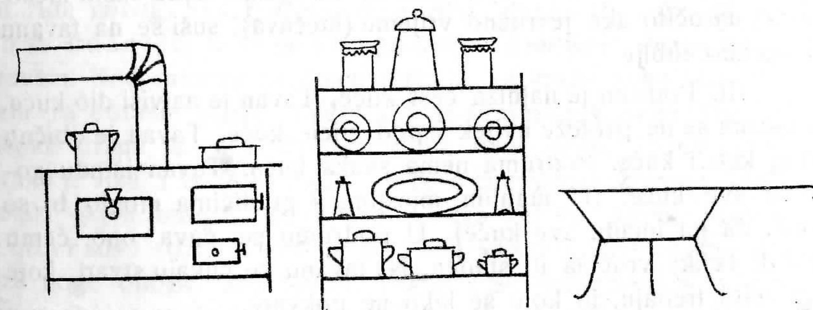
(porculansko) ili stakleno (boce i čaše). Kuhinjsko oruđe je drveno (daska, valjak). Stolno je oruđe od kovi, (ocali, kositra, srebra).

IV. U kuhinji se kuha jelo za doručak, objed i večeru. Jelo se kuha na ognjištu (štedniku). Na kuhinjskom stolu čisti se ono, od čega se prigotovljava hrana, i mijesi se na posebnoj daski ili tabli od brašna tijesto. U kuhinji se i pere kuhinjsko i stolno posuđe. Kuhinjsko posuđe sprema se na policu ili u kuhinjski orman. Stolno posuđe sprema se u orman u blagovaonici.

U kućerku se drži ono, od čega se prigotovljava hrana (smok, brašno, mast, mlijeko, meso, luk, jaja, krompiri, kupus itd.) U nj se sprema i jelo, što preostane od ručka. U kućerku treba da bude hladno, da se jelo ne pokvari.

V. a) Učenici kazuju, zašto je kućerak obično manji od kuhinje, i zašto nema tako velik prozor kao kuhinja. Isto tako navode, zašto se kuhinjsko posuđe sprema u kuhinji, a stolno u blagovaonici; onda koje se kuhinjsko posuđe stavlja na policu i zašto.

b) Crta se: štednik, police i šerpinje ili tave.

c) Modelovanje lončića, šerpinje, valjka itd.

d) Prema prilikama udesi se igra za djecu: jedni prodaju stvari, od kojih se prigotovljava jelo, drugi kupuju, treći nose u košarama ili voze u kolicama i tačkama, četvrti primaju rečene stvari, peti rade u kuhinji: kuhaju, nose gotovo jelo u blagovaonicu, donose u kuhinju zaprljano posuđe, peru ga, spremaju ostatke u kućerak. (To se može najbolje izvesti na dvorištu ili drugom prostom mjestu, ako to dopuštaju prilike i vrijeme. Takva igra nadomješta potpuno gimnastičke vježbe, a osobito godi dječjoj duši).

3. U podrumu i na tavanu.

I. Ispod soba je podrum. Iznad soba je tavan. Podrum e u zemlji. Tavan je ispod krova. U podrumu se drži vino, rakija i još neke stvari. Na tavanu su kojakakve stare stvari.

II. Podrum je u zemlji. U podrumu je ljeti hladno, a zimi je u njemu mnogo toplije nego vani. Poradi toga drži se vino u podrumu, da se ljeti ne pokvari (ne cikne), a zimi da se ne smrzne. Vino se drži u buradi ili u začepljenim bocama. I druge stvari, koje treba zaštititi od velike vrućine ili studeni, mogu se čuvati u podrumu. Tko nema kućerka, taj može sve ono, što se u nj sprema, metnuti u podrum. Na podrumu su prozori maleni, i na njima su rešetke. Tko nema podruma, taj i vino drži u kućerku, ali se može pokvariti, jer u kućerku nije tako hladno kao u podrumu.

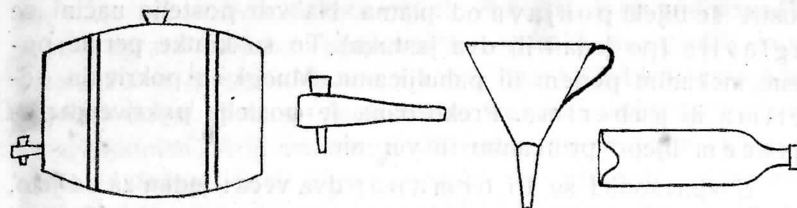
Tavan je pod krovom iznad soba. Na tavanu je ljeti vruće, a zimi vrlo hladno. Toga radi ne drži se na tavanu ništa, što bi se moglo pokvariti ili smrznuti. Mogu se držati na tavanu samo stare stvari, ili stvari, koje nam rijetko trebaju. Neki drže na tavanu grah i žito, jer tomu ne škodi ni studen ni vrućina. Ako se po tavanu širi dim, onda se na njemu može sušiti meso. Zimi, naročito ako je ružno vrijeme (mećava), suši se na tavanu i oprano rublje.

III. Podrum je najniža čest kuće. Tavan je najviši dio kuće. Podrum se ne proteže uvijek ispod cijele kuće. Tavan je obično dug kao i kuća. Podruma nema svaka kuća. Tavan imadu gotove sve kuće. (U manjim mjestima i gradićima moglo bi se reći, da ga imadu sve kuće). U podrumu se čuva ono, čemu škodi velika vrućina ili studen. Na tavanu se čuvaju stvari, koje se malo trebaju, ili koje se lako ne pokvare.

IV. Podrum je najniža čest kuće; nalazi se u zemlji. U njemu se drži vino u buradi i začepljenim bocama. Tavan je najviša čest kuće; nalazi se pod krovom. Na tavanu se drže stvari, koje se ne trebaju često, ili kojima ne škodi ni velika vrućina, ni studen.

V. a) Učenici kazuju, zašto u podrumu i na tavanu nije tako svijetlo kao u sobama i u kuhinji, i zašto je u podrumu vlažno. Navode zatim razlog, s koga se tamo, gdje nema kućerka, sprema jelo u podrumu.

b) Crta se bure, pipa, lijevak i položena boca.

c) Modelovanje pipe, boce i lijevka.

4. U spavaonici.

I. Soba za spavanje zove se spavaonica. U njoj su kreveti, veliki orman za rublje i odijelo i mali orman za umivanje. Još je u njoj i stolić s ogledalom, koje treba za češljanje.

II. Spavaonica je povelika soba. Prozori su spavaonice ljeti cijeli dan otvoreni. I zimi se spavaonica zrači. U spavaonici su po dva kreveta za roditelje. I manja djeca spavaju u spavaonici.

Kreveti su načinjeni od drveta; ima ih i od gvožđa ili od žute mjedi. Svaki krevet ima dvije duge, ali uske strane. To su dužnice, te se pružaju po duljini s jedne i s druge strane kreveta. Kod kreveta za djecu dužnice su kraće nego kod kreveta za odrasle. Osim dužnica ima krevet još dvije široke i visoke strane, a na svakoj su zdola dvije noge. Jedna od tih strana je viša, i zove se čelo, pa je s one strane kreveta, kamo dolazi glava onoga, što spava. Druga od tih strana kreveta je niža i zove se zastava, te je s one strane kreveta, kamo dolaze noge onoga, koji spava. Dužnice su zakvačene s jedne i druge strane za čelo i zastavu. S unutrašnje strane imadu dužnice uz doljnu ivicu (rub) letvice, po kojima su položene daske. Oni dijelovi kreveta, koji se vide, jesu obojeni. Kod nekih kreveta obojeni su ti dijelovi prosto, a kod nekih su olašteni.

Na daske se meće postelja, koja ne smije da bude tvrda. Najprije se stavi slamnjača, naime velika pavlaka napunjena slamom ili komušinom. Mjesto slamnjače može se na daske metnuti i podložica na pera od ocali. Na slamnjaču ili na podložicu stavi se strunjača, koja je napunjena strunjom (dlakom životinjskom, osobito grivom konjskom). Namjesto strunjače meću neki blazinu (perinu), koja je napunjena perjem od

živadi (najbolje je guščje perje). Preko strunjače ili blazine prostre se bijela ponjava od platna. Na vrh postelje načini se uzglavlje (po jedan ili dva jastuka). To su kratke perine punjene mekanim perjem ili pahuljicama. Mnogi se pokrivaju ćebetima ili guberima. Preko dana je postelja pokrivena ponjavcem lijepo protkanim ili vezenim.

U spavaonici su tri ormana; dva veća: jedan za odijelo, a drugi za rublje; treći orman je manji za umivanje. Ormani su od drveta; sa stražnje strane su neobojene daske, a s desne i lijeve strane su daske smeđe obojene, i vrata sprijeda su obojena; pa se mogu zaključati. Neki su ormani prosto obojeni, a neki olašteni kao i kreveti.

U ormanu za odijelo jest klinarica, t. j. oduga daska smještena na gornjoj strani u sredini ormana tako, da se proteže od jednog do drugoga kraja. Na klinarici su sprijeda i straga drveni ili gvozdeni klinovi, na koje se vješa odijelo. Orman za rublje ima više pretinaca ili pregrada, na koje se naslaže čisto rublje. Orman za umivanje ima dva dijela; u gornjem je posuđe za pranje, a u doljnom su ručnici i druge stvari potrebne kod umivanja.

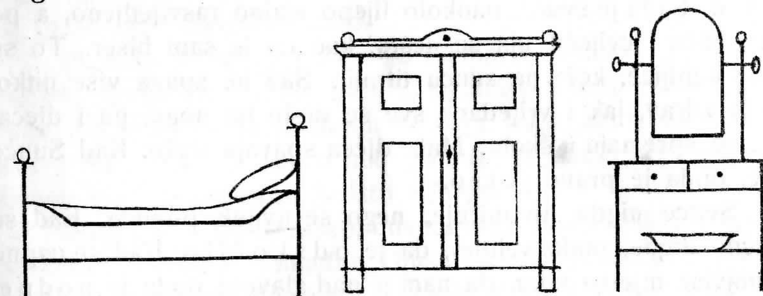
Stô s ogledalom ima dva dijela; jedan je dio stô, a drugi ogledalo. Stô je zdola, a ogledalo je učvršćeno na njemu između dva stupića, među kojima se može kretati naprijed i natrag. Stô je od drveta i ima stolnicu (fijoku), u kojoj se drže stvari, koje su potrebne kod češljanja. Ogledalo je od stakla, koje je straga namazano bijelom ili rumenom tvari, što čini, da se u staklu možemo sasvim jasno vidjeti. Staklo je u okviru od drveta, koji je isto onako obojen kao i stô, na kojem se nalazi ogledalo.

III. Spavaonica je soba kao i blagovaonica. U blagovaonici je velik stô, kod koga se jede, i orman za stolno posuđe. U spavaonici su kreveti i ormani za odijelo, rublje i umivanje. U blagovaonici se jede; u spavaonici se spava.

IV. Spavaonica je soba za spavanje. Ona je povelika i treba da se što više zrači. U spavaonici su kreveti; u njima treba da su čiste postelje (slamnjača ili podložak, strunjača ili blazina). U spavaonici su ormani za odijelo i za rublje, orman za umivanje i stô s ogledalom. Sve su te stvari od drveta, ali nekoje od njih mogu biti i od gvožđa ili žute mjedi.

V. a) Učenici kazuju, koje od stvari u spavaonici mogu da budu od gvožđa ili žute mjedi; dalje, da li su sve navedene stvari upravo nužne u spavaonici, i koje bi se od njih mogle smjestiti i u drugim sobama, i zatim bez kojih bismo mogli biti. Navode dalje, da li svi ljudi imadu posebnu sobu za spavanje ili spavaonicu; koji ne mogu da imadu takvu sobu; i ujedno, zašto je dobro, da je posebna soba za spavanje, a posebna, gdje se jede; napokon što treba činiti prije spavanja, ako valja spavati u blagovaonici.

b) Crta se: krevet, orman za odijelo ili rublje, i stô s ogledalom.

c) Rješavanje zagonetke: „Što je to: „Koža ode u vodu, a trbuh ostade u krevetu?“ (Jastučnicu meću u vodu, da se opere, a jastuk ostane u krevetu).

d) Uči se pjesmica iz početnice: „Poslije kupanja“, te se završi drugom kiticom: „Postelja je čista, u koju će leći, sam će u njoj spavat ko čovjek najveći“.

5. Dnevna doba. Nedjelja ili sedmica.

I. Sada je dan. Danju se vidi bez ikakve svijeće (svjetionice). Noću se ne vidi, van ako se zapali svijeća. Ako je vedro, onda se danju na nebu vidi Sunce, a noću Mjesec i zvijezde. Dan se počinje ujutru, kad Sunce počne izlaziti, a svršava se uveče, pošto je Sunce zapalo. Danju radimo, noću spavamo.

II. Dan se počinje ujutru. Najprije se od sna probude ptice. Pijetli već u rano jutro počnu kukurijekati. Čim jedan zapjeva, svi se redom u susjedstvu javljaju. Iziđemo li tad napolje, vidit ćemo, da još nije dosta svijetlo. Sunce se ne vidi, nego se samo na onoj strani, otkud svaki dan izlazi, nešto rasvjetljuje (bistri) ili žari. Ljudi onda vele: Zora je! Zora

p u c a! Zvijezde se još na nebu vide, ali nijesu svijetle, kao što su bile noću; one se sve više i više gube, t. j. bivaju sve blijeđe, dok posve ne iščeznu. (Poslije toga učitelj čita ili govori pjesmicu: „Zora rudi, ptičica se budi“ itd. Posljednja dva retka može izostaviti).

Svijetlo se po zemlji sve više razastrlo, te se sve stvari već dobro razaznati mogu. Veli se, da je s v a n u l o. Sad je sve oživjelo. Vrata i prozori se otvoraju, a iz dimnjaka suklja dim. Domaćice ispuštaju živad i hrane je na dvorištu, a ljudi se primaju posla.

Najednom se na onoj strani, gdje je počelo svitati, pokaže sjajna okrugla ploča kao žarko zlato. Ljudi vele: S u n c e j e i z i š l o. Sada je svuda naokolo lijepo sjajno rasvijetljeno, a po travi, lišću i cvijeću sja se nešto, kao da je sam biser. To su rosne kapljice, koje na suncu titraju. Sad ne spava više nitko, tko je zdrav, jak i vrijedan; sve se diglo na noge, pa i djeca, koja se spremaju u školu. Mala djeca spavaju duže. Kad Sunce iziđe, onda je pravo j u t r o.

Sunce nigda ne miruje, nego se uvijek pomiče. Kad se prilično digne, onda velimo, da je o d s k o č i l o. Kad se uspne na najviše mjesto tako, da nam je nad glavom, onda je p o d n e. Crkveno zvono zvoni tad na molitvu. Ljudi ostavljaju svoj posao, mole se Bogu, pa sjedaju, da se okrijepe jelom i da se odmore.

Do podne se Sunce dizalo, a poslije podne se počne spuštati, ali ne na onu stranu, s koje je došlo nego na protivnu. Kad se dosta nisko spusti, onda velimo: D a n n a g i n j e (večer se primiče). Napokon se Sunce spusti sasvim nisko. Najednom ga nestane; ono počne tonuti. Mjesto, gdje ga je nestalo, postane žarko kao zlato; poslije se samo crveni ili rumeni, a napokon nestaje i rumenila. Kokoši su se spremile u kokošinjak, da spavaju, ptice traže svoja gnijezda, stado dolazi kući, a težaci se vraćaju s polja. Kad Sunce zapadne, onda nastane v e č e.

No uveče ne nastane odmah mrkla tmina (noć). Kao što se ujutru svijetlo pomalo rađalo, tako se sada pomalo gubi. Tamo, gdje je ujutru Sunce izišlo, javlja se sve više tmina. Ljudi vele tada: M r a k s e h v a t a. To doba dana zove se s u t o n (sumrak). Sad zazvoni crkveno zvono na večernju molitvu. Poslije toga nastaje svuda tišina, samo gdjegdje zalaje koje pseto, ili se čuje pjevanje vesele mladeži. Šišmiši počnu prelijetati uzduhom; oni love mušice. Međutim se i nebo osulo zvjezdama, a kadšto se među njima pojavi i sjajni Mjesec.

Sada je nastala n o ć. Ljudi idu na počinak (u krevet). Posvuda nastane mir i tišina. Sred noći je p o n o ć i.

Jedan cijeli dan dijeli se po tom na dan (bijeli) i noć. Sred noći ili u ponoći počinje se novi dan. Svaki dan ima svoje ime. Onaj dan, kad ljudi ne rade teške poslove, nego idu u crkvu, da se pomole Bogu, zove se n e d j e l j a. Iza nedjelje slijede ovi dani: ponedjeljak, utorak, srijeda, četvrtak, petak, subota. Poslije toga slijedi opet nedjelja. Od nedjelje do nedjelje ima sedam dana, i oni čine jednu s e d m i c u (nedjelju). Šest dana u sedmici smijemo raditi, i te dane zovemo r a d n i d a n i (posleni i težatni dani) ili t e ž a t n i c i. Sedmi dan treba da počivamo i Bogu služimo.

III. Dan je svijetao. Noć je tamna. Danju se radi, noću se počiva. Danju se giblju ljudi i životinje (rade). Noću je sve mirno i počiva (spava). Danju se čuju svakojaki glasovi. Noću je sve tiho. Ako je vedro nebo, onda se danju vidi na nebu Sunce, a noću zvijezde; kadšto i Mjesec.

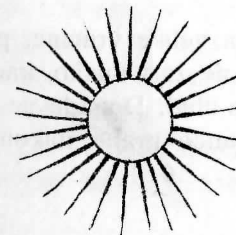
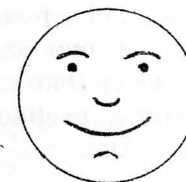
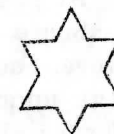
Ujutru stoji Sunce nisko, i uveče stoji Sunce nisko. Ujutru je pohladno, i uveče je pohladno. Ujutru Sunce izlazi, a uveče zalazi. Ujutru se sve budi i ide na rad, a uveče se sve sprema na počinak.

IV. Dan se dijeli na dan (bijeli) i noć. Dan (bijeli) počinje se ujutru, a svršava uveče. Jutro je, kad Sunce iziđe, a veče, kad zađe (zapadne). Prije jutra je zora i svanuće (osvitak). Poslije večeri je suton (sumrak). Sred dana (bijeloga), naime između jutra i večeri, jest podne. Sred noći, naime između večeri i jutra je ponoći. Novi dan počinje se odmah iza ponoći.

V. a) Djeca nabrajaju dnevna doba redom; kazuju zatim, zašto se nedjelja zove tako, a zašto se prvi dan za tim zove ponedjeljak; dalje da li se četvrtak, petak i srijeda pravo zovu tako.

b) Ako su kod nauke o vjeri učenici učili, kako je Bog stvarao svijet, onda kazuju sada, koliko je dana Bog stvarao svijet, i što je radio sedmi dan.

c) Crta se: Sunce, Mjesec i zvijezde.

d) Rješavanje zagonetke: „Što je to. Nije svijetlo, nije tamno; nije dan, nije noć; oboje će skoro doć?" (Osvitak; suton).

e) Što znači: „Tko rano rani, dvije sreće grabi"? (To znači: Tko rano ustaje, taj je zdrav, a to je jedna sreća; druga je sreća njegova u tom, što više uradi od onoga, koji dugo spava, pa onda više i ima, te je zadovoljan).

f) Komu se veli, da je zoru prevario? (Onomu, tko prije ustane, nego zora svane).

g) Kako se mala djeca otpremaju na počinak? (Čitanje ili recitovanje pjesama: „Sanak ide uz ulicu". — „Plakala mala Vidica").

h) Kako valja da se mala djeca oda sna bude? (Čitanje ili recitovanje pjesme „Mati budi Žarka").

i) Što valja da djeca čine prije spavanja, i prije negoli se dignu? (Čitanje ili recitovanje pjesama: „Prije spavanja" i „Dobro jutro, mamice").

j) Pričaju se i objašnjavaju pripovijesti iz početnice: „Neispunjen san". — „Slijepac". — „Hoće da što prije svane". — „Što je najbjelje".

6. Dani su sve kraći.

I. Kad smo na Veliku Gospu išli u Marinovac, da slavimo crkveni god, izlazilo je Sunce već oko pet sati ujutru. Vraćali smo se odanle oko sedam sati poslije podne, a Sunce se spustilo vrlo nisko, ali još nije posve zapalo. Ujutru i uveče bilo je ugodno toplo, a upodne je pače bilo vruće. Danas nije tako. Sunce je izišlo mnogo kasnije, i bilo je pohladno kao i sinoć. (To je izvještaj pojedinoga učenika. Slične izvještaje o svojim doživljajima ili iskustvu mogu dati i drugi učenici).

II. Sada ne izlazi Sunce tako rano kao prije. Ljudi, koji rano ustaju, na pr. oko pet sati, pa hoće da štogođ rade ili čitaju, moraju da zapale svijeću (svjetionicu). Istom poslije šest sati počne se Sunce dizati. Tko rano ujutru izlazi, valja da se zaogrne kabanicom, jer je dosta hladno.

Ni poslije, baš ni oko podne, nema velike vrućine, pa ma da i Sunce svijetli, jer ono sada više ne žari onako kao oko Petrova. Sada više ne bježimo sa sunca u hlad. Događa se pače, da ga upravo tražimo, osobito kad Sunce grane nakon više kišljivih i vjetrovitih dana.

Oko šest sati poslije podne počne Sunce zalaziti. Iza toga vidi se još neko vrijeme, ali dosta rano nastane mrak. Ako ljudi hoće da rade, valja da zapale svijeću (svjetionicu). Dopušta li vrijeme, igraju se djeca poslije večere još malo vani, a inače ostaju u sobi. Veći učenici tad čitaju, pišu ili rišu kod svijeće, a manja djeca idu odmah u postelju, da otpočinu.

III. Oko Petrova (ljeti) dan je dulji nego oko Miholja (u jesen). Oko Petrova je toplije nego oko Miholja. Oko Petrova ustaju djeca, kad je već Sunce prilično odskočilo; oko Miholja se dižu, čim grane. Oko Petrova idu manja djeca u krevet za bijela dana; oko Miholja spremaju se spavati, kad je već potpun mrak.

IV. U doba, kad djeca počnu ići u školu, bivaju dani sve kraći. Sunce izlazi istom oko šest sati ujutru, a zapada oko šest sati uveče. Dan i noć su jednaki. Sunce ne grije jako, i zato nema vrućine. Često se javljaju magle, kiše i vjetrovi. Ujutru i uveče obično je pohladno.

V. a) Učenici kazuju, zašto oko Miholja nije vruće kao oko Petrova. (Sunce ne grije tako dugo, jer kasnije izlazi, a prije zalazi. Na podne ne stoji upravo nad glavom kao oko Petrova).

b) Učenici navode, zašto manja djeca idu ranije spavati nego veća. (Potreban im je dulji počinak, a učenici, osobito stariji, treba da se spreme za školu).

c) Učitelj pita: Komu se veli, da ide s kokošima spavati? (Onomu, koji ide spavati, čim nastane mrak). Učitelj pita zatim: Zašto smo ove dane ujutru i uveče obukli ogrtač ili kabanicu, a upodne smo je skinuli? (Ujutru i uveče je dosta hladno, ma da i Sunce sja, a upodne se uzduh ogrije, pa nam ne treba gornje haljine).

7. Lastavice odlaze.

I. Već nekoliko dana vide se lastavice u jatima, te oblijeću crkveui toranj. Najednom se spuste i posjedaju na rub krova, po prozorima i izbočinama (okružicama) zidova, pa stanu cvrkutati, prelijevati i prevraćati glasom. Naskoro se opet dignu i stanu kružiti uzduhom, pa se opet spuste na drugome mjestu; vrlo rado sjedaju na žice od brzojava. Tako nijesu radile cijele godine do ovih dana.

II. Lastavice se spremaju na dalek put, čim kod nas Sunce manje grijati stane, te zahladi. Lako se njima sada otpremiti na

put, kad su i one mlade laste, kojima su još pred koji mjesec stare donosile hranu, odrasle i ojačale tako, te mogu letjeti brzo i sigurno.

Ne odlaze lastavice od nas zato, jer im se ne bi milio naš kraj; one ga pače vrlo vole. Poradi toga se i dijele teško od njega i tužno cvrkuću. No one moraju da odu odavle, jer ne mogu da podnesu ljutu zimu. Kad nastanu kraći dani, te zahladi, onda one slute, da će naskoro doći i jača zima, pa se žure na put, da stignu u pravo vrijeme onamo, gdje je toplo onda, kad je kod nas zima.

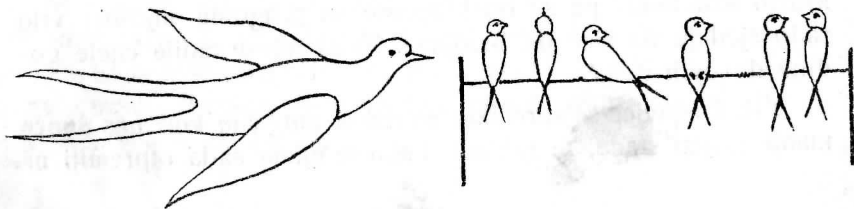
Da lastavice ostanu kod nas do zime, ubila bi ih nesamo zima nego i glad. One se ne hrane naime ni zrnjem, ni bobama kao druge neke ptice (vrapci, zebe, sjenice, kosovi), koji i za najljuće zime ipak mogu da nađu nešto hrane, a i mi im je često bacamo ili sipljemo. Lastavice se hrane mušicama, komarcima i drugim nekim kukcima. Zimi ne mogu naći takve hrane, jer se onda te životinjice sakriju, pa ne lijeću uzduhom. I zato ne preostaje lastavicama drugo, nego da odu tamo, gdje je toplo, te ima dovoljno za njih hrane.

III. Lastavica se hrani mušicama i drugim malim kukcima, što lete. Vrabac jede također kukce, ali voli svakojako zrnje (pšenicu, raž, kukuruz, proso itd.) Lastavica mora da pred zimu ode onamo, gdje će naći hrane; vrabac ne treba da seli, jer može i zimi da kod nas nađe dosta hrane.

IV. Kad kod nas dani budu sve kraći, onda zahladi, a mušice, komarci i drugi kukčići više ne lete po uzduhu kao prije, onda ponestane lastavicama hrane, pa se one skupljaju u jata i putuju u daleke krajeve, gdje je uvijek toplo, te mogu da nađu sebi hrane.

V. a) Učitelj pita učenike, da li poznadu još koju pticu, koja se od nas seli pred zimu; zatim ih poziva, da navedu nekoliko ptica, koje ostaju kod nas.

b) Crta se: lastavica, kako leti, i lastavice, što sjede na žici od brzojava.

C. U voćnjaku, vinogradu i vrtu.

1. Voće je zrelo.

I. Svaki dan dobijamo od majke po koju jabuku ili krušku. Dobijali smo kadšto i šljiva i bresaka. Sada je to voće slatko i sočno, jer je dozrelo. Prije je bilo trpko i tvrdo, jer je bilo zeleno i nezrelo. Uvijek su nam govorili (roditelji i braća): Ne valja jesti zeleno voće; tko jede nezrelo voće, taj će oboljeti, a može i umrijeti. No mi ga ni sami nijesmo htjeli jesti, jer od njega utrnu zubi, pa i prisjeda.

II. Jabuke, kruške, breskve i šljive zovemo voće. Sve voće nije jednako veliko. Šljive su najmanje. Breskve su veće od šljiva; no ima ih većih i manjih (krupnijih i sitnijih). Krušaka ima također većih i manjih, a tako i jabuka; no mnoge kruške i jabuke narastu vrlo velike.

Voće se razlikuje i oblikom. Nekoje je okruglo, kao što su breskve. Okrugle su i jabuke, ali su ponešto spljoštene, ili su duguljaste. Kruške su sve duguljaste tako, da su s doljne strane poširoke i spljoštene, a s gornje strane idu u šilj prema dršku. Šljive su okrugle kao jaje (jajolike).

Ni boja nije kod svega voća ista. Šljive (bistrice) su tamno modre boje i kao posute nekom mukom. Breskve su žuto sive boje i po jednoj strani tamno crvene, a ima ih i sasvim žutih. Kruške su ili svijetlo zelene ili sasvim žute. Jabuka ima različne boje: neke su svijetlo zelene, neke žute, neke su s jedne strane crvene, a neke su sasvim crvene.

Boja voća opaža se na njegovoj kožici (ljupini). Kad se skine kožica s voća, onda se vidi njegovo meso. Boja mesa je različna; kod zrelih šljiva je sasvim žuta, kod bresaka je ili svijetlo siva ili žuta, a kod krušaka je bijela. Kod jabuka je različna; kod nekih je bijela; kod nekih žućkasta, a kod nekih (crvenih) u gornjem dijelu crvenkasta. Meso je kod svakoga voća vrlo sočno, a osobito kod bresaka i nekih vrsta krušaka.

Prereže li se ma koja vrsta voća, nađu se u sredini ili zrna ili koštice. Kod zrelih jabuka i krušaka nalaze se u kokoški (u sredini između ljuščica) crna zrna. Kod nezrelih jabuka i krušaka su ta zrna bijela. U šljivi je tvrda duguljasta koštica. I breskva ima okruglu, ali vrlo hrapavu košticu.[1]

[1] Razumijeva se, da se to sve u školi djeci predoči, te ona to promatraju, i onda sama kazuju, što opažaju. Učitelj rukovodi opažanje i

Zrelo voće pada i samo s drveta, osobito ako je crvljivo. Mnogoput ga strese i jak vjetar. Takvo voće ne može se čuvati, jer se natuče, pa onda počne trunuti. Poradi toga ne treba voće, koje valja dulje čuvati (kao jabuke i kruške) tresti, nego ga treba ubrati rukom ili obiračem.

Od šljiva peče se rakija, a može se peći i od bresaka. Šljive se mogu i sušiti, pa se onda drže po više godina, a vrlo su tečne i zdrave, osobito kuhane. Od šljiva kao i od bresaka pravi se i pekmez, kojim se pune kolači, a dobar je, i ako se namaže na kruh. Šljive, breskve i kruške mogu se prekuhati u šećeru, te se spremljene u dobro svezanim bočicama mogu dugo čuvati. Od natučenih jabuka i krušaka može se praviti mošt (jabukovača ili kruškovača), od koga bude, kad prevri, tečno i ne prejako vino. Jabukama se puni i gibanica, te je vrlo dobra i slatka. Hoćemo li jabuke i kruške, da spremimo za zimu, onda treba da ih spremimo na suhu i pohladnu mjestu (u komori ili u podrumu). Dobro je, da se naslažu u redovima po slami. Često ih valja prebirati.

III. Jabuke i kruške su voće. Šljive i breskve su također voće. Ima vrlo velikih jabuka i krušaka. Šljive i breskve nijesu tako krupne, kao što su mnoge jabuke i kruške. Sve voće ima kožicu. Kožica je kod različnoga voća različne boje. I meso je različne boje kod različnoga voća; no kod svakoga je voća, kad dozri, sočno i slatko. U sredini ima voće ili zrna ili koštícu. Jabuke i kruške imadu u sredini zrna, a šljive i breskve imadu koštice. Voće, što ima u sredini zrna, može se svježe dulje čuvati. Voće, što ima koštice, ne može se svježe dugo čuvati.

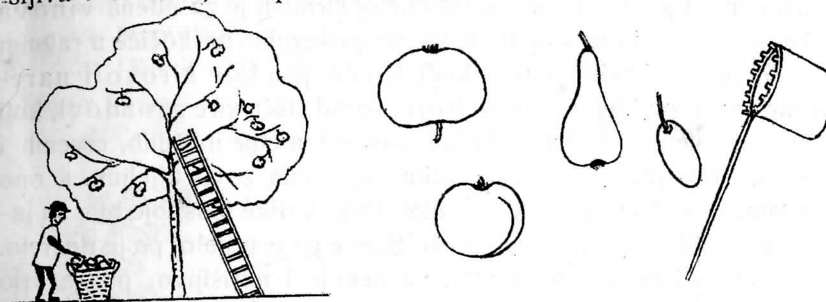
IV. Jabuke, kruške, šljive i breskve jesu voće, koje dozri, kad počnemo ići u školu (u jesen). Voće je zdrava i tečna hrana. Može se jesti svježe, a i kuhano. Neko voće (jabuke i kruške) može se dugo čuvati, a neko valja odmah ili osušiti, ili od njega načiniti pekmez, ili ga prekuhati u šećeru i spremiti u dobro svezane bočice. Od jabuka i krušaka može se praviti mošt, od koga onda bude vino. Voće, što ima u sredini zrna, može se dulje svježe sačuvati od voća, koje u sredini ima košticu.

V. a) Učenici navode, kakvo još voće poznaju, naime koje dospijeva prije jeseni, kao trešnje, višnje, kasije, a može se navesti još i gunja i orah, koji dospijevaju kasnije.

dolazi djeci ususret tim, što im kazuje ili tumači nazive (kao što je na pr. riječ „oblik"), koji su potrebni kod kazivanja onoga, što se opazilo.

b) Zatim kazuju učenici, koje od toga voća ima u sredini zrna, a koje koštice; koje je najviše nalik na breskvu, i čim se od nje razlikuje, i napokon koje dozrijeva najranije, a koje najkasnije.

c) Crta se branje jabuka, zatim po jedna jabuka, kruška, šljiva i breskva, i napokon obirač.

d) Modelovanje šljive, jabuke i kruške.

e) Učitelj pripovijeda pripovijest iz početnice: „Trule jabuke".

2. U vinogradu.

I. Vinogradi su u brdu (gorici). Lijepo je u vinogradu i onda, kad nema u njemu zrela grožđa. Vinova loza ima široko zeleno lišće, pa se već izdaleka lijepo vidi. Ugodno je sjediti u hladu pod drvećem u podolju. No još je ljepše na vrh brda, otkud se daleko vidi. Uzduh je u vinogradu mnogo čistiji i svežiji nego u mjestu među kućama, radionicama i stajama. Ni prašine nema u vinogradu. Poradi toga idemo rado u vinograd.

II. U vinograd idemo putem, koji vodi preko polja. Ispod vinograda (na njegovu podnožju) je podolje. Tu ima mnogo voćaka (jabuka, krušaka, šljiva i oraha). Navrh brda je klijet, a u njoj je povelika soba, kamo se mogu ljudi skloniti za nepogode. I kuhinja je u klijeti, da se mogne skuhati jelo za one, koji rade u vinogradu, ili koji u nj dođu radi zabave. U doljnom dijelu klijeti je velik podrum, a u njemu je veliko tiskalo (preša) za tištanje grožđa i mnogo buradi, u koju se lijeva mošt (šira).

Od klijeti s vrha vinograda lijepo je pogledati prema ravnici. Otud se vidi cijelo mjesto (grad ili trgovište) naše i u njemu nesamo crkve i velike zgrade nego gotovo i svaka pojedina kuća. I još dalje preko našega mjesta vidi se rijeka,

kako se pruža zelenom poljanom poput srebrna pojasa. U velikoj daljini vidi se pak golema planina (gora), te se čini, da se dotiče neba. Do one planine može se i na dobrim konjma jedva za pô dana stići.

Od klijeti može se doći do podolja, ako se stazom ide niz brdo ili strmen (obronak). Po cijeloj strmeni je zasađena vinova loza. Lijepo ju je vidjeti, kako se privezana uz kôčiće u ravnim redovima ponosito drži ili koči. Lišće je u loze široko i narezuckano, pa lijepe zelene boje. Ispod lišća vire grozdovi, koji su sada već zreli. Jagode su mekane, a ima ih žutih, crvenih i tamno modrih. Grožđe sa žutim jagodama zovu bijelim, a ono s tamno modrim jagodama crnim. Prije Velike Gospoje bile su jagode grožđa sitne, zelene i tvrde. Sunce ga je grijalo, pa je dozrelo.

Grožđe je vrlo slatko, a nekoje i mirišljivo, pa ga vrlo rado jedu ljudi, a osobito djeca. No i neke životinje vole grožđe, na pr. pas i lisica, a osobito one ptice, koje vole različne bobice. Vrlo rado dolaze stoga kosovi u vinograd, kad je zrelo grožđe, a i vrapci ga rado čerupaju. Još više štete mogu da u vinogradu načine čvorci, koji navaljuju u nj u velikim jatima. Poradi toga čuvari (pudari) vinograda pucaju, da preplaše i rastjeraju ptice. Vrlo često vidi se nasred vinograda klepetalo, što ga vjetar kreće, te klepeće, a to se ugodno čuje u onoj vinogradskoj tišini kao i cvrčanje cvrčaka (crn-bijel) podveče.

III. Podolje se stere ispod brda, a vinograd uz brdo (po strmeni ili obronku). U podolju je hladovina, a u vinogradu nema hlada. U podolju je ugodno za velike žege, a u vinogradu, kad nema velike žege. U podolju ima ispod drveća lijepe trave; u vinogradu ne smije da bude trave, ni korova. Po podolju može da pase stoka; u vinograd ne smije da dolazi nikakve vrste stoka. Trava u podolju može se kositi; vinograd treba okapati, a korov (kostrovu), koji poslije naraste, valja žeti. Voće, što ga dobijemo s drveća u podolju, vrlo nam je milo, a grožđe, što se nabere s vinove loze u vinogradu, još nam je milije.

IV. Vinograd je obično zasađen na obronku (strmeni) brda. Vinova loza rodi grožđem. Grožđe je vrlo tečno i slatko, a ima ga različne vrste i boje: žute, crvene i tamno modre. Grožđe počne dozrijevati oko Velike Gospoje.

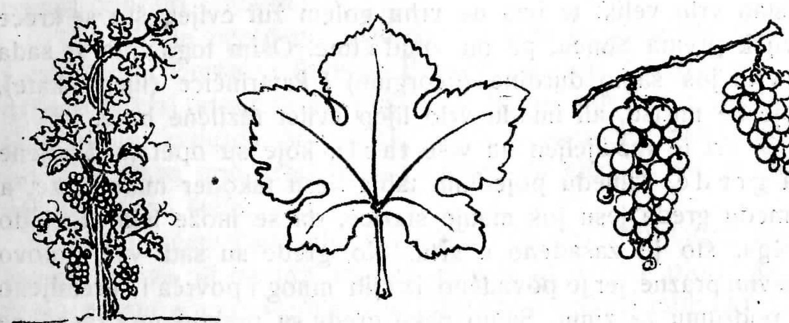
V. a) Učenici navode različne vrste grožđa (raninu ili ranku, kraljevinu, dinku, muškat, plemenku, kozjak, kadarku itd.) i kazuju, kakve je boje koja vrsta.

b) Učenici kazuju zatim, zašto se vinova loza sadi po obroncima brda i u redove tako, da sjena s jedne loze ne pada na drugu lozu. (To se čini zato, da grožđe mogne lakše dozreti; jer ono treba mnogo svijetla i topline, da bude sasvim mekano, lijepe svijetle boje, i potpuno slatko).

c) Učitelj pita: Boje li se ptice klepetala? (Učenici prema stečenom iskustvu vele, da se ga ne boje, jer se naviknu na njegovo klepetanje, a kad se umiri, mnoga od njih i sjedne na nj).

d) Učitelj čita ili pripovijeda pripovijest iz početnice: „Blago njima".

e) Crta se: čokot, list od vinove loze i grozdovi.

f) Modelovanje grozda i zdjelice s grožđem.

3. U vrtu.

I. Iza naše kuće je vrt. U nj ide majka svaki dan, da donese povrća, što joj treba za kuhanje. I mi idemo često u vrt, jer je u njemu vrlo lijepo i ugodno. Mnogo ima u njemu cvijeća i voća, koje je sad već zrelo, ali ga ne smijemo po volji trgati, nego samo s dopuštenjem roditelja. Ni po gredama (lijehama) ne smijemo skakati, jer bismo mogli načiniti štete, kad bismo pogazili povrće ili cvijeće.

II. U naš vrt ide se preko dvorišta. Sprijeda ima plot od letava. U sredini toga plota lijepa su vrata, na koja se ulazi u vrt. S desne i lijeve strane od ulaza ograđen je također vrt prema susjednim vrtovima drvenom ogradom. Doljna strana vrta, koja je do puta, što vodi u polje, ograđena je glogovom živicom, kroz koju se jedva mogu da provuku i male ptičice. Oko vrta potrebna je ograda nesamo zato, da se cvijeće, voće, a i povrće sačuva od nevaljalih ljudi, nego i zato, da u nj ne može dolaziti marva, kokoši, zečevi itd.

Vrt je poširokom (glavnom) stazom razdijeljen na dvije jednake polovine. Na sredini, gdje se glavna staza ukrštava s onom, što ide po širini vrta, te ga dijeli na gornji i doljni dio, načinjena je od zemlje velika zvijezda, koja je dobro pođubrena i prekopana. Tu se goji različno cvijeće, koje se mijenja. Dok jedno odcvate, zemlja se prekopa, pa se zasadi prijesad drugoga cvijeća. U sredini su s jedne i druge strane zasađene krasne ružice, koje vrlo lijepo mirišu, a ima ih crvenih, žutih i bijelih. No sada ima samo još gdjekoja po koji cvijetak. Drugoga cvijeća, što smo ga vidjeli u vrtu još prije, nego smo pošli u školu, nema također u njemu. Samo se još vidi suncokret, koji je narastao vrlo velik, te ima na vrhu golem žut cvijet, što se kreće uvijek prema Suncu, pa mu otud i ime. Osim toga vide se sada u vrtu još samo đurđine (georgine) i katarinčice (lijepe kate), koje ne mirišu, ali imadu vrlo lijep cvijet različne boje.

Vrt je razdijeljen na više t a b l i, koje su opet razdijeljene na g r e d e. Između pojedinih tabla jesu također male staze, a između greda jesu još manje stazice, da se može lako doći do svega, što je zasađeno u vrtu. No grede su sad već gotovo sasvim prazne, jer je povađeno iz njih mnogo povrća i spremljeno u podrumu za zimu. Samo neke grede su prekopane i zasađene ili zasijane onim, što može da i preko zime bez štete ostane u vrtu.

Ima i nekoiiko voćaka u vrtu. Mnogo ih, osobito s velikom krošnjom, ne smije biti u vrtu, a valja ih zasaditi tako, da ne prave veliku sjenu. Najmanje prave štete u vrtu, kao i u vinogradu, breskve, koje ne narastu velike, i nemaju gustu krošnju. Sada nema više voća na voćkama, jer je sve već ubrano. I lišće je počelo žutjeti, a ima ga dosta pod drvećem.

Nije sada više ni onako živo u vrtu, kao što je bilo prije. Leptiri ne lijeću, a rijetko se i ptičice u njemu javljaju; i one, što u nj dolaze lete od drveta do drveta, s grane na granu, hodaju po stazama i tablama, ali slabo pjevaju. Mnoge od njih sad već teško nađu hrane, jer su se kukčići sakrili kojegdje, da se sačuvaju od ljute zime.

Na dnu vrta prema vratima, na koja se ulazi, načinjena je lijepa drvena sjenica. Po njoj se vije vinova loza. Njezino široko zeleno lišće pravilo je lijepu sjenu tako, te je bilo ugodno sjediti u sjenici, kad je bilo vruće. Često smo u njoj i jeli, jer je u sredini stô sa stolicama. Ali sad nema u sjenici hlada,

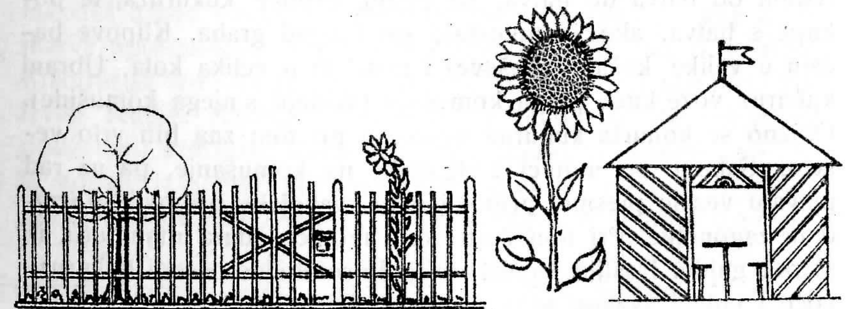
kad sja Sunce, jer je lišće s vinove loze spalo, a večeri su hladne, te ne možemo sjediti vani.

III. Dvorište je ograđeno; i vrt je ograđen. Dvorište ima vrata; i vrt ima vrata. Vrata od dvorišta su spram ulice (zato se zovu i ulična vrata). Vrtna vrata su spram dvorišta. U dvorištu je kuća i druge zgrade. U vrtu nema nikakvih zgrada; samo u gdjekojim vrtovima je sjenica. U dvorištu je perad, a dolaze onamo i druge domaće životinje (pas, mačka, krava itd.). U vrt ne smije da dolazi perad ni druge životinje, koje bi mogle praviti štetu. U dvorištu može da bude zasađeno koje drvo (voćka). U vrtu se sadi povrće i cvijeće, a može da bude u njemu ponešto i voćaka.

IV. Vrt je ograđeno zemljište, u kom je zasađeno povrće i cvijeće, a kadšto i drveće. Povrće se sadi na gredama, a cvijeće pokraj staza ili na posebnim lijepo udešenim gredama (kao okrug, zvijezda, srce itd.) Drveće se sadi na takvu mjestu (uz plot ili na dnu vrta), gdje ne može da sjenom, što je baca, načini mnogo štete.

V. a) Učenici navode, zašto je vrt obično blizu kuće; zatim kazuju, kakva je ograda trajnija (živica ili drveni plot); onda čemu su staze u vrtu (po sredini, između pojedinih tabli i greda); i napokon čemu je u vrtu velika jama za vodu.

b) Crta se: ograda vrta s vratima, suncokret i sjenica.

D. U polju.

1. Branje kukuruza i iskapanje krompira.

I. Na polju još stoji kukuruz uspravno u redovima. No batva su mu suha, i lišće se posve osušilo, a tako i klipovi. Ispod komušine njihove, koja je također suha, vire žuta zrna, te su već zrela. Radi toga su ljudi već počeli trgati (brati) ku-

kuruz. Žao nam je, što više nema zelena kukuruza, jer je tečan, kad se speče ili skuha.

I krompira ima još na polju, te ga ljudi iskapaju. No to su kasni krompiri. Ranije vrste već su davno iskopane. Krompiri su također tečna hrana. Mogu se prosto skuhati ili speći; ali su još tečniji, kad se začine, pa se načini čorba ili varivo od njih. Dobri su, i kad se isprže na masti.

II. a) K u k u r u z, koji je prije bio tamno zelene boje, dozrio je, te je sada svijetlo žute boje. Na vrhu visokoga i jakog batva ili stabljike kukuruza jest metlica; ali u njoj nema nikakvih zrna (sjemena). Kukuruzna zrna su na podeblim klipovima, što su omotani u komušine, te rastu sa strane batva. Na svakom su batvu po dva tri, a kadšto i više klipova.

Kukuruzno zrno je žuto; rjeđe bijelo, a vrlo rijetko crveno. Kukuruz (zrno) je vrlo dobra hrana za krmke i perad. Od žutoga kukuruza dobije se lijepo žuto brašno, a pravi se i kaša. Od brašna kuhaju se žganci, koji su tečna i zdrava hrana, ako se poliju vrućim mlijekom, vrhnjem (skorupom) ili mašću. Kukuruzna kaša se kuha, te je vrlo dobra, ako se začini maslom ili mašću. Može se od kukuruzna brašna speći proha ili kruh, te je vrlo sladak.

Uz kukuruzno batvo penje se i g r a h; on je već davno dozrio, pa je od veće česti i ubran. Berači kukuruza idu sad redom od batva do batva, pa trgaju klipove kukuruza, te pokupe s batva, ako je preostalo još štogođ graha. Klipove bacaju u velike košare (koševe) i nose ih u velika kola. Ubrani kukuruz voze kući, pa ga komušaju (skidaju s njega komušine). Obično se komuša kukuruz uveče, a pri tom zna biti vrlo veselo. Sakupe se momci i djevojke na komušanje, pa uz rad pjevaju vesele pjesme, pripovijedaju svakojake pripovijesti i zadaju zagonetke. Pri tom često koje momče udara u tamburu, ili svira u gajde. Poslije komušanja jedu se obično pečeni kukuruzi, voće i kolači. Nakon toga uhvate se veseli momci i djevojke u kolo, te igraju (plešu), dokle ne dođe vrijeme za počinak.

Kad je kukuruz ubran, pokupe se još i b u n d e v e, koje obično rastu između njega, te se odvezu kući, gdje se njima hrane svinje. Od bundevinih koštica pravi se dosta dobro ulje, kojim se mogu začiniti jela kao i finim uljem. Napokon se posijeku i kukuruzna batva ili kukurozovina, koja je dobra krma za marvu.

b) K r o m p i r i su također već posve dozreli. Donedavna su još lijepo cvali i c i m a im je bila zelena. Sad se cima posušila, a mjesto cvijeta vide se c r n e b o b i c e, koje su pune sitnih sjemenki. Vrijeme je, da se krompiri vade iz zemlje. Težaci čupaju najprije cimu, pa skidaju s nje krompire, koji su na doljnoj njenoj strani, što je bila u zemlji, uz nju prirasli, te se nijesu od nje otkinuli, kad su je izvlačili iz zemlje. Cima se zatim baca na kup, a poslije je spale. Nakon toga odgrnu svaku jamicu i pretraže, pa izvade još one krompire, koji su u njima ostali. Ako je bila dobra godina, ni odveć suha, ni premokra, onda ima mnogo krompira u jamicama, pa su i zdravi. Ima ih kadšto i takvih, što su ih nagrizli vrlci. Težaci ih meću na stranu, te njima poslije hrane svinje.

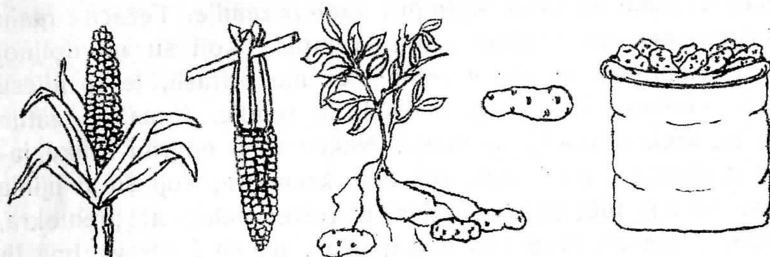
Kad se krompiri izvade iz zemlje, onda ih razastru na suncu. Ali na suncu se ne smiju odveć dugo ostaviti. Dovoljno je, da se osuše, pa da se s njih može skinuti ono malo zemlje, što se uz njih drži. Poslije toga se metnu u vreće i u kolima odvezu kući, te se spreme na suhu i mračnu mjestu, i prema potrebi troše. Krompiri su jevtina i dobra hrana, a mogu se prigotoviti na više načina. Podnipošto ne valja jesti pokvarene (natrule) krompire, a nijesu dobri ni oni, što su stali tjerati (puštati klicu).

III. Kukuruz je dobra hrana za ljude i marvu. Krompir daje također hranu ljudima i stoci. Od kukuruza se za hranu ljudi i marve upotrebljava zrno, a od krompira sami krompiri (gomolji). Kukuruzna zrna nalaze se na klipu, što raste na stabljici, te je izvan zemlje. Krompiri se nalaze u zemlji, te su prirasli na podzemnu stabljiku. Kukuruz se trga (bere), a krompiri se vade ili kopaju iz zemlje. Kukuruz raste u polju; i krompiri rastu u polju. I kukuruz i krompiri mogu se namalo saditi i u vrtu.

IV. Kukuruz i krompiri rastu u polju. Kad dozru, onda se kukuruz trga ili bere, a krompiri se vade ili iskapaju iz zemlje. Od kukuruza se pravi brašno, od koga se kuhaju žganci i peče proha i kruh. Od krompira mogu se načiniti svake vrste tečna jela, a kad su svježi i zdravi (nepokvareni), dobri su i prosto kuhani ili pečeni. I kukuruzom i krompirima mogu se hraniti svinje, marva i perad.

V. a) Učenici navode jela, što se prave od krompira, i jela, koja se prave od kukuruza, dotično od kukuruznoga brašna i kaše.

b) Crta se: kukuruzni klipovi, krompirova cima, krompir i vreća s kropirima.

c) Rješavanje zagonetke: „Sto je ovo: U našega čiče devetore hlače?“ (Klip kukuruza umotan u komušine).

d) Učitelj čita ili priča pripovijest iz početnice: „Kad nam prija hrana“.

e) Modelovanje krompira i zdjele pune krompira.

2. Kako je na polju. Kupus i repa.

I. Na polju je sada prilično pusto. Gotovo sve, što je urodilo ove godine, već je spremljeno. Tek tu i tamo vidi se još kupus i repa, kojoj ne škode mrazovi ni zlo vrijeme. Kupusa ima kadšto i u vrtu. Od kupusa se jede lišće, a od repe okrugli (nabubreni) dio korijena, što je u zemlji. I kupus i repa mogu se kuhati svježi na čorbu ili kao varivo, a mogu se i ukisati, pa prigotoviti kao varivo (kiseli kupus i kisela repa). Pred zimu se u polju siječe kupus i iskapa repa, pa se onda jedno i drugo odveze kući i spremi.

II. Pošli smo opet u polje, da vidimo, kako je tamo sada, i da li se štogođ radi. Put u polje vodi mimo livade. Na livadama nema sada više bujne trave ni onoga šarenog cvijeća, što se prije na njima vidjelo. Po niskoj travi blista se debela rosa. Ne igraju se tu više šareni leptiri, i ne pjeva vesela ševa. Leptiri ne bi sade našli hrane, kad nema cvijeća, a ševa se ne bi mogla u niskoj travi valjano zakloniti, da joj gnijezdo ne opaze njezini neprijatelji.

Na mnogim livadama vidi se ipak i sada jedan cvijetak, koji se ne boji hladna vremena, pa ni samoga mraza. Zato se i zove mrazova sestrica ili mrazovac. No iz toga cvijetka ne bi htio ni smio nijedan leptir, pa ni pčelica da sisa sok, jer je

otrovan. Poradi toga ne valja ni stoku pustiti da pase na livadi, gdje ima mrazovca. Vrijedni gospodari uništavaju tu inače lijepu biljku, koja je vrlo nalik na visibabu, što no se javi, čim nestane ljute zime. I u mrazovca je cvijet nalik na zvonce kao i u visibabe, samo što je u visibabe bijele, a u mrazovca je blijedo crvene (lila) boje. Iščupamo li mrazovac, vidimo, da mu je doljni dio stabljikę nabubren, te čini lukovicu kao i kod visibabe.

Kad smo došli u polje, opazili smo, da su usjevi na nekim njivama već prilično narasli, te se zelene. No neke njive, na kojima je bilo žito i kukuruz, sada su još neobrađene. Njive, gdje je bilo žito, zovemo strništa, a njive, gdje je bio kukuruz, nazivamo kukuruzišta. Na njima se vide šiljci od stabljika požnjevena žita i posječene kukuruzovine. Poradi toga teško se ide po njima bosim nogama.

Po strništima i kukuruzištima ne brani nitko marvi da pase, ni dječacima da skaču. Tu raste još gdjekoje bilje, na pr. poljski slak i loboda, a može se naći i pokoji cvijetak, kao što je mala divlja sirotica i titrica ili prstenak. Na neke njive ne smije da dođe marva, jer bi načinila mnogo štete, a ne dopušta se ni dječacima, da po njima trče. To su one njive, na kojima raste kupus ili repa.

Sada već i posljednji kupus sijeku. Oštrim nožem odrežu se naime glavice kupusa sa stabljike, koja je prema onome, što joj valja nositi, dosta slaba i tanka. Glavica kupusa nastaje tako, da se lišće kupusa, koje je vrlo široko složi i savije tako, da čini jednu čvrstu cijelost. Hoćemo li kuhati kupus, onda ga treba najprije srezati na poširoke rezance, pa se može prigotoviti na kiselo ili na slatko. Ukisava se za zimu u bačvama.

Repu su upravo počeli iskapati iz zemlje. Ima je sitnije i vrlo krupne, okrugle kao jabuka i spljoštene kao tanjir. Kad se s repe skine korica, onda se vidi, da joj je meso bijelo i sočno; dogodi se, da bude ponešto gorko, ali je često i sasvim slatko. Prije kuhanja sreže se repa na kocke, pa se tako jede naslatko. Ukisava se za zimu u bačvama kao i kupus.

III. Vrt je ograđen, a njiva (polje) je rijetkokad ograđena. Vrt je razdijeljen na table i grede (lijehe), a polje na slogove. U vrtu ima staza i stazica, a preko polja vode putovi. Vrt se prekopava ašovom i motikom, a polje se ore plugom. U vrtu se sadi povrće (cvijeće i voćke), a u polju se sije žito. Vrt je blizu kuće, a polje je često daleko od kuće.

Kupus raste u polju, i repa raste u polju. Kupus se siječe pred zimu, i repa se iskapa pred zimu. Od kupusa se jede lišće, koje je savito u glavicu. Od repe se jede nabubreni dio korijena. Kupus se jede svjež (naslatko) i ukiseljen, i repa se jede naslatko i ukiseljena.

IV. Zemljište, na kom se sije žito (i drugo neko bilje, na pr. kupus i repa), zove se polje ili njiva. Najdulje ostaje na polju repa. I kupus se može dugo ostaviti na njivi. Kad nastanu hladni dani, onda se kupus siječe, a repa se iskapa iz zemlje. I kupus i repa se spremi ili ukiseli, pa je onda to vrlo dobra hrana zimi, kad nema svježega variva.

V. a) Učenici kazuju, zašto se polje ore plugom, a ne prekopava sa ašovom i motikom kao vrt.

b) Učenici kazuju, zašto se marva ne smije pustiti na njivu, na kojoj raste kupus ili repa.

c) Učitelj priča poznatu bajku o velikoj repi, koju su jedva izvukli djed s bakom, djecom, psom, mačkom i mišem, i koja se svršava ovako: Mišo (miš) za macu, maca za kucu, kuca za djecu, djeca za babu, baba za djedu, djeda repu — povuci, potegni, te iščupaju repu.

d) Crta se: kupus, i zatim kako prema navedenoj bajci čupa djed sa svojim društvom veliku repu.

e) Modelovanje repe i lista od repe.

3. Vrijeme u jeseni.

I. Sada već ne sjede ljudi dugo uveče u vrtovima i pred kućama. Svakim danom je sve hladnije, a osobito su jutra i večeri hladne. Vrijeme se mijenja. Po nekoliko dana zna biti lijepo i Sunce sja, a najednom se dignu magle i obori se sitna

gusta kiša, te pada dan na dan. Bude i vjetra, te razgoni oblake, a kad se sasvim razvedri, padne debela rosa, a ako je jače hladno, pokaže se i mraz. Poradi toga se ljudi oblače u toplije haljine, a prozore od soba ne drže vazdan otvorene, kao što su ih držali prije za velike žege.

II. Jučer ujutru bili su naši prozori uznojeni. Majka je rekla, da to nije nikakav znoj, jer da se staklo ne može znojiti. Čovjek i životinja se znoje, kad se jako ugriju, na pr. kad je velika žega, ili kad se brzo i mnogo kreću (teško rade, brzo idu itd.). No stakla na prozorima bila su upravo jučer ujutru hladna, pa je na njima bilo vodenih kapljica, a nije ih bilo, kad su za velike žege bila užarena.

Otkud onda te kapljice na staklu od prozora? Majka veli, da se one pokazuju uvijek, kad je vani hladno, a u sobi toplo. Iz ljudi naime izlazi dah, a to su vrlo sitne čestice vode, kao što je i para, što izlazi iz lonca, kad u njemu voda vri. U sobi dakle, gdje borave ljudi, nakupi se mnogo daha (pare), pa se dotiče i stakla na prozorima, i onda se taj dah naglo ohladi, te od njega budu vodene kapljice. Dah je od vode postao, i opet se pretvorio u vodu. Uvjerio sam se, da je tako, jer sam dahnuo na hladno staklo, i odmah se na njemu načinila maglica. Kad sam išao s drugovima u školu, vidio sam, da nam iz ustiju izlazi dah kao kakva para ili maglica. Pomislio sam onda, da je i r o s a, što se blistala na travi, kad smo neki dan išli kraj livada u polje, postala isto onako kao i vodene kapljice na staklu od prozora.[1]

Jučer do podne bio je prilično lijep dan i Sunce je sjalo. Oko podneva digao se neugodan v j e t a r. Kako vjetar duva, vidi se i po vjetrenici na krovu. No mi se vjetra ne bojimo, pače mu se veselimo, ako nije odveć jak, jer onda naš zmaj krasno leti po uzduhu. Ako pak budne jak, te nam odveć dosadi, onda se sklonimo u sobu, i čekamo, dok ne stane, ili barem dok ne popusti. Gore je onima, koji moraju da rade ili putuju, kad jaki vjetrovi duvaju. Majka kaže, da vjetar može učiniti dosta zla; tako na pr. da može polomiti grane na drveću, a i oboriti cijelo drvo, pobacati crijep s krovova, prevaliti kola itd. No ona veli, da je vjetar i koristan, jer često pročisti uzduh. Predveče se vjetar posve umirio, i nebo je bilo posve vedro, a na njemu vrlo mnogo zvijezda.

[1] Ovakvo izvješćivanje može se tražiti samo u izvanrednim prilikama i od vrlo darovite djece. U običnim prilikama treba se zadovoljiti prostim konstatovanjem činjenica

Danas ujutru bila je gusta magla. Majka je rekla, da se ne vidi ni pred nosom; ali to je bila samo šala. Prst se vidio, ali se nijesu vidjele udaljene kuće ni drveće, što se inače posve dobro i jasno vidi. Otac je rekao, ako Sunce ne rastjera maglu, t. j. ako se ona ne spusti na zemlju, dobit ćemo kiše, a te jesenske kiše znadu dugo potrajati. No otkud je magla? Ona također postaje od hlapova, kojih uvijek ima u uzduhu, a kad ih je mnogo, te zahladi, onda se zgusnu tako, da ih možemo vidjeti. Magla se stvara najprije u dolinama, naročito uz vode (potoke i rijeke).

Otac je imao pravo. Magla se nije spustila na zemlju, nego se digla i zastrla kao oblak svu goru tako, te se nije vidio ni stari grad, koji je blizu našega mjesta. Najednom je oko podneva stala padati sitna i gusta kiša. Ona je postala tako, da su se sitne čestice vode u magli, kad se ona digla i dospjela u hladan sloj uzduha, stisnule u oveće kaplje, te spustile na zemlju. Kad smo išli kući, da ručamo, lijevala je kiša kao iz kabla. Da se nijesam zaogrnuo debelom svojom kabanicom, bio bih prokisnuo upravo do kože. No cipele su propustile vodu i čarape su bile sasvim mokre. Poradi toga je majka naredila, da navučem druge; jer veli, da nipošto ne valja sjediti u mokroj obući.[1]

Sad smo srećni i zadovoljni, da mirno sjedimo u našoj učionici, pa da možemo razgovarati o nevremenu, koje nas je pred podne zateklo. Ovdje nam ne može nauditi ni vjetar, ni kiša; neka vjetar slobodno drma i trese drvećem, pa i kiša može povolji zapljuskivati po prozorima. Tek da ne moramo opet po kiši vraćati se kući. No bilo kako mu drago, ovdje ne možemo da ostanemo preko noći. Valja poći kući na večeru, pa spavati.

III. Kapljice vodene na staklima od prozora postaju od hlapova, što se nalaze u sobi. Rosa postaje od hlapova, što ih ima u spoljašnjem uzduhu. Magla postaje također od hlapova, a tako i oblak. Magla je u nizini, a oblak u visini.

IV. U jeseni, ili u doba, kad se spremi sve, što je urodilo u vrtu, polju, vinogradu itd., vrlo često se mijenja vrijeme. Ima i lijepih dana, ali jutra i večeri su hladne. Ujutru vidi se po travi debela rosa, a može biti i mraza. Dižu se guste magle, te

---

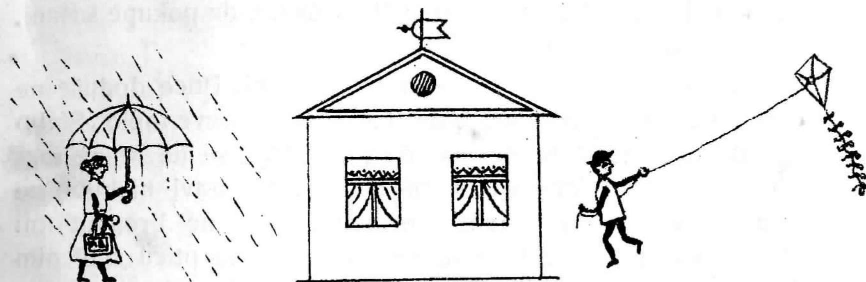
[1] Razumijeva se, da cijeli taj izvještaj ne mora kazivati samo jedan učenik. Ono, što jedan započne, mogu drugi nastaviti. Ako se njihovo iskustvo i opažanje jako razilazi, onda se na koncu sveukupno ponovi i sastavi u jednu cijelost.

od njih nastaju oblaci, iz kojih pada gusta i dugotrajna kiša jesenska.

V. a) Učenici navode koristi od rose, vjetra i kiše, i kazuju, kad mogu da vjetar ili kiša nanesu ljudima štete.

b) Učitelj čita i govori iz početnice pjesmice: „Eto kiše!“ i „Vjetar“. Prvu pjesmicu mogu djeca govoriti u zboru za učiteljem, i tako je napamet naučiti.

c) Crta se: učenica s kišobranom, vjetrenica na krovu, i dječak sa zmajem.

E. U šumi.

1. Kako je u šumi.

I. U šumi nije sada više onako živo i veselo, kao što je bilo prije. Ptičice ne pjevaju. Mnoge su odselile, a one, koje su ostale, snuždile su se, jer i za njih ima sve manje hrane, a svaki dan biva hladnije, te se boje, da će naskoro doći zima. S drveća opada lišće, a nekoje je već gotovo posve golo. Ljudi dolaze još u šumu, da nakupe suhoraka, suhoga lišća za stelju, žira itd.

II. Čim smo se približili šumi, šuškalo nam je pod nogama. To je bilo suho lišće ili šušanj, što je spalo s drveća. Vjetar ga je raznesao na sve strane. Drveće hoće da otpočine, pa ne može korijenjem iz zemlje dobaviti toliko hrane, koliko bi trebalo. Zato lišće oslabi i promijeni svoju zelenu boju u crvenu ili žutu, te se napokon otkine od grančica, na kojima je raslo, i padne na zemlju.

Kad smo zašli u šumu, lakše smo disali, jer je uzduh bio čist. Drveće je na početku šume dosta nisko, a ima i mnogo svake vrste grmlja. Dalje u šumi drveće je mnogo više i dosta nagusto. Tu rastu golemi i vrlo jaki hrastovi. Ima ih i vrlo

starih; nekoji su šuplji, a kora im je vrlo hrapava i raspucana, te obrasla debelom mahovinom. Jako korijenje viri gdješto iz zemlje, pa se širi na sve strane.

Silni vjetrovi posljednjih dana otkinuli su s drveća mnogo suha granja (suharaka), te je palo na zemlju. Siromašne žene, osobito udovice, dolaze s dopuštenjem gospodara šume, da kupe te suharke. Dopušteno im je, da naberu sebi i nešto žira, kojim kod kuće hrane krmče, da bude barem nešto smoka za zimu. Pastiri tjeraju na čopore svinja u žirovinu, i ostaju u šumi, dogod bude žira. I s grabljama dolaze ljudi u šumu, da pokupe šušanj, što ga trebaju za stelju.

I tako nije ni sada posve mrtvo u šumi. Ptice doduše ne pjevaju, kao što su pjevale onda, kad je bilo posve toplo. Slabo mogu da nađu sada hrane, naročito one, koje se ne hrane različnim plodovima drveća ili bobicama. Sada mravi ni bube ne gmižu, mušice se ne igraju u uzduhu, muhe ne bronjaju, ni komarci više ne zuje. Opazili smo jednu crnu pticu s lijepim žutim kljunom. To je bio kos. No tko ga nije odmah uočio, nije ga vidio, jer je brzo odletio daleko u šumu. Čuli smo kreštati i šojku ili kreštalicu, a čulo se i to, kako djetao kucka po drvetu, da ispod kore nađe za sebe hrane, naime kakvu bubinu ili crva. Kadšto je preletjela i po koja ptičurina.

Četvoronožnih životinja ima dosta i u ovo doba u šumi. No one bježe ispred čovjeka, te se pomnjivo sakrivaju; tek po koji miš preleti, da se brzo izgubi u svojoj rupi. Vjevericu, iako je dosta plašljiva, mogli smo vidjeti. Ona se toliko ne boji, jer se umije vrlo dobro penjati po drveću i skakati s jednoga drveta na drugo. Sigurna je stoga, da je ne ćemo moći tako lako uloviti, a vesela je, jer joj je sada obilno prostrt stô, kad ima dosta žira i drugog sjemenja, pa i lješnika, koji joj osobito idu uslast.

III. U voćnjaku ima drveća; i u šumi ima drveća. Drveće u voćnjaku koristi u prvom redu svojim plodom (voćem), a drveće u šumi koristi poglavito svojim drvom (kao građa, ogrjev). U voćnjaku je drveće posađeno u redove, a u šumi nije tako posađeno. Drveće (voćke) u voćnjaku valja pomnjivo njegovati (okapati, obrezivati, čistiti itd.), a drveće u šumi ne treba tolike njege. U voćnjaku pred zimu (u jesen) požuti lišće na voćkama, te spadne. U šumi također u to doba lišće promijeni svoju zelenu boju crvenom ili žutom, te spadne s drveća. U voćnjaku ima ptica pjevica, ali sada (u jesen) ne pjevaju. U šumi ima osim ptica pjevica i drugih ptica, pa i velikih, što grabe male. Ni u šumi ne pjevaju sada ptice pjevice. I u voćnjak dolazi kadšto po koja divlja zvjerka. U šumi ima dosta svakojakih divljih zvijeri.

IV. Šuma je zemljište, na kom raste mnogo velikoga drveća, koje se ne gaji toliko radi ploda (kao voćke), koliko radi drva, što se treba za građu i ogrjev. Pred zimu (u jesen) lišće u šumi spada s drveća, te u njoj svakim danom biva sve veći mir i tišina.

V. a) Učenici kazuju, zašto u jesen spada lišće s drveća. (Hladno je; do mrazova još se nekako drži na drveću, ma da je oslabilo i promijenilo boju; sad se ne može drvo ni pravo da hrani, pa treba da otpočine preko zime). — Dalje kazuju učenici, zašto u šumi ima više vrsta ptica (pa i grabilica) nego u voćnjaku ili vrtu, kao i to, zašto se u šumi zadržavaju i takve divlje zvijeri, koje nigda ne dolaze u voćnjak ili vrt. (U šumi mogu lakše da nađu hrane, i lakše se sakriju od čovjeka, koji ih često progoni). — Napokon kazuju učenici, zašto nije dobro, da djeca sama idu daleko u šumu.

b) Učenici rješavaju zagonetku: Što je to: Žuti jarići u more skaču? Svakako je potrebno, da im učitelj pri tom ide ususret. (Žuti jarići to je žuto lišće, koje pada duboko, kao u more, pod drvo na zemlju.)

c) Crta se: žena, što ispod drveća u šumi kupi s u h a r k e, i vjeverica na grani drveta.

d) Modelovanje povaljena debla i žira.

2. Na ribnjaku ili na jezercu.[1]

I. Ribnjak je u obližnjoj šumici. Tamo rado idu ljudi u šetnju, osobito kad je blagdan. I mi onda idemo tamo s našim roditeljima, pa se šećemo po šumici i vozimo na čamcu po ribnjaku. Kadšto bacamo i mrvice kruha ribicama, kojih ima dosta u ribnjaku. Poradi toga se valjda ribnjak i zove tako, jer se u njemu gaje ribe. U ribnjak utječe s jedne strane voda iz potočića, a s druge strane iz njega izlazi, pa opet teče dalje kao potočić.

II. Osvanuo je lijep dan, makar i dosta hladan. Mi pođosmo do ribnjaka u šumici. Nad vodom stajala je još magla, kad smo onamo stigli. Poslije se magla rastrgala i sinulo je Sunce. S doljnoga kraja ribnjaka, gdje voda izlazi kroz gustu rešetku, da ribe ne mogu iz ribnjaka u potok, može se prilično pregledati cijeli ribnjak. Voda u ribnjaku jest kao kakvo veliko ogledalo. Sunce je obasjava i vidi se u njoj (odrazuje se). Tako se i drveta i druge stvari, što su tik ribnjaka, vide u njemu, samo se čini, da je sve naopako.

Ribnjak je okolo naokolo okružen brežuljkom. Nama su rekli, da se brežuljak uz vodu zove o b a l a. Uz obalu je lijepa staza za šetaoce. Po ribnjaku plovio je jedan čamac. Trag, što ga je čamac iza sebe ostavljao, bio je nalik na srebrnu prugu. To se vrlo lijepo pričinjalo. Jedan od veslača u čamcu htio je da veslom izmjeri, koliko je voda duboka, ali nije mogao dokučiti dna. Na jednom kraju ribnjaka načinjen je mali mostić. S jedne strane stoji u vodi na stupovima, a s druge strane je učvršćen na obali. Tu pristaju čamci, i tu se iz njih izlazi, a i u njih ulazi. Jedan je čamac stajao prikopčan lancem uz mostić.

Nasred ribnjaka vidjeli smo i komad suhe zemlje. To je o t o k ili o s t r v o. Na njemu raste kojekakvo drveće ili grmlje, a načinjena je na njemu i kućica (kolibica) za labudove, koji su vrlo nalik na guske, samo su mnogo veći, i imadu duge lijepo savinute vratove. Oni ponosno plove po ribnjaku, i svi ih rado gledaju, a osobito mi djeca. Do otoka nema puta. Tko dakle hoće da dođe na nj, treba da sjedne u čamac, i da se onamo preveze.

U sredini ribnjaka voda je vrlo duboka. Uz kraj je manje duboka; gdješto je plitka tako, da se vidi do dna. Kad se turi

[1] Prema mjesnim prilikama obrađuje se ribnjak ili jezero. Objekti motrenja uglavnom su isti u oba događaja.

štap na takvu mjestu u ribnjak, onda se iz njega izvuče sav zaprljan m u l j e m (blatom). Taj mulj postaje otud, što u vodi trunu svakojake stvari, naročito lišće, što s drveta u jesen u nj padne.

U ribnjaku ima mnogo riba: malih i velikih. Kad smo im bacili komadić hljeba, doljetele su sa sviju strana, i stale su se otimati za nj. Htjeli smo, da njihovo otimanje što dulje potraje, pa smo im bacili ovelik komad kruha s koricom. Oko njega se sakupila velika množina riba; nijesmo ih mogli ni prebrojiti, a bilo ih je svake veličine; više malih nego velikih. No velike su gurale male na stranu. I kruh su turale ovamo i onamo, a kadšto su ga povukle i pod vodu, i onda su ga opet digle nad nju. Pri tom su se i one prevraćale ovamo i onamo, te su se sjale poput srebra šibajući repom i otvorajući usta, da odgrizu komadić kruha. Napokon su ga već daleko oturale, da smo ga jedva i vidjeli, pa ni njihovu borbu nijesmo dalje mogli da pratimo. Jamačno se kruh naposljetku sasvim razmočio, i ribice su ga raznijele na sve strane, a njihovoj borbi bio je kraj.

Kad smo sve na ribnjaku dobro promotrili, onda smo uz p o t o č i ć, što utječe u ribnjak, pošli prema brdu, koje je obraslo drvećem. P o t o č i ć je bio sve uži, a voda je u njemu brzo tekla i jako žuborila, jer je išla nizdô, pa preko samoga kamenja i šljunka. Voda je u potočiću bila tako bistra, da smo vidjeli u njemu i najmanji kamenčić, a na suncu se sjajila poput srebra. Napokon smo stigli na mjesto, gdje su stajala dva velika hrasta, a između njih je iz zemlje ključala voda i razlijevala se preko kamenja. Rekli su nam, da tu voda izvire iz zemlje, da je to i z v o r (vrelo).

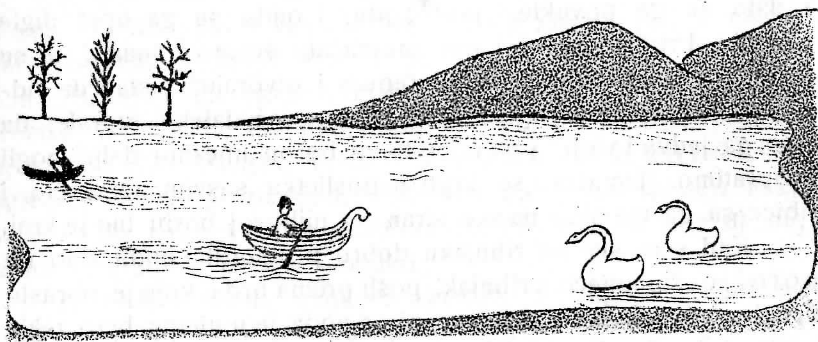
III. Potočić je voda, i ribnjak je voda. U potočiću je voda plitka, a u ribnjaku duboka. Potočić je uzak, a ribnjak je širok. Voda u potoku teče, a u ribnjaku miruje. (U nj se može voda pustiti, i iz njega ispustiti). Na dnu potočića je kamenje i šljunak. Na dnu ribnjaka je mulj. Po potočiću ne mogu ploviti čamci, a po ribnjaku mogu da plove. U potočiću ima malo i samo sitnih ribica, a u ribnjaku ima mnogo, pa i velikih riba. Obale potočića idu uzduž, a obala ribnjaka ide uokrug. Potočić se ne može obići, a ribnjak se može obići.

IV. Ribnjak je voda, koja se sabire u jednom velikom izdubenom prostoru. U nj se voda dovodi iz potočića (potoka), a i odvodi se iz njega. U ribnjaku se goje svake vrste ribe. Po njemu mogu da plove čamci i manje lađice.

V. a) Učenici kazuju, zašto voda iz ribnjaka mora da otječe; zatim zašto na dnu potočića ima šljunka, a u ribnjaku ga nema nego je mulj, i napokon zašto voda u ribnjaku ne žubori, a u potočiću žubori, i zašto žubori većma u onom dijelu potočića, što dolazi s brda u ribnjak, nego u onom, što iz njega izlazi.

b) Rješavanje zagonetke: Iz planine (brda) nicalo, a u ribnjak ticalo? (Potočić izvire iz brda i utječe u ribnjak).

c) Crta se: ribnjak.

3. Vodenica.

I. Vodenica je mlin, što je na vodi. U mlinu se melje brašno od žitnoga zrna (pšenice, raži, ječma, kukuruza itd.). Mlinaru dovoze ljudi svoje žito, i on im ga samelje za plaću. No on i kupuje žito, samelje ga, pa onda prodaje brašno. Kad se kod njega kupi cijela vreća brašna, dobije se jevtinije, nego ako se namalo kupuje u dućanu. Mlin je sagrađen na potoku, u kom ima vazda dosta vode, te brzo teče. Lijepo je vidjeti, kako voda kreće točkove, i kako se voda, što pada s njih, blista na suncu kao srebro. Padajući voda šumi, a iz mlina se čuje klopotanje.

II. Do vodenice vodi dobra cesta, kojom se vozi žito u nju i brašno iz nje. Već izdaljega, i prije negoli smo opazili vodenicu, koja je za brdašcem, čuli smo šum od vode i klopotanje vodenice. Došavši do vodenice unišli smo najprije u dosta prostrano dvorište. U dnu dvorišta je kuća, u kojoj stanuje mlinarova porodica. Do nje je hambar za žito i brašno, a onda je s jedne strane staja, a s druge vodenica tik potoka.

Krov od vodenice bio je bijel od brašna, osobito blizu tavanskih prozorčića. Zaista je vjetar onamo nanio brašno. Uza zid od vodenice bio je naslonjen veliki jedan okrugli kamen, te je bio u sredini probušen.

Unišli smo u vodenicu. Prilično je prostrana. Tu smo opazili pune vreće. U nekojima je bilo žito, a u nekojima brašno. Vodeničarski momak uzeo je na leđa jednu vreću žita i popeo se s njom preko malih drvenih stuba u gornji dio vodenice. Vodeničar nam je dopustio, da ga slijedimo, pa da vidimo, što će on raditi, i što se zbiva gore. Samo nas je opomenuo, da ga ne smetamo u radu, i da budemo na oprezu, da nam se štogođ ne dogodi.

Kad smo se popeli, stao je momak sipati žito u nekakvo korito. Dno toga korita neprestano se gibalo amo tamo, a zrnje je padalo među dva kamena, od kojih je jedan gore, a drugi dolje. Ta dva kamena jesu ž r v a n j, koji je sličan onomu, kakva smo vidjeli kod trgovca, te se njim kamena sô sitni (melje). No žrvanj u vodenici mnogo je veći od trgovčeva žrvnja za sô. Gornji kamen od žrvnja vrlo je težak, ali se, kad ga voda tjera, prilično brzo kreće, te zrnje, koje se nađe između njega i doljnoga kamena drobi ili sitni. U žrvnju zdrobljeno žito dođe u v i t a o, koji se također giblje, te razmrskano zrnje prosijava; krupne čestí i posije padaju u s a č m a r u, a fine čestí ili brašno padaju u vrećicu, koja se zove m u č n j a k, jer je u njoj múka ili brašno. Kad u koritu nestane žita, zazvoni malo zvonce, koje je tamo smješteno, i opomene tako vodeničara, da opet napuni korito žitom.

Od raznolikoga tog kretanja i silnoga klopotanja u vodenici nijesmo mogli gotovo ni vlastite riječi čuti, i sve nam je šumilo u ušima. Odlanulo nam je, kad smo izišli iz vodenice. Vodeničaru to nimalo ne smeta, jer je na to navikao. On pače i voli, da je buka u njegovoj vodenici, negoli da vlada potpuni mir i tišina.

Pošli smo sada na onu stranu vodenice, gdje teče potok. Tu smo vidjeli tri velika t o č k a ili k o l a. Okolo na okolo svakoga kola su učvrsćene oširoke l o p a t e na kratkim ršcima, te voda u njih udara i tako okreće kolo. Takva vodenica zove se l o p a t a r a. Vodeničar može pod svako kolo pustiti vodu, ako hoće da se okreće, a može i zatvoriti vodu, da ne ide pod ono kolo, koje ne treba da se kreće. Svako je kolo u svezi s jednim ko-

ritom, žrvnjem i vitlom, i kad se ono kreće, onda se sve to s njim kreće, naročito kameni od žrvnja, što melju žito.

Potok, što tjera kola od te vodenice, dolazi iz ribnjaka u šumici. Pošto je protekao preko našega mjesta, primio je sa strane još jedan potočić u sebe i ojačao, te može da tjera vodenicu. Voda u njemu nigda ne presahne, i tako može vodenica da melje dan i noć u svako doba godine.

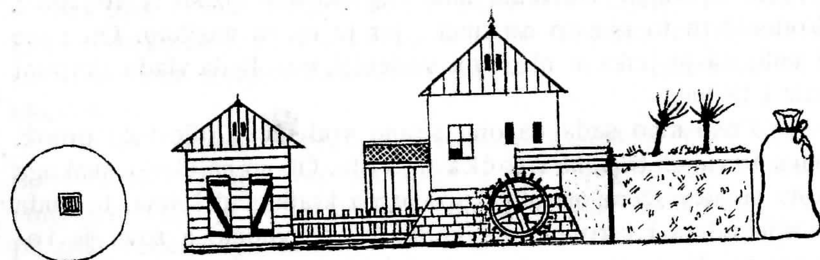
III. U mlincu se melje kava, a u vodenici žito. Mlinac se kreće rukom, a vodenica vodom. Mlinac je malen, a vodenica je velika. Mlinac ima žrvanj od gvožđa, a vodenica od kamena. Žrvanj od mlinca je nasjeckan ili nazubljen, pa se kava mrvi, kad dođe među zupce. Žrvanj od vodenice složen je od dva kamena. Jedan je nad drugim, pa kad se gornji kreće, onda se između njih žitno zrno sitni ili melje.

IV. Vodenica je mlin na vodi. Voda tjera točkove ili kola, a oni kreću u vodenici žrvanj, koji onda sitni žitna zrna, te od njih bude brašno. Čovjek, što radi u vodenici i melje brašno, zove vodeničar ili mlinar.

V. a) Učenici kazuju, zašto je krov od vodenice zaprašen brašnom, i zašto vodeničari obično imadu bijelo odijelo.

b) Rješavanje zagonetaka: Šum šumi, grm grmi, bijela gospa iz grada gleda. (Voda šumi, kad tjera vodenično kolo, a grmi [klopoće] ono, što se kreće u vodenici, kad se žito melje, te brašno [bijela gospa] s vitla pada u mučnjak). Dva se brata sijeku, a između njih bijela krv teče. (Dva brata dva su kamena u žrvnja, a bijela je krv brašno, što ga oni prave).

c) Crta se: mlinski kamen, mlin i vreća puna žita ili brašna.

d) Modelovanje mlinskoga kamena i vreće s brašnom.

4. Povodanj.

I. Voda je vrlo korisna. Piju je ljudi i životinje. Njom se prigotavlja jelo. Potrebna je za pranje i čišćenje. Njom se gasi vatra. Da nema vode, osušilo bi se i uginulo bilje. Voda kreće vodenicu. U vodi žive različne životinje, koje su nam potrebne.

No voda može da nanese i veliku štetu. Kad mnogo i dugo pada kiša, onda mnogo povrća strune, žito, voće i grožđe ne može da dozri, nego propada i trune. Od mnogih kiša vode se mnogo prikupi u barama i močvarama, te se od velike žege usmrdi. To škodi zdravlju ljudi; nastaju kod njih groznice i druge teške bolesti. No najveću štetu učini voda, kad se u potocima i rijekama od velikih kiša ili od stopljena snijega u gori nakupi u tolikoj množini, da se razlije preko obala i razori nasipe, te poplavi livade, njive i cijelo mjesto (selo ili grad).

II. I mi smo se ovih dana naužili straha. Od mnogih i naglih kiša nabujali su silno potočići, te se razlili po livadama, poplavili putove, razrovali staze i potopili usjeve. Nabujali potočići navalili su sa sviju strana u potok, što teče kroz naše mjesto, te je u njemu voda naglo narasla preko svake mjere. I stariji su se ljudi čudili tomu, te rekli, da ne pamte, da bi voda u našem potoku bila tako velika, i da bi toliko zla počinila kao ovajput.

U ulici, što vodi uz desnu obalu potoka, voda je prodrla i u kuće, te napunila podrume, a digla se čak i u doljne sobe. Ljudi nijesu mogli, da u njima borave, pa su se spremili na tavan, a mnogi su otišli k znancima u one ulice, kamo ne može da dopre voda, makar koliko narasla.

Voda je derala i valjala se u potoku s groznim šumom. Jedva je prolazila izpod mosta. Sila se ljudi sakupila, te su htjeli, da idu na most, pa da s njega motre strašan prizor. Redari su se tomu usprotivili, pa su puštali samo one, koji su upravo morali da idu prijeko, i nijesu dopuštali, da ljudi dugo stoje na mostu. Očito je bilo, da su se bojali, da se ne bi srušio most, te ljudi s njim strovalili u vodu.

I požarnici (vatrogasci) su se našli kod potoka. S velikim mrežama, čakljama (motkama s gvozdenim kukama) i drugim oruđem ili spravama čekali su, da dohvate ono, što bi donijela voda; osobito su pazili na to, da priskoče onomu, koji bi pao u vodu, ili bi ga voda donijela. Po vodi su plivale svakojake stvari, naročito ogranci, daske, metle, ali i čitava debla, klade itd. Pokazala se među ostalim i kolijevka, ali je srećom bila prazna.

Plivao je i jedan kokošinjak, ali nijesmo vidjeli, da je u njemu bilo kakve peradi. Čuli smo, da je negdje (u nekom selu) voda razorila kuće, pa da su se i djeca potopila. To je zaista bilo strašno!

Požarnici su imali pune ruke posla. Radili su kod bakalja i kasno unoć, jer je valjalo sa svom snagom i što brže izvući sve one stvari, koje bi dospjele do mosta. Inače bi se mogli začepiti otvori (lukovi) ispod mosta, a onda bi se voda još većma razlila po mjestu, a napokon bi se i most srušio, te bi otud bilo mnogo štete nesamo za pojedince nego i za cijelu općinu. Načelnik je neprekidno bio kod potoka, te nadzirao radnje i brinuo se, da se održi red, pa da ne bude veće štete ni pojedincima ni općini.

Jučer je voda u potoku znatno pala. Kiša je prestala padati, a ljudi vele, da potočići ne donose iz planine toliko vode kao prije. Možemo se stoga nadati, da je svaka daljna opasnost minula, pa da se barem ove jeseni ne će više kod nas ponoviti povodanj, kao što je bio posljednji.

III. Požarnici brane kuće i druge zgrade od požara (vatre); ali oni mogu da pomažu i kod povodnja. Požar može da učini veliko zlo, jer može da uništi teško stečen imutak, pače i život pojedinih ljudi. I povodanj može da načini mnogo zla isto tako, jer može da potopi ono, što je čovjek s teškom mukom stekao ili privrijedio, a može u valovima vode i da pokopa čovječji život. Od vatre, kad preotme mah, teško nam se braniti. Od povodnja se još teže branimo; jer ne možemo spriječiti kišu, da ne pada, ni vodu da naglo ne dolazi. Možemo ipak svijet obraniti od veće štete.

IV. Kad vode od velikih i naglih kiša jako nabujaju, onda izlaze iz korita, razliju se po njivama, te poplave usjeve i učine mnogo kvara. To zovemo p o v o d a n j. I u selima ili gradovima može povodanj da počini velike štete; može pače i da razruši kuće i uništi život domaćih životinja, pa i ljudi.

V. a) Učenici kazuju, kako se mogu polja i sela ili gradovi obraniti, da im velika voda ne može odveć štete nanijeti. (Valja čistiti korito vode i načiniti visoke obale i nasipe, da se ne može voda tako lako razliti).

b) Tumačenje poslovice: Vatra i voda dobri su sluge, ali zli gospodari.

5. Zec.

I. U polju i u šumi teško je vidjeti zeca. Ako ga čovjek i opazi, ne može da ga promatra, jer je vrlo plašljiv, pa odbježi, čim ga čovjek smotri. No kod trgovca ima često na vratima obješenih ubitih zečeva, pa se tamo može bolje vidjeti, kakav je zec; kakvi su naime pojedini dijelovi njegova tijela. No kako on živi, to se ne može vidjeti, a to je vrlo zanimljivo. O tom smo čuli pripovijedati (starije ljude, roditelje, drugove), a vidjeli smo to prikazano i na slikama, pa nam je to i protumačeno.

Zeca je teško uloviti, jer može vrlo brzo trčati. Jedva bi ga mogao uloviti i pas. Poradi toga lovci iz pušaka ubijaju zečeve. Zečja je pečenka vrlo dobra, a od sitnijih komada zečevih pravi se osobito tečna čorbica. Tko ne može da sam ide u lov, mora da kupi zeca. Poradi toga prodaju neki trgovci zečeve, što su ih kupili od lovaca.

II. Ljudi vele, da je sada (u jesen) nastalo zlo doba za zečeve. Dosad ih lovci nijesu smjeli ubijati, da ih sasma ne potamane; jer su zečevi još imali mlade. Sad se već ne legu zečevi, i sad oni ljudi, koji imadu pravo, da idu u lov, mogu na njih po volji pucati. Zečevi su vrlo plašljivi, jer i među životinjama imadu mnogo neprijatelja, koji ih progone i dave. No od ljudi (lovaca) nema sada zec nigda mira, te mora vazda da bude na oprezu.

Danju se zec zadržava najviše na svom ležaju, jer se boji izlaziti, da ga ne opaze neprijatelji, naročito lovci. Hranu svoju traži ponajviše noću, kad misli, da ga nitko ne vidi i ne vreba. Njegov je ležaj vrlo prost. Ne može li u polju naći zgodnu rupu, a najvoli je potražiti u živici, ili ako u šumi nema grma, u kom bi mogao naći zaklonište, onda sam svojim d u g i m, ali t u p i m č a p o r c i m a načini jamicu, pa je nastre travom, lišćem, mahovinom, a kadšto i vlastitom dlakom. Tko bi mogao mirno motriti zeca, kad spava, mislio bi da čuje (da je budan), jer su mu oči otvorene. No on ne može da ih zatvori ni u snu, jer ima k r a t k e kapke na njima.

Ali zec nigda tvrdo ne spava, i zato ga je teško zateći ili uloviti na ležaju. Ako izdaleka dolazi kakva buka, on se brzo osovi na stražnje noge, a prednje i glavu digne u vis, te n a ć u l i svoje v e l i k e i l o p a t a s t e uši, da čuje, što biva i ne dolazi li buka bliže. Pri tom se čini tako zabrinut i kao razjaren, da ga moramo upravo sažaliti. No zec čuje i najmanji šušanj. Radnik u polju, bos ili u opancima, dođe kadšto vrlo blizu zečevu

ležaj. Najednom skoči zec iz njega prije, negoli ga je radnik mogao opaziti, te odleti hitrim korakom i izgubi se u kakvoj guštari. Zeca ne možemo lako opaziti ni s blizine na njegovu ležaju, jer mu je dlaka gotovo iste boje, koje je i tlo, naime s gornje strane sivo smeđa (zekasta), a s doljne strane bijela.

No i onda, kad bi čovjek u pravo vrijeme opazio zeca, ne bi ga mogao uloviti, jer su u njega hitre noge. Ni pas ga ne može uloviti, nego ga može samo dići s njegova ležaja i dotjerati pred lovca, da ga ustrijeli. Zec je vitak i lagan, te mu kod bježanja ništa ne smeta; glava mu je uska, a rep kratak, velike pak svoje uši pruži bježeći uz leđa, pa mu onda ni one nijesu na nepriliku. Najviše mu ipak pomažu noge, da može praviti brze i velike skokove. Stražnje su mu noge mnogo dulje od prednjih. Kad hoće da skoči, upre se o stražnje noge, i tako se otiskuje. Stoga vrlo lako i brzo trči uz brdo. No kad mu valja trčati niz brdo, onda se može dogoditi, da se premetne, te ga pas lako može stići. Ali zec se i tu umije pomoći, jer se šćućeri ili se sakrije u kakvu rupu. Kad pas naglo otrči mimo njega, onda se digne, pa stane bježati uz brdo, i tako čestoput spase sebi život.

U zeca je osobito dobro osjetilo mirisanja, pa mu i to pomaže, da se može čuvati od onih, koji mu rade o glavi. Gubica mu je kratka, a oko nje je nekoliko dugih dlaka, koje se tresu, kad njuška, i koje mu pomažu, da pipanjem i u tmini može sebi naći hranu. I zec ima dakle brkove kao i mačka. Često se i umiva poput mačke. Svojim capama tare lice svoje i gladi brkove, a kad treba, onda jezikom moči svoje dlake, da budu lijepe i glatke.

Premda su zečevi vrlo plašljivi, oni znadu biti i veseli. Kad su naime sigurni, da ih ne će zateći neprijatelj, onda se dadu na ovećem kakvu prostoru u igru, te skaču sad naprijed, sad natrag, čas lijevo, čas desno; zatim se osove na stražnje noge, navuku svoje brkate gubice, pa se stanu čistiti. To traje tako dugo, dok se ne zasite igre, ili dok ih štogod ne uplaši.

Lako se zecu igrati, kad ima u polju i u šumi dosta svakojake hrane. I u ovo doba (jesensko) još se nađe za njega hrane. Ako i nema u polju više kupusa, koji on toliko voli, ali ima dosta sočne trave i nešto djeteline, pa i zelenih usjeva. No zimi, kad trava uvene, a osobito kad zapadne velik snijeg, onda nastanu za zeca crni dani. Njegove noge nijesu dosta duge, da

odgrne snijeg, i da ispod njega nađe hrane. Ne preostaje mu dakle drugo, nego da navali na mlado drveće u šumi i voćnjaku, pa da glođe koru njihovu. To može vrlo dobro da čini, jer mu je gornja usna rascijepljena, a prednji su mu zubi baš takvi, kakvi treba da budu za glodanje. Njima zec nesamo da može, nego i mora glodati, jer mu neprestano rastu, pa ih mora prikraćivati glodanjem, kao i mi svoje nokte obrezivanjem. Tim on ujedno i oštri svoje zube, ali načini i mnogo štete gospodarima

Radi toga progone ljudi zečeve, ali još više valjda radi njihova mesa, koje je vrlo tečno kuhano i pečeno, pa radi kože, naročito pak radi dlake, od koje se prave najbolji i najfiniji šeširi. Da zečice ljeti ne izlegu toliko mladih (10—15), brzo bi se zečji rod zatamanio. No i mladi zečevi pogibaju, valjda i više nego stari. Škodi im zlo vrijeme, osobito mokrina. Lovci ih doduše ne ubijaju, jer to nije dopušteno, ali ih gnjave svakojake životinje, naročito mačke, lisice, jastrijebi, vrane i gavrani.

III. Kunić ima duguljasto tijelo, usku glavu i kratak rep kao i zec. Kunić ima također duge uši kao i zec, a često i dulje, te ih može dići uvis i pružiti prema tijelu kao i zec. Kunić ima također stražnje noge dulje od prednjih kao i zec, pa radi toga može isto tako brzo bježati kao i zec. Na nogama ima kunić duge čaporke kao i zec, te njima kopa jame, često vrlo duboke i duge. Kunić se hrani travom, kupusom, zelenjem i sijenom kao i zec. Kunić ima zube za glodanje, te glođe kao i zec. Kunića ljudi kod kuće drže i hrane, a zec živi u polju i šumi, te sam sebi traži hranu. Kunića ne progone ljudi kao zeca, pa zato nije tako ni plašljiv kao zec. No i kuniću su neprijatelji mnoge životinje, koje gnjave zečiće. Kunići su različne boje i veličine, a zečevi su obično jednake veličine i boje (poljski su ipak nešto veći od šumskih, a ovi su nešto tamniji od onih).

IV. Zec je životinja, koja živi u polju i u šumi. Nešto je veći od domaće mačke. Dlaka mu je zekaste ili sivo smeđe boje. Zec može brzo trčati. Stražnje su mu noge dulje od prednjih, a ima na njima podugačke tupe čaporke, kojima može da kopa jamu u zemlji. Uši su mu duge i lopataste, te ih prisluškujući diže uvis, a kad vajla bježati, onda ih spusti i pruži uz leđa. Rep mu je kratak. Zec se hrani travom, djetelinom, kupusom, repom i drugim povrćem. Zimi može da učini mnogo štete, jer glođe koru od mlada drveća. On ima sprijeda zube glodnjake;

gornja mu je usna rascijepljena, i na njoj ima čekinjave brkove. Vrlo je plašljiv, jer ga progone lisica, pas, mačka, jastrijeb, vrana, a i čovjek, koji voli da jede njegovo meso kuhano i pečeno, a potrebna mu je i njegova koža, osobito pak njegova dlaka.

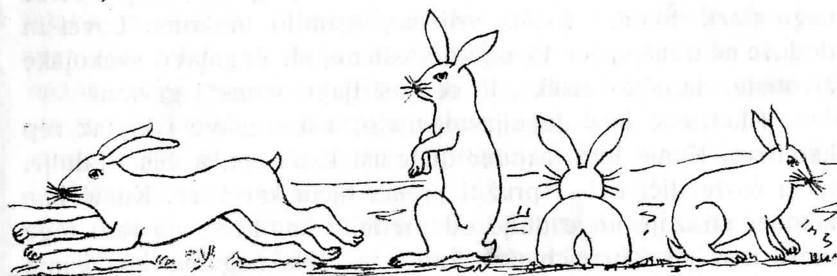
V. a) Učenici navode, zašto ljudi ne vole, da zec dolazi u vrt; i zašto ne smiju da ljeti idu u lov na zečeve.

b) Učenici odgovaraju na pitanja: Komu se veli, da spava kao zec, da je brz kao zec, da je plašljiv kao zec?

c) Rješavanje zagonetke: Ima glavu kao mačka, uši kao magarac, a rep kao koza. (Zec).

d) Učitelj čita ili recituje pjesmice iz početnice: „Siromah zečak“ i „Naopaka ljubav“.

e) Crta se: zec u različnom položaju.

f) Modelovanje zeca u osovljenu položaju.

F. U ratarevu dvorištu.

1. Ratarevo dvorište.

1. U našem mjestu ima i takvih ljudi, koji se bave samo obrađivanjem polja. To su ratari ili poljodjelci. Svaki ratar treba da ima dovoljno stoke. Prije svega potrebni su mu konji ili volovi, da može poorati zemlju, koju obrađuje; voziti kući i od kuće sve, što treba. Usto treba da drži i krave, od kojih dobiva mlijeko, sir i maslo. Od njih dobiva i teliće, od kojih su, kad odrastu krave i volovi. I drugu stoku treba da hrani ratar, naročito svinje, da mogne imati masti i mesa, koje se osušeno dugo drži, i vrlo je tečno. Napokon goji ratar i perad radi mesa i jaja.

Poradi toga treba da ratar ima dosta prostrano dvorište i dovoljno zgrada nesamo za sebe i svoju družinu, nego i za svoju stoku kao i za čuvanje ratarskoga oruđa i spremanje sijena, žita i drugih plodova s polja. Osim kuće za svoje stanovanje ima dakle ratar obično još staju za goveda i konje, kotac za svinje, kokošinjak za perad i štagalj za gospodarsko oruđe i sijeno. Mnogi ratari imadu još i ambar ili žitnicu za čuvanje žita.

II. Bili smo na dvorištu najbogatijega ratara u našem mjestu. To je dvorište vrlo veliko, a ima sprijeda ogradu od letava. U dvorište se ulazi na velika (ulična) vrata. S desna i s lijeva, kao i u dnu dvorišta, jesu različne zgrade; nekoje su veće, a nekoje manje. Najveća zgrada je sprijeda. To je kuća i u njoj stanuje ratar sa svojom porodicom i družinom (slugom, sluškinjom). Kuća nije velika, ali u njoj ima dosta prostora. Soba za stanovanje i kuhinja osobito su velike. I stara je već ta kuća, ali ipak dobro sačuvana i čista. Gospodar pazi na to, da je vazda u redu, i čim opazi kakvu pogrješku na njoj, dade je odmah popraviti. Nedavno ju je dao i crijepom pokriti, da bude sigurnija od vatre.

Nasred dvorišta je veliko orahovo drvo, a oko njega je klupa. Sada je to drvo golo, jer je već sve lišće s njega popadalo, a plod je već prije toga bio sav ubran. Pod tim drvetom je lijepa hladovina ljeti, i ugodno je tu otpočivati Osim toga je na dvorištu i bunar (studenac), zatim drvljanik, na kom je velik kup drva. Još se vidi i gumno, gdje se žito vrši.

Došli smo u dvorište dosta rano, prije negoli dolazimo u školu. Čim smo se najavili kod gospodara kuće i zamolili ga, da smijemo koješta razgledati u njegovu dvorištu, poveo nas je on do staje, koja je upravo spram kuće. Tu je baš njegov momak (sin gospodarev ili sluga) hranio konje. Poslije ih je odveo k valovu kod bunara, te ih napojio. U drugom dijelu staje bile su krave, a djevojka ih je muzla. Gospodarica je međutim spremala jutarnji ručak (doručak). Naskoro odoše svi da ručaju.

Ručak je bio kratak. Dotle smo mi razgledali druge stvari u dvorištu. Vidjeli smo, da je iza staje gnojište, te po njemu čeprkaju kokoši, a među njima se koči kokot. U maloj jednoj barici bile su guske i patke, te su vazda svoje kljunove turale u vodu, bolje reći u mulj na dnu vode. Tamo traže gujavice i

crve, koje rado jedu. Do staje je kotac, i u njemu se hrane svinje. Kotac ima dvoja vrata. Na stražnja vrata čisti se kotac, a na prednja se daje svinjama hrana. Svinje jedu i piju iz kopanja ili valova. U kokišinjaku spava noću perad. Kokoši spavaju na prečagama u gornjem dijelu kokišinjaka, a guske i patke u doljnom dijelu sjedeći na zemlji ili podu.

Čim je gospodar svršio ručak, vratio se sa svojom družinom u dvorište. Djevojka je istjerala krave iz staje, pa ih dala općinskomu govedaru (pastiru), da ih otjera na pašu i čuva. Momak je pak s gospodarom isturao kola iz štaglja. To je povelika zgrada u dnu dvorišta. Osim kola spremljeno je u štaglju i drugo gospodarsko oruđe, kao plug, brana, tačke itd. U gornjem dijelu štaglja ili na tavanu jest sjenjak (sjenara), jer se tu drži sijeno. Ako ga je mnogo, te se ne može tu sve spremiti, onda se u dvorištu složi u kupove ili stogove.

Pošto su kola stajala usred dvorišta pred ambarom, uđe unutra gospodar s momkom, koji je jedno za drugim iz njega donio nekoliko vreća punih žitom, pa ih naslagao u kola. Poslije toga ode gospodar u štagalj i iznese hamove i svu spravu, što je potrebna za konje, kad voze, a momak izvede konje iz staje, pa ih upregne. Nato sjedne gospodar s momkom u kola, i odvezoše rekavši nam zbogom žito u mlin. Mi zahvalismo gospodaru, što nam je dopustio, da razgledamo njegovo gospodarstvo.

Sad smo još jednom otišli u staju, koja je bila prazna, te se nitko nije trebao da boji, da ga ne bi konj udario kopitom ili krava ubola rogovima. Promotrili smo bolje jasle ili onaj pregradak ispred stoke, u koji se stavlja sijeno ili druga krma, što je ona jede. Vidjeli smo i ljestve nad jaslama, koje su tako postavljene (nagnute), da se može na njih metati sijeno, i da ga stoka otud može lako izvlačiti.

Još smo na dvorištu opazili i koš (kotobanju, čardak), koji je načinjen tako, da mu je temelj zidan, a gornji je dio načinjen od letava, koje su složene narijetko, da se u njemu kukuruz u klipovima lakše može osušiti, jer ima tako dosta promaje.

Kad smo izlazili iz dvorišta, pozdravio nas je lajanjem veliki domaći pas. On je izišao iz svoje kućice ili psetinca, ali je bio svezan na lancu. Uveče ga puštaju s lanca, da čuva dvorište i sve, što je u njemu i oko njega od nepozvanih gosti (tatova, lisica, tvoraca itd.).

III. Najveća zgrada u dvorištu je kuća, a najmanja je psetinac U staji su konji i goveda, a u kocu su svinje. U staji su četveronožne životinje, a u kokošinjaku su dvonožne (perad). U staji, kocu i kokišinjaku borave životinje, a štagalj, ambar i koš nijesu određeni za to, da u njima borave životinje. Samo imućni gospodari imadu sve navedene gospodarske zgrade, a siromašni su zadovoljni, ako imadu staju i kotac.

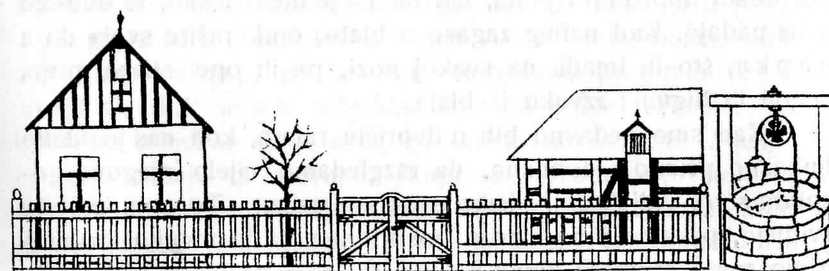
IV. Dvorište je ograđen prostor oko kuće, pred kućom ili iza kuće. Na dvorištu su gospodarske zgrade: staja, kotac, kokišinjak, štagalj i ambar. Zatim je na dvorištu i drvljanik, a gdješto i gumno, bunar, kućica za psa itd. Na dvorištu se svršavaju svakojaki poslovi gospodarski: cijepaju se drva, vrši se žito, kolju se svinje i živad itd.

V. a) Učenici navode zgrade, koje su najnužnije, i ujedno kazuju, gdje oni ratari drže sijeno, koji nemaju štaglja, i kamo spremaju svoje gospodarsko oruđe.

b) Učenici navode zatim, od čega se gradi kuća, i kazuju, koje gospodarske zgrade mogu se graditi od drveta, opeke ili kamena, a koje se ne grade od opeke ili kamena.

c) Rješavanje zagonetke: Što je to: Goleša u nebo zja? (Bunar).

d) Crta se: dvorište s kućom s lijeve i stajom s desne strane, zatim kola.

2. Krava.

I. Gospodari drže krave, jer su im od koristi. Mogu da voze i oru, daju mlijeko, sir i maslo. Njihovo, kao i volovsko, meso vrlo je dobro pečeno (pržolica, pisana pečenka itd.), i kuhano, te daje tečnu čorbu (govedsku). I koža kravlja može se vrlo dobro upotrijebiti, jer je stroje, te onda prave od nje

cipele ili čizme (naročito džonove). Oko krava nastoji najviše kućanica ili njezina pomoćnica (kći ili služavka). Krave se hrane sijenom, kupusom, repom, a tjeraju ih i na pašu.

II. Vidjeli smo nedavno, kako su krave orale (ili vukle branu) na njivi. To inače čine konji ili volovi kod ljudi, koji mogu da drže mnogo stoke. Vô je bratac kravin, i obično je od nje krupniji i jači. No ima i krava lijepih, krupnih i dosta jakih. Krave kao i volove upregnu u jaram, koji je skopčan s kolima ili s plugom, što ga vuku. U njih je široko i čvrsto čelo, a vrat im je kratak i vrlo jak. U tom je i njihova snaga, da mogu vući i teška kola. One stupaju polako, jer su im noge dosta nespretne, a tijelo veliko i teško poput bureta. No zato je njihovo voženje sasvim pouzdano, a kod oranja i ne treba da se brzo vuče plug, jer orač mora da što dublje zarine crtalo i lemeš u zemlju.

S njive valjalo se kravama vraćati kući putem vrlo tvrdim i punim sitna kamenja. No njima to nije bilo baš ni tako teško, jer imadu na nogama vrlo tvrde papke. Što su nama cipele ili čizme, to su kravi papci, samo što oni nijesu načinjeni od kože, nego su izrasli, te su od tvrde tvari kao i rogovi. I treba da su takvi, pa da se ne mogu izderati, jer krava ne može da kupi ili dobije druge papke, kao što nama roditelji namaknu nove cipele, kad se stare poderu. No krave, kao i volovi, mogu da idu dosta dobro i po blatu, ma da im je tijelo teško, te duboko u nj padaju. Kad naime zagaze u blato, onda rašire svoja dva papka, što ih imadu na svakoj nozi, pa ih opet stisnu prije, negoli ih dignu i izvuku iz blata.

Kad smo nedavno bili u dvorištu ratara, koji nas je onako ljubazno primio i dopustio, da razgledamo cijelo njegovo gospodarstvo, vidjeli smo, kako se krave muzu. To nam se vrlo svidjelo, pa smo još jednom pošli onamo, da točnije promotrimo samo muzenje krava.[1]

Prije nego je djevojka počela musti krave, uzela je muzlicu i nisku stolicu s tri noge, pa je najprije oprala kravine sise vodom. Zatim je stala potezati za njih. Sise su kravine velike kao prsti odrasla čovjeka, ali još deblje. Iz sisa je u muzlicu curilo mlijeko, koje

[1] To je moguće samo, ako se učenici u skupovima vode u staju, da vide, što se u njoj radi i kako. Ako to nije moguće, onda treba upotrijebiti valjanu sliku, ili iskustvo, što su ga možda učenici sami stekli kod kuće.

se nalazi u vimenu. Vime je velika žlijezda, što na stražnjem dijelu doljnoga tijela kravina visi poput vrećice ili kese. Kad je puno mlijeka, onda je nabubreno, te splasne, čim se krava pomuze. Na sise može da iz vimena iziđe mlijeko, kad se za njih potegne. To je znak, da svaka od četiri sise na vimenu ima zdola rupicu, na koju mlijeko izlazi. Pošto je djevojka već dosta dugo muzla kravu, uznemirila se ona, pa ju je pače i udarala repom, kao da ju je htjela opomenuti, neka prestane musti.

Kad se krave pomuzu, onda se mlijeko odnese u komoru ili kućerak i procijedi na cjedilo ili sud, koji ima na dnu rupice ili maleno sito, te je tako gusto, da kroza nj ne može nikakav smet ni dlačica. Zatim se mlijeko stavi na hladno mjesto, obično u podrum. Mlijeko je vrlo dobra i zdrava hrana, te ga mogu da jeđu i najveći bolesnici. Mnogima se pače i ne dopušta, da jedu štogod osim mlijeka. I maloj djeci preporučuje se osobito mlijeko. Kravskim mlijekom može se nadoknaditi majčino mlijeko. Za prigotavljanje nekih jela, naročito kolača, potrebno je također mlijeko.

Kad mlijeko neko vrijeme mirno stoji u sudu, onda se na površini dignu masne česti, što su u njemu. To je skorup ili vrhnje (jer iziđe na vrh). Djevojka je iz podruma donijela nekoliko ćupova mlijeka, na kom je bilo skorupa. Vrlo oprezno stala je ona sada žlicom skidati taj skorup. Bilo ga je prilično, i jer ga je bilo u posebnom loncu već od prije dosta, izlila je sve skupa u stap, pa je onda stapaicom prepirala (tepla ili bučkala), dok se nije odijelila mast od bijele tekućine, što je nalik na mlijeko, ali je drugoga ukusa (nakisela je). Mast, što se tako dobije iz skorupa, skupi se u grudu, i to je maslac (putar), a kad se prekuha, onda od toga bude maslo, koje se može dugo čuvati. Maslac se jede na kruhu, s krompirom itd., a upotrebljava se, i kad se prave kolači. Maslo je vrlo dobar začin, naročito za posna jela.

Poslije toga je djevojka pred nama pravila sir. Mlijeko, s kojega je skinula bila skorup, stavila je k vatri izdaleka, i svaki čas je ćupove okretala, dok se mlijeko nije ponešto ugrijalo i sasvim ugrušalo ili usirilo. To ugrušano mlijeko dobro je ocijedila i metnula u kalupe, te ih malo nagnula. Kad se u kalupima sir posve ocijedi, onda ga prevrne na tanjire i stavi na sunce, da se osuši. Voda, što se ocijedi iz ugrušana mlijeka,

zove se surutka, i kad se u nju udrobi kruha, dobro je i zdravo jelo. Sir je također vrlo dobra i zdrava hrana, a može da se jede svjež sa skorupom i bez njega, pa napola suh i sasvim suh. Ima i masna sira, koji se pravi od mlijeka, s kojega nije skinut skorup. Takav sir je dosta skup; no još je skuplji onaj sir, što dolazi sa strane, pa se u dućanima prodaje pod različnim imenima (švajcarski, ementalski itd.).

Kad smo još bili u staji, opazili smo, da djevojka jednu kravu nije muzla. K njoj je dovela njezino malo t e l e, koje nema zubi, te se ne može da hrani ni mekom travicom, akamoli suhim sijenom. Tele je odmah turilo glavicu pod vime svoje majke, pa je stalo naglo sisati i gutati mlijeko. Kravi je to bilo s voljom, pa ga nije gurala od sebe, niti je po njemu udarala repom, nego je okrenula k njemu glavu i stala ga lizati, da pokaže, kako ga ljubi. Rekli su nam, da je krava vrlo žalosna, kad joj tele prodadu mesaru, te ga odvede. Ona se onda ne može dugo da primiri, nego neprekidno muče ili riče, te se vazda okreće prema vratima očekujući, da će joj tele povratiti.

Vidjeli smo, kako je djevojka predala krave govedaru, da ih otjera na pašu, pa smo htjeli, da ih i tamo motrimo, i vidimo, kako pasu po pašniku. Otputili smo se stoga onamo. Već izdaleka smo čuli, kako pseto laje. Kad smo došli na pašnik ugledali smo cijelu čordu krava; bilo ih je svake boje: bijelih, žutih, crvenih, crnih, smeđih i šarenih. Ima tu i junadi (junica i junaca). Vidjeli smo i govedara u dugoj darovčanoj halji (kabanici) s dugačkim bičem u ruci i s prtenom torbom preko leđa. Govedar pazi na krave, da ne idu u kvar, pa i da se njima ništa ne dogodi, da naime jedna drugu ne ubode, ili da ih tkogođ ne napadne i ne odvede kudgod. On pozna svaku kravu, i zove ih po imenu; jednoj veli Buzava, drugoj Milava, trećoj Crnava, četvrtoj Šarava, petoj Cvjetava itd.

Na paši smiju krave povolji jesti travu. Svojim h r a p a v i m i d u g a č k i m j e z i k o m prihvate travu (jedan čuperak trave), pa je odgrizu i progutaju. Mi velimo, da pasu. To one čine vazdan, od jutra do večeri, i nigda se ne umore. Glavom treba da dosegnu do zemlje, ali to njima nije ni teško, jer im je v r a t vrlo d e b e o i osobito j a k. N o g e im n i j e s u baš d u g e, ali s u dosta j a k e, da drže i nose k r u p n o t i j e l o. Krave smiju svuda pasti, samo ne smiju da idu u kvar, na pr. na usjeve. Ako to ipak pokušaju učiniti, onda ih govedar žurno bičem povrati na

pašnik. I pseto potrči za kravom, čim zađe u kvar, te je ugrize u nogu. Kravi to nije uvijek s voljom, pa stoga svojim rogovima navaljuje na nj i hoće da ga ubode. No ona to ne može da učini s o b a r o g a najednom, jer nijesu upereni naprijed na glavi nego svaki ide na svoju stranu. Stoga ona spusti glavu i rog prema onoj strani, gdje se nalazi pas (ili onaj, na koga navaljuje). I ma da kako jako udari svojim rogom, on se ne prelomi tako lako, jer je vrlo t v r d. Da se presiječe, vidjelo bi se, da je š u p a l j. I rog, u koji govedar trubi ujutru, kad skuplja čordu, načinjen je od govedskoga (kravskog ili volovskog) roga.

Kad krave ožedne, idu na vodu, pa se napiju. Često, naročito kad je žega, i zagaze u vodu, da se malo ohlade. Pošto se dovoljno napasu, izvale se na zemlju, da otpočinu. Ali one ne počivaju posve, nego p r e ž i v a j u. Trava, što je dospjela u želudac, kad su se pasle, dolazi naime sada opet u gvalicama u usta, i one je u njima premeću, kao da je melju.

Za toplijih dana, kad muhe i komarci mnogo dosađuju i ljudima, navaljuju još više na krave. Najvole navaljivati u u š i; no one su i z n u t r a o b r a s l e dugom i gustom dlakom, te su tako prilično zaštićene. Osim toga čim krava osjeti, da se muha približila uhu, ili da ga se dotakla, stane njim tresti. Njezine su dakle uši p o m i č n e. Ako se pak dosadna goveđa muha spusti na drugi koji dio tijela kravina, a vrlo rado sjedne na hrbat, onda je krava tjera svojim dugim r e p o m, koji je na kraju o b r a s t a o o d u l j i m d l a k a m a, te čine neku k i t u.

Osim muha i komaraca dosađuje kravama i nečistoća od prašine i blata, što se nakupi na njihovu tijelu. Poradi toga se valjani gospodari ili kućanice brinu, da se nečistoća odstrani s njihova tijela, pa ih česalom češljaju i četkom namočenom u vodi peru.

Gospodari obično ne čekaju, da krava sasvim ostari, nego je prodadu mesaru, dok ikoliko još vrijedi. Kod mesara izgubi mnogo teladi svoju glavu. Sve je to radi nas i za nas. Govedina i teletina je vrlo dobro i zdravo meso, od koga se dobija krepka čorba i tečna pečenka. Od loja govedskoga prave se svijeće i sapun. Od kože, koju stroje kožari, pravi se obuća, orma, torbe itd. Dlakom se pune strunjače, sjedala itd. Od rogova prave se češljevi, puceta itd. I kosti daju vrlo dobar gnoj, a pravi se od njih i tutkalo ili kelje.

III. Ima malih i velikih volova, kao što ima i malih i velikih krava; ali volovi su obično veći od krava. Volovi su i jači od krava; zato se volovi upotrebljavaju za teške poslove (vožnje velikih tereta, oranje itd.), a krave za lakše poslove. Volove drže obično samo imućni gospodari, koji imadu mnogo zemlje. Krave drže i siromašniji gospodari. Volovi koriste gospodaru svojim radom, a krave mogu da koriste radom, ali još više mlijekom i teličima. Volove goje naročito radi mesa, koje je vrlo dobro. Meso od krava je nešto lošije nego volovsko. U svem drugom koriste nam volovi kao i krave.

IV. Krava je vrlo korisna domaća životinja. Od nje dobivamo mlijeko, koje je vrlo dobra i zdrava hrana. Od mlijeka se pravi sir i maslo. I meso od krave je dobra hrana. Od učinjene (strojene) kravske kože pravi se obuća i druge neke stvari. Od rogova se grade češljevi i puceta; od loja svijeće i sapun, a od kosti gnoj. Krava se može upotrijebiti i za to, da vozi ili da ore.

Tijelo je kravino dosta krupno i zdepasto. Noge joj nijesu jako duge, ali su jake, te se završuju s dva papka, koji su dosta tvrdi, te može da lako stupa po tvrdu i mekanu tlu. Vrat joj je vrlo debeo i osobito jak. Glava joj je velika i četverouglasta, a čelo osobito široko i jako. Sa svake strane glave je po jedan jak i šupalj rog, te se pruža svaki na svoju stranu. Uši su joj velike i pomične, nozdrve široke, a jezik hrapav i dugačak. Rep ima dugačak, te se svršava ovećom dlakavom kitom.

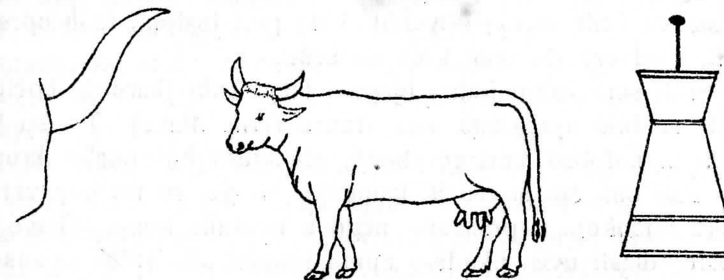
V. a) Što ste već danas upotrijebili od krave? (Majka je zapalila lojanicu [svijeću od loja], da se vidimo obući, prali smo se sapunom, u kom ima otpadaka od loja. Puceta na prsluku i haljincu načinjena su možda od kravlje kosti. Češalj, kojim smo se češljali, napravljen je možda od kravskoga roga. Cipele, što smo ih obukli, načinjene su od kože; džonovi su možda od kravske kože, ali gornja je koža jamačno teleća. Napokon smo pili mlijeko pomiješano s kavom i dobili smo zemljičku s maslacem ili sirom).

b) Učitelj čita ili pripovijeda pripovijest iz početnice: „Vjerna krava“.

c) Rješavanje zagonetaka: Što je najbjelje? (Učitelj čita ili pripovijeda pripovijest, što se nalazi u početnici s tim natpisom). — Što je to: Dvonožac sjedi na tronošcu i doji četveronošca? (Žena s dvije noge sjedi na stolici s tri noge i doji kravu

s četiri noge). — Što znači ovo: Kad bi mlijekom tekla Sava, sir bi bio zabadava? (To znači, da bi bilo odveć mlijeka, dakle i odveć sira, pa onda on ne bi imao nikakve cijene.)

d) Crta se: kravski rog, krava i stap.

e) Modelovanje roga, stapa, kablice.

3. Konj.

I. Mi osobito volimo konja, jer je lijep, jer umije brzo trčati, te je ugodno voziti se u kolima, što ih konji vuku. Na konju se može vrlo zgodno jahati. Djeca se vole igrati konja. Dvoje je naprijed upregnuto, a treće ih tjera. I s drvenim konjićem vole se djeca igrati, a na većem drvenom konju rado jašu (ljuljajući se na njemu). Često jašu i na metli ili na kakvu prutu. Najveću korist imamo od konja, dok je živ; zato ga treba dobro hraniti i timariti (čistiti). Konjsko meso ne jedu ljudi u našim krajevima.

II. Kad smo nedavno išli u šetnju, sastali smo kola natovarena velikim i teškim kamenjem. U njih su bila upregnuta dva velika i jaka dorata (konji mrke ili smeđe boje). Uz kola je stupao kočijaš s bičem u ruci. Konji su uz brdo teško vukli kola, te su se znojili. Kod vučenja tereta ne služi konjma jak vrat (šija), jer toga u njih nema, nego im služe široka i jaka prsa. Što su teže konji vukli, to su većma napeti bili konopi, koji od pršnjaka (hama, što je konju preko prsiju) idu do drvenih onih potezača, koji vise na jednoj i drugoj strani prekoruđa (štono se nalazi na stražnjem dijelu rude). Nasred brda konji su malaksali i stali. Uzalud je kočijaš vikao i gonio ih, pa i bičem udarao. Konji su se silno naprezali i po višeput kušali kola dalje povući, ali su opet stali. Kola su bila vrlo teška, a

cesta dosta loša. Kad je kočijaš vidio, da nikako ne će moći s dva svoja konja kola na vrh brda dovući, onda je podmetnuo pod stražnje točkove kamenja, i otišao pod brdo, gdje su bila druga kola s kamenjem. Tu su otpregnuli konje, te ih odveli do kola nasred brda i zapregnuli sprijeda pred konje tih kola. Sada su ta četiri konja potegnuli kola i odvezli ih na vrh. Poslije toga su sva četiri konja odveli do kola pod brdom, te ih upregli u njih, i odvezli do onih kola na brdu.

Sreli smo zatim jedna lijepa i laka kola (karuce, kočiju). U njih su bila upregnuta dva vranca (crne dlake). To su bili vrlo lijepi i dobro timareni konji, ali nijesu bili onako krupni i jaki kao oni, što su vozili kamenje. N o g e su im bile v i t k e (visoke i tanke), a prsi uže nego u teretnih konja. Glave su ponosito dizali uvis, i kadšto njima zamahivali. Trčali su kasom tako lijepo, da ih je bila milina vidjeti. Iz nozdrva im je vrcala para, jer je sad već dosta hladno.

Kad smo se vraćali sa šetnje i bili upravo kod prvih kuća našega mjesta, uplašila nas je nekakva lomljava. Najednom opazimo, kako iz daljine sa silnom brzinom trči jedan konj upregnut u taljige, koje su šibale (naglo se kretale) od jedne strane ceste (ulice) na drugu. Malo te nije svalio jednu staru ženu. Kočijaša nije bilo na taljigama. Jasno nam je bilo, da se konj uplašio, pa smo se stoga brzo uklonili s puta. Redar je nato zaustavio konja i pridržao ga, dok nije dotrčao kočijaš, koji je bio potučen, te jadikovao nesamo radi toga, nego i zato, što je vidio, da su mu taljige bile sljomljene.

Jučer oko podneva, kad smo se vraćali iz škole kući, stajao je pred uredom jedan konj. Držao ga je za uzdu (vođice) vojnik. Uzda ima remene, koji su s jedne i druge strane učvršćeni na gvozdene žvale, što se metnu konju u usta, da ga konjanik ili kočijaš može po volji voditi ili njim upravljati. Ako želi, da konj brže trči, on sasvim nalako drži uzdu; a ako želi, da polaganije trči, ili da stane, onda pritegne uzdu. Pritezanjem uzde na lijevo ili desno, može on da odredi, i kuda treba da konj krene. Žvale su prilično dugačke (jedan pedanj otprilike), jer su konjska u s t a dosta š i r o k a.

Promatrali smo malo konja, koji je mirno stajao, ili ga je vojnik sasvim polako na kratkom putu (od nekoliko koraka) vodio amo tamo. Iznad usta ima konj dvije povelike rupe. To su n o z d r v e. Konj ih češće raširi, i onda iz njih izlazi nekakav

šum, kao da vjetar huji. U ustima ima konj j a k e d u g e z u b e i vrlo d u g j e z i k. Zubima može da i ugrize, te se već dogodilo, da je čeljadetu odgrizao uho. Iznad nozdrva, a ispod čela, niz koje visi kratka lijepa g r i v i c a, vide se d v a v e l i k a v a t r e n a o k a, kojima milo i veselo gleda u svijet. Navrh glave stoje dva u s p r a v n a i š i l j a s t a u h a primjerene veličine. Njima svaki čas striže, t. j. miče ih naprijed i natrag. Kadšto ih spusti; no često ih digne uvis ili naćuli (naroguši), naročito kad čuje iz daljine jači tutanj ili šum (na pr. od željezničkoga voza).

Na glavi konja, što je bio pred uredom, te smo ga motrili, bio je krasan i lijepo iskićen oglavnik od kože. Oglavnik je u svezi sa žvalama i vođicama. G l a v a je konjska d u g u l j a s t a, a tako i v r a t, koji je kod pomenutoga konja bio lijepo savinut i ukrašen dugom g r i v o m. T i j e l o je u konja v i t k o, te naliči na klin, komu je glava šiljak, kad je naprijed spružena. To čini, da konj može sjeći uzduh i vrlo dobro trčati. Pri tome mu ne smeta ni t r b u h, koji u njega nije onako velik kao u krave ili vola. H r b a t je usuprot u konja š i r o k i l i j e p o s v e d e n tako, da se na njemu može udobno sjediti. No jahači mu metnu na hrbat još i sedlo, da mogu lakše i ljepše jahati. Za sedlo je pričvršćen stremen, a da sedlo čvršće stoji, potpregnuto je pojasom (kolanom). Tijelo je konja pokriveno sasvim k r a t k o m d l a k o m, koja se lijepo sja, kad se konj dobro timari. Dlaka je u konja različne boje. U konja, što smo ga promatrali, bila je boja dlake zelena kao u jabuke zelenike. Takva konja zovemo zelenko (zeko, zekalj, zekan). Ako je konj riđe (žuto crvene) boje, onda ga zovemo r i đ a n; a ako je bijele dlake, onda se zove bijelac (đogat, đogo); ako je dlaka siva kao u miša, onda mu se veli kulaš; u koga je dlaka plave (blond) boje, onaj je plavac, a ako je u konja dlaka šarena, onda se zove šarac. Na kraju tijela je r e p, koji je obrastao vrlo dugom i otvrdom dlakom, te je zovemo s t r u n a. Njim se konj brani od obada i muha, koje ga u toplije doba godine jako napastuju.

Konj je vrlo nestrpljivo čekao svoga gospodara, koji se prilično dugo zadržao u uredu. Da pokaže svoju nestrpljivost, stao je rzati, udarati i kopkati k o p i t o m. Pri tom smo opazili, da na kopitu, koje je ponešto udubeno, da lakše hoda, ima gvozdenu potkovu. Najednom dođe naglo iz ureda vojnički časnik, stane nogom na stremen, pa se baci na konja, koji je veselo po-

trčao. Još ga je časnik kucnuo (podbo) ostrugama (mamuzama), a on je skočio upropnice, te poletio kao ptica krilatica. Nije se opažalo ni da bi mu se noge ticale tala. Jamačno se časnik žurio, da nekamo što prije dođe.

Nedavno je jedan čovjek vodio na ularu konja, koji je na jednu nogu nahramivao. Htjeli smo da vidimo, kuda će. Mislili smo, da čovjek ide s konjem k živinaru, ali on ode s njim ravno do kovačnice. Iz nje iziđe čovjek s kožnom pregačom i zagaren u licu. To je bio kovač. Uvedu konja pod velik otvoren trijem (strehu) ispred kovačnice, od koje su prostrana vrata bila širom otvorena, te se vidjelo ognjište i mijeh kao i velik nakovanj. Privezaše čvrsto konja za jedan gvozdeni kolut. Kovačev pomoćnik digao je zatim konju nogu, a majstor je uzeo kliješta i skinuo staru potkovu, koja je bila jako iskresana, i zato se konju na jednome mjestu povrijedilo kopito, te je morao nahramivati. Za tim su ostrugali i ugladili kopito konja, ali to ga nije boljelo, jer je kopito od rožne tvari, te se bez boli može da reže kao i naši nokti. Međutim se na ognjištu rasplamtjela vatra, te je sve jača bila, što se u nju većma pirilo velikim mijehom, koji je stajao iza ognjišta. Kovač je u silno ražarenu vatru turio gvožđe i držao ga u njoj, dok se nije ugrijalo tako, da je već odmeknulo. Sad ga je naglo izvadio iz vatre i odnio na nakovanj. Tu je sa svom snagom udarao po njemu, da ga utanji. Tako je jako udarao, da su na sve strane vrcale iskre (varnice). Kad je bilo dosta tanko, onda ga je savio i uravnio, kako treba za potkovu. Primjerio je zatim novu i još vrelu potkovu kopitu, na koje ju je valjalo pribiti, pa je još nešto na njoj popravio. Dok je to radio, zaudaralo je užareno kopito upravo onako, kao kad se pali rog ili kosa. Napokon je kovač pribio potkovu velikim gvozdenim čavlima. Pri tom je pomoćnik udilj držao nogu konjsku uvis. Nije to bilo baš lako, jer se konj tomu ponešto i protivio, a kovač i pomoćnik, kao i gospodar konja, neprestano su nas opominjali, da ne idemo odveć blizu konju, jer da bi nas mogao udariti kopitom.

Kako smo vidjeli, kad smo promatrali ratarevo dvorište, naime sve ono, što u njemu jest, i što se u njemu događa, konj se u staji hrani onako kao i krava. No konji su jedan od drugoga odijeljeni daskama ili pak drvenom motkom, da ne može jedan do drugoga, i da se ne grizu ili drukčije ne povrijede. Konji se hrane sijenom, sječkom i zoblju. Najmilija im je zob,

pa je i dobivaju, ako ne svaki dan, a to svakako onda, kad teško rade, ili kad daleko putuju.

Lijepo je vidjeti, kad strani kočijaši u dvorištu kod gostionice hrane svoje konje. Oni obično u kolima imadu svežanj sijena i vreću zobi. Najprije daju konjma, da jedu sijeno, a onda im na vrat metnu zobnicu (torbu) sa zoblju, a oni onda u nju turaju svoju gubicu i jedu zob. Ako kočijaš nema zobnica, onda dovuče ispod gostioničareve suše male jaslice (drvena škrinja kao korito, postavljena na noge), te u njih metne hranu za konje, naročito zobi. Konj odmah pruži glavu spram jaslica, i obično najprije prinjuši hranu. Ako mu se ne sviđa, naročito ako je prašna, onda u nju dune tako, da se odmah počnu lakši njezini dijelovi (pljeva) razlijetati na sve strane. Pri tom padne iz jaslica i pokoje zrnce zobi. Čim to opaze vrapci i golubovi, dolete k jaslicama, i počnu kupiti zrnca, što su pala iz njih. Vrapci se usuđuju većma približiti konjma nego golubovi. Često se dogodi, da vrabac sjedne i na ivicu jaslica, iz kojih konj zoblje; ali čim konj digne glavu, pa možda i mahne njom, da otjera muhe, vrabac brzo odleti, da se naskoro opet vrati. Obično su konji, kad jedu, ili kad mirno stoje, pokriveni ćebetom (guberom), da se uznojeni radom ili trčanjem stojeći na vjetru ili promaji ne nahlade. Kad se konji nahrane, onda kočijaš uzme veliku kablicu i ide na bunar, pa je napuni vodom, ali ne sasvim do vrha i odnese je konju. On turi u kablicu glavu i pije vodu; često i po više kablica. Poslije toga je svježiji i jači, te ide veselo na svoj posao.

Konji idu rjeđe na pašu nego krave. Budući da imadu d u g v r a t, mogu lako dokučiti travu, koju prihvaćaju usnama i prednjim zubima, a melju širokim kutnjacima. No u konja nije šija tako jaka kao u krave, pa zato on mora pasući češće da digne glavu i opet je spusti k travi. Svaku hranu, pa i travu može on dobro smrviti u ustima, pa stoga ne treba da preživa kao krava ili vô. Na paši su konjma često prednje noge sapete bukagijama ili putom (gvozdenom sponom).

Na paši se često vidi i ž d r i j e b e; ono obično ima zvonce na vratu, da ga majka, kojoj se veli kobila, može čuti, makar je i odaljen od nje, pa da ne bude u brizi za nj. Manje ždrijebe hrani se mlijekom svoje majke, a veća ždrjebad pase travu. Ždrijebe trči i za kolima, ako je u njih zapregnuta njegova majka. Često ga ona svojim rzanjem dozivlje, a ono joj se isto

tako odazivlje. Djeca vole ždrijebe, jer je nježno i umiljato, a usto vrlo živo i veselo.

Konja treba timariti. Nije dosta, da mu se daje samo jesti i piti, nego ga treba i čistiti. To čini onaj, koji se brini njime tako, da ga češagijom očešlja, i četkom izgladi lijepu njegovu dlaku. Često ga i pere namočivši četku u kablicu napunjenu vodom. To je i potrebno, jer konj je vazdan na prašnom ili blatnom putu, pa se njegova dlaka uprlja, a to nije zdravo za nj. I konje vode na vodu, da se okupaju. To se čini naročito ljeti za velike žege, osobito uveče. Konji se tomu raduju. Nedavno je mesarov momak dojahao na konju do vode, a onda je zajedno s njim zašao u nju. Voda nije bila na onome mjestu jako duboka, a momak je zasukao bio svoje hlače i gaće, a i rukave od košulje. Sišao je zatim s konja s četkom u ruci, pa ju je zamočio u vodu i nasapunao, a onda je počeo njom konja čvrsto trti. Nakon toga je uzeo češagiju, pa je još i njom konja češljao. Zatim je zagrabio kablicom vode, te je njome polijevao konja po cijelom tijelu. Tako je s konja uklonio sapunicu i svu nečistoću, koja se nalazila još na njegovoj dlaci. Polijevao je konja čak i po glavi, naročito pak zalijevao je uši vodom. No to se konju nije sviđalo, i on je neprestano mahao glavom. Kad se taj posao svršio, vidjelo se na konju, da mu je sada ugodno, i da je posve svjež i lagan. Mesarski momak odveo ga je kući, ali ga nije sada uzjahao, jamačno se bojao, da ne smoči svoje hlače i gaće.

Ako se konj ne timari, t. j. ako se ne čisti i ne dobiva dovoljno i valjane hrane, onda bude slab i mršav tako, da se ne vidi na njemu ništa nego kost i koža. Tada bude ružan. Glavu spusti, oči mu nijesu vatrene, griva mu je raskuštrana, a dlake mu nijesu ni svijetle, ni glatke. Takvu konju vele ljudi k l j u s e, pa ga upotrebljavaju samo za gore poslove. Nitko neće da ga uzjaše, jer bi se s njim zajedno izvrgao ruglu, a ne bi baš bilo ni ugodno na njemu sjediti, sve kad bi i mogao čovjeka nositi, jer jedva vuče i prazne kola. Od takva konja slaba je korist i onda, kad pogine, jer mu ni koža ne vrijedi onoliko, koliko od dobro gajena i zdrava konja. Ni struna njegova nema osobite cijene, premda se k o n j s k a s t r u n a inače vrlo dobro plaća, jer se upotrebljava za punjenje strunjača, sjedala itd.

III. Krava je korisna domaća životinja, i konj je korisna domaća životinja. Od krave dobivamo mlijeko (sir, maslo), a može još da vozi i ore. Od konja (kobile) ne jede se mlijeko, ali on vozi više i brže od krave. Meso od krave je tečno; konjsko meso se (kod nas) ne jede. Od krave dobivamo kožu, koja se stroji i upotrebljava za obuću, a tako i od konja. Od krave se upotrebljava i loj, a od konja se ne upotrebljava. No konj daje strunu, koja je za punjenje strunjača daleko bolja od kravske dlake.

Krava je nespretna životinja, jer ima debelo tijelo (velik trbuh). Konj je lijepa i ponosna životinja, jer ima vitko tijelo. Krava ima kratak vrat i jaku šiju; u konja je dug i savinut vrat. Glava je u konja duguljasta i lijepa. U krave su oči velike i mutne, a u konja su velike i vatrene. U krave se uši pružaju na stranu, a u konja stoje uspravno. Krava ima rogove, a konj ih nema. Krava nema grive ni tako kratkih i glatkih dlaka kao konj. Krava ima dug rep s kitom na kraju. U konja je kraći rep, ali je obrastao dugom lijepom dlakom (strunom). Krava teško trči, jer su joj noge kratke i podebele. Konj može vrlo brzo trčati, jer ima duge i vitke noge. Tijelo je kravino krupno, a hrbat joj nije zaobljen, te se zato na njoj ne jaše. Tijelo je u konja vitko, a hrbat širok i lijepo sveden; zato se na njemu vrlo udobno može jahati. Krava ima na svakoj nozi dva papka. Konj ima na svakoj nozi kopito.

IV. Konj je korisna domaća životinja. Ima više vrsta konja; jedni su za to, da voze velike terete i da oru; drugi su zgodniji za brzu vožnju i za jahanje. Koža od konja, stroji se, pa se upotrebljava za obuću, remenje itd. Strune su konjske vrlo dobre za punjenje strunjača, sjedala itd.

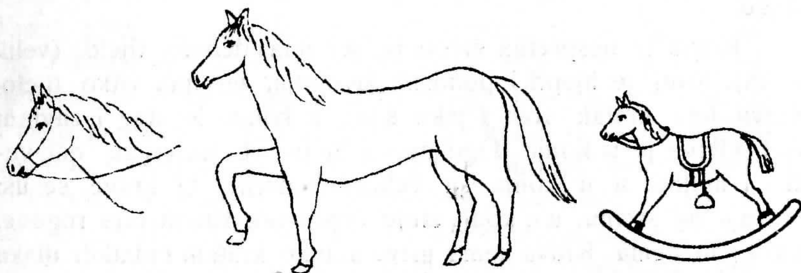
U konja je tijelo vitko. Glava mu je duguljasta i uska. I vrat je njegov uzak, ali dugačak i lijepo savinut, a na njemu je lijepa griva. Noge su u konja visoke i tanke, pa imadu tvrdo kopito. Stoga može konj brzo trčati i po tvrdoj cesti, ako je dobro potkovan. U konja je čvrsto tijelo i jaka prsa, te može terete vući i jahača nositi. Konj ima velike vatrene oči, pomične uši i široke nozdrve; stoga je u njega dobar vid, sluh i osjetilo mirisanja. Rep mu je obrastao dugom strunom, te se njime može dobro braniti od muha.

V. a) Zašto se za jahanje ne upotrebljavaju veliki i teški konji? — Zašto ljudi ne vole jahati na kljusetu? — Zašto kljuse ne može da vozi velike terete?

b) Učitelj pripovijeda poznate pripovijesti o vjernosti i poučljivosti konja.

c) Rješavanje zagonetke: Po dnu gvozdeno, po sredi mesnato, po vrhu drveno? (Konj potkovan i osedlan).

d) Crta se konjska glava, konj i drveni konjić za djecu.

e) Modelovanje konjskoga kopita i potkove.

4. Pas.

I. Od psa ne dobivamo ni mlijeka, ni mesa, a ipak nam je mio. Vjerno čuva naš dom i nas. Pasa ima više vrsta, različne dlake, boje i veličine. Neki drže male psiće više za zabavu negoli od potrebe. Lovci trebaju pse u lovu.

II. Kad smo promatrali ratarevo dvorište, vidjeli smo psa pred njegovom kućicom svezana na lancu. Danju počiva i spava pas, uveče ga puste s lanca, pa je onda budan cijelu noć, te obilazi oko staje, štaglja, ambara, kokošinjaka i kuće. Nitko ne smije da se približi gospodarevu dvorištu, ni nepoznat čovjek, ni kakva zvijer; ni tat da štogođ ukrade, ni lisica ili tvor, da podavi kokoši ili drugu perad. U psa su b i s t r e o č i, pa dobro vidi sve, što se oko njega događa. Isto tako je u njega i d o b r o osjetilo za m i r i s a n j e; čim osjeti kakvo šuštanje, naćuli uši i čeka, ne će li se pojaviti nepozvan gost. Nigda on ne usne tako tvrdo, da ne bi čuo makar i posve tihe korake.

No kad pas ne bi ni vidio ni čuo onoga, tko mu se približio, on bi ipak znao, da li je to domaća i poznata osoba ili je pak strana. To mu kaže n j u š k a, koja je v l a ž n a i h l a d n a sa širokim nozdrvama, te njome vrlo dobro osjeća i razlikuje svaki miris. G l a v a je u kućnoga psa također d u g u l j a s t a, pa mu tako pomaže kod mirisanja, jer mu dalje seže njuška. Poradi toga može se pas osobito dobro upotrijebiti i u lovu, jer

po tragu (naime po mirisu, što ostaje u tragu od životinje) može lako da nađe zvijer, pa je dotjera lovcu. No za lov se upotrebljava osobita vrsta pasa, koji se zovu lovni ili l o v s k i p s i. Oni su rođeni za taj posao, i još ih osobito za to vježbaju, dok su mladi.

Vidjeli smo na pašniku, kako pas pomaže pastiru povraćati krave iz kvara. Ako je potrebno, on trči za kravom poput strijele. Pri tom digne svoju š i l j a s t u g l a v u i ispruži d u g a č k i r e p. Glavom siječe uzduh, a repom upravlja (kormani) tijelom. N o g e su mu vrlo zgodne za trčanje, jer su v i s o k e i t a n k e; tabani na nogama su tvrdi, pa se ne može da rani ni oštrim kamenom ni trnom. Pas, što čuva goveda ili ovce, zove se pastirski ili o v č a r s k i p a s. Motrili smo i druge vrste pasa živih i naslikanih, pa smo opazili mnogo toga, što ćemo sada navesti.

I u lovnoga, pa i u kućnog psa n o g e su d u g e, jer i njima valja često brzo trčati. Kućni pas treba naime, da kadšto progoni tata ili kakvu zlu životinju, a lovni pas treba često da stigne životinju, na pr. zeca, koji umije brzo trčati. Vrlo duge noge, kao i usku šiljastu glavu i dugo tanko tijelo imade ona vrsta lovnih pasa, koji se zovu h r t o v i. No i m a i p a s a k r a t k i h nogu, a zovu ih j a z a v č a r i. Takve kratke noge služe im dobro u lovu na jazavce i lisice, jer treba da zađu u rupe tih životinja, pa da ih iz njih istjeraju. No svi, pa i oni psi, koji imadu kratke noge, i m a d u t v r d e t a b a n e, pa se ne mogu raniti. Na nogama imadu č a p o r k e, ali su im tupi, pa ih ne mogu po volji uvući i spružiti, i zato se ne mogu popeti na drvo ni na krov kao mačka.

Kućni, ovčarski i lovni psi imadu obično kratku dlaku. No ima pasa, osobito takvih, koje ljudi drže radi zabave, te imadu dugu i kudravu dlaku. Kao što svi psi nijesu jednako veliki, i kao što im glava može da bude okrugla, a nesamo duguljasta, tako ih ima i s dlakom različne boje; ima ih crnih, bijelih, mrkih (smeđih) i šarenih (takvima velimo šarov ili šarko). Svaki pas ima svoje ime, na koje se odaziva; jednoga zovu kastor, drugog poluks, trećemu vele sultan itd. Ni rep nije u svih pasa jednako dug; ima ih i s kratkim repom. Zdrav pas drži rep uvis i obično na lijevo nagnuto ili zavinuto.

Pas je vrlo odan i vjeran svomu gospodaru, a osobito voli gospodarevu djecu, pa i druge ukućane. Kad se gospodar otprema od kuće, on ga prati najmanje do uličnih vrata, i laje,

kao da bi mu htio reći: Srećan put! Kad se gospodar vrati kući, onda veselo skače, maše repom i penje se po njemu, kao da bi ga htio poljubiti. Tako veselo dočekuje i učenike iz svoje kuće, kad se vrate iz škole. Često ide pas s gospodarom u šetnju, ili ga prati, kad ide za poslom. Ako slučajno izgubi gospodara, onda ga traži tako dugo, dok ga ne nađe. Skrivi li štogođ, pa ga gospodar pozove, onda odmah dođe k njemu, zguri se i poklopi uši, kao da hoće moliti za oproštenje. Ni onda nije kivan na gospodara, ako zbog kakve krivice od njega dobije batina. Psi, naročito oni, koje drže za zabavu, nauče svakojake vještine, na pr. da se osove, pa da prednje noge postave tako, kao da nešto mole, da skaču preko štapa, ili da ga nose u gubici, da otvoraju vrata itd.

Za različni i teški rad svoj, kao i za veliku vjernost i odanost svoju, treba da pas dobije primjerenu nagradu. Kad mu se drugo ništa ne može dati, onda mu treba osim pristojna stana dati barem dobru hranu. Pas hoće da jede sve, što čovjeku preostane, ali najvoli kosti. Rska ih svojim oštrim zubima (očnjacima i kutnjacima), koje treba i onda, kad navaljuje na tata ili grabežljivu zvijer. Kad pas reži na sumljivca, onda mu se vide zubi, i veli se, da ih iskesi. U ustima ima i dug crven jezik, koji isplazi, kad je velika žega, ili kad se umori trčanjem.

Nije pas uvijek veseo i spreman na posao. Kad je bolestan, onda je nujan, pa reži često i na one, kojima je inače osobito privržen. Najgore je, ako pobjesni; jer onda ne pozna nikoga, i na svakoga navaljuje, pa i onaj, koga ugrize, pobijesni, ako se odmah i pravo ne liječi. No i u zdravu naoko psetu može se nalaziti kakva klica bolesti, te se može prenesti na čovjeka. Ne treba stoga dopustiti, da pas liže ruku ili lice čovjeku.

III. Zec je poljska i šumska životinja. Pas je domaća životinja. Zec pravi štetu u polju, ali nam, kad je ubijen, koristi mesom i kožom (dlakom). Pas ne pravi nikakve štete, ali nam koristi, dok živi, što nam čuva dom i ono, što je oko njega. Od ubita psa slaba nam ili nikakva korist.

U zeca je tijelo usko, i u psa je tijelo vitko. U zeca su stražnje noge dulje od prednjih. Pas ima vitke noge, ali stražnje njegove noge nijesu tako duge kao u zeca. I zec i pas mogu brzo trčati, ali zec može brže trčati uz brdo nego niz brdo. Zec ima na nogama tupe čaporke, a tako i pas; zato se ni zec ni pas ne

mogu penjati po drvetu. U zeca su uši velike, i pas ima velike uši. I zec i pas dobro čuju. Zec ima osjetljivu njušku, te dosta dobro osjeća mirise. Pas ima produljenu gubicu sa širokim nozdrvama, a vlažna je i hladna; stoga on vrlo dobro može osjetiti i raspoznati svaki miris, pače i trag, što ga netko ostavlja. Zec ima zube glodnjake; gornja usna, koja je razrezana, da može bolje glodati, ima brkove. Zec je glodavac, te može spomoću brčića i noću sebi naći hrane. Pas ima oštre zube za deranje, te njima može gristi, pače i kosti rskati. Zec se hrani biljem, a pas najvoli meso. Zeca progone ljudi i mnoge životinje. Psa ne progoni nitko. Zec je plašljiv, a pas srčan. U zeca je dlaka sivo smeđe boje. Psi imadu dlaku različne boje.

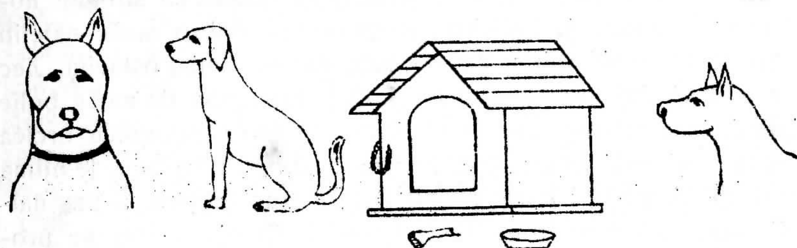
IV. Pas je domaća životinja. On čuva kuću i ono, što je oko nje, a ide i u lov. Kad se stran čovjek (sumnjiv), ili kakva zvijer približi domu, onda pas laje. On je vrlo odan i vjeran svomu gospodaru. Mnogi psi mogu da nauče različne vještine. Pas se kadšto zadovolji i lošijom hranom, no najvoli meso, a osobito kosti. Psa treba dobro njegovati, pa i čistiti, jer se inače može da razboli; najgore je pak, ako pobjesni. U psa je glava duguljasta. Gubica mu je obično dugačka, a nozdrve široke, vlažne i hladne, te vrlo dobro osjeća i razlikuje mirise. Pas također dobro vidi i čuje. Zubi su u psa jaki i oštri, te njima može gristi, derati i rskati vrlo tvrde stvari, naročito kosti. Kad mu je vruće, isplazi dugi i crveni svoj jezik, da lakše diše. Rep mu je podugačak i obično ga drži uvis. Psi imadu kratku ili dugu dlaku, koja može da bude različne boje. Ima različne vrste pasa: kućnih, lovnih, ovčarskih, i pasa za zabavu.

V. a) Čemu treba da se učimo od psa? (Vjernosti). Da li je svaki pas vjeran? (Nije ima ih, koji se klatare, pa ne mare ni za kuću, ni za gospodara). Kad se pas iznevjeri svomu gospodaru? (Kad gospodar s njim ne postupa dobro, kad ga bez razloga tuče, ne da mu jesti itd.)

b) Učitelj pripovijeda ili čita pripovijesti iz početnice: „Vjeran pas“ i „Dva psa“.

c) Tumačenje rečenica: Njihova igra i pasja trka svejedno. (To jest igraju se donekle, pa se zavade). — Pasji grijeh ovca plaća. (Ako pas nije budan, te ne pazi na ovce, onda lako vuk koju ovcu ugrabi, i tako ona nekriva trpi radi nemarna psa).

d) Crta se: pas, pasja kućica, i dvije pasje glave.

e) Modelovanje psa, zdjelice i kosti, što ju je ogledao i napola srskao pas.

II. Zima.

Studeni, prosinac, siječanj, veljača i prva polovina ožujka.

A. Izvan doma.

1. Svi sveti.*

I. Čuli smo od starijih (roditelja, braće itd.), da se u koledaru za svaki dan navodi ime kojega sveca. Nekoje svece ljudi u našem mjestu jako poštuju i mnogo spominju, tako na pr. sv. Josipa, sv. Đurđa, sv. Ivana, sv. Mihajla, sv. Doroteju, sv. Tereziju, sv. Anu itd. Na takve dane idu mnogi ljudi u crkvu k misi, ali poslije toga rade i smiju raditi teške poslove. Nekoje svece slave svi i idu k misi, ali ne rade cijeli dan nikakva težega posla. Takvi dani zovu se blagdani. Dan sv. Petra i Pavla, dan sv. Stjepana kralja jesu blagdani. Više dana u godini određeno je za to, da se slavi Isus i njegova majka. To su veliki blagdani, među koje pripada Božić, Uskrs, Velika i Mala Gospa itd. Na dan Sviju svetih ne slavi se samo pojedini svetac, nego svi sveci, manji i veći, poznati i nepoznati.

II. Već dan prije Sviju svetih počinje se taj blagdan, jer je velik post. Taj dan ne jede se kod nas obično ništa drugo nego proha (pogača bez kvasa) od brašna, što je upravo samljeveno od ovogodišnjega kukuruza. Nekoji takvu prohu namažu pekmezom od šljiva, ili po njoj nameću suhih šljiva, pa je tako ispeku.

Na dan Sviju svetih idu ljudi u crkvu k misi, te cijeli dan provode u pobožnosti. Kaže se, da je to prvi zimski blagdan; nekoji vele, da je to mali Božić. Zato se taj dan jedu birana jela, a gdje je moguće, peče se puran za ručak.

Uveče zvone zvona u crkvama za pokoj preminulih duša, a ljudi idu na groblje, da okite grobove milih svojih pokojnika. Svaki ima na groblju po nekoga: muža, ženu, oca, majku, brata,

* Obrađuje se samo u školama, gdje je većina učenika katoličke vjeroispovijesti.

sestru, djeda, baku, tetku, strica, ujaka itd. Rijetki su, koji nemaju tu baš nikoga, ni dobra prijatelja ili prijateljicu. To mogu da budu stranci tek doseljeni.

I mi smo bili na groblju. Već izdaleka vidjeli smo stotine svijeća, koje su sjale poput zvjezdica. Kad smo unišli na groblje, bilo je sve rasvijetljeno tako, te smo mogli posve dobro raspoznati svaki grob. I napisi na krstovima (grobnim spomenicima), naročito oni, koji su pisani zlatnim slovima, dobro su se vidjeli, te ih je mogao lako pročitati svatko, tko umije čitati. Gotovo na svakom je visio vijenac od cvijeća pravoga, ili od cvijeća načinjena od papira različne boje. Nekoji su vijenei bili načinjeni od staklena bisera. Na grobovima su gorjele svijeće; na nekojim ih je bilo više, a na nekojima manje. Bilo je i takvih grobova, gdje nije bilo nijedne svijeće, a ni vijenca na krstu. To su valjda grobovi onih pokojnika, koji nemaju više nikoga svog na svijetu, ili barem nemaju nikoga u našem mjestu.

Bilo je i takvih ljudi, koji su došli na groblje, da vide rasvjetu grobova, i kako su iskićeni; jer to je doista vrijedno vidjeti i ugodno je za oko. No najviše ih je došlo, da se na grobovima svojih milih pokojnika pomole za njihove duše. Bilo ih je puno u crno zavitih, koji su klečali na grobovima, molili se, suze ronili i uzdisali. I mi smo pohodili nekoliko grobova svojih pokojnika, a onda smo ostavili groblje s tužnim poklikom: Neka počivaju u miru i svjetlost vječna neka im svijetli!

III. Na Petrov dan slavimo uspomenu na sv. Petra i Pavla. Na dan Sviju svetih slavimo uspomenu na sve svece. Petrov dan je sred ljeta, te je velika žega. Svi sveti se slave na početku zime (u kasnu jesen), te je često na taj dan dosta hladno. Petrov dan se slavi samo u crkvi, a Svi sveti se slave nesamo u crkvi, nego i tim, što ljudi uveče pohađaju grobove milih pokojnika, a ti su grobovi obično iskićeni i rasvijetljeni.

IV. Svi sveti jest blagdan, koji dolazi na početku zime (u kasnu jesen), Taj dan slavi se uspomena na svekolike svece, manje i veće, poznate i nepoznate. Uveće pohađaju ljudi grobove milih pokojnika, da se pomole za njihove duše. Tom zgodom iskite i rasvijetle njihove grobove.

V. Zašto ljudi na dan Sviju svetih uveče pohađaju grobove milih pokojnika? (Dan poslije Sviju svetih jest Mrtvi ili Dušni dan, kad se čitaju u crkvi crne mise za pokojnike, pa se ljudi već uoči toga dana sjećaju svojih, koji su umrli i na groblju pokopani).

2. Prvi snijeg.*

I. Veselimo se snijegu, jer se kroz prozor lijepo vidi, kako pada na zemlju. Čini se, da je uzduh pun mušica, pa da se one igraju u njemu liječući ovamo onamo. Lijepo je pogledati i na poljanu punu snijega; čini se, da je prekrita velikim bijelim sagom. Kadšto nam se čini, da je dvorište, ulica i sve pokrito samim šećerom; tako je snijeg bijel, te se iskri, kad je obasjan suncem. Veselimo se snijegu i zato, jer se možemo njim grudati, po njemu sanjkati i praviti čovjeka od snijega. Jedva smo dočekali, da je pao prvi snijeg ove zime.

II. Jučer poslije podne, kad smo se vraćali iz škole, spustila se kiša pomiješana sa snijegom. Najednom je kiša prestala, pa se pretvorila sasvim u snijeg, koji je padao u pahuljicama, krupnim poput vrapčjih glava. Kad smo kući došli, rekli su roditelji: Dobro je, da ste se vratili. Vani je ružno vrijeme; to je prava lapavica (alauža, susnježica). Brže bolje svukosmo obuću, a jer su čizmice i čarape bile mokre, navukosmo suhe čarape i papuče. Noge treba da su suhe, inače može čovjek da oboli; može da dobije hunjavicu ili još težu kakvu bolest. Tako nam vele roditelji. Međutim je sve jače i jače padao snijeg, ali je brzo iščesnuo na mokroj zemlji. Nastao je sasvim mrak, te je valjalo zapaliti svijetlo. Naskoro je počeo duvati jak vjetar, a mi odosmo u krevet.

Ujutru, čim smo se probudili, poletjeli smo k prozoru, da vidimo, je li zapao snijeg. Unutrašnja okna bila su čista i suha; no spoljašnja su bila mokra, pa kad smo unutrašnja okna otvorili, da otaremo spoljašnja, počela se voda po njima spuštati, kao kad čovjeku po čelu cure krupne kapi znoja. Zato ljudi i vele, da su okna uznojena. Kad smo otrli okna, zadivili smo se; sve se javilo u bijelom ruhu: ulica, krovovi, drveće itd. I ljudi, što su prolazili ulicom, bili su puni snijega. Noge su teško dizali iz snijega, jer još nije bio pregažen ni očišćen. S njihovih čizama otpadali su komadi zgažena snijega, a kamo su stali, tamo je ostao trag od njihovih nogu. I kola, koja su upravo prolazila, bila su puna snijega, a konji su se pušili, jer su po snijegu dosta teško vukli kola s teretom.

Brzo se obukosmo u toplo odijelo i odosmo u dvorište. I tu je bilo sve puno snijega. Vidjeli su se tragovi životinja,

* Ova jedinica ne mora da slijedi neposredno iza pređašnje, nego je valja obraditi upravo onaj dan, kad padne prvi snijeg.

valjda od mačke i psa. Zašli smo u snijeg, sezao je i preko gležanja. Svakako treba da čovjek ima čizme ili visoke, jake i dobro podstavljene cipele. Zagrabili smo snijega; bio je vrlo hladan, ali se naskoro otopio u toploj ruci. Mi smo se uplašili, da se snijeg i na zemlji ne bi odveć brzo otopio. Ljudi su govorili, a i naši roditelji: Ovaj snijeg nije stalan; pao je na mokru i dosta toplu zemlju, brzo će mu nestati traga.

Otpremismo se u školu. U nasadima pred školom golo drveće i grmlje puno je bilo snijega. Na jednoj grančici sjedio je vrabac turivši glavu pod krilo. Čim je začuo naše korake, digao se i odletio; grančica se zanjihala i s nje se stresao snijeg. I mi smo bili već puni snijega, a snježne pahuljice padale su udilj po nama. Otvorili smo šake, da padnu na njih; ali čim su pale, već su se i otopile. Izvadili smo tablice, pa smo na njih hvatali pahuljice, a tu su se dulje održale, jer je kamena tablica hladna. Motrili smo pahuljice, pa smo opazili, da su kao male zvjezdice. Prije nego smo unišli u učionicu, otresli smo snijeg s čizama, kabanice i šešira.

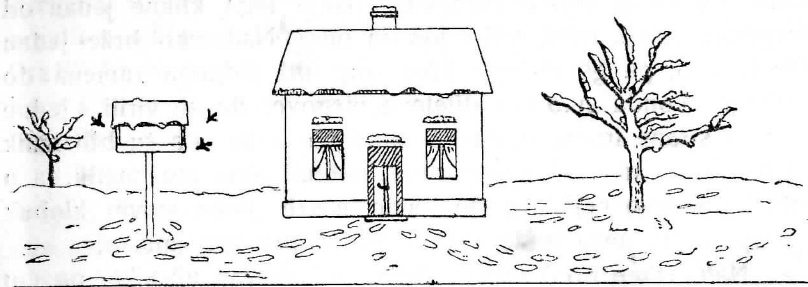
III. U jesen pada obično hladna kiša. Zimi pada kadšto i kiša, ali najviše pada snijeg. Kiše u jeseni nijesu nikomu ugodne, a snijegu se vesele osobito djeca, pa i ljudi, ako ne zapadne odveć velik, te ne učini veliku štetu. Kad u jesen padaju kiše i načini se gusta magla, onda nije ugodno pogledati okolinu (kraj), a kad zimi zapane snijeg, te pokrije brda i doline, onda to godi oku i razveseli srce.

IV. Zimi pada ponajviše snijeg; rjeđe kiša. Često pada snijeg pomiješan s kišom (susnježica). Snijeg pada kao pahuljice na zemlju. Pahuljice su te nalik na zvjezdice; ima ih većih i manjih, čvrstih (suhih) i slabih (vlažnih), koje se tope, čim padnu. Kad snijeg pada u krupnim, ali slabim ili vlažnim pahuljicama, onda se zove lapavica.

V. a) Zašto se djeca vesele snijegu? — Zašto mu se vesele ljudi? — Kad se ljudl boje snijega? — Zašto se ulice čiste od snijega?

b) Rješavanje zagonetaka. Što je to: Bijele koke s neba pale, naša vrata zatrpale? (Snježne pahuljice). Što znači ovo: Dođe jedna bogata, al' je ubi druga rogata? (Dođe jesen; ona je bogata, jer nam daje svega dosta, što treba za hranu. Poslije toga dođe zima rogata, koja zadaje mnogo brige i troška tako, da se obično sve potroši, što je donijela jesen).

c) Crta se: kuća u snijegu, drvo zasuto snijegom, put do kuće s tragovima od stopa i s kućicom za ptice.

3. Zimske zabave.

I. Snijeg nam je donio svakojake zabave i radosti. Grudamo se, sanjkamo se na malim svojim saonicama, pravimo čovjeka od snijega itd. Cijeli dan imamo dosta zabave, i nigda se ne umorimo, te nam nije dosadno. Poslije toga slađe jedemo i spavamo.

II. Jučer poslije podne (bio je školski praznik) otišli smo s dopuštenjem roditelja odmah poslije jela na pašnik. Bilo je dosta hladno, ma da je inače bio lijep dan. Put do pašnika bio je utrven tako, da smo bez ikakve teškoće i neprilike mogli doći do mjesta, gdje se obično igramo. Tu smo odmah počeli graditi čovjeka od snijega (snjegovića, snješka). Pomagali su nam pri tom i stari učenici. Valjali smo dva valjka od snijega, koji su spočetka bili vrlo mali, tako dugo po snijegu, dok nijesu bili debeli, kao što je tijelo u krupna čovjeka. Zatim smo metnuli jedan od tih valjaka na drugi, te ih poravnali drvenom lopatom, kakvom se odgrće snijeg; onda smo načinili jedan posve mali valjčić, pa smo ga postavili na ona dva, što smo ih prije sastavili. Tako smo dobili trup i vrat čovjeka. Valjalo je načiniti još glavu. I to je bilo brzo gotovo. Načinili smo naime od snijega kuglu, te smo je stavili na vrat. Od radosti počeli su sad neki klicati: Snješko je gotov!

Ali nije bilo tako. Snješko treba da vidi. Stavili smo mu za to dva crna ugljena ispod bijela čela, pa neka gleda svuda ovog svijeta čuda. Još smo mu od komadića opeke načinili nos i usta; ima dakle crven nos i crvena usta. Crvena usta kazuju, da je pravo zdrav, a nos — je pocrvenio, jer mu je nazebao.

I niz grudi po sredini utisnusmo mu nekoliko crnih ugljena, da mu haljina ne bude bez puceta; jer je eto ljuta zima, pa je potrebno, da se čvrsto zakopča. Poslije toga klikne jedan od drugova: Ruke, ruke, treba još da ima! Nađosmo brže jedan debeli štap, pa ga turismo kroz trup od jednoga ramena do drugoga, a onda smo one dijelove njegove, što su virili s jedne i druge strane trupa, oplijepili snijegom tako, da su bili nalik na spružene ruke. U desnu ruku metnuli smo mu metlu, a u usta turili smo mu lulu. Još smo navrh glave stavili klobuk s perjanicom, neka bude slika i prilika pravoga junaka.

Nato stane pred snješka jedan od starijih učenika, pa mu počne govoriti nekakvu pjesmu. Između ostaloga reče:

„E, moj dragi gospodine,
Vi ste junak ovog svijeta;
S takvim tijelom, s takvim zdravljem
Živjet ćete trista ljeta.
A što zima jače steže,
Vi sve čvršći — to je sreća.
Da opale pušku u vas,
Ništ' vam ne bi naudili“.

Kad je to izgovorio, pokušali smo navalu na nj; ali ne iz pušaka, nego snježnim kuglama. No on je bio tvrđi od njih, pa su se sve odbijale od njega. Sad je nastao boj među nama. Kugle su vrcale s jedne strane na drugu. Neke su promašile, ali mnogo više ih je pogodilo. Bilo je mnogo vike i smijeha; jer udarci od snježnih kugli nijesu pravo ni boljeli, a kamoli krv prolili. Ipak je gdjekoji zajauknuo. To se dogodilo, kad bi kugla pogodila baš u glavu, naročito u uho. No ne valja gađati u glavu, jer bi se moglo i zlo dogoditi, da se pogodi u oko, osobito kad bi se kugla načinila od mokra ili otvrdnuta snijega.

Kad smo se nasitili grudanja, uzeli smo svoje saonice i pošli na jedan brežuljak. Otud smo se spuštali nizbrdice, te smo letjeli poput strijele. Uz brdo nijesmo se dakako mogli sanjkati, nego smo vukli svoje saonice gore. Pri tom su nam kadšto pomagali oni, koji nijesu imali svojih saonica, a mi smo im za to dopustili pokojiput, da sjednu u saonice, pa da se spuste nizbrdo. No njima je godilo već i to, što su mogli gledati, kako mi letimo nizdoli. Kad bi se pak koji od nas svalio i stao koprcati po debelu snijegu; što je bio sa strane (utrvena puta), onda smo se svi smijali, a najviše oni, koji su to motrili s brda.

Već se počeo i mrak hvatiti, a mi smo prilično prozebli. Nije pomagalo ni tabanje (poigravanje); valjalo je dakle krenuti kući. Na to nas je opominjao i glad. Usput su još neki dječaci pravili u snijegu, kako rekoše, raskriljena orla, što leti u uzduhu. Pružili bi se naime nauznak (naleđaške) po snijegu, pa bacili ruke i noge na stranu. Otisak u snijegu bio je ponešto nalik na raskriljena orla.

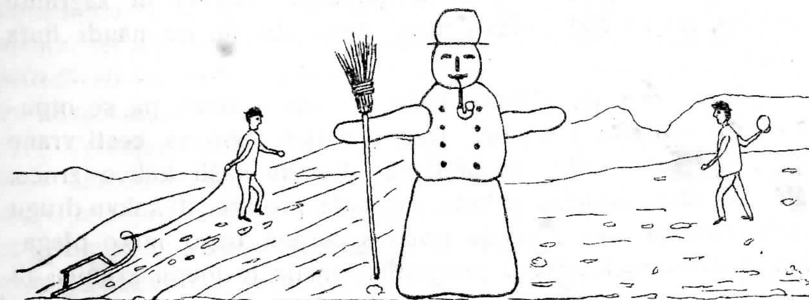
Kad smo dospjeli do glavne ceste, začusmo iz daljine zvonca, što se meću konjma oko vrata, kad voze saoni. Naskoro nas stiže trgovčev kočijaš s praznim saonima, u kojima je odvezao bio žito u mlin. Sin trgovčev, koji je bio s nama, skoči odmah na saoni, a na njegovu molbu uzme nas kočijaš još toliko u njih, koliko je mogao i smio, da ne bude nikakve neprilike. Ugodna je vožnja u saonima, mnogo ugodnija nego u kolima. Činilo nam se, kao da letimo uzduhom. Šteta samo, što nije dugo trajalo, jer smo za nekoliko časaka bili pred kućom trgovčevom, a onda je trebalo sići i poći kući, da večeramo, pa da se spremimo na počinak.

III. U jesen se zabavljamo branjem voća, branjem grožđa, trganjem i komušanjem kukuruza. Zimi se zabavljamo, kad padne snijeg, grudanjem, sanjkanjem i pravljenjem čovjeka od snijega.

IV. Zimske zabave: grudanje, sanjkanje i slično, zdrave su za djecu, ako ne pretjeruju u tom, i ako se umiju čuvati, da ne prozebu.

V. a) Od kakva snijega se može da pravi snješko? Zašto se ne može da pravi od vodenasta ni od smrznuta snijega?

b) Crta se: dječak, koji vuče saonice uz brdo, a onda snješko, pa dječak, koji se gruda.

c) Modelovanje snješka i snježne kugle.

4. Drveće zimi.

I. Zimi nas najviše veseli snijeg, jer se možemo njim sigrati i po njemu sanjkati. No drveće nije zimi onako lijepo, kao što je u jesen, kad na voćkama ima još voća, ili onda kad se lišće na drveću prelijeva u svjema bojama. Sada je drveće sve golo, samo omorike, jele i borovl imaju svoje zeleno lišće, koje je nalik na iglice.

II. Zavirimo li sada u vrt, ne ćemo u njemu ništa opaziti nego table pokrite snijegom i drveta (voćke) puna inja. Samo na jednoj lijehi vidi se zimski kelj posut snijegom. Njemu ne škodi zima; vele pače, da on i ne valja za kuhanje, dok malo ne promrzne. Voćke u vrtovima i voćnjacima sasvim su gole; samo se na njima osim inja vidi tu i tamo po koji suh list. No bolje bi bilo, da ni toga lišća nema, jer vele, da se na njemu nalaze jajašca od leptirâ, te će se iz njih u proljeće izleći gusjenice. Sjenice marljivo lijeću od grančice do grančice, te sa suha lišća skidaju ta jajašca; one zaviruju i pod koru drveća, te šiljatim kljunom svojim vade ispod nje bubice i njima se hrane. I gospodari se brane od tih neprijatelja voćaka, pa odrezuju s njih grančice, na kojima ima suha lišća, ili oko kojih su nanizana jajašca leptira, što ih neki zovu „kukavičje suze“. Na starim pak voćkama ostrugali su koru, da tako razore sklonište bubicama. Usto su gotovo svi gospodari voćke, naročito mlađe, namazali krečem pomiješanim s vodom i ilovačom, da tako sačuvaju drveće od zime i da unište svaki trag škodljivoj gamadi. Posve mlade voćke umotali su u slamu, da im koru ne oglođu zečevi. Da pak zečevi dolaze u vrt, kad im u polju ponestane hrane, vidi se i po tragovima, kojih osobito ima dosta na lijehi oko kelja. I ruže su u vrtu ili omotane slamom ili zagrnute zemljom, ali ne radi zečeva nego zato, da im ne naudi ljuta studen.

Htjeli smo, da vidimo, kako je sada u šumi, pa se otputismo do ribnjaka u šumici Usput vidjeli smo na cesti vrane i gavrane, kako traže, ne bi li na utreniku našli kakvo zrnce, koje pokadšto ispadne iz kola, što tuda prolaze, ili kakvu drugu hranu. Opazili smo i manju pticu s perjem ozgo mrko pjegastim, a ozdo bjelkastim i prugastim; imala je lijepu krunicu ili kukmu od perja na glavi. To je bila ševa krunasta; i ona je na cesti tražila hrane, jer je u polju ne može sada naći.

Polje, mimo koje smo prolazili, bilo je svuda pokrito debelim snijegom. No ispod živice nije bilo mnogo snijega. Kroz guste grane i grančice njezina grmlja nije mogao snijeg da dopre sasvim do zemlje, nego se zadržao između njih i na njima. Ispod živice vidjelo se stoga i nešto povenute (žute) trave. Tu može zec da barem nešto nađe hrane za sebe.

Kad smo zašli u šumicu, bilo je u njoj sve tiho i mirno. Ljudi ne dolaze sad onamo šetati, a ptice ne pjevaju. Potok, što izlazi iz ribnjaka, bio je zamrznut, ali se ipak čulo, kako voda ispod leda žubori. Na jednome mjestu bio je vrlo tanak led, te se vidjelo, kako teče voda; jamačno dolaze na to mjesto ptice, da se napiju vode, premda mogu i snijegom ugasiti žeđ.

Veći dio drveća u šumi, naročito hrastovi, bukve, grabovi, klenovi itd. posve su goli. Lišće im je od veće česti spalo već u jesen. Upravo je dobro, da to drveće sada nema onoga širokog lišća, koje ga je resilo ljeti. Kad bi naime na nj pao snijeg, ne bi ono moglo da izdrži tolik teret, pa bi se polomile njegove tvrde, ali krte grane, koje se često nadaleko šire, a sve su prema gore upravljene. Drveću, koje nema široko lišće nego dugo i tanko poput iglica, kao što su jele, omorike i borovi, koji su u šumici zasađeni na nekojim mjestima, ne može snijeg mnogo da naškodi, jer imadu tanke i gipke grane, te su i onako ponešto na stranu i dolje spuštene. Ipak je dobro, da se i s njih strese snijeg, naročito ako je mokar i odveć težak.

Dospjeli smo i do ribnjaka. Snijeg je tu posve ravan. Kad ne bismo znali, da je tu ribnjak, mogli bismo pomisliti, da je velika livada. Pokušali smo ići na led, ali smo vrlo oprezno na nj stupali. Kad smo se uvjerili, da je dosta tvrd i da ne puca, onda smo se usudili i dalje da idemo, a to nam je bilo i dopušteno. Led je bio dosta gladak, ali se nijesmo klizali po njemu, jer nije bio očišćen od snijega. Na drugoj strani ribnjaka priređivali su upravo klizalište, na kom će se klizati ljudi i djeca na klizalicama.

Vraćajući se kući opazili smo jednu malu ptičicu, gdje se vere između grmlja i s velikom brzinom penje po drveću gore dolje, te neprestano zaviruje pod njihovu koru. To je bio carić, te je tražio, ne bi li našao pod korom kojega pauka, što se pred zimu onamo sakrio. Kad smo pak prolazili pokraj jednoga vrta, opazili smo u njemu lijepu pticu s crnim perjem i žutim kljunom. To je bio kos. Stupali smo polagano, da ga ne uplašimo. No on

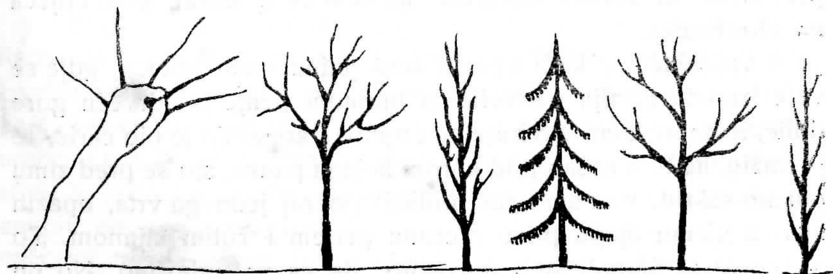
je brzo skočio s drveta i stao pobirati mrvice, koje mu je netko ispod drveta nastr'o. Napokon smo srećno prispjeli kući, i nitko nije prozebao, jer smo svi bili dobro obučeni i neprestano smo se gibali.

III. U ranu jesen ima na drveću ploda (na voćkama voća, na šumskom drveću drugoga ploda, na pr. na hrastu žira, a na bukvi bukvica). Zimi nema ni na jednom drveću ploda; nešto su ljudi pobrali, nešto su životinje požderale (svinje žir i bukvicu), a nešto je samo od sebe palo i strunulo. U jesen još ima lišća na drveću, premda u kasnu jesen počne venuti (zelenu boju mijenjati u crvenu i žutu) i padati, te se na drveću onda vidi još samo malo lišća. Zimi je drveće posve golo osim onoga, koje ima usko i tanko lišće poput iglica (jele, omorika i bora).

IV. S voćaka i drugoga drveća sa širokim lišćem otpada u jesen lišće, te ona ostanu preko zime gola. Lišće im zimi nije ni potrebno, jer počivaju (ne rastu, ne cvjetaju, nemaju ploda). Dobro je, što nemaju lišća, kad zapadne velik snijeg, jer bi se onda pod njegovim teretom slomile mnoge njihove grane. Samo drveće, koje ima igličasto lišće, zeleni se i zimi, jer s njega lišće ne opada, a ima i grane, koje su sagnute i gipke, te se ne mogu lako slomiti.

V. a) Zašto ljudi vole, da po usjevima padne suh i ne odveć debeo snijeg? (Snijeg štiti usjeve, da ne prezebu, kao što naše tijelo od nazebe štiti odjeća). Da li ruže lakše prezebu, kad je ljuta i suha zima, ili kad snijeg padne na njih? (Lakše prezebu, kad je ljuta i suha zima). — Može li suha i ljuta zima naškoditi i drveću? (Može osobito pupovima, a kadšto se čuje, da stari ljudi vele: Ljuta je zima, da sve kora od drveća puca, a čavli iz krovova skaču).

b) Crta se različno drveće, kako se vidi zimi.

B. Na domu.

1. Kratki dani, duge noći.

I. Čim poslije podne dođemo iz škole kući, već je mrak u sobi, da se bez svijeće (svjetionice) ne može čitati. U jesen mogli smo se poslije škole dosta dugo sigrati, jer se vidjelo i nije bilo odveć hladno. Ujutru je sada dugo mrak, te ustajemo, kad je već zapaljena svijeća u sobi; inače se ne bismo mogli ni obući valjano. I jutarnji ručak jedemo kod svijeće. Tek onda se razdani, kad valja da pođemo u školu.

II. Danas je opet lijep zimski dan. Hladno je doduše, ali Sunce se ipak prijazno smiješi, i sve oko nas pričinja nam se zdravlje i veselije. Svoje zlatne zrake uprlo je Sunce eto i u ovu našu učionicu, ali tek oko devet sati. Kad smo ono u jesen počeli ići u školu, bila je učionica mnogo prije obasjana sunčanim svijetlom.

Sunce se dakle sada diže ili izlazi mnogo kasnije nego prije; tek oko osam sati ujutru. Kad izlazi, pričinja se kao velika zlatna crvena ploča. I onda se malo pomalo diže uvis (po nebeskom svodu). No ni oko podneva ne digne se tako visoko, da bi nam stajalo upravo nad glavom. Zraci njezini dopiru sa strane i padaju koso. Poradi toga nijesu tako topli, kao što su bili onda, kad su u podne padali okomito;[1] zato i jest sada hladno, makar da i Sunce sja. Poslije podne spušta se Sunce opet na stranu, koja je protivna onoj, gdje je ujutru izišlo, te se napokon oko četiri sata izgubi ili zapadne, i vidi se opet kao sjajna crvena ploča ili kugla.

Kratak je dakle put, što ga Sunce prevali danju u ovo zimsko doba. Prije podne možemo ga vidjeti na nebu tek četiri sata, a poslije podne isto toliko; u svem dakle osam sati. No zato dulje počiva (ili putuje) noću; do ponoći osam sati i poslije ponoći osam sati; dakle još jednom toliko, koliko putuje danju. Usred zime je potom noć još jedamput tako duga kao dan.

III. U jesen ustaju djeca, čim se Sunce pokaže na istoku. Zimi se djeca ujutru dižu još za mraka. U jesen idu djeca spavati, kad je nastao potpuno mrak. Zimi se otpremaju djeca u krevet, pošto su već dulje čula (radila) kod svijeće. Na početku jeseni izlazi Sunce oko šest zati ujutru, i zapada oko šest sati

[1] Pojmovi koso i okomito poznati su učenicima iz pripravnih vježbi za pisanje, te ih ne treba ovdje napose tumačiti, ali se mogu na školskoj tabli grafički prikazati.

uveče. Usred zime izlazi Sunce oko osam sati ujutru, a zapada oko četiri sata poslije podne.

IV. Zimi su dani najkraći, a noći najdulje. Sunce zimi stoji vrlo nisko na nebu, i šalje svoje zrake koso na Zemlju. Stoga je ne može potpuno da ogrije, te zato u to doba vlada velika studen.

V. Učenici kazuju, gdje je Sunce izlazilo i zalazilo u jesen, kad su počeli ići u školu, a gdje izlazi sada zimi. Navode dalje, kad je stajalo više nad glavom, da li u jesen ili sada zimi, i napokon kad je pravilo dulje sjene, da li u jesen ili sada zimi.

2. Zvjezdano nebo.

I. Ako je nebo vedro, onda je lijepo modro. Danju je i zato lijepo, jer je na njemu Sunce, koje ga obasjava. I noću je nebo modro, kad nije oblačno. Noću je i ljepše pogledati na nj, jer je puno krasnih i sjajnih zvijezda, a često se na njemu vidi i Mjesec, koji se čini mnogo veći od svih zvijezda, a kad je pun, vrlo je nalik na Sunce, samo što nije tako sjajan, pa se zato može u nj gledati.

II. Zapalo je Sunce. Mrak se uhvatio. Nebo je bilo vedro; ali nije bilo prazno. Na njemu su se vidjele velike svijetle iskre ili luče; to su bile zvijezde. Spočetka ih je bilo malo, dok se nije smračilo. Najprije se na rubu neba spram one strane, gdje je upravo zapalo Sunce, vidjela jedna vrlo lijepa i sjajna zvijezda; zovu je Večernjača, jer se svaku večer rano javlja.

Zvijezdi Večarnjači nasuprot, tamo gdje Sunce izlazi, opazili smo, kako se pomalja ili diže jedna velika i sjajna okrugla ploča zlatno crvene boje. To je bio Mjesec, koji je upravo izlazio. Kad smo ga poslije pogledali, pošto se već bio dosta visoko popeo na nebo, pričinjao se mnogo manji i bio je blijedo žute boje. No i sad je bio posve okrugao i potpuno rasvijetljen. Kad se tako vidi, onda velimo, da je uštap (pun Mjesec). Često se vidi samo neki dio Mjeseca rasvijetljen. Mjesec se dakle mijenja. Kadšto vidimo Mjesec i danju, ali nije tako pun i svijetao kao noću.

Mjesec svijetli noću tako, da se svaka stvar, koju rasvjetljuje, može točno vidjeti. No Mjesečevo svijetlo nije sjajno kao Sunčevo, nego je blijedo i zove se mjesečina. Tko ima dobre oči, mogao bi na mjesečini i čitati, ali to ne valja, jer je mjesečevo svijetlo

slabo, pa se oči, kad se na takvu svijetlu gledaju sitne stvari, odveć umore i oslabe. Mjesečevo svijetlo nimalo ne grije, pa se čovjek može i smrznuti na mjesečini, ako je ljuta studen, pače i prije negoli onda, kad nema mjesečine, jer je oblačno.

Kad smo prije spavanja kroz prozor zavirili, da vidimo, kako je na nebu, vidjeli smo, da je sve posuto zvjezdama, a među njima se nalazio Mjesec kao pastir među ovcama zlatna runa (vune). To je bio divan i upravo čarovan pogled. Nebo puno zvijezda ili zvjezdano nebo još nam se čini ljepše i čarovnije negoli nebo po danu, na kom sja samo Sunce, i na kom se kadšto vidi Mjesec, komu je samo jedan dio rasvijetljen.

Kad se ujutru počne javljati zora, gube se malo pomalo i zvijezde s neba. One ostaju i dalje na njemu, ali se ne mogu vidjeti, jer ih nadvlada sunčana svjetlost. Najdulje se na nebu vidi zvijezda Danica. To je ista ona zvijezda, što se uveče najprije pokaže, te smo je nazvali Večernjača. No sada nije na onoj strani, gdje Sunce zapada, nego na onoj, gdje izlazi. I zvijezde se dakle kreću na nebu; ali mi nemamo prilike, da to motrimo kod njih, kao što možemo to opažati kod Sunca i Mjeseca.

III. Sunce se vidi na nebu, i zvijezde se vide na nebu. Sunce je okruglo, i zvijezde su okrugle. Sunce je golemo, a zvijezde su malene ili sitne. Sunce je žarko, a zvijezde su samo sjajne poput iskrica. Sunce se na nebu vidi danju, a zvijezde se na nebu vide noću. Sunce je samo jedno, a zvijezda je tako mnogo, da im se ni broja ne zna.

Sunce se vidi na nebu, i Mjesec se vidi na nebu. Sunce je okruglo, i Mjesec je okrugao. Sunce svijetli, i Mjesec svijetli. Sunce izlazi ujutru, a zapada uveče. Mjesec ne izlazi i ne zapada u stanovito doba. Sunce se vidi na nebu samo danju. Mjesec se vidi na nebu najviše noću, a kadšto i danju. Sunce je vazda sasvim rasvijetljeno i okruglo, a Mjesec nije uvijek potpuno rasvijetljen ni sasvim okrugao, nego se mijenja. Sunce svijetli mnogo jače i bolje nego Mjesec. Sunce grije, a Mjesec ne grije.

IV. Za vedre noći nebo je puno zvijezda, i onda ga zovemo zvjezdano nebo. Kadšto se na nebu noću vidi i Mjesec. Ako je sasvim rasvijetljen i potpuno okrugao, onda se zove uštap ili pun Mjesec. Kadšto se Mjesec i danju vidi na nebu. Mjesec izlazi i zalazi, ali ne u stanovito doba. I zvijezde se pomiču na nebu.

V. a) Zašto je mjesečina najjača (najsvjetlija), kad je uštap? (Jer je onda Mjesec potpuno rasvijetljen).

b) Rješavanje zagonetke. Što je to: Pun tor ovaca, među njima bjelonja? (Zvijezde i pun Mjesec).

c) Crtanje Mjeseca i zvijezda onako otprilike, kao što se crtalo kod vježbe „Dnevna doba“, što je preduzeta u jesen. To crtanje služi ovdje kao ponavljanje.

3. U toploj sobi.

I. Zimi su duge noći; dakle su i duge večeri. Prije, negoli se pođe spavati, valja se nečim zabaviti. Izvan kuće ne možemo se sigrati, jer je odveć studeno. U sobi se možemo zabaviti, ali više mirno sjedeći. Kad se sjedi na miru, onda je potrebno, da soba bude topla, a to može da bude, ako se loži peć. Ni u mraku ne možemo da cijelu večer sjedimo; valja dakle zapaliti svijeću. Toga radi se ljudi tuže, da zimi mnogo troše drva i posvjeta.

II. Rano je nastao mrak, i rano je valjalo poći u kuću. I u sobi je mrak. Majka veli, da još ne treba zapaliti svjetionicu, jer se i onako odveć troši petroleja. Oca nema kod kuće, a majka se u kuhinji bavi kojekakvim poslom.

U sobi je ugodno toplo, jer je peć naložena. Kod peći sjedi tetka, starija očeva sestra[1], kojoj je već davno muž umr'o. Ostala je sama bez djece. Priključila se nama, a otac i majka su je drage volje prigrlili. Vrlo je dobra i pomaže raditi, gdjegod može. Čuje se i mačka, kako prede. I ona se smjestila kod peći jer voli toplinu. Sada počiva, a kad svi legnemo na počinak, te bude potpun mir i tišina, onda će se ona latiti svoga posla običnog, te poći u lov na miševe, jer su se i oni zavukli u kuću, koji u jesen lako mogu naći hrane i izvan nje.

Djeca su se skupila oko tetke, a ona im je pripovijedala svakojake priče. Nekoje su od njih bile vrlo duge, te nam se činilo, da se ne će nigda svršiti. Ipak su nas sve vrlo zanimale, pa i pričanje njezino o tom, kako je bilo negda, kad je ona bila dijete, te išla u školu, pa kakve su bile pripovijesti i pjesmice u njezinoj čitanci. Nekoje je znala naizust; bile su drukčije negoli su danas u našim knjigama. Jedna od pjesama je i zapjevala, a

[1] Razumijeva se, da u u tom dijelu ne može izvještaj kod sve djece biti jednak, nego se prema posebnim prilikama njihovim mora razlikovati.

onda smo mi složno počeli pjevati pjesmice, što smo ih dosad naučili u školi.

Nijesmo ni opazili, da je majka međutim donijela svijeću u sobu i stavila je na stô. Latili smo se svoga posla: pisali smo, crtali i izrezivali od papira različne likove. Majka je krpala košulje, a tetka je plela čarape kod peći; ona je tako vješta tomu poslu, da može plesti i u mraku. Oko sedam sati reče majka: Pospremite sve sa stola, jer će ovaj čas doći tata, pa valja prostrti stol, da večeramo. Učinismo, kako nam je majka rekla, te joj pomogosmo kod prostiranja stola.

Poslije večere čitao je otac majci i tetki iz novina naglas ono, za što je mislio, da će ih zanimati. Kad je svršio s čitanjem, zadavali smo mu zagonetke, a on je svaku riješio; no kad je on nama počeo zadavati zagonetke, onda smo mnogu ostavili neriješenu. Pošto smo se tako ugodno zabavili, pomolili smo se Bogu i otpremili smo se u krevet, da se dobro odmorimo i ujutru rano ustanemo.

III. Kad je dan dug, a noć kratka, onda je i večer kratka. Kad je dan kratak, a noć duga, onda je i večer duga. Kad je dan dug, onda je uveče ugodno vani. Kad je dan kratak, onda je uveče vani hladno i neugodno, a u toploj sobi ugodno. Kad je dan dug i večer lijepa (bez kiše), onda se vani sigramo. Kad je dan kratak i večer duga, onda se skupimo u toploj sobi, te se zabavljamo pričanjem, pjevanjem, pisanjem, crtanjem, rješavanjem zagonetaka, svakojakim ručnim radom itd. Kad je dan dug, onda idemo spavati često još za dana ili u sumraku. Kad je dan kratak, onda idemo spavati, kad je već potpuno mrak.

IV. Zimi su duge večeri, te se ne možemo dulje baviti vani, jer je mrak i studeno. Poradi toga boravimo zimi uveče u sobi, u kojoj je ugodno, jer je toplo, a može se i rasvijetliti. I u sobi možemo se lijepo zabaviti pričanjem, pjevanjem, pisanjem, crtanjem, rješavanjem zagonetki, svakojakim ručnim radom itd.

V. Učitelj čita ili priča pripovijest iz početnice: „Kod tetke Nade“.

4. Mačka.*

I. Mačku volimo, jer je lijepa i umiljata životinja, a još više zato, jer lovi miševe (i štakore), koji prave mnogo štete u

* Ova je metodička jedinica potpuno obrađena u općem dijelu ove knjige. Poredi li se primjer, što je tamo priopćen, s ovom skicom, lako će se razabrati, kako valja upotrijebiti i metodički obraditi ostale skice, koje donosimo u ovom posebnom dijelu.

kući, a širi se od njih i vrlo neugodan vonj. Mačka vreba miša kod rupe njegove u kuhinji, kućerku, a kadšto i u sobi. Mačka ide u lov na miševe obično noću, kad je sve mirno i tiho. No događa se, da ulovi miša i danju; onda ga nosi ponosno u gubici po kući ili po dvorištu. Najednom ga spusti, a miš poleti veselo, i traži rupu, da se sakrije. No mačka se najednom šćućunji, i upravo kad miš hoće da se sakrije, skoči na nj, te ga uhvati svojim čaporcima. Tako se ona dugo igra s njim, dok ga naposljetku ne zadavi.

II. Mačka voli toplinu; zato se vani rado spruži na suncu i spava, a zimi je rado na klupčici kod peći, gdje također spava i prede (zvrnda). I u kuhinju dolazi mačka rado, jer je i u njoj toplo. No još radije dolazi mačka u kuhinju radi hrane. Tu je naime često zapadne po koji otpadak od jela, a dobije i mlijeka. Ipak je još jedan uzrok, zašto mačka rado dolazi u kuhinju. U nju dolaze kroz rupe svoje i miševi u doba, kad je sve mirno i tiho, pa traže tu sebi hrane, a nađe se je za njih uvijek pomalo. Miševe pak osobito voli mačka loviti, pa i radi toga dolazi u kuhinju, da ih vreba.

Kad mačka opazi mišju rupu, onda čeka kadšto i cijeli sat pred njom strpljivo i mirno; tek tu i tamo vijuga repom. Čim miš iziđe iz rupe i malo poodmakne, skoči mačka na njega jednim skokom i uhvati ga za šiju, a on zacvili, jer se uplaši, i jer ga silno zaboli, kad mačka u njegovo tijelo zarine svoje podugačke, ponešto svinute i vrlo oštre čaporke, koje može da uvuče u svoje prste, i opet da ih iz njih pruži. Uvuče ih, kad treba da hodi tako, da je nitko ne čuje, a spruži ih, kad hoće da napada ili se brani od nečega.

Pošto je mačka uhvatila miša, ona ga obično ne zadavi odmah, nego se njim igra. Pusti ga naime, da pobjegne, pa ga opet uhvati. Tako ga često vrlo dugo muči, a onda ga napokon usmrti. To ne učini čaporcima nego svojim zubima, koji su doduše sitni, ali oštri, osobito očnjaci, pa kutnjaci, koji su i nešto dulji. Te kutnjake zarine mačka mišu u meso, naročito u šiju, i tako ga zadavi; kadšto ga pojede, a kadšto, osobito ako nije gladna, pusti ga na miru. Miš se ne brani od mačke, jer je malen i slab, te nema ni oštrih čaporaka, ni zubi, kojima bi mogao zadrijeti u mačkino meso. Njegovi su zubi zgodni samo za glodanje tvrdih stvari, kao što je drvo, zid itd. Ne preostaje dakle mišu drugo, nego da ispred mačke bježi u rupu, koju je

on sam sebi načinio, a koja je tako uska, da mačka u nju ne može.

Miševi rado izlaze iz svojih rupa noću, jer misle, da onda sve spava, pa da ih nitko ne će progoniti. Ali se varaju. Mačka spava dosta danju, pa je obično noću budna i vreba miševe. Pred njom se pak oni ne mogu lako sakriti, jer su u nje takve oči, da se u mraku svijetle poput žeravice, te njima vrlo dobro vidi.

Mačka obično progoni miševe po kući i u štaglju; ali ona zalazi često i u vrt i u polje, gdje također ima miševa, koji prave veliku štetu na povrću i žitu. Dobro je dakle, da i na ta mjesta ide mačka, i da tamani miševe; ali ona tu može također da pravi štetu, jer hoće da lovi i ptičice, koje su nam mile. One nas naime razveseljavaju pjevanjem i tim, što drveće čiste od gusjenica, koje ogrizu lišće, pa onda drveće ne može valjano da uspijeva, i da donese onoliko ploda, koliko bi ga inače donijelo. Poradi toga su mnogi ljudi kivni na mačku.

No i zbog drugog čega ljudi se često rasrde na mačku. Ona naime hoće da krade. Zavuče se kadšto u kućerak, pa mjesto da vreba miševe, popije mlijeko iz zdjele ili ćupa. Često u samoj kuhinji zgrabi i odnese komad mesa, čim se tko makne ili otkrene od njega. Razumijeva se, da onda dobije dosta batina. Zato se dobro izvježbane i starije mačke čuvaju, te ne diraju u ono, što im se ne baci za jelo. Ali se zato mnoge od njih deru i cvile tako dugo, dok ne dobiju štogođ.

U sobu rado dolaze mačke, jer se i tu nadaju dobiti štogođ za jelo, osobito kad su ljudi kod ručka. Ako su vrata od sobe zatvorena, onda mačka čeka pred njima, dokle ih tkogođ ne otvori. I ako je baš rado i ne puste u sobu, ona se silom protura u nju. Ne može li dugo dočekati nikoga, da dođe na sobna vrata, onda stane mijaukati i grepsti čaporcima po njima, dok je ne puste u sobu. Djeca je obično veselo i prijazno dočekaju, te je zovu: mica, mica, micice! Ona pak dolazi k njima, pritisne se tijelom uz njih, digne rep, i stane ih obilaziti, naročito onda, ako je rukom glade, i ako je povlače preko repa. Često ona pri tom i zvrnda (prede). To rado čini osobito onda, kad je zimi kod tople peći. (Pri tom se može čitati pjesmica iz početnice: „Djeca i maca“).

Djeca vole mačku i zato, jer je vrlo čista. Ona se često umiva jezikom i šapama, ili kako se u pjesmici (koju je učitelj

pročitao iz početnice) veli, „sve se liže, sve se gladi, mije lice i brkove“.

Pravih brkova nema mačka, nego se tako zovu one podugačke i tvrde dlake s jedne i s druge strane njezine kratke gubice. Glava njezina je okrugla, a i trup joj je okrugao poput valjka. Dlaka joj je gusta i meka poput baršuna; zato je djeca vole gladiti. Ruka se po njezinoj dlaci samo kliže, i to se ugodno doima. Kad joj se dođe do repa, koji je dugačak i na kraju tanak, onda ga digne i ukoči, te čeka, dok se povuče kroz zaobljenu šaku, i onda se opet vraća, te pruža glavu pod ruku, da se nastavi gladenjem i umiljavanjem. Ako se pri tom štogod rasrdi, naročito ako je onaj, koji je gladi, jače potegne za rep, onda zareži, a često i ogrebe. To rado učini djeci; starijima se to ne događa, jer se toliko ne igraju s njom, i jer se ona njih više boji negoli djece. Dlaka je u mačaka različne boje. Ima ih bijelih, crnih, šarenih, sivih, rđavih itd. I veličina im je različna. Mlađe su manje od starijih. Mački su krupniji od mačaka.

Mačka i pas rijetko se slažu. Čim se sretnu, nastaje obično među njima boj. Pas laje i navaljuje na mačku, ona pak digne hrbat u polukrug, a rep uvis, nakostriješi se, stane frskati nozdrvama i pokaže zube. Kadšto navali mačka na psa i udari ga šapom po gubici, ali ako ikako može, popne se na plot ili na drvo. Pas ne može za njom, jer su mu čaporci tupi, te se ne može njima poput mačke prihvatiti za drvo ni penjati. I zato stoji pod drvetom i laje, pa čeka, ne bi li dočekao, da mačka siđe. Kad je ne može dočekati, ode sveđer lajući, dok se napokon ne umiri. Kao što se mačka može popeti na drvo, tako može da se penje i po krovu, što također vrlo često i rado čini, ali pri tom opet kadšto lovi ptice.

III. Pas je domaća životinja, i mačka je domaća životinja. Pas je koristan, jer čuva kuću i sve, što je oko nje. Mačka je korisna, jer lovi miševe. Pas ima oštre zube očnjake i kutnjake; mačka ima oštre zube očnjake i kutnjake. Pas dobro čuje. I u mačke je vrlo tanak sluh. Pas ima dobar vid. Mačka vidi dobro i u mraku. U psa je vrlo oštro osjetilo za mirisanje; u mačke nije to osjetilo tako oštro. Pas ima duguljastu glavu, a u mačke okruglu. Pas ima dugu gubicu, a u mačke je kratka. U psa je jezik gladak, a u mačke hrapav. Pas ima tupe čaporke, a mačka oštre. Pas ne može svoje čaporke uvući i spružiti kao

mačka. Pas ne može dakle stupati po podu ili po zemlji tako tiho kao mačka. Pas umije brzo trčati, ali se ne može penjati na drvo kao mačka. Pas je vjeran, a mačka je lukava.

Miševi su sive boje. Mačke su različne boje (bijele, crne, sive, šarene, rđave). Miš je mnogo manji i slabiji od mačke. Miš nema oštrih čaporaka, a mačka ih ima. Miš ima zube za glodanje, a mačka ima oštre zube za deranje. Miš može načiniti mnogo štete, a mačka rijetkokad načini štetu, te je korisna životinja upravo zato, jer tamani miševe (i štakore). Mačku volimo i njom se sigramo. Miša ne volimo i s njim se nitko ne sigra osim mačke.

IV. Mačka je korisna domaća životinja, jer tamani miševe (štakore), koji u kući, a i u polju prave mnogo štete. U lov ide obično noću, te ima takve oči, da dobro vidi i u mraku. Miša ulovi jednim skokom, te ga svojim oštrim čaporcima prihvati. Kad hoće da ga zagnjavi, onda mu zarine oštre svoje zube (kutnjake) u tijelo, i obično ga pojede. Mačka pravi i štete, naročito ako lovi ptice u vrtu ili u šumi.

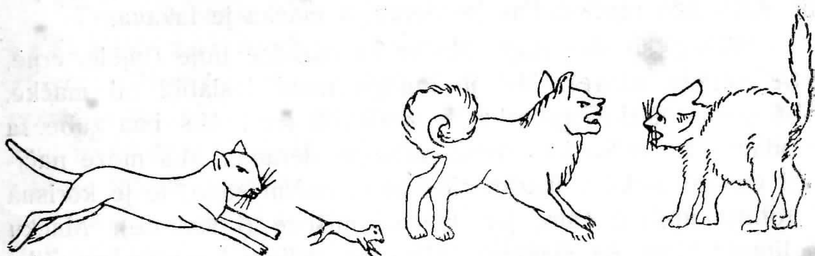
V. a) Čemu treba da se učimo od mačke? (Čistoći). — Čemu ne treba da se učimo od nje? (Okrutnosti ili nemilosrđu i lukavosti). — Čime pokazuje mačka, da je okrutna? (Ona muči miša, kad se njim sigra. Najprije ga pusti, da bježi, a onda ga opet uhvati, pa ga valja po zemlji i udara šapama. Tako radi po više puta, dok napokon ne zadavi miša). Čime pokazuje mačka, da je lukava? (Čestoput ogrebe iznenada, pa i onda, kad se ulaguje).

b) Kako se od miševa brane ljudi, koji nemaju mačke ili mačka? (Zamijese otrova s brašnom, sirom ili drugom hranom, pa to metnu u mišje rupe; love ih u mišolovke ili klopke. Kadšto ih zatuku štapom, metlom ili čim drugim). Da se u što zanimljivijoj slici prikaže, kako mačka progoni miša, čita se pjesma od Zmaj Jovana: „Tuga i žalost jednoga miša“ (Vidi primjer u općem dijelu ove knjige).

c) Rješavanje zagonetaka: Što je to: Na ognjištu sjedi, a kuhač nije; prede, a prelja nije? (Mačka voli sjediti na toplu mjestu, dakle i na ognjištu, a kad joj ugodno, onda zvrnda ili prede).

d) Učitelj priča ili čita basnu: Kako su miševi odlučili, da objese mački zvonce oko vrata.

e) Crta se, kako mačka progoni (lovi) miša, i kako se svađaju pas i mačka.

f) Modeluje se mačka i miš.
g) Pjeva se pjesma: „Miš mi je polje popasel“.
h) Sigranje: „Mačka i miš“.

5. Peć.

I. Zimi je ugodna topla soba. Da se ugrije soba, treba naložiti peć. Može se pak peć naložiti drvima ili ugljem. Ne valja odveć ložiti, jer je onda odveć vruće, a to se teško podnosi, pa nije ni zdravo. Ima zemljanih i gvozdenih peći. U velikim sobama su velike peći, a u malima ili nema peći, ili su malene. Sobe, u kojima nema peći, ugriju se, ako je potrebno tako, da se u njih pusti toplina iz one sobe, koja ima peć, te se loži. U našoj učionici je vrlo velika peć, jer je velika i učionica, te je treba ugrijati tako, da ni onima, koji najdalje od peći sjede, ne bude hladno. Kad se u učionici, koja nije ugrijana, mirno sjedi, onđa je još većma hladno, nego kad se na ulici hodi, trči i skače. U hladnoj sobi ne može se valjano pisati, jer zebu prsti, pa se ne može pravo da drži pero ili pisaljka.

II. Peć je u našoj učionici velika i crna; načinjena je od gvožđa. Od peći vodi limena cijev, te je savinuta i u udjenuta u dimnjak. Kroz cijev ide dim u dimnjak. Ako je cijev odveć začađena, onda se dim ne može odmah da digne uvis, osobito ako je vani mokro vrijeme, i i ako nezgodan vjetar duva. Kad smo nedavno došli u školu, našli smo je punu dima. Podvornik je nato brže bolje otvorio prozore, i onda je dim otišao napolje. Sada se više ne dimi iz peći; jamačno je podvornik dao očistiti cijev. Na školskoj peći su sprijeda dvoja vrata; jedna velika na gornjem dijelu, a druga manja na doljnom dijelu. Na gornja vrata meću se drva i ugalj, kad se loži, a na doljna se vadi pepeo.

Naša peć (kod kuće) mnogo je manja od školske; jer u nas nijedna soba nije tako velika kao učionica. I kod nas ima gvozdenih peći u sobama, no ima i zemljanih, koje su načinjene od pećnjaka, te se prave od zemlje ilovače. Neke su od tih peći zelene, a neke tamno crvene ili mrke boje. Ima i bijelih zemljanih peći.

Kad u školu dođemo, nađemo toplu peć, pa ne možemo vidjeti, kako je podvornik naloži. Poslije vidimo samo, kako primeće drva (ili kako sipa kameni ugalj na gornja vrata peći). No kod kuće možemo motriti, i kako se peć naloži. Majka ili djevojka (služavka, sestra ili tkogođ drugi) otvori najprije doljna mala vratašca, te žaračem izvuče iz rupe na lopaticu sav pepeo, koji je u nju prije toga (dan prije) pao kroz rešetku iz gornje veće rupe ili ždrijela u kojem je gorjela vatra. To čini vrlo oprezno i polako, da se pepeo ne zavitla. Poslije toga otvori gornja vrata i složi u ždrijelu na rešetku malo papira, zatim sitna i suha triješća, i to zapali. Nakon toga meće najprije manje, a zatim krupnije komade drva na vatru. No drva treba da su posve suha, jer inače ne će da gore. Ne smije se odveć drva najednom metnuti u peć, jer bi se onda ugušila vatra.

Kad se tako naloži vatra, onda se gornja vrata od peći sasvim zatvore, a doljna se ostave malo otvorena. Tad se čuje, kako praskaju i pucketaju drva u peći (u ždrijelu). Kad se drva dobro razgore, te bude dosta žeravice, onda se metne na nju nekoliko lopatica kamenoga uglja. Ako se hoće, da u peći brže i jače gori, onda se doljna vratašca, na koja se vadi pepeo, sasvim otvore. Često se onda čuje, kako vatra upravo tutnji u peći. Kad se peć dovoljno ugrije, onda se opet pritvore vratašca. No ne bi valjalo, da se posve zatvore, jer bi vatra sasvim utrnula. Da vatra može gorjeti, potrebno je, da do nje može doprijeti uzduh. Kad se oboja vrata na peći zatvore, onda u nju ne može da dođe uzduh, te vatra utrne. Kad su samo doljna vrata od peći otvorena, onda u peći jače gori, nego kad su otvorena samo gornja vrata, i jače, nego kad su oboja otvorena. Što su jače otvorena doljna vratašca, to je jača promaja u peći, i stim većma gori u peći.

Da se naložena drva u peći mogu lako i brzo zapaliti, treba nastojati, da bude uvijek pripravljeno dosta suha triješća

i drva. Tada ne će trebati, da se naložena drva poliju petrolejem ili špiritom, što je vrlo opasno. Često se naime događa (a to se javlja i u novinama), da drva, koja se tako poliju, naglo buknu, te se vatra od petroleja ili špirita rasprska na sve strane, pa zapali i onoga, koji loži. Od teških rana, što ih tako zadobije, mora onda puno patiti, a mnogoput i umrijeti.

Kad vatra stane gorjeti u peći, onda ide dim kroz dimnjak napolje. Neki vele, da ga dimnjak potegne van; ali nije tako. Dim je lak, pa se diže uvis (u uzduh) kao i pero ili sitni komadići papira. To se lijepo može motriti na dimnjaku kuće, koja je nasuprot našoj. Ako je lijepo i vedro, onda dim ide ravno uvis. Ako duva jak vjetar, onda on vitla njim i gura ga ovamo i onamo. Ako je mogo mokrine (vodenih para ili vlage) u uzduhu, onda ona ne pušta dim gore (u uzduh), te se on spušta k zemlji i vuče po krovovima i po cesti, navaljuje pače kroz otvorene prozore i u sobe. Kad se to opaža, onda obično poslije toga bude kiše ili snijega.

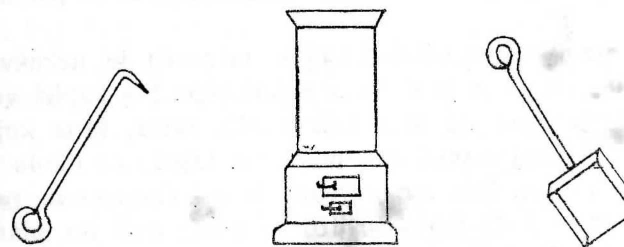
III. Štednik je u kuhinji. Peć je u sobi. Štednik je za to, da se na njemu kuha jelo. Peć je za to, da grije sobu. Stednici su ili gvozdeni, ili zidani (obloženi pećnjacima). I peći su ili gvozdene ili zemljane (složene od pećnjaka). Štednik je spojen cijevlju s dimnjakom; peć je također cijevlju spojena s dimnjakom. Štednik ima vratašca za loženje i vratašca, na koja se vadi pepeo. I peć ima dvoja vratašca, jedna za loženje, a druga za čišćenje pepela. Štednik je nizak (kao stô) i širok, te ima na tablama, ispod kojih vatra gori, rupe s kolobarima, na koje se meće ono, što se kuha. Osim toga ima štednik i kotlić za grijanje vode, i po jednu ili dvije pečenjare za pečenje pečenke ili kolača. Zemljani štednici imadu obično dva dijela; jedan niži sprijeda, na kom se kuha, i drugi viši straga, gdje je smješten kotao i pečenjare. Peć je viša i uža od štednika. Peći obično nemaju kotlova za vodu, ni pečenjara, a ni rupa za kuhanje; samo rijetko koja peć ima pečenjaru, a još su rjeđe (i to su gvozdene), koje na vrhu imadu kolobare, da se može voda grijati ili štogođ skuhati na njima.

IV. Peć je zato, da se njom ugrije soba. Ima gvozdenih i zemljenih peći; velikih i malih. Peć ima veća i manja vratašca. Na veća vratašca se u gornju rupu peći ili u ždrijelo meću drva i ugalj, a na manja se iz doljne rupe vadi pepeo, što je kroz rešetku u nju pao iz ždrijela, gdje gori vatra. Peć je cijevlju

spojena s dimnjakom. Da može gorjeti vatra u peći, treba da se otvore doljna vratašca tako, da bude dovoljno promaje.

V. a) Na što valja paziti, kad se loži vatra? — Zašto ne valja da se naslonimo na peć, kad je ražarena?

b) Crta se: žarač, peć i lopatica za žeravicu.

c) Modelovanje lopatice za žeravicu.

6. Svjetionica.

I. Sad su duge večeri, pa treba mnogo posvjeta. Već oko pet sati poslije podne valja da se užeže svjetionica (lampa), osobito ako treba da se u sobi ili u kuhinji štogođ radi. U svjetionici gori ulje, koje se zove petrolej. Može se i svijećom rasvijetliti soba; ali je svijetlo od svijeće mnogo slabije, nego svijetlo od petrolejske svjetionice. No da petrolej u svjetionici može valjano gorjeti i svijetliti, treba je pomnjivo čistiti.

II. Kod nas majka ili djevojka (sestra, služavka) čisti svjetionicu i nalije u nju petroleja još za bijela dana, kad se dobro vidi. To ne valja činiti kod svijeće, naročito ne treba tada petrolejem puniti svjetionicu, jer bi se dogodila velika nesreća, kad bi se zapalio petrolej u sudu, iz koga se lijeva.

Najprije skine majka sa svjetionice štit od stakla, koje je bijelo i mutno kao mlijeko. Majka veli, da je taj štit potreban za to, da se svijetlo ne širi na sve strane, nego da se prikupi i navrati dolje prema stolu, gdje se onda bolje vidi raditi (čitati, pisati, šiti itd.). Štit otare majka suhom krpom, da ne bude na njemu nikakve prašine.

Poslije toga izvadi majka iz svjetionice valjak (cilindar), koji je također od stakla, ali ne od mutna, nego od takva, da kroza nj svijetlo lako prodirati može. Ako je valjak čađav, prašan ili uprljan, onda svjetionica ne svijetli, kako bi trebalo; a i ružno je to vidjeti. Poradi toga treba valjak vaki dan oči-

stiti. Majka uzme zato kratak i gibak štapić, pa namota oko njega komadić sukna; hukne najprije u valjak, da se oznoji, a onda stane okolo na okolo kretati štapić sa suknom. To čini ako dugo, dok nije valjak posve čist. Što je dimnjak kod peći, to je valjak kod svjetionice. Da nema valjka, ne bi petrolej valjano gorio, pa i dimilo bi se i udaralo, da bi se jedva moglo izdržati.

Pošto je majka očistila valjak, odvinula je nekakvu žutu limenu kapicu, te ju je digla iz svjetionice. Toj kapici vele žarulja. Po sredini na vrhu ima žarulja zarez, kroz koji vodi poširok stijenj namočen u petroleju. Okolo na okolo žarulje nalaze se rupice. One su potrebne kao i vratašca na peći, da bude promaje, i da što više uzduha može doći do plamena u svjetionici. Poradi toga ne smije u žarulji biti nikakva smeća, i rupice treba da su sasvim čiste.

Kad je majka digla žarulju sa stijenjem, nalila je petroleja u kuglu, koja je od stakla i nešto sploštena. Zatim je spustila stijenj u kuglu, onda je navinula vijak, te njime dignula stijenj uvis, i obrezala ga ili okresala sasvim ravno i glatko. Poslije toga je oko nožica (škara), kojima je obrezala stijenj, omotala malu krpicu, te okolo na okolo otrla žarulju. Sad je bilo sve gotovo, a ona je opet na žarulju nataknula valjak, i zatim metnula iznad svjetionice štit.

Svjetionica, o kojoj smo sada govorili, stoji na stupiću (stalku, nozi), koji ima široko podnožje, i težak je, jer je od gvožđa. To je potrebno za to, da čvršće može stajati, i da se tako lako ne prevali, pa da ne bude nesreće. Još su sigurnije one svjetionice, što su učvršćene na stropu, te vise, a mogu se spustiti sasvim do stola, i opet turiti prema stropu. U kuhinji i hodniku manji su svjetionici, što su obješeni na zid, a imadu straga limen štit, od koga se odrazuje svijetlo, te rasvjetljuje prostor oko sebe. Takvi svjetionici nijesu nasađeni na stupić.

Kao posvjet služe i svijeće, koje kupujemo u dućanu, a vele, da se prave u tvornicama (od stearina). Svijeće, koje su načinjene od prostoga loja, zovu se lojanice. Kroz svijeću je proveden okrugao i tanak stijenj poput vrvce. Kad se stijenj užeže, onda svijeća gori. Lojanicu treba često okresati, t. j. obrezati joj stijenj. Svijeća se upotrebljava onda, kad treba da se rasvijetli tamo, gdje nema svjetionice. Ne valja svjetionicu nositi po kući; jer bi se mogla prevaliti i prouzrokovati

veliku nesreću. Svijeća je zataknuta u svijetnjak, koji je načinjen od gvožđa ili od mjedi, a može da bude i od srebra.

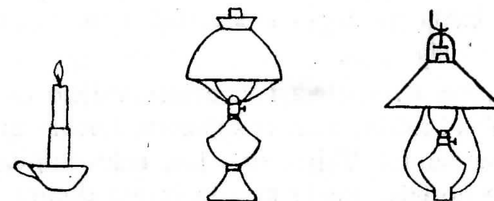
U dućanima i gostionicama, a i po nekim kućama svijetli električno (ili pak plinsko) svijetlo. Takvim su svijetlom rasvijetljene i naše ulice. Električno (kao i plinsko) svijetlo proizvodi se u tvornicama, pa se žicama (ili cijevima) dovodi onamo, kamo treba.

III. Peć je potrebna, da se ugrije soba. Svjetionica je za to, da se osvijetli soba (ili drugi koji prostor). Peć je velika, a svjetionica je malena. Peć je od željeza ili od pećnjaka (zemljanih). Svjetionica je načinjena od više dijelova; neki su od gvožđa, neki od mjedi, a neki od stakla. U peći gore drva, a u svjetionici petrolej. Peć treba promaje, da mogu u njoj drva gorjeti. Promaja nastaje u peći tako, što uzduh u nju ulazi na vratašca s jedne i na dimnjak s druge suprotne strane. I svjetionica treba promaje, da petrolej u njoj može gorjeti. U svjetionici nastaje promaja stoga, što uzduh u nju dolazi s protivnih strana, naime ozgo na valjak, a ozdo kroz rupice žaruljine.

IV. Svjetionicom se osvjetljuju sobe i drugi prostori, kao kuhinja, hodnici itd. U svjetionici gori petrolej. Svjetionica ima stupić ili stalak; u nj je nasađena staklena kugla, u kojoj je petrolej. Na kugli, koja je ponešto sploštena, te ima s gornje strane okruglu rupu, učvršćena je žarulja, kroz koju je u petrolej uveden stijenj, te gori, kad se užeže Naokolo žarulje su rupice, na koje ulazi uzduh. Nad žaruljom je valjak, koji čini, da je veća promaja, i da petrolej bolje gori, pa da od njega nema dima ni smrada.

V. a) Zašto mnogi vole svjetionice, koje vise sa stropa? (Više daju svijetla po cijeloj sobi, i ne mogu se prevaliti tako, kao one, što stoje na stolu). — Zašto ne dopuštaju roditelji, da djeca zapaljuju svjetionicu, ili da je čiste i u nju lijevaju petrolej?

b) Crta se: svijeća, što gori, zatim svjetionica, što visi, i svjetionica, koja se stavlja na stô.

c) Modelovanje svijeće u svijetnjaku.

7. Požar.

I. Sada, kad se lože peći i mnogo posvjeta svake vrste troši, lako se dogodi požar. Valja dakle biti na oprezu. Požar je veliko zlo, jer može da uništi imutak cijelih porodica, a mnogi može pri tom i život izgubiti. Često se požar naglo širi, te prelazi s jedne kuće na drugu. U takvu događaju izgore kadšto čitave ulice ili čitava sela. Mnogi ljudi prinuđeni su tada da prosjače, osobito ako nijesu svoj imutak osigurali kod društva za osiguranje. Nije dakle čudo, ako se sve mjesto uzbuni, kad se javi gdjegod velika vatra ili požar, pa da izlete svi na ulicu, da vide, gdje je vatra. Mnogi odu do kuće, koja gori. No ne valja samo gledati, kako gori, ili možda i smetati onima, koji nastoje, da vatru pogase, nego treba pomoći pri gašenju, koliko je moguće i potrebno. Gdje požarnici rade, tamo drugi ljudi mogu više smetati, nego pomoći.

II. Bilo je to jedne večeri. Mi smo se spremali upravo da večeramo, kad najednom čujemo s ulice žamor i buku. Čuli smo, da zvono na crkvenom tornju zvoni ustranu, a velika teška kola tutnjila su ulicom i trubljari su trubili. Sjetili smo se odmah, da se negdje porodio požar, te istrčasmo napolje.

Kad smo izišli van, iznenadili smo se i jako uplašili. Nebo je bilo jako zažareno, a kad smo pogledali onamo, otkud je dopiralo silno svijetlo, opazili smo, gdje iz krova jedne kuće suklja velik plamen, a iz njega se izvija crn gust dim. Čulo se iz daljine, kako žene kukaju, a djeca plaču. Isto tako se čulo praskanje greda i rogova od krova, što su gorjeli, kao i škripanje velikih štrcaljki, kojima su požarnici gasili vatru.

Približili smo se i mjestu, gdje je gorjelo. No nijesu nas pustili blizu kuće, što je bila u plamenu. Redari su je opkolili sa sviju strana i svijet odvraćali vičući: Ne smije se ovamo; natrag, natrag! Mogli smo motriti samo izdaleka, kako su ljudi (požarnici) štrcali iz štrcaljki vodu u vatru; neki su se penjali po ljestvama, pa čakljama trgali i odvlačili ono, što bi moglo da se još zapali i dalje gori.

Na ulici, po dvorištima i vrtovima vidjelo se mnogo namještaja, blazina i rublja, a žene s malom djecom na ruci stajale su oko toga jadikujući. Vidjeli smo još, kako su požarnici unišli u kuću, što je gorjela. Reklo se, da iz nje dopire silno zapomaganje. Sa zebnjom u srcu čekali smo, što će se dogoditi.

Najednom začusmo radostan usklik svjetine. Požarnici su srećno iznesli teško bolesnu staricu, koja bi bez njihove pomoći jamačno bila izgorjela, ili se u dimu ugušila.

Vatra je međutim bila sve manja i slabija. Napokon su se još pušili samo zagareni balvani na kući. Zidovi goli i mokri od silne vode, kojom je vatra gašena, stršili su uvis. Nestalo je opasnosti, da bi se vatra dalje širila, i ljudi su se vraćali kući; no požarnici su na garištu ostali do jutra.

Drugi dan se istraživalo, kako je nastala vatra. Jedni su govorili, da se od ražarena dimnjaka upalila greda, što je bila postavljena blizu njega; drugi su pripovijedali, da je netko išao s upaljenom svjetionicom na tavan, te ju je prolio i prouzrokovao vatru; treći su tvrdili, da su se djeca sakrila bila na tavanu, i tamo se sigrala žigicama i pušila, pa da je tako nastala vatra. Ne zna se pravo, tko je kriv; no svakako mora da onoga duša boli, koji je tomu uzrok, i radi koga moraju nedužni ljudi da pate.

III. Kad nastane povodanj, onda se ljudi, kojima on prijeti, silno uzbune. I požar uznemiri sve one, koji su blizu, pa bi također mogli od njega da nastradaju. Povodanj hara naglo i nemilosrdno. I požar se često širi brzo, ali se može lakše da utiša i obustavi. Kod povodnja mogu tek ponešto pomagati požarnici. Kod požara mogu požarnici vrlo mnogo pomoći, jer mogu obraniti zgradu, koja gori, i učiniti, da se od požara sačuvaju druge zgrade, što su u blizini. Povodnju nije nigda kriv pojedini čovjek, a požaru je često uzrok nesmotrenost ili obijest pojedinih ljudi.[1]

IV. Kad se zapali kakva zgrada, te stane gorjeti plamenom, onda se to zove požar. Od požara mogu da postradaju nesamo pojedine zgrade, nego i cijele ulice, pače i cijela mjesta. Požarom se nanosi velika šteta imutku pojedinaca, a može se dogoditi i to, da pojedini ljudi postradaju, pa i život izgube.

V. a) Na što valja paziti, da se u kući ne dogodi požar? (Neka ne bude po kući, naročito na tavanu, mnogo takvih stvari, koje se mogu lako zapaliti, na pr. papira, slame itd. Ne treba s užeženom svjetionicom hoditi po kući, a osobito na tavan. Ne treba se igrati žigicama itd.)

[1] Premda je poredba povodnja s požarom ovršena već kod metodičke jedinice „Povodanj", to ipak nije suvišno, da se ta dva pojava i ovdje poređuju stim više, što se sada mogu da navedu još neki novi momenti.

b) Učitelj pripovijeda poznatu pripovijest „Iskra“, u kojoj se priča, kako je jedno dijete zapalilo slamnjaču u krevetu i kako se onda zapalio sav namještaj, te izgorjelo malo dijete u kolijevci i ptica u kavezu, a napokon i cijela kuća.

c) Učitelj veli: Kaže se: Vatra i voda dobri su sluge, ali zli gospodari. To ste već rastumačili (kad smo govorili o povodnju). No kažite sada: Što je jače: vatra ili voda? (Voda je jača, jer može da uništi vatru t. j. da je utrne ili pogasi).

8. Toplo odijelo i obuća.

I. U sobi se lako zaštitimo od studeni, ako naložimo peć. Ali nije moguće, da smo vazda u toploj sobi. Treba izaći van; stariji ljudi idu za poslom (na trg, u crkvu), a djeca u školu. I mala djeca moraju kadšto da iziđu na svjež uzduh (u šetnju). Da se zaštitimo od studeni, kad nam valja izići iz kuće, treba da se obučemo u toplo odijelo i da navučemo na noge toplu obuću.

II. Otkad je nastalo studeno vrijeme, navučemo ujutru, kad ustanemo, tople vunene čarape; jer vele mnogi ljudi, a i naši roditelji, da noge i trbuh treba od nahlade čuvati više negoli glavu. Odmah poslije toga obučemo debele vunene hlače, i nataknemo na noge papuče, pa se idemo umiti u kuhinju ili u kupaonicu. Pošto se očešljamo, obujemo zimske cipele, koje su od jake kože i imadu debele potplate, a podstavljene su vunenom podstavom. Ako je velik snijeg, onda dobijemo čizmice s visokim sarama. Iza toga obučemo topal, dobro podstavljen prsluk i preko njega toplu surku (halju, kaput) od sukna, koje ne prepušta vodu, pa nam onda ne može mnogo da naškodi ni snijeg ni kiša.

Tako obučeni ne možemo ipak da odemo u školu. Treba da metnemo nešto i na glavu. Dobar bi bio i čvrst pusten šešir, ali je za zimu, kad duva jak vjetar, mnogo bolja kapa od sukna dobro podstavljena; ipak ne smije da bude odveć teška ni topla. Poradi toga ne preporučuju se kape od krzna ili šubare. Kad je oštra studen, onda mnogi ljudi navuku na ruke tople rukavice od sukna, ili pletene od vune. No mnogi vele, da je bolje, ako se čovjek za djetinjstva ne navikne na to, da nosi rukavice.

Kad putujemo kolima, onda treba da se još toplije obučemo; jer je čovjeku mnogo hladnije, kad se ne giblje, nego mirno sjedi u kolima. Preko surke ili kaputa obuče se onda još duga haljina ili kabanica, koja je dobro podstavljena, pa je duga tako, da se njome mogu dobro pokriti i noge, koje lako u kolima prezebu, naročito ako se ne omotaju sijenom, slamom ili ćebetom. Mnogo bolje od kabanice čuva toplinu u čovječjem tijelu opaklija (šuba, bunda ili kožuh), koja s unutrašnje strane ima krzno, a iz vana ili sukno ili kožu.

Osim odijela i obuće, zatim šešira ili kape, imamo i rublje, naime košulje i gaće, koje oblačimo upravo na samo tijelo (na kožu njegovu.) Mala djeca nemaju gaća, nego samo duge košulje. Rublje se pravi od platna (pamučnoga ili lanenog, konopljanog). Ispod platnene košulje nose mnogi zimi još jednu pletenu košulju od pamuka ili vune. Rublje treba često presvlačiti i oprati, jer upije mnogo znoja iz tijela, te se brzo uprlja.

Kad je blagdan, onda se obično obučemo u ljepše odijelo nego u radni dan. Odijelo za blagdan zove se stajaće odijelo. Ljudi, koji rade na polju ili u radionicama, ne mogu da se u radne dane obuku u finije odijelo, jer bi se brzo uprljalo i poderalo.

III. I onda, kad je toplo, a i vruće, potrebno nam je odijelo; ali onda, kad je vruće, treba da je tanko i lako, i načinjeno ponajviše od pamučne ili lanene tvari. Kad je studeno, onda treba da imamo debelo i toplo odijelo, koje se pravi obično od vune. — Žene se drukčije odijevaju nego muškarci; one ne trebaju hlača; mjesto toga nose one suknje od platna, vunena latka ili svile. Zimi nose i žene težu gornju haljinu (kabanicu), a mnoge mjesto toga obuku, kad iz kuće izlaze, finu šubu (opakliju). Ženski šeširi razlikuju se od muških, jer su nakićeni vrvcama i umjetno načinjenim cvijećem ili perjem.[1]

IV. Sve ono, čim zaodijevamo tijelo, zove se ruho. Ima ruha, koje dolazi upravo na samo tijelo; to je rublje (košulje i gaće). Na rublje oblačimo odijelo (muški hlače, prsluk, surku, kabanicu itd., a žene suknje, prsluk, haljinac itd.) Glavu pokrivamo šeširom ili kapom, a žene mahramom ili šeširom. Na noge obuvamo čarape, cipele, čizme ili opanke; to se zove obuća. Zimi nosimo toplije i teže ruho nego ljeti. Stajaće ruho (za blagdane) finije je i ljepše nego svagdašnje.

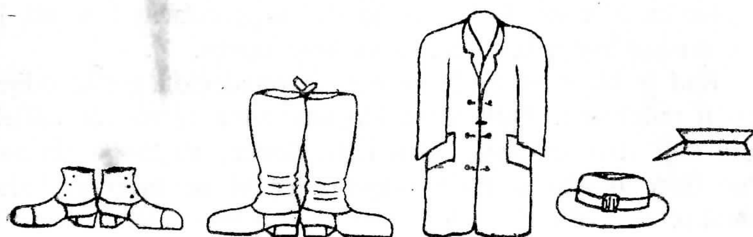
[1] U djevojačkim školama poredba je drukčija, jer se u njima kod obrađivanja iste metodičke jedinice na drugom stupnju, t. j. kod raširivanja, govori o odijelu djevojaka, a ne dječaka, kao što se govorilo na rečenom stupnju u ovoj skici.

V. a) Zašto treba da je zimska obuća od kože, a ljetna može da bude i od platna? (Koža ne propušta vodu, a zimi je obično cesta mokra, pa često treba da se i po snijegu gazi). — Zašto treba da je zimsko odijelo deblje od ljetnoga? (Deblje odijelo čuva bolje toplinu našega tijela, i ne pušta, da tako lako hladan vjetar dopre do naše kože).

b) Učitelj čita ili priča iz početnice pripovijest: „Luda djevojka“.

c) Tumači se rečenica: „Čizma glavu čuva, šubara je kvari“.

d) Crtaju se: cipele i čizmice, surka (kaput) šešir i kapa.

e) Modelovanje papuča, cipela i šešira ili kape.

9. Prosjaci.

I. Lako je onima trpjeti studen, koji imadu toplu sobu, dobru hranu i toplo odijelo. No jao onima, koji nemaju svega toga. Mnogi od njih nema kamo ni da se skloni, jer nema stana, nego se potuca od nemila do nedraga; mnogi imade kukavan kakav stan, ali nema ni komadića drva, da naloži peć, a kamoli da štogođ topla skuha za sebe i možda za djecu svoju. Takvim ljudima ne preostaje drugo, nego da pokucaju na vrata dobrih ljudi, pa da traže milostinju.

Kao što je teško siromašnim ljudima podnositi bijedu i nevolju zimsku, tako od toga pate i ptice, koje sada jedva mogu da nađu hrane. Od studeni ih donekle zaštićuje toplo perje, koje im je mjesto odijela; ali nemaju ni kuće ni kućišta, kamo bi se sklonile od bure i snijega.

II. Jučer smo idući iz škole poslije podne vidjeli mlada i zdrava, ali slabo obučena čovjeka, gdje ide od kuće do kuće i traži milostinju. Nije imao kabanice; odijelo pak, što ga je

imao na sebi, bilo je posve tanko, a cipele poderane. Upravo je drhtao na cijelom tijelu, a kad smo ga pitali, zašto putuje, kad je tako studeno, odgovorio je, da je radnik, pa da je pošao u svijet, ne bi li našao kakva posla. Dali smo mu od onoga, što nam je preostalo od južine, a bilo ih je, koji su mu od prištednje svoje dali po novčić. Uvjereni smo, da je gotovo u svakoj kući dobio ili štogod topla da jede, ili koju paru. Tako će da plati stan preko noći, ako ga nitko ne bude htio primiti u kuću zabadava.

Mnogi se i boje, da primu takve putnike na stan, jer ih ima, te su vrlo nečisti, a ima i takvih, koji se ne žacaju dirati u tuđe stvari, pa znadu štogođ i sa sobom ponijeti. Poradi toga moraju onda trpjeti također vredniji i pošteniji putnici prosjaci. Mnogi naime ljudi vele, da su takvi putnici proste skitnice, pa da ih ne valja pustiti ni blizu kući, a kamoli ih potpomagati; jer da sve, što dobiju kao milostinju, obično zapiju. No drugi misle, da ne valja tako oštro suditi ni postupati. Teško je odrediti, koji je od njih vrijedan, a koji nije. Poradi toga treba svakomu po mogućnosti pomoći. Bolje je, da deset nevrijednih dobije milostinju, nego da jedan čestit strada. Valjalo bi se pak pobrinuti, da svaki, koji je zdrav i jak dobije posla, pa da mogne zaslužiti ono, što mu treba za život.

Ima prosjaka, kojima svakako treba pomoći, jer su posve nesposobni, da štogođ privrijede. Njima daje potporu općina, ali im je dopušteno, da traže milostinju i kod dobrih ljudi. Svakoga petka možemo vidjeti, kako jedna djevojčica vodi slijepu staricu od kuće do kuće, i osobito od dućana do dućana, te prosi. Svatko joj daje ponešto ili u hrani ili u novcu. Hranu sprema u košaricu, što je nosi na ruci, a novce meće u džep. Ona lijepo zahvaljuje za svaki i najmanji dar, pa veli: Bog plati!

Mnogo ima bijednih ljudi, koji su prinuđeni prositi, i kojima je vrijedno pomoći. To su svi oni, koji nemaju nikakva imutka, ni nikoga svoga, da se za njih pobrine, a slabi su i nemoćni, ili sakati tako, da ne mogu raditi ni kruha zaslužiti. No ima još jedna vrsta živih stvorova, što zimi moraju bez ikakve svoje krivice da zlopate. To su ptičice, koje nas ljeti toliko razveseljavaju svojim krasnim i umiljatim pjevanjem, a sad tužno sjede po krovovima i granama drveća, te milo gledaju i čekaju, ne bismo li se na njih smilovali, te im štogođ udijelili.

Tim prosjacima dajemo mi (djeca) vrlo rado hrane, pa i vrapcima, koji baš lijepo ne pjevaju ni ljeti, a često čine puno kvara, jer navaljuju na grašak, na trešnje i osobito na žito. Čim se nakon odmora vratimo s dvorišta (igrališta) u školu, već ih možemo vidjeti, kako su se sakupili tamo, jer znadu dobro, da će naći dosta mrvica, što su se namrvile od zemljičaka, koje smo tamo jeli. Kadšto dođu i na prozor, ali odlete odmah, čim samo pokušamo, da im ga otvorimo. Kad ne će da idu u sobu, onda im ne preostaje drugo, nego da se sklone gdjegod na krovu ili na tavanu; najsrećniji su dakako, ako se mogu uvući u kakav štagalj, a dogodi se, da se zavuku i u dimnjak, gdje im je zaista toplo.

I druge ptice, naročito sjenice, zebe, krunčice i gavrani moraju zimi da trpe glad. Valja im dakle davati hranu, jer kad su site, onda lakše podnesu studen. Ako je velik snijeg, onda ga treba odgrnuti, pa tamo nasipati svake vrste žita. To valja činiti osobito blizu grmlja i drveća, gdje se ptice obično zadržavaju. Na nekim mjestima načine ljudi male kućice, kamo nasipaju hranu za ptice. Lijepo je vidjeti, kako se ptičice kupe na takvoj kućici, i kako iz nje vade zrnca, ili zoblju. No ne valja da im se odveć približimo, ili da motreći ih jače mahnemo rukom. Čim to opaze, začuje se jak šum, jer se u isti mah sve ptičice dignu i naglo odlete.

III. Kad je toplo, manje ima prosjaka nego zimi. Ima prosjaka od nevolje, i prosjaka od navade (nemara, lijenosti). Neki prosjače, jer ne mogu da rade (nemoćni, sakati, slijepi); neki, jer ne mogu da dobiju rada, a neki, jer ne će da rade (lijeni su ili nijesu za mladosti navikli na rad). Zimi se valja smilovati i na ptice, te im davati hranu; kad je toplo, onda to nije potrebno, jer mogu lako da nađu sebi hrane.

IV. Vrlo siromašni ljudi, koji ne mogu da radom pribave sebi ono, što im treba za život, prinuđeni su da prose, i zovu se p r o s j a c i. Zimi ima više prosjaka negoli onda, kad je toplo. Ako je moguće valja svakoga prosjaka nadijeliti, jer se ne može znati, kakva nevolja nekoga tišti. Bolje je i nevaljala nadijeliti, nego čestita i vrijedna siromaha odbiti. Zimi treba da se daje hrana i pticama.

V. a) Zašto zimi ima više prosjaka negoli onda, kad je toplo? (Veće su potrebe; treba ogrjeva, toplijega odijela i bolje hrane; manje je prilike, da se radom štogod zasluži; mnogi radnici zimi ne mogu da rade svoj zanat, na pr. zidari; manje posla imadu onda i drugi radnici, što su inače zabavljeni kod gradnje, na pr. tesari, stolari, bravari itd.).

b) Učitelj čita ili priča bajku iz početnice: „Dukati zvjezdaši".

c) Pjesmicu „Sirotica" iz početnice uče učenici naizust predricanjem.

d) Crta se: s lijeve strane mala kuća na osami, a pred njom ptice kupe mrvice i zrnca; s desne strane se vidi, kako djevojčica vodi slijepu staricu, koja ima košaru na ruci.

10. Naše tijelo.

I. Nije dosta, da se češće presvučemo u čisto ruho. Valja da često i sama sebe operemo; treba da se umivamo i kupamo. Lijepo je vidjeti čisto čeljade, a to je i zdravo. Poslije kupanja čini nam se, kao da smo lakši, a obično i bolje spavamo nego inače.

II. Svaki dan umivamo l i c e, pa peremo vrat i uši. No to nije dosta, nego treba da se kadšto operemo od glave do pete, t. j. cijelo t i j e l o. Valja se dakle kupati. Kad je toplo, onda se možemo kupati i u hladnoj, ali ne u odveć studenoj vodi. Ako roditelji ili drugi stariji ljudi paze na nas, onda se možemo kupati na određenu mjestu (kupatilu) u rijeci. Dobro je ipak, da se kadšto okupamo u toploj vodi.

Sada (zimi) ne možemo se kupati u hladnoj vodi u rijeci, nego se kupamo kod kuće u toploj vodi. Obično se kupamo subotom prije spavanja u kaci (ili u velikom koritu), u koju se nalije dovoljno vode. Tada majka najprije čvrsto nasapuna k o s u, što se nalazi na gornjem i stražnjem dijelu g l a v e. Dotle treba da mi sapunom peremo v r a t, r a m e n a (ruke ispod lakta

i iznad lakta), grudi i rebra. Majka međutim pomnjivo opere i uši, u kojima se često nakupi dosta nečistoće. Nos i oči peremo svaki dan, kad se umivamo, pa nije od potrebe, da se njima mnogo bavimo kod kupanja. Isto tako ne treba se sada baviti zubima, jer ih svaki dan po višeput peremo posebnim četkicama. Trbuh je sasvim u vodi, pa ga ne treba napose sapunom mazati ni prati, a tako ni druge doljne česti tijela. Samo po leđima (lopaticama) nas još pere majka, i kad nam hrptenicu polijeva toplom ili mlakom vodom, onda nam to upravo godi.

I noge su sasvim u vodi; ali ih majka ipak dobro pregleda prije, negoli dopusti, da iziđemo iz kupelji. Na koljenima nađe obično dosta blata, pa ih zato protrlja i ispere, a tako i tabane kao i pete. Još pregleda i prste na rukama i nogama, pa ako vidi, da su nokti na njima odveć dugi, obreže ih pažljivo još prije, negoli odemo spavati.

Kupanje je vrlo ugodno. Neugodno je samo onda, kad se sapunica preko čela i preko obrva i trepavica cijedi s kose, te dopire u oči, i jako peče ili grize. Mi onda sklopimo kapke na očima; ali uzalud. Sreća, da ta neugodnost ne traje dugo. Bilo bi dakako mnogo ugodnije, kad bi kaca bila tako velika, da bismo se u njoj mogli sasvim protegnuti, a možda i plivati.

Kosu na glavi valja i drukčije u redu držati. Nije dosta, da je peremo, nego je treba također šišati i češljati. U mladih ljudi, a osobito kod djece, kosa je bujnija i ljepša, negoli u starih ljudi. Kod mladih ljudi kosa je ili crna, ili plava, ili kestenjasta. Kod staraca i starica je bijela ili sijeda. Neki ljudi nemaju gotovo nikakve kose, jer im je lubanja, t, j. cijela gornja i stražnja čest glave sve do zatiljka posve gola. Nekojima je gô samo vrh glave ili tjeme. To su ćelavi ljudi; oni su s češljanjem i šišanjem kose brzo gotovi. Muški obično nose kratku, a ženske dugu kosu.

III. Svaki čovjek (bio malen ili velik, mlad ili star, muško ili žensko) ima potpuno tijelo (sve glavne česti njegove). Neke se česti nalaze na našem tijelu po dvoje, a neke samo jednom. Imamo dvije ruke i dvije noge, a glavu samo jednu; isto tako imamo samo jedna prsa, jedna leđa i jedan trbuh. Na glavi imamo dva oka, dva uha, a samo jedna usta; imamo dva obraza, a samo jedno čelo i bradu.

U djeteta je tijelo maleno i nejako, a u čovjeka odrasla je veliko i jako. U djeteta (i mladića) tijelo raste i biva jače; u odrasla čovjeka tijelo ne raste i ne jača. U mlada čovjeka tijelo je jako i krepko; u stara je slabo i mlohavo (bolešljivo). Kosa je u mlada čovjeka crna, plava ili kestenjasta, a u stara je bijela. Mladi ljudi su rijetkokad ćelavi, a stari su ljudi često ćelavi. Lice je mladih ljudi glatko, a u starih je navorano. Mladi ljudi imadu obično dosta i zdravih zubi. Stari ljudi ili nemaju zubi (pa su krezubi), ili su im loši (škrbavi). Noge su u mlada čovjeka lake, a u stara su teške i slabe.

IV. Naše tijelo ima tri glavna djela: glavu, trup i udove (ruke i noge). Prednja strana glave zove se lice. Tu vidimo čelo, oči, nos, obraze, usta, bradu, uši. Gornji i stražnji dio glave ili lubanja obrašten je kosom. Vrh glave zove se tjeme. Trup ima dvije česti: gornju i doljnu. Prednja strana gornjega trupa zove se prsa, a stražnja leđa. Doljni dio trupa zove se trbuh. Imamo dvije ruke i dvije noge. Na svakoj ruci i na svakoj nozi ima pet prsti.

Tijelo treba prati. Lice i vrat valja umiti svaki dan. Da se opere cijelo tijelo, treba se kupati u toploj vodi. Kad je toplo, onda se možemo kupati i u hladnoj vodi (u rijeci, jezeru, moru). Voda, u kojoj se kupamo, treba da je čista.

V. a) Bez kojih česti tijela možemo da živimo, a bez kojih ne možemo? — Komu velimo, da je kljast? — Komu velimo, da je hrom? — Zašto se ljudi, koji su sasvim stari i nemoćni, upiru o štap, kad idu? —

Pjesmice iz početnice: „Prsti“, „Oči“ i „Uši“ uče se predricanjem naizust.

c) Rješavanje zagonetaka: Koja se glava ne može micati? (Naslikana). Puna peć ovaca; među njima crven čoban bleji? (Zubi i jezik). Dvije sestre složno rade isti posao, a jedna za drugu ne zna? (Ruke). Dvije grlice poljem idu, a jedna druge preteći ne može? (Noge). Ujutru ide četvoronoške, o podne dvonoške, a uveče tronoške? (Čovjek kao dijete, u punoj snazi i kao starac ili starica).

11. Klanje svinja.

I. U ovo doba godine mnogo se kolju svinje. Studeno je, pa se meso lako čuva u salamuri i u dimu, dok se toliko ne osuši, da se više tako lako ne može pokvariti. I Božić je blizu,

pa i siromašniji hoće da imadu na taj velik blagdan mesa, kobasica i hladetine (pačâ) u kući. Gotovo svaki dan čuje se skvičanje svinja, što ih sad u ovoj, sad u onoj kući kolju. Nijesmo prije imali prilike, da točnije motrimo, kako se raspire zaklana svinja.

II. Neki dan, mjesto u običnu školsku šetnju, odosmo u dvorište onoga ratara, kod koga smo u kasnu jesen razmatrali gospodarske zgrade i stoku. On je dopustio, da dođemo taj dan k njemu, jer će klati debelu svinju. No kad smo onamo došli, već je svinja bila zaklana i ležala je u velikom jednom koritu. Upravo su dlaku skidali s nje, i to najprije onu dugu, tvrdu i oštru na hrptu, što se zove čekinje, te se upotrebljava za građenje četaka svake vrste. Poslije toga su cijelu svinju natrli i posuli sitnom bijelom smolom, pa polili vrelom vodom. Sad je dlaka s nje otpala gotovo sama od sebe. Nakon toga su je još polili čistom vodom i strugali s nje ostatke od dlaka i blata tako dugo, dok joj koža nije bila lijepa bijela kao snijeg.

Očišćenu svinju objesili su zatim tako, da je glava bila okrenuta dolje, a cijela je svinja visjela na stražnjim nogama, od kojih je svaka bila zakvačena za jedan gvozdeni klin. Sad joj je mesar rasporio trbuh i izvadio iz njega drob, naime želudac, crijeva, jetru, slezena i bubrege. Jetra, slezena i bubrezi bili su zdravi i lijepi; želudac i crijeva također su bili zdravi, ali su udarali, jer se u njima hrana počela već rastvarati, i naročito u crijevima pretvarati u blato (pogan).

Poslije toga je mesar iz prisiju izvadio pluću s grkljanom i srcem. Pluća je prilično velika, ali mekana kao spužva; i ona je bila posve čista i zdrava. Rekli su nam, da su zdrava pluća vrlo potrebna, jer se inače ne može valjano disati (udisati i izdisati uzduh), a onda da ne može biti zdrava ni krv, koja teče po cijelom tijelu, pa prolazi kroz srce, te ono radi toga i kuca.

Izvađena crijeva stavili su u jedan sud, a poslije će ih dobro iščistiti i u više voda prati, pa će ih onda nadijevati onim, što je potrebno za kobasice. Jetru, slezena, pluću i srce metnuli su u velik lonac i pristavili vatri. To i još neke otpatke od mesa, pa krv, koju su ulovili još onda, kad su klali svinju, upotrijebit će kao nadjev za kobasice.

Sad je još preostalo samo, da raščine svinju, t. j. da je rasjeku na komade. Najprije su je rascijepali na dvije jednake polovine i skinuli slaninu, naime kožu s debelim slojem sala. Poslije se koža skine i razreže na dijelove, a salo se sreže na

kockice i metne na vatru, te se otopi mast. Cvarci, što kod toga nastanu, upotrijebè se za jelo, začin ili kolače. Komade pak mesa stave u sud, kom se još istoga dana načini salamura tako, da se meso dobro nasoli, zatim se preko njega polije nešto octa i k tomu doda još borovice i bijeloga luka. Najveći komadi mesa jesu butine, t. j. stegna od stražnjih nogu. Pošto meso nekoliko dana stoji u salamuri, metne se u dim, da se posuši. No dim treba da dolazi od zapaljenih drva, a ne od kamena uglja.

Kad je mesar rasjekao glavu, izvadio je iz nje mozak, pa ga je zajedno s bubrezima poslao u kuhinju, da se od toga prigotovi doručak. Drugi dijelovi glave, naročito uho i jezik, kao i nožice, pa kožice upotrijebit će se za kuhanje hladetine.

Mi bismo rado pratili bili daljni rad mesara i njegovih pomagača; najviše bi nas pak zanimalo pravljenje kobasica, ali je već poodmaklo bilo vrijeme, a počele su nam zepsti i noge i ruke motreći, kako se to sve radilo pod sušom u dvorištu. No baš to, kako se prave kobasice, mnogi je od nas i kod kuće imao priliku kadgođ motriti.

Pošto se skuhalo ono meso, što je određeno za kobasice, izvadi se iz lonca ili kotlića, sreže se na komadiće i skoše na sitno. K tomu se doda papra ili paprike i drugih mirodija, (klinčaca, majorana itd.) nasjecka se i nešto sala, pa metne unutra, zatim se u to ulije krv, a neki primiješaju još i kaše (eljdine ili riže). Poslije toga napuni se posebna za to priređena štrcalica navedenim nadjevom, a na cjevčicu, koja je na njezinu kraju, navuče se crijevo tako, da ima što više nabora. Nato se klip, što s druge strane vodi u štrcalicu i dobro u nju pristaje, potisne, a nadjev jurne u crijevo. Prema tome, kako duge treba da budu kobasice, ili se prevežu, gdje treba koncem, ili zapetljaju drvcetom. Nadjev za mesne kobasice pravi se samo od kosana mesa. Neki prave i veliku kobasicu ili kulen tako, da u očišćen svinjski želudac natrpaju mesa i kožica pomiješano s nešto krvi.

Kad su kobasice nadjevene, onda još nijesu posve gotove. Valja ih variti, pa se za to metnu u kotao. U vreloj vodi gdjekoja kobasica pukne, i onda nadjev iziđe iz nje, te pliva po vodi. Takvoj čorbi, kad iz nje izvade kobasice, dodaju još prema potrebi kaše ili brašna, da bude gušća, pa je onda to vrlo tečna i dobra, hrana, ali se nešto teže probavlja, jer je obično prilično masna.

Kad se kolju svinje, onda gledamo, da se dočepamo svinjskoga mjehura. Teško ga možemo dobiti, jer ga neki ljudi

osuše, pa načine od njega duhankesu ili kesu za novce. Kad mjehur, koji se nalazi pri dnu trbuha, izvade iz svinje, pun je vode (mokraće). Mi je iscijedimo, i onda utisnemo u mjehur prošupljeno guščje pero, pa ga naduhamo; zatim ga metnemo iznad peći, pa motrimo, kako se neprekidno vrti, i kako biva sve veći, dok napokon ne prasne poput puške.

III. Četvoronožna životinja (kao što je i svinja) ima sve unutrašnje česti tijela (mozak, pluću, srce, želudac, jetru, crijeva, slezena, bubrege i mjehur), koje ima i čovjek. I glavne spoljašnje česti tijela (glavu, trup i udove) ima četveronožna životinja kao i čovjek. Ipak je velika razlika između tijela četvoronožne životinje i tijela čovjekova. Četvoronožna životinja ima četiri noge, a čovjek samo dvije; ali zato ima čovjek dvije ruke, kojima može da radi i načini stvari, kakvih nijedna životinja ne može da načini. Četveronožna životinja ne može se uspraviti, ni dulje vremena ravno stajati. Čovjek može dugo ravno stajati i uspravno hoditi. Cijelo tijelo čovjekovo spretnije je i ljepše od tijela četveronožne životinje, a osobito se čovjekova glava odlikuje svojom ljepotom; svaka je čest na njoj zgodnija i umiljatija od dotičnih česti životinjske glave. Treba da se porede samo uši svinjske i čovječje, zatim oči i čelo. A gdje su u svinje obrazi kao u čovjeka. Rilo (njuška, gubica) pak svinjsko ne može se ni porediti s ustima čovjekovim. Iz rila svinje čuje se samo roktanje, koje ništa ne znači, a iz usta čovječjih izlazi razumljiva riječ i ugodno pjevanje.

Između životinje i čovjeka najveća je ipak razlika u tom, što čovjek ima dušu, kakve nema životinja. Poradi toga ne može životinja napredovati ni usavršavati se tako kao čovjek. Svoj posao radi životinja uvijek jednako (ptica gnijezdo, pčela saće itd.). Čovjek pak neprestano napreduje, uči i usavršava svoje poslove, i smišlja vazda nove stvari, kojima se upravo čuditi moramo (brzojave, telefone, automobile itd.).

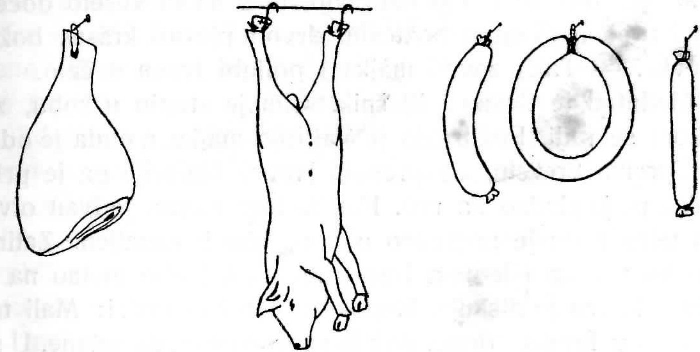
IV. Svinja je domaća životinja; no nije pri kući ni od kakve koristi, dok živi. Hranimo je radi masti i mesa, što od nje dobijemo, kad se zakolje.

V. a) Čemu svinjsko meso najprije dobro nasole i onda suše u dimu? (Tako se može dulje sačuvati, a i tečnije je).

b) Učitelj čita ili pripovijeda pripovijest iz početnice: „Miš, ptica i kobasica“.

c) Rješavanje zagonetke: Kuha se i peče, a ipak se ne može jesti. Što je to? (Drvce, kojim je kobasica zapetljana ili konac, kojim je vezana).

d) Crta se: obješena butina, zaklana svinja obješena tako, da se može rasporiti, tri kobasice: u sredini deblja i veća, a sa svake strane po jedna tanja i manja.

e) Modelovanje kobasica i butine.

12. Bolesno dijete.

I. Na licu i držanju čovjeka može se opaziti, da je bolestan. Kod djece se to mnogo lakše opazi nego kod starijih ljudi. Bolesno dijete je snuždeno i ništa ga ne veseli, ni jelo ni sigra, a tuži se roditeljima, naročito majci, da mu nije dobro, da mu je hladno, ma da je peć čvrsto naložena, da ga glava boli, da mu je mučno (da mu se grsti ili stužuje). Obično dijete pri tom i plače, a roditelji ga tješe, da će to naskoro proći, pa da će poslati po liječnika, neka mu propiše kakav lijek. Dotle mu domaćim lijekovima pomažu, kako znadu i mogu. Dogodi se, da liječnik, kad pregleda dijete, koje je oboljelo, odredi, da ga ne smiju pohađati druga djeca, pa da ni ukućani ne idu u kuće, u kojima ima djece. Ako pak ima učenika u kući, gdje je takav bolesnik, onda im zabrani, da idu u školu, i javi to njihovu učitelju.

II. Već nekoliko dana nema u školi dobroga našeg Ivana. Čuli smo od njegova brata iz četvrtoga godišta, da je bolestan. Najprije ga je uhvatila groznica i morao je da za bijela dana legne u krevet. Ruke i noge bile su mu hladne kao led; ali za neko vrijeme javi se vrućica, a čelo mu je bilo kao žeravica, pa tako i ruke, koje su prije bile ledene. Teško je disao, a kad je usnuo, počeo je naglas govoriti nešto, ali se nije pravo ra-

zumjelo što. Kad se probudio, bio je sav u znoju, ali mu je odlanulo i upustio se sa svjema u razgovor.

Majka je odmah pristupila njegovoj postelji i stala ga je gladiti po čelu i tješiti. Zatražio je vode, a ona je rekla, da će mu načiniti limunadu. Još mu je rekla, da je već poručila liječniku, neka ga pohodi, i neka odredi, što da se čini. Ne boj se! Sve će opet biti dobro; ti ćeš ozdraviti, te s nama veselo dočekati Božić i pred nakićenim božićnim drvom pjevati krasne božićne popijevke. — Tako završi majka i poljubi Ivana u čelo.

Međutim je došao i liječnik. Čim je stupio u sobu, znao je, o kom se radi. Pozdravio je najprije majku, a onda je odmah pošao prema krevetu, da pretraži Ivana. Najprije ga je primio za ruku, pa je gledao na uru. Poslije toga morao je Ivan otvoriti širom usta, a on je pogledao u vrat, nije li zapaljen. Zatim je kucao po prsima i leđima Ivanovim, pa je i uho metao na njih i slušao, kakvo je disanje. Napokon je rekao majci: Mali treba da ostane u krevetu dotle, dok ja ne dopustim, da ustane. U sobi treba da je uvijek jednako toplo; ni hladno, ni vruće. Za danas neka Ivica ne jede ništa osim čorbice ili kuhanih suhih šljiva.

Nakon toga sjedne liječnik k stolu, napiše nešto na uskom komadiću papira, preda to majci i reče joj, da što prije pošalje u ljekarnicu po lijek, što ga je propisao. Još je dodao, da bolest zasad nije opasna, ali da bi mogla nastupiti upala pluće, a ta se bolest dosta teško liječi, i ako se izliječi, ostavlja često zle posljedice. Napokon je liječnik majci obećao, da će naskoro opet doći; zatim je prijazno pozdravio Ivana, te ga osokolio, i onda je naglo otišao, jamačno drugomu bolesniku.

Govorilo se poslije o tom, kako je Ivan mogao da dođe do te bolesti. Liječnik veli, da se nahladio. Stan, u kom njegovi roditelji stanuju, suh je i topal. Kod kuće, gdje još i roditelji na nj jako paze, nije se mogao nahladiti. Djeca se najviše nahlade izvan kuće. Često gaze duboko po snijegu ili po vodi, a čizmice su im možda poderane ili su od tanke kože, te propuštaju vodu. Tako im se smokre čarape, a oni ih kod kuće ne presvuku, nego sjede u njima, dok ne pođu spavati. Mnoga djeca nahlade se opet tako, jer se na igralištu ili na polju odveć ugriju kod sigre, onda sjednu, možda i na mokro, ili se onako ugrijana napiju hladne vode. Vrlo mnogo djece boluje i od pokvarena želuca, a to se događa stoga, što ili odveć jedu, ili što jedu pokvareno jelo, naročito nezrelo voće. Želudac se može

pokvariti osobito onda, ako se jedu odveć masne stvari (na pr. kobasice), pa se na to odmah pije voda. Ne valja ni na vruću čorbu piti odmah hladnu vodu, jer se tako kvare i želudac i zubi, koji se onda počnu krhati, otkud nastaju velike boli.

III. Zdravo dijete je punana i crvena lica, pa bistra, vesela pogleda. Bolesno dijete je mršavo (ili naduveno) u licu i blijede boje, a pogled mu je mutan i snužden. Zdravo dijete ne voli na miru sjediti, nego hoće vazdan da nešto radi, ili da se sigra. Bolesno dijete nema nikakve volje za rad, pa ni za sigru; ako nije u postelji, onda se gdjegod zguri i mirno motri, što drugi rade. Zdravo dijete poslije rada i igre ogladni, te slatko jede. Bolesno dijete ne osjeća gladi, i nijedno mu jelo nije po volji. Zdravo dijete gotovo da i ne osjeća svoga tijela; tako mu se čini lako, i nigdje ga ništa ne boli, pa zato tvrdo i slatko spava, te se obično ne probudi do jutra. Bolesno dijete osjeća svakojake boli, cijelo tijelo pričinja mu se teško, a osobito noge; sve ga boli, i poradi toga slabo i nemirno spava, te se svaki čas budi.

IV. Bolesno dijete mnogo trpi; sve ga boli, ne može raditi ni sigrati se, ne može jesti, ni dobro spavati, a često mora da leži u krevetu. Poradi toga treba čuvati zdravlje, a ako se pojavi bolest treba je liječiti.

V. a) Što je bolje zdravlje čuvati ili bolest liječiti? (Svakako je bolje zdravlje čuvati i paziti, da ne dođe bolest; ali ako se bolest ipak javi, onda treba nastojati, da je se što prije oslobodimo). — Kako valja čuvati zdravlje? (Treba se brinuti za suh stan, čist uzduh, dobru hranu, zdravu vodu, toplo, ali ne pretoplo ruho, čistoću tijela itd) — Što valja činiti, da se oslobodimo bolesti? (Treba odredbe liječnikove vršiti i uzimati lijekove, ma da su kako neugodni i gorki). — Kako možemo ugoditi bolesniku i učiniti, da lakše podnosi bol? (Treba ga pohoditi i sokoliti, ali mu ne valja donijeti stvari, kojih ne smije da jede, a ne valja mu ni pripovijedati ništa, što bi ga moglo ražalostiti ili drukčije uznemiriti). — Kad ne smijemo pohađati bolesnika? (Ako je to zabranio liječnik, a to on učini naročito kod bolesti, koje su kužne, te prelaze na druge, kao što su na pr. ospice, skrlet, bolest grla, kašalj hripavac itd.).

b) Učitelj čita ili priča pripovijesti iz početnice: „Pravi bratac“ i „Dobro dijete“.

c) Tumačenje rečenica: U koju kuću ne dolazi sunce, u onu zaista dolazi liječnik. — Zdravlje je najveće bogatstvo.

13. Omorika.

I. Milo nam je vidjeti drveta na našem školskom igralištu, što se uvijek zelene, pa i usred zime. Ta drveta vrlo lijepo rastu; visoka su i zdola široka, a na vrhu uska, kao što su i glave od šećera ili stogovi sijena. Mila su nam ta drveta, jer nas sjećaju na božićno drvce, koje je upravo takvo, samo je mnogo manje. Upravo ovih dana dovezli su mnogo takvih drvaca na naš trg, a ljudi ih kupuju na jagmu, jer je blizu Božić. Ljudi, što su dovezli ta drvca, jesu izdaleka. Vele, da kod nas u šumama nema takva drveća, a na našem igralištu i šetalištu nije samoniklo, nego su ga ljudi zasadili poradi njegove ljepote, a i zato, da mognemo mi vidjeti, kakvo je to drveće, i kako ono raste.

II. Od drvetâ, koja su zasađena oko našega školskog igrališta, te imadu vazda zeleno lišće, tanko i oštro poput iglica, najviše ima omorika. No ni njih nema mnogo. Kažu, da ih ima u šumama, što su daleko od nas u visokim planinama. Tamo ih zaista ima vrlo mnogo velikih i malih, dok ih voze k nama, pa i u druge krajeve, i prodaju za božićna drvca. Vele, da omorika ne raste i ne napreduje svud jednako; ona voli brda i obronke, no raste i u pjeskovitim ravninama, ako ima dosta vode.

Nedavno smo na igralištu promatrali omoriku od korijena do vrha, i odmah smo kazivali, što opažamo.[1] Sad valja da ponovimo svoja opažanja; neka se vidi, da nijesmo sasvim zaboravili ono, što smo učili. Najprije treba spomenuti, da je između granja omorike, čim smo joj se približavali, prnulo više ptica; čini nam se, da je među njima bio šareni djetao, a i kos. Razgovarali smo o tom, zašto su se zadržavali na omorici.

Neki rekoše, da ptice na omoriku dolaze zato, jer se tu mogu dobro odmoriti i zabaviti. Ako dobro promotrimo krošnju (grane s ograncima) omorike, uvjerit ćemo se, da je vrlo zgodna za otpočinak i zabavu pticama. Deblo joj je ravno kao svijeća i u svem dosta tanko, ali lijepo okruglo; zdola je deblje, a prema gore sve tanje, dok se napokon ne završuje vrlo tankom mladicom (grančicom, što je narasla posljednje godine). Oko debla izrasle su okolo na okolo grane tako, te čine kao neke kolobare (okruge). Najdoljni kolobar je najširi, a ostali su sve uži, što se većma u visinu dižu tako, da je najgornji vrlo uzak, jer su grančice vrlo malene ili kratke. Poradi toga i ima omorika vrlo lijep oblik stòga, a ptice mogu na granama vrlo udobno sjediti, te se po volji smjestiti ili u doljnom gustom granju, ili u gornjem rjeđem, a mogu da se dignu i sasvim na vrh, na najtanju gornju grančicu, otkud im se pruža vidik nadaleko i naširoko.

[1] Razumijeva se, da je ta opažanja rukovodio učitelj tako, da je učenicima dao, što više prilike za samostalan rad.

Čulo se spomenuti i to, da ptice traže u granama omorike zaštitu od nevremena, naročito od snijega. Može i to da bude, jer kos se zimi vrlo rado zadržava na omorikama, kad ne može da se zakloni ni u grmlju, ni na onom drveću, koje inače ima lijepo široko lišće. Na omorici ima doduše i zimi lišća, ali je ono slaba zaštita od bure i snijega, jer je sasvim usko i tanko, a pri kraju oštro poput iglica. No bolje išta nego ništa. Tako jamačno misli i kos. Granje omorike prilično je gusto, a lišće ili iglice na grančicama također su guste i poredane naokolo njih tako, da preko njih ne može tako lako prodrijeti ni kiša ni snijeg. Kad je mokar i težak snijeg, onda se doduše krajevi grana savinu, ali se one rijetkokad polome, jer su vrlo žilave.

No što radi djetao na omorici? Možda po svom običaju traži, ne bi li ispod kore našao kojega crva, i zato ne skače toliko s grane na granu, koliko se penje po deblu. No na zdravoj omorici teško je naći crva, pa ne preostaje drugo, nego da zaviri malo pod češere, što s grana na omorici vise. Lijepi su ti češeri; kratki i podebeli, a okrugli kao valjak, samo su pri kraju ponešto zašiljeni. Površina češera puna je ljusaka, koje su na njima naslagane kao crijep na krovu, ili kao ljuske u ribe. Ispod tih ljusaka je plod ili sjemenke, a ima ih u jednom češeru po više stotina. Te sjemenke su masne i mirišljive, pa se njima zimi, kad se ne mogu naći bubice, hrani djetao i druge neke ptice. I vjeverica se radi toga penje na omoriku, kad joj ponestane u šumi lješnika. Kad češeri sasvim dozru, onda padnu na tle; obično ih obori vjetar. Mi ih pokupimo i bacimo na vatru, a oni lijepo gore, jer su masni, a daju ugodan miris poput tamjana. Tako lijepo gore i miriše grančice, naročito iglice od omorike.

Kad omorika sasvim naraste, bude visoka kao crkveni toranj, a kadšto još i viša. Ako joj se onda okrešu grane i skine kora, dobije se lijep gladak i vitak stup. Takve stupove upotrebljavaju zidari, kad prave skele kod gradnje visokih zgrada, a upotrebljavaju se i za jarbole na lađama. Otesana debla upotrebljavaju se za grede, a ako se raspile, onda

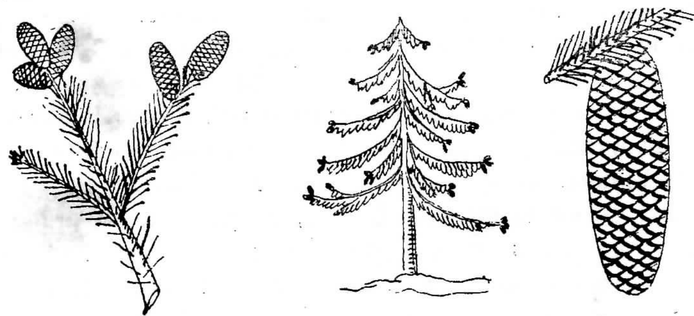
se dobiju daske, od kojih stolari prave vrata, prozore i svake vrste namještaja. I tesari upotrebljavaju takve daske kao i vjenčanice (letve), kad prave krovove ili grade plotove. Omoričino drvo gori lijepo i brzo, ali se ne upotrebljava za ogrjev, jer prenaglo izgori, te ne daje jaku žeravicu. No triješće od omorike vrlo je dobro za podlaganje, da se vatra razgori.

III. S drveta, koje ima široko lišće, otpada lišće u kasnu jesen. Na omorici i drugom drveću s lišćem poput iglica ostaje lišće i preko zime. Drveće sa širokim lišćem nema tako vitko i šiljasto deblo kao omorika. Drveće sa širokim lišćem nema tako pravilnu krošnju kao omorika.

IV. Omorika je drvo s igličastim lišćem, koje ne otpada; ona raste u šumama, a sade je i u šetalištima, jer ima lijepo vitko deblo i pravilnu krošnju, koja je ozdo široka, a prema gore sve uža, te se svršava šiljkom, i tako ima oblik stòga. Plod je u češeru, koji s grana visi, a na površini ima ljuske naslagane poput crijepa na krovu.

V. a) Što nam se osobito sviđa kod omorike? — Cim koristi omorika? —

b) Crta se: grančica omorike, omorika s češerima i češer napose.

c) Modelovanje češera.

14. Božić.

I. Nama je najmiliji i najljepši dan u godini Božić. Taj dan slavimo rođenje Isusovo i pjevamo lijepe božićne pjesme. Na badnjak skupimo se svi u toploj sobi i kitimo božićno drvce, pa priređujemo jaslice (vertep). Kad je božićno drvce gotovo, onda se zapale na njemu male svijeće, i sav se nakit na njemu sja, da je milota gledati. I u crkvi je ljepše na Božić nego inače, jer je i ona nakićena većma nego na druge blagdane; i u njoj je kod oltara namješteno veliko i lijepo iskićeno božićno drvo, a na jednom oltaru na strani smještene su velike jaslice. I svećenik je obučen u svečanije crkveno ruho, a i služba, što je služi, vrlo je svečana. Naroda je u crkvi vrlo mnogo, te pjeva uz orgulje božićne pjesme.[1]

II. Ove godine motrili smo točno, što biva uoči Božića i na sam Božić; jer smo znali, da će se o tom u školi povesti razgovor (izvijestiti). Već nekoliko dana prije Božića opažalo se, da se približava taj veliki blagdan; jer se sve, i bogato i siromašno, spremalo, da ga što ljepše i bolje proslavi. Na trgu se vidjelo više svijeta nego inače. Mnogi su kupovali male omorike za božićno drvce. Djeca su se skupljala oko stolova, na kojima je naslagan bio nakit za božićno drvce i različne stvari za jaslice. I tu se zaustavila mnoga majka, pa kupila ono, što je mislila, da bi joj moglo trebati. Od svoje pribrednje kupovala su i djeca pokoju malenkost. I dućani su bili puni svijeta; svatko je htio da se u pravo vrijeme oskrbi potrebnom robom. Po ulicama je vrvjelo ljudstvo; sve se žurilo, ponajviše s robom u torbama i u svežnjima, da što prije stigne kući.

Dan prije Božića ili na badnjak izlazili su ljudi mnogo manje na ulicu i na trg, jer je svatko imao u kući pune ruke posla. Majka i odrasla ženska čeljad spremali su gibanice i svake vrste kolača. To je trajalo od rana jutra do kasno u mrak. Živad je poklana bila dan prije toga, naime na tucin dan, a nekoja i prije toga. Na badnjak se još u mnogim kućama kuhala i hladetina.

Mi djeca s veseljem smo pratila sav taj rad na badnjak, a usto smo se zabavljali kićenjem božićnoga drvceta i dogotavljanjem ili popravljanjem jaslica. Uto se prikučila i noć, koju smo jedva dočekali. Večera je bila nešto bolja, jer na podne nijesmo gotovo ništa objedovali. No i uveče su se jela samo posna jela, ali je bilo i gibanice, pa i sitnih božićnih kolača, naročito medenjaka.

Poslije večere otišla je majka s ocem u sobu, gdje je bilo postavljeno božićno drvce; ali je vrata zaključala, da je ne bunimo u poslu. Dugo smo čekali; tako nam se bar činilo. Svaki čas išli smo k vratima i prisluškivali, a kadšto smo i pitali:

[1] Ovaj stupanj valja obraditi posljednji dan prije božićnih praznika. Drugi stupanj obrađuje se prvi školski dan iza tih praznika.

Hoćemo li naskoro moći unutra! Otac i majka su nas tješili i dovikivali nam, da budemo strpljivi. Tko čeka, i dočeka! rekoše i zamuknuše.

Napokon na veliku našu radost otvoriše se vrata. Pohrlili smo u sobu i zadivili se, kad smo ugledali krasno božićno drvce sve u svijetlu. Sjaj njegov povećao se i tim, što je bilo postavljeno pred ogledalom, u kom se vidjelo, te nam se činilo, da imamo dva božićna drvca. Na stolu ispod drvceta bilo je svakojakih stvari (igrački i odijela), kojima smo se jako radovali, jer smo znali, da nas čekaju. Sad je počela majka pozivati jednoga za drugim i dijeliti ono, što je za koga pripravila. Ona je rekla, da je to donio mali Isus, a kad su se starija braća na to nasmiješila, onda je rekla: Jest, jer je on dao meni i ocu sreće i zdravlja, da smo mogli sve ovo pribaviti. Sad smo vidjeli, da je zbilja tako, pa smo poljubili ruku ocu i majci, pokleknuli i izmolili božićnu molitvu, koju smo završili riječima: Slava Bogu na visini, a mir ljudma na zemlji! Poslije toga zapjevali smo lijepu i veselu božićnu pjesmu: Narodi nam se kralj nebeski.

U istoj sobi, gdje je bilo postavljeno božićno drvce, stajale su na malom jednom ormaniću jaslice. Ispod brda, na kom je Betlehem, nalaze se u pećini malene jasle, a u njima je na slami položeno djetešce (Isus). Pokraj jasala stoji majka Isusova Marija i njegov othranitelj Josip, a iza jasala je vô i osao. Pred stajom i oko nje kleče pastiri i mole se malomu Isusu. Iznad staje lebdi anđeo, koji ih je opomenuo, da se idu pokloniti božanskomu djetetu. S obje ruke drži vrvcu, na kojoj piše, kako nam rekoše starija braća: Slava Bogu na visini! I tri sv. kralja (mudraci s istoka) sa slugama, od kojih jedan vodi čudnu životinju s grbama, kleče pred stajom, pružaju darove (zlato, tamjan i smirnu ili sok mirisnoga nekakva drveta), pa se klanjaju malomu Isusu. Vidi se i zvijezda, koja je vodila tri kralja do grada Betlehema, ili do mjesta, gdje se Isus rodio. Po obroncima i po dolini, gdje je staja, pase se svake vrste stoka, osobito ovce.

Kad smo sve to lijepo rasvijetljeno razgledali, zapjevali smo najprije: „Na prostoj slami Isus se nami narodi"; zatim: „O pastiri, čudo novo, nijeste nigda vidjeli ovo"; onda: „Nebo daj oku zvijezdu visoku vidjeti; jer triju kralja stazicu valja slijediti". I poslije smo dugo pjevali i naslađivali se gledajući drvce i jaslice, dok napokon majka ne utrne svjećice. Još smo

se malo zabavljali, promatrali svoje darove, sigrali se, i opet pjevali. Mi manji otpremili smo se onda spavati, a veći su čekali, dok zazvoni, da idu u crkvu na ponoćnicu, t. j. k misi, koja se čita upravo u ponoći, a to je, kad u noći tuče dvanaest sati.

Na Božić svatko je gledao, da sluša tri mise, jer i svaki svećenik čita na taj blagdan tri mise. Crkva je na Božić sjajno bila iskićena i rasvijetljena, a pjevale su se veselo gotovo sve božićne pjesme i na koncu svake mise, kod koje se sviralo u orgulje, pjevala se pjesma: „Narodi nam se kralj nebeski", da je sve tutnjilo. I propovijedalo se kod velike mise. U propovijedi je svećenik razložio, kolika je sreća bila za cijeli svijet, što se Isus, sin Božji, rodio, i to na slami u prostoj staji kao najveći siromah. Tim je htio ljude opomenuti, da budu u najvećoj bijedi i nevolji strpljivi i zadovoljni.

Na Božić smo jeli najbolja jela, osobito kolače. Bilo je i svake vrste pečenki, naročito pak purana. Stariji su pili i vina, pa i pelinkovca. Na drugi dan Božića, t. j. na dan sv. Stjepana, dolazili su u kuće polažajnici, pa su čestitali Božić i novu godinu. Svi u kući lijepo dočekaju položajnika, posade ga za stô, pospu žitom i ponude ga jelom i pilom.[1]

III. Svi sveti su velik blagdan, jer se onda slavi uspomena na sve svece i mučenike Božje. Božić je još veći blagdan, jer se taj dan slavi rođenje Isusa, sina Božjega. Na dan Sviju svetih uveče pohađaju ljudi groblje i kite grobove. Uoči Božića, na badnjak kite ljudi božićno drvce, a djeca prave jaslice.

IV. Božić je blagdan, na koji slavimo rođenje Isusovo. Uoči Božića je badnjak. Uveče toga dana postavi se božićno drvce i zapale se na njemu svjećice, pa se pjevaju lijepe božićne pjesme. U ponoći čita se sv. misa, koja se zove ponoćnica. Na sam Božić čita se više misa, a crkva je vrlo svečano iskićena; pobožnoga svijeta ima u njoj mnogo, te pjevaju božićne pjesme.

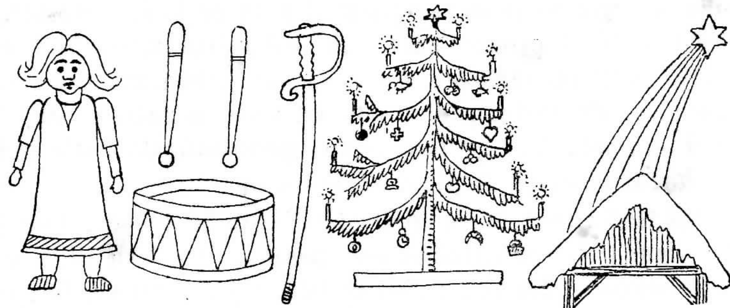
V. a) Zašto se dan rođenja Isusova zove Božić? (Jer je Isus Bog, a kad se rodio, bio je malen, zato mu se veli Božić).

[1] Božić se u različnim mjestima slavi različno. U ovoj skici opisan je onako, kako se danas slavi po gradovima. Kako se pak slavi po selima, opisano je dosta vjerno u čitanci za drugi razred. No budući da učenici sami moraju izvijestiti o tom, kako su slavili Božić, to tako opis u ovoj skici, kako i opis u čitanci ne može biti ništa drugo, nego primjer za to, što bi djeca o proslavi Božića mogla da navedu. Podnipošto ne bi valjalo, da im se pri tom išta nameće ili sugerira.

— Zašto u nekim kućama metnu na Božić ispod stolnjaka na stô slame, a mnogi je metnu i pod stô? (Jer se Isus rodio u štalici na slamici).

b) Citira se pjesmica: Božić, Božić bata, nosi kitu zlata, da pozlati vrata, sve od boja do boja, i svu kuću do krova.

c) Crta se: igračke (lutka, bubanj s batićima, sablja) božićno drevce nakićeno kolačima i svjećicama, i napokon zvijezda repatica nad štalicom, od koje se vidi samo krov i najgornji dio ulaza).

d) Modelovanje božićnih kolača (zvijezde, srca, pereca), zatim lješnika i oraha.

C. Po mjestu (gradiću).

1. Crkva.

I. Rado idemo u crkvu nesamo zato, jer je u njoj lijepo, nego i zato, jer je ona kuća Božja, pa u nju idu ljudi, da se Bogu pomole, i da čuju, kako svećenik uči o Bogu i svecima. U crkvi sviraju često i orgulje i pjevaju se pobožne popijevke. U našem gradu ima više crkvi; one se vide izdaleka, jer su velike i imadu tornjeve. Najveća i najljepša je župna crkva na Velikom trgu. Vrlo lijepa i dosta velika je i manastirska crkva. Ostale su crkve manje, i vele im kapele.

II. Bili smo često u župnoj crkvi; svake nedjelje idemo u nju k misi. I ovih božićnih blagdana išli smo rado u nju k službi Božjoj. Bili smo kojiput i u manastirskoj crkvi. No jučer popodne išli smo u župnu crkvu, da je bolje razgledamo, kad nema u njoj svijeta.

Naša župna crkva ima više vrata. Mi smo unišli na velika v r a t a s prednje strane (pročelja) crkve. I ma da

nikoga od ljudi nije bilo u crkvi, skinuli smo šešir i prekrstili smo se. Nema sobe u cijelome našem gradu, koja bi bila tako prostrana i visoka, kao što je crkva. Ponešto je mračno u crkvi. P r o z o r a ima dosta i v e l i k i s u, ali su stakla obojena različnim bojama, i prikazuju svece, pa i cvijeće. Lijepi su takvi prozori, i vrlo rado ih gledamo.

S t r o p c r k v e je svođen (boltan), t. j. sagrađen od opeke, a drže ga lijepi visoki stupovi, koji su po sredini crkve poređani u dva reda. Tim stupovima razdijeljena je sredina crkve na tri dijela (lađe); srednji je najveći ili glavni, a pokrajni su manji. Visoki z i d o v i c r k v e kao i strop slikani su vrlo lijepo. P o d c r k v e načinjen je od kamena različne boje, koji su složeni tako, da čine likove, te ih je lijepo vidjeti. Posred crkve smještene su k l u p e (klecala) u dva reda; u njima kod službe Božje sjede stariji ljudi.

Iz srednjega dijela crkve vodi nekoliko stepenica u s v e t i š t e. Taj dio crkve zove se zato tako, jer je u njemu veliki ž r t v e n i k (oltar), gdje je u lijepom ormaniću spremljeno s v e t o t a j s t v o ili s a k r a m e n a t. Osim toga je na sredini žrtvenika r a s p e l o, a s jedne i s druge strane su svijetnjaci. Iznad žrtvenika smještena je na zidu velika i lijepa slika, na kojoj je naslikano, kako Isus daje ključeve sv. Petru. Osim velikoga žrtvenika još su četiri manja, a svaki ima sliku drugoga sveca. Po slici na velikom žrtveniku zove se naša župna crkva i crkva sv. Petra. U nedjelju i na blagdane čita se svečana služba Božja kod velikoga žrtvenika. Na dan sv. Petra i Pavla je hram (god) crkve.

Ispred velikoga žrtvenika visi srebrna svjetionica, i u njoj gori dan i noć žižak. Još se posred crkve spušta od stropa veliki jedan svjetionik, koji ima mnogo svijeća naokolo, te se pale, kad je svečana kakva služba. Taj je svjetionik načinjen od žute kovine, a iskićen je brušenim komadima stakla različna oblika i boje. Krasno je vidjeti, kad u sjaju svijetla titraju ta stakalca.

Nedaleko od velikoga žrtvenika smještena je p r o p o v j e d a o n i c a tako, da se vidi sa sviju strana crkve. Nedjeljom i blagdanom popne se svećenik na nju, te pročita najprije sv. evanđelje, a onda govori o tom, kako je Bog dobar, i kakvi treba da budemo, da mu omilimo, i da poslije smrti dođemo u nebo. Napram propovjedaonice je k r s t i o n i c a, u

kojoj se čuva sv. voda i sv. ulje, što je potrebno kod krštenja. Još su uza zidove u crkvi ispovjedaonice, u kojima svećenici ispovijedaju pobožne kršćane.

Okrenemo li se stojeći nasred crkve prema vratima, opazit ćemo pijevnicu (kor), koja je podignuta na stupovima. Lijepo se ozdo vide orgulje. Svirale su sjajne kao od srebra, a poredane su tako, da ih je lijepo vidjeti. U sredini su najveće, a s krajeva sve manje i manje. Kod službe Božje svira na orgulje orguljaš, a pjevači i pjevačice pjevaju crkvene popijevke.

U zidu sa strane kod velikoga žrtvenika jesu vrata, na koja svećenik s podvornicima (ministrantima) dolazi u crkvu i ide k žrtveniku. Ta vrata vode u rušnicu (sakristiju), koja je prigrađena uz crkvu, a čuva se u njoj crkveno ruho i kaleži. Tu svećenika crkvenjak (crkveni podvornik) oblači u ruho, u kojem vrši službu Božju.

Uz crkvu prigrađen je još zvonik ili toranj. Zvonik naše župne crkve jest vrlo visok, a uz to tanak (vitak). Vrh mu se svršava lijepim šiljem, koji je pokriven bakrom. Iznad šilja je krst s pozlaćenom kuglom ili jabukom. Nama se čini, da je ta kugla malena poput jabuke, ali oni, koji su je vidjeli zbliza, vele, da je velika poput bureta od pô hektolitra. Na sve četiri strane tornja nalaze se tablice s brojkama i kazaljkama. Tu se vidi, koliko je sati. Ura, t. j. kotači, koji kreću kazaljke, načinjeni su od gvožđa i smješteni su u zvoniku, pa su vrlo veliki, daleko veći negoli u najvećim zidnim urama, kakve se vide u gdjekojim sobama. Ura u crkvenom zvoniku udešena je tako, da naviješta i oglašuje sate. Jedan bat ure stoji prema manjem zvonu, a drugi prema većem. Svaki četvrt sata udari bat po manjem zvonu tolikoput, koliko je četvrti nekoga sata minulo. Kad mine cijeli sat, onda bat, koji naviješta četvrtine, udari četiriput, a bat, koji je postavljen prema većem zvonu, udari tolikoput, koliko je minulo sati.

No u zvoniku naše župne crkve ima i više nego dva zvona. Veliko zvono poziva pobožni svijet k velikoj ili pjevanoj misi, a malo k maloj ili tihoj misi. Često zvone svi zvonovi (kad je sprovod, ophod itd.) Uza svako zvono privezano je uže. Zvonar povuče za uže, i onda zvono zazvoni, a kad treba da zvone sva zvona, onda valja da ima pomoćnike. Lijepo je čuti, kad veliko zvono zvoni, ali je još ljepše, kad se sva zvona slože, te jedno veli bim, drugo bom, treće bam, a četvrto najveće bum.

Glas pojedinih zvona može se raspoznati i onda, kad skupa zvone, ali nijedno ne smije da se čuje samo za se, nego se glas jednoga mora slijevati s glasovima ostalih. Kad tako zvona zvone, onda je to ugodno slušati, i takvo zvonjenje razliježe se nesamo po cijelome mjestu nego i daleko izvan njega; često se čuje čak u drugo mjesto.

III. Škola je, da se u njoj djeca uče. Crkva je, da se u njoj vrši služba Božja, i da se u njoj ljudi Bogu mole. U školi uči djecu učitelj. U crkvi vrši službu Božju i uči narod svećenik. Škola je malena, a crkva velika zgrada. U školi su klupe za djecu, a u crkvi za odrasle ljude. U školi je stô za učitelja, tabla, slike za obuku itd. U crkvi su žrtvenici, propovjedaonica, krstionica, pijevnica itd.

IV. Crkva je kuća Božja; zato joj vele i hram Božji. U njoj se ljudi mole Bogu, slušaju propovijed i ispovijedaju se. Svaki je kršćanin dužan barem nedjeljom i blagdanom ići u crkvu.

V. a) Zašto treba da smo u crkvi mirni i tihi? (Jer je ona kuća Božja, i jer ne smijemo smetati pobožne ljude u njihovoj molitvi). — Za koga treba da molimo u crkvi? (Za sebe i za druge ljude, osobito roditelje, braću itd., da nam Bog udijeli zdravlja).

b) Crta se: crkveno zvono, crkva i žrtvenik.[1]

c) Modelovanje krsta i kaleža.

2. Veliki trg.

I. U našem gradu tri su trga: Veliki trg, Mali trg i Vašarište. Veliki trg je i u sredini grada. Mali trg je na istočnoj strani grada, a Vašarište je na zapadnoj strani posven a kraju grada i nedaleko kolodvora. I Vašarište je vrlo veliko, ali nije tako lijepo kao Veliki trg.

II. Kad dođemo na Veliki trg, vidimo prostor kao kakvo polje, samo što se na tome prostoru ne ore, ne sije, ne kopa i ne žanje, nego se prodaje roba ili trguje; zato se taj prostor i zove trg. Na Veliki trg vode tri ceste ili ulice; jedna s istočne, druga sa sjeverne i treća s južne strane. Na zapadnoj strani je Veliki trg zatvoren župnom crkvom, oko koje su nasadi (drveće i cvijeće), župnim dvorom i drugim nekim zgradama. Pro-

[1] Iz dosadašnjih crteža može se razabrati, kako treba u tome postupati. Daljni crteži su suvišni, jer rad u tom smjeru i onako zavisi od prilika, u kojima valja da radi učitelj i učenici.

čelje crkve (velika vrata njezina) okrenuto je prema istoku. I uz ostale tri strane trga sagrađene su također kuće, ali ih prekidaju, kako smo spomenuli, ceste i ulice. Ispred kuća su široki hodnici za pješake, a uz njih je zasađeno drveće. Nasred trga je velik lijep bunar, iz koga na sve četiri strane vazdan voda teče.

Poslije podne je na Velikom trgu prilično mirno i tiho, ali prije podne je tu vrlo živo. Sve vrvi od prodavaca i kupaca. Svega, što treba, da se priredi ručak, može se tu dobiti. Nekoliko mesara postavilo je svoje klupe, te sijeku teletinu i svinjetinu, a imadu i kobasica svake vrste. Našlo se tu i pekarskih momaka, pa prodaju kruh, zemljičke i perece. I nekoliko prodavaca limuna, naranči, smokava itd. složilo je po stolovima svoju robu, te čekaju kupce, a i dočekat će ih, jer sada više domaćega voća nema, ili ga je vrlo malo. Poradi toga nalaze dobru prođu i kesteni, što ih prodaju kestenari. Najviše ima na trgu povrća, što ga prodaju domaći vrtlari i vrtlarice, ali i seljanke iz bližnje okoline. I živadi donose seljaci i seljanke na trg, osobito na dan nedjeljnoga vašara, ali se prodajom živadi, kao i prodajom voća, bave također piljari i piljarice, koji tu robu najprije sami kupe, a onda je preprodaju. Često se na trgu nuđaju na prodaju ubijeni zečevi i druga divljač, a kadšto se prodaje i prasad (odojci); svakoga pak petka, ili inače na posne dane, dobije se i ribe. Mlijeko, sir, maslo i jaja prodaju se također na trgu na posebnome mjestu. Svega dakle ima na našem Velikom trgu; no cvijeće se ne prodaje sada, jer mu nije doba.

III. Ulica je uska i ima samo dva reda kuća. Trg je širok, i ima kuće s četiri strane. Na ulici ne prodaje se roba, a na trgu se može prodavati svakojaka roba.

IV. Trg je širok prostor u mjestu (gradu), te je s više strana okružen kućama. Na trgu se prodaje svakojaka roba, naročito pak ono, što je potrebno za hranu čovjeku. U gradovima ima više trgova, i svaki ima svoje ime.

V. Zašto se stvari, koje su potrebne za hranu čovjeku, prodaju baš na Velikom trgu? (Jer je taj trg upravo u sredini našega mjesta, pa sa sviju strana kupci lako i brzo mogu doći na nj).

3. Na ulici.

I. U našem gradu ima dosta ulica; neke su stare, a neke nove. Stare su obično kratke i uske, a nove su duge i široke. Od starih ulica mnoge su krive, a nove su obično ravne.

U sredini grada ipak su ljepše ulice, ma da su i stare, negoli su one na kraju grada. U ulicama, što su u sredini grada, gotovo sve kuće su visoke, a neke su i lijepo sagrađene. U mnogima od njih su i dućani; cesta je tvrda i čista, a kraj nje su lijepi hodnici. U tim ulicama uvijek ima više svijeta nego u onima, što su na kraju grada. Svaka ulica u našem gradu ima svoje ime. Najljepša naša ulica je Gospodska ulica, koja vodi od Velikoga trga kraj gradske kuće prema južnoj strani.

II. Ni u jednoj ulici, pače ni na Velikom trgu, ne vidi se toliko svijeta kao u Gospodskoj ulici. Razlog je tomu donekle i u tom, što je ta ulica lijepa i ravna, te ima prilično široke i dobro popločene hodnike. U toj ulici velike su i lijepe kuće. U gornjim katovima stanuju gospoda, a dolje su dućani; puna ih je ulica, a u svakom se prodaje roba druge vrste. Tko hoće da štogođ boljega kupi, mora doći u ovu ulicu. No u ovo zimsko doba, kad se, naročito kasno uveče, ne može ići izvan grada, dolaze i oni, koji ne misle ništa kupiti, u ovu ulicu na šetnju. Djeca ostaju dakako radi oštre zime ponajviše kod kuće u to doba; ali se dogodi, da makar s kojega razloga dođu u tu ulicu, pa onda vide, kako je u njoj lijepo.

I zaista, kad se uveče dođe u tu ulicu, dok su još dućani otvoreni, vidi se u njoj kao po bijelom danu. Svjetionici su mnogo bliže jedan drugomu nego u drugim, naročito pokrajnim ulicama. K tomu bacaju svijetlo na ulicu i mnoge svjetionice, kojima su rasvijetljeni dućani, naročito pak oni veliki prozori njihovi, u kojima je izložena roba. A istom, kakve tu sve robe ima! Svatko mora da stane i da se divi. Ta se roba vidi i po danu, ali ne tako lijepo kao uveče, kad je sjajno rasvijetljena.

Djecu zanimaju dakako najviše oni dućanski prozori, u kojima su izložene igračke, stvari od šećera (nakit za Božić), kolači i voće. Takve stvari gledaju ona vrlo rado osobito ispred Nikoljdana i Božića. Gospođe vole stati pred dućanima, gdje se prodaje nakit, stvari za ženska odijela i gotova odijela. Da se pobudi pažnja svijeta, umiju neki trgovci u prozor za izlaganje robe metnuti nešto takva, na što svatko mora da baci pogled. Tako je jedan trgovac ženske robe stavio u svoj dućanski prozor žensko čeljade načinjeno od voska i sjajno obučeno, pa je to navinuo nekako, da se okreće, te se može vidjeti njegovo odijelo sa sviju strana. Ljudi vele, da je u tom ženskom liku (figuri) nekakav stroj onako kao i u uri, te je kreće.

Neki trgovac s krznarskom robom metnuo je u svoj dućanski prozor medvjeda, ali ne živa, nego je samo njegovo krzno ispunio nečim, te ga onda postavio tako, da stoji na dvije stražnje noge kao da je pravi živi medvjed. Vide mu se i zubi i crven jezik, a ima i oči, ali pogled mu nije nimalo strašan, nego pače dobroćudan. Kazali su nam, da to nijesu njegove prave oči, nego da su načinjene od stakla. Trgovac je medvjeda jamačno zato metnuo u svoj dućanski prozor, da pokaže ljudima, da on imade krzna svake vrste, pa i pravog medvjeđega, kojim se podstavljaju gospodske šube, a te su sada u zimsko doba vrlo potrebne. Još nam valja spomenuti i prozor dućana, u kom se prodaje svježe svinjsko i suho meso kao i kobasice svake vrste. U njemu je postavljeno krmče bijelo kao snijeg, a načinjeno je od masti. — Tako eto umiju trgovci lijepo i zgodno urediti svoje dućanske prozore ili izloge, i to nesamo zato, da se time mogu ponositi, nego i da navabe što više kupaca.

U Gospodskoj ulici mogu se često vidjeti i stranci ili putnici, koji k nama dolaze na kraće vrijeme po kakvu poslu. Obično stanuju za to vrijeme u gostionici ili hotelu, koji je također u toj ulici, a zove se: „gostionica k zelenomu drvetu“. Tu je u gornjem katu više soba za strance ili goste, a dolje je blagovaonica (trpezarija) i kavana. Na velikim ili kućnim vratima gostionice stoji vratar, koji dočekuje i prima goste. Obučen je u osobito odijelo, a na glavi ima kapu, na kojoj zlatnim slovima piše: Gostionica k zelenomu drvetu.

Kakogođ je u Gospodskoj ulici i još nekim ulicama usred grada živo, tako je u ulicama na kraju grada mrtvo. U tim je ulicama gotovo mrak, jer su svjetionici daleko jedan od drugoga, te se žišci njihovi izdaleka vide tek kao iskrice, osobito kad je magla. U tim ulicama živu najviše ratari, te imadu niske kuće s malim prozorima, kroz koje ne prodire također mnogo svijetla. Samo tu i tamo vidi se kakav dućančić slabo rasvijetljen ili kakva krčma. Na ulicu ne izlazi nitko, van ako mora. Djeca sad ne skaču i ne buče, kao što su to činila u doba, kad su bile tople večeri. Ratari rano ustaju, pa zato idu rano i u krevet, a djeca naravno još ranije liježu. I tako nastane u tim ulicama zarana potpun mir i tišina; tek se iz ovoga ili onog dvorišta javi kadšto po koje pseto.

III. U glavnim ulicama grada velike su kuće. U pokrajnim ulicama male su kuće. U glavnim ulicama ima mnogo dućana, a u pokrajnim je samo po koji dućančić. Glavne ulice su sjajno rasvijetljene, a pokrajne su slabo rasvijetljene. U glavnim ulicama obično ima dosta svijeta, koji onamo dolazi po poslu, ili da se šeće. U pokrajnim ulicama obično nema mnogo svijeta, jer tamo idu samo oni, koji moraju, a rijetko koga, osim njihovih stanara, vodi u njih baš i posao.

IV. U svakom većem mjestu, naročito u gradu, ima više ulica, i svaka ima svoje ime. Neke su ulice kratke i uske, a druge duge i široke. Glavne su ulice ljepše od pokrajnih. U glavnim ulicama ima mnogo dućana i sjajno su rasvijetljeni. U takvim ulicama ima uvijek, naročito zimi uveče, puno svijeta, koji ide za poslom ili se šeće.

V. Koja je ulica u našem gradu najdulja? — Koja je ulica najkraća? — Zašto u glavnim ulicama ima najviše i najljepših dućana? (Jer su usred grada, te svatko lako do njih dođe). Zašto nije u glavnim ulicama bolnica ni vojarnica? (Jer je bolje i zdravije, da su takve zgrade na većem prostoru na kraju grada ili izvan njega).

4. U dućanu.

I. U dućanu se prodaje roba. U nekim dućanima se prodaje samo kava, šećer, brašno, ulje i slične stvari. U drugima se prodaje samo gvožđe i stvari od gvožđa. Ima ih, u kojima se prodaje samo platno, sukno i druge vrste latak. No ima i takvih dućana, u kojima se dobije svakojake robe: nesamo kave, šećera itd., nego i platna, sukna itd. kao i gvožđa i gvozdenih stvari. Čovjek, koji se bavi prodavanjem robe, zove se trgovac.

II. Najčešće zalazimo u dućan, gdje se prodaje kava, šećer, brašno, ulje itd., jer nam te stvari svaki dan trebaju. I djeca mogu po te stvari ići u dućan, osobito ako se kupuje namalo. Ta roba ima stalnu cijenu, i ne treba je birati, a nekoliko kilograma od nje može svaki nas da odnese kući. U dućan, gdje se prodaje platno i sukno, kojega ima više vrsta različne vrijednosti, i gdje nijesu stalne cijene, nego se valja cjenjkati, idu sami roditelji, otac ili majka, pa biraju sebi po volji robu.

Dućani, u kojima se prodaje kava, šećer i slične stvari, najdulje su uveče otvoreni, a i ujutru najprije ih otvoraju. Kad ustanemo, već su ti dućani otvoreni i rasvijetljeni. Dućan otvori obično sam trgovac (gospodar), a s njim uniđe u nj odmah i njegov momak (naučnik, šegrt). Trgovac odlazi najprije

u sobicu do dućana; to je njegova poslovnica (pisarnica). Tu su njegove velike knjige trgovačke, u kojima bilježi sve, što primi (u robi i novcu) i što izdaje; u njima je popisano ono, što on duguje, i što njemu drugi duguju. Svakako najvoli on prodavati za gotov novac; ali stalnim svojim kupcima (mušterijama), za koje zna, da točno plaćaju, daje i na vjeresiju. Ako je ikako moguće, ne treba kupovati na vjeru; jer dug je zao drug.

Osim naučnika pomaže gdješto gospodaru i trgovački pomoćnik. To je izučen trgovac, ali nema svoga dućana. U velikim dućanima, kamo dolazi mnogo kupaca, ima više trgovačkih pomoćnika. Naučnik i pomoćnik ne sjede nigda u dućanu, nego stoje i čekaju spremni na podvorbu. Motrili smo često posao tih ljudi u dućanu za kavu, šećer, brašno itd. Kad navali svijet, a to biva obično pred velike blagdane, na pr. pred Božić, onda imaju svi pune ruke posla, te i gospodar ostavi svoju poslovnicu, da dvori kupce. Često priskoči u pomoć i gospođa i trgovčeva. Svakoga, pa i onoga, koji kupuje najmanju stvar, susreću oni vrlo uljudno.

Trgovac sa svojim pomoćnicima stoji iza tezge (podugačkoga stola), a kupci pred njom, te traže robu, koja im treba. Trgovac i njegovi ljudi gledaju, da ih što brže podvore, te vade iz škrinja, vreća ili iz pretinaca ono, što se traži. Neka je roba odmjerena (na pr. svijeće, cikorija, šećer u škatuljama itd.), pa se odmah predaje kupcima, a neku treba odmjeriti, pa je meću na vagu s dvije zdjelice; u jednu se metne roba, a u drugu uteg. Kad u dućanu ponestane robe, onda je sluga donese iz skladišta (magazina), što je u dvorištu. Sluga raznosi robu i onim mušterijama, koje kupuju naveliko.

Zavirili smo i u skladište. U njemu je bila sva sila robe: kave, brašna, riže, graha i kojekakvih kaša u vrećama; šećera u glavama u lagvićima, a ostalo u škrinjama. Pred skladištem stajala su do vrha natovarena kola, u koja su bila upregnuta dva golema konja. Kočijaš s velikim bičem u ruci sišao je upravo s kola i predao trgovačkomu pomoćniku račun. Robu su prenijeli u skladište, i onda je pomoćnik kočijašu dao potvrdu o primljenoj robi. Ta je roba dopremljena iz velikoga skladišta, a onamo je dospjela željeznicom iz tvornica ili iz gradova, gdje ima vrlo mnogo velikih skladišta sa svakojakom robom. Trgovci, koji samo naveliko prodaju robu, zovu se veliki trgovci.

Tako se u dućanu radi cijeli dan; uvijek ima dosta posla, dosta brige i nemira. Uveče kasno odu pomoćnici, ali trgovac, osobito ako se mnogo trgovalo, ne ode još iz dućana, nego ga iznutra zaključa, prebroji novac, što je unišao, spremi ga u blagajnicu, pobilježi sve točno u svoje knjige, i onda tek ode na počinak.

III. Nekoji trgovci mjere robu vagom, a neki laktom (rifom, metrom). Na vagu mjere robu trgovci, što prodaju kavu, šećer, brašno itd. (specerajsku robu), zatim oni, što prodaju gvožđe ili kožu. Na lakte mjere robu trgovci suknom, platnom itd. Lakša roba, naročito kad se prodaje namalo, mjeri se malom vagom, a teža velikom. Veliki trgovci prodaju robu samo naveliko, pa je mjere samo velikom vagom. Trgovci, što prodaju gotovu robu (cipele, odijelo) itd., ne mjere je ni vagom, ni laktom, nego ju prodaju na komade.

IV. U dućanu se prodaje svakovrsna roba. Čovjek, koji se bavi prodajom robe, zove se trgovac. Momak, koji uči trgovinu, zove se se trgovački naučnik. Čovjek, koji je izučio trgovinu, te pomaže trgovcu, zove se trgovački pomoćnik. Neki trgovci trguju samo namalo, a neki samo naveliko. Trgovci, koji trguju samo naveliko, zovu se veliki trgovci. U većim mjestima (gradovima) obično se u svakom dućanu prodaje posebna vrsta roba. Prema tome imamo trgovina: specerajskom robom (kavom, brašnom, rižom, uljem itd.), lakatnom robom (platnom, suknom, svilom itd.), gvozdenom robom, kožom itd.

V. a) Kako se zove dućan, u kom se prodaju knjige? — Kako se zove trgovac knjigama? — Kako knjižar određuje cijenu svojoj robi? — Otkud knjižar dobije knjige, što ih prodaje?

b) Kako se može dogoditi, da trgovac ima gubitka, a i da propadne? (Ako mu se pokvari roba ili zastari, pa je mora prodavati jevtinije, nego što ju je kupio; ako mu dužnici ne plaćaju dugove, ili ih ne plate u pravo vrijeme; ako je nemaran, pa ne pazi na račune i na ljude, koji mu pomažu u poslu itd.).

c) Crta se: dućan, u kom se prodaje šećer, brašno, kava i ostala specerajska roba.

5. Pismonoša.

I. Na ulici vidimo svaki dan pismonošu i po dvaput: prije i poslije podne. U našem mjestu ima više pismonoša; svaki ima svoj kraj, u kom dijeli pisma. Ljudi obično veselo dočekuju

pismonošu, naročito oni, koji se nadaju, da će dobiti ugodnih vijesti od osoba, koje su im mile i drage. Posao pismonoše je vrlo težak, jer mora da cijeli dan raznosi pisma prilično daleko, a u nekim kućama dosta visoko u gornje katove. I onda, kad je na ulici vrlo ružno, i kad snijeg sa sjeverom duva, te se svaki, ako je ikako moguće skloni u toplu sobu, nema pomoći pismonoši; on mora da nosi pisma, jer u gdjekojem može da bude i vrlo prešna ili znatna vijest, pa ne smije da kasno stigne u ruke onomu, kome je poslano.

II. Pismonoša dolazi! Tako kliču mnogi, kad ga opaze. Mnogi ga dočekaju mirno (na pr. trgovci), jer dobivaju svaki dan štogođ poštom. Usred grada ulazi svakiput u svaku kuću, jer je u njima po više stanara, koji mnogo opće sa svijetom. U pokrajnim ulicama, gdje u svakoj gotovo kući stanuje po jedna porodica, te nema mnogo poznanstva u dalekom svijetu, zalazi pismonoša samo u gdjekoju kuću.

Svatko može lako da prepozna pismonošu po njegovu odijelu, koje je nalik na vojničko, a osobito po velikoj crnoj kožnoj torbi, koja je puna novina i pisama. Spočetka je torba puna do vrha i on je jedva nosi; no malo pomalo biva u njoj sve manje, dok se napokon sasvim ne isprazni. Tad se pismonoša vrati na poštu, da je opet napuni, i da po drugiput raznese ono, što je nanovo stiglo. Tako to ide dan na dan, najmanje po dvo puta. Najviše brige i posla ima pismonoša upravo onda, kad se drugi odmaraju i svetkuju, na pr. na Božić, Novu godinu i Uskrs. Te dane dobivaju naime ljudi sa sviju strana od rođaka i prijatelja pisma ili dopisnice sa slikama, u kojima čestitaju blagdane.

U našem gradu je još jedan pismonoša; ali taj ne ide pješke, nego se vozi u zelenim kolima, koja imadu sprijeda sjedalo, a straga veliku škrinju, u kojoj su manje i veće pošiljke (svežnji, škrinjice i slično). Uz pismonošu sjedi na sjedalu kočijaš. Obojica su obučeni u poštansko odijelo, te razvoze po cijelom gradu ono, što je komu poštom stiglo. I taj pismonoša ima o velikim blagdanima vrlo mnogo posla, jer tada šalju mnogi svojim rođacima ili prijateljima, a osobito djeci, različne darove. Poradi toga svatko s osobitim veseljem prima takva pismonošu, kad u kuću dođe. Čestoput donese on i novaca, što su nekomu poštom poslani (doznačeni). Kod kuće, gdje treba predati pošiljku, stanu poštanska kola, a pismonoša siđe s njih i otvori na stražnjem dijelu kola vrata. Kad nađe pošiljku, koju treba, uniđe u kuću i preda je onomu, komu je poslana, i pošto primi određenu pristojbu za izručenu pošiljku, vrati se na kola i odveze se dalje.

III. Trgovački sluga ili naučnik donosi u kuću kupljene stvari. Pismonoša donosi također u kuću stvari kupljene, naručene, ili na dar poslane. No pismonoša donosi nam i pisma, a trgovački sluga ih ne donosi, nego možda samo račun o poslanoj robi. Trgovački sluga ne donese nam nigda novaca, nego ih možda i odnese za robu, što ju je predao. Pismonoša donese kadšto i novaca, koje nam je netko poštom poslao (doznačio).

IV. Pismonoša je namješten (u službi) kod pošte za to, da raznosi pisma, novine, dopisnice, novce i druge pošiljke.

V. a) Da li svaka stvar, što je pismonoša donese u kuću, obraduje ukućane? (Ne obraduje, jer se događa, da u pismu dolaze i žalosne vijesti; na pr. o kakvoj nesreći, o bolesti ili o smrti mile koje osobe itd.). — Kako znade pismonoša, komu valja predati pismo ili pošiljku? (Na svakome pismu ili svakoj pošiljci je natpis ili adresa onoga, komu se šalje).

b) Evo jednoga pisma; pročitajte natpis na njemu! Napišite ga na svojim tablicama (pošto ga je je jedan od učenika napisao na školskoj tabli). — Napišite na svojoj tablici natpis za pismo jednomu od svojih prijatelja!

c) Crta se: pismo s gornje strane s adresom i markom, zatim kako pismonoša jednoj ženi predaje pismo, i napokon pismo s doljne strane s pečatom.

d) Može se udesiti sigra tako, da je jedan od učenika pismonoša, te raznosi u velikoj torbi pisma. Školske klupe prikazuju kuće u mjestu, a pojedini učenici u njima jesu osobe, koje dobijaju pisma.

6. Gradska (općinska) kuća.

I. Svatko zna za gradsku kuću, jer se o njoj mnogo govori, i mnogi moraju da idu u nju na poziv ili po kakvu poslu. U gradskoj kući popisani su svi, koji stanuju u našem gradu. Tko u grad dođe, ili se iz njega odseli, treba da to najavi u gradskoj kući. Ako on to ne učini sam, onda to mora učiniti onaj, kod koga se nastani, ili onaj, kod koga je stanovao u posljednje doba. Tko to ne učini, taj mora da plati globu.

II. Naša gradska kuća jest blizu župne crkve prema južnoj strani. Pročelje joj je okrenuto k Velikom trgu, a jedan se dio njezin pruža u Gospodsku ulicu. To nije najveća kuća u gradu, ali je vrlo lijepa i starija nego mnoge druge. Ljudi kažu, da je sagrađena prije više stotina godina. To se i pozna na njoj; jer su velika vrata, prozori, krov i sve ostalo na njoj sasvim drukčiji nego kod kuća, koje se u novije vrijeme grade. Iznad krasnih velikih vrata stoji uzidan grb od kamena. To je gradski grb, a uklesano je na njemu, kako na vrhu brežuljka stoji velika kula, i pred njom straži nekakav vojnik s kacigom, oklopom i kopljem u ruci. Stari ljudi vele, da je taj grb dobilo naše mjesto od kralja onda, kad je postalo grad. Dotle je bilo selo ili trgovište. Iznad vrata piše velikim zlatnim slovima: „Gradsko poglavarstvo". Mi to sad već umijemo pročitati bez ičije pomoći.

Nedavno smo s dopuštenjem gradskoga načelnika, mjesto da idemo drugamo na školsku šetnju, otišli u gradsku kuću, da je iznutra razgledamo. Kad smo unišli na velika vrata, došli smo u dosta velik, ali ponešto taman trijem. S jedne strane su sobe za gradske redare i one činovnike, koji paze na red u gradu. Tu je i ured, gdje se moraju prijaviti svi, koji u grad dolaze, ili iz njega odlaze, kao i oni, koji su promijenili stan. Straga prema dvorištu su gradski zatvori (rešti) za one, koji u gradu prave kakav nered i buku, ili drukčije štogođ skrive. S druge strane trijema je gradska blagajnica i sobe, gdje rade oni činovnici, što primaju gradske spise. U jednoj su sobi po velikim policama spremljeni oni spisi, koje valja čuvati.

Kad smo po širokim lijepim stubama došli u prvi kat, našli smo se u lijepu široku hodniku. Najveća vrata usred hodnika vode u lijepu veliku dvoranu. U njoj su po zidovima obješene slike ljudi, koji su stekli osobitih zasluga za grad. Ponajviše su to slike negdašnjih načelnika. U toj dvorani sastaju se gradski oci (zastupnici), da se dogovaraju o dobru grada. Svaki ima tu svoje mjesto ili svoju stolicu. Za načelnika grada i činovnike, koji treba da budu u gradskim skupštinama, određena su posebna mjesta.

U svjema drugim sobama, što su u prvom katu gradske kuće, rade gradski činovnici (gradski vijećnik, tajnik, pristav, pisari, liječnik, mjernik, šumar, računari itd.) Sobe te zovu se uredi. Nad svakom sobom u cijeloj gradskoj kući je natpis, koji kaže, što je u njoj, ili tko u njoj radi.

III. Najljepša i najveća kuća u Gospodskoj ulici pripada trgovcu lakatnom robom, koji u njoj ima svoj dućan. Trgovac lakatnom robom gospodar (vlasnik) je te kuće. Gradska kuća ne pripada pojedinomu čovjeku nego gradskoj općini, t. j. svjema građanima našega grada. U kućama, što pripadaju pojedinim osobama, stanuju porodice njihovih gospodara, a možda i druge porodice (stanari), koji zato plaćaju stanarinu. U gradskoj kući ne stanuje ničija porodica, nego su u njoj uredi, u kojima rade gradski činovnici, i gdje se sastaju gradski zastupnici na vijećanje.

IV. Gradska je kuća zgrada, u koju su smješteni gradski uredi, i gdje se drže skupštine, u kojima se vijeća o poslovima grada.

V. Po čem može svatko, a i stran čovjek raspoznati gradsku kuću? (Po natpisu, koji je na njoj). Bi li je mogao prepoznati i onda, kad ne bi razumio natpisa? (Mogao bi je poznati po redarima, koji obično stoje pred njom i u njezinu trijemu). Gdje se može najlakše saznati za nečiji stan? (U gradskoj kući, jer tamo treba da se svatko najavi, tko u gradu stanuje.)

7. Kotarska oblast.

I. Mi znamo i za zgradu, u kojoj je kotarska oblast. I na njoj je grb, ali drukčiji nego na gradskoj kući, a oko grba je natpis: Kr. kotarska oblast. Tako svatko, tko umije čitati, lako može naći kotarsku oblast. U nju mnogo ulaze seljaci iz okoline; valjda imaju tamo kakva posla. Gradski stanovnici slabo zalaze u zgradu kotarske oblasti.

II. Zgrada kotarske oblasti također je na Velikom trgu sa sjeverne strane. Sagrađena je na kat; nije osobito lijepa, ali je još dosta nova. Iznad velikih vrata obješena je limena tabla bijelo naličena, i na njoj je lijepim bojama naslikan grb, koji je razdijeljen na tri dijela ili polja. U jednom se dijelu izmjenjuju bijele (srebrnaste) i crvene kocke; u drugom su tri glave nekakve životinje (kao velike mačke), a u trećem je prikazano, kako između dva srebrna pojasa, ili dvije rijeke, trči životinja, za koju su nam rekli, da je kuna. Kažu, da to nije grb samo našega kotara, nego grb cijele naše zemlje ili domovine (onaj s kockama Hrvatske, onaj s glavama Dalmacije, a onaj s kunom Slavonije). Zato se i zove taj grb zemaljski grb. Oko grba piše: Kr. kotarska oblast u . . (Tu se navede ime dotičnoga mjesta ili grada).

Kad se uniđe u zgradu kotarske oblasti, vide se s jedne i druge strane sobe, u kojima rade činovnici kotarske oblasti; nema ih toliko, koliko ih ima u gradskoj kući. U zgradi kotarske oblasti nema ni sobe za redare, ni za blagajnicu, ni za računare, a nema ni dvorane; jer se tu ne sastaju nikakvi zastupnici na vijećanje. Ako je potrebno, da se o čem vijeća, onda kotarski glavar ili predstojnik pozove one, koje za to treba, u svoj ured.

U zgradu kotarske oblasti dolaze po poslu samo seljaci iz bližnjih seoskih općina. Te općine ne mogu svaka za se da plate toliko i tako vještih činovnika kao gradska naša općina, pa stoga ne mogu imati ni prava, da vrše sve one poslove, što ih vrši gradsko poglavarstvo. Mnoge od tih poslova vrši kotarska oblast, koja ujedno pazi na to, da općinska poglavarstva u seoskim općinama rade svoje poslove valjano. Nad gradskim poglavarstvom nema kotarska oblast nikave vlasti.

Cijela zgrada kotarske oblasti nije određena za urede, kao što je gradska kuća. U gornjem katu stanuje kotarski predstojnik sa svojom porodicom.

III. U gradskoj kući jesu uredi, u kojima činovnici vrše sve poslove grada (gradske općine). U zgradi kotarske oblasti jesu uredi, u kojima činovnici vrše one poslove, što ih seoske općine onoga kotara ne mogu same da ovrše. Gradska kuća pripada gradu; zato je na njoj gradski grb. Zgrada kotarske oblasti ne pripada gradu nego cijeloj zemlji (domovini); na njoj je zemaljski grb.

IV. U zgradi kotarske oblasti smješteni su uredi, u kojima činovnici vrše neke poslove, što ih ne mogu da vrše seoske općine onoga kotara.

V. Da li je u svakom gradu na gradskoj kući takav grb, kakav je na našoj gradskoj kući? (Nije, jer svaki grad ima svoj vlastiti grb). — Ima li u kojem većem mjestu nedaleko našega grada kotarska oblast? Tko je bio tamo i vidio zgradu kotarske oblasti? Kakav je na njoj grb? (Isti, kao i na našoj, naime zemaljski).

8. Sudnica.

I. Još je jedna zgrada na Velikom trgu, na kojoj je grb. Ta je zgrada na istočnoj strani trga upravo prema crkvi. Nalik je na zgradu kotarske oblasti, pa ima nad vratima isto onakav grb, samo što na njemu piše: Kr. kotarski sud. I ta je dakle zgrada zemaljska, a ne gradska. U njoj se sudi onima, koji se

ne mogu u čemgođ složiti, a i onima, koji učine kakvo veće zlo. Za njih su u toj zgradi načinjene tamnice ili zatvori.

II. Zgrada kotarskog suda zove se i sudnica. I u njoj ima mnogo soba, u kojima rade činovnici, naročito suci, koji sude krivcima, ili onima, koji se tuže sudu. Kotarski sud sudi i ljudima iz našega grada, a nesamo ljudima sa sela iz našega kotara. Grad nema naime posebnoga suda, osim za male stvari mjesni sud kao i svaka seoska općina. Suci kod kot. suda obično sude u svojim uredskim sobama, ali je i jedna povelika soba ili dvorana u sudnici, u kojoj se mogu vršiti sudbene rasprave. U sudnici su sobe ili uredi i za takve činovnike, koji nijesu suci, ali primaju i otpremaju spise, što dolaze sudu, te vrše i druge slične poslove.

Na kraju sudnice prema dvorištu strašne su sobe. Kažu, da je u njima tamno, pa se zato i zovu tamnice. No i mora da u njima bude tamno; prozori su im dosta maleni, a imadu gustu i jaku gvozdenu rešetku, pa su još izvana obiti drvenim ormanićima tako, da onaj, koji je u tamnici, ne može ništa vidjeti, nego samo komadić neba, ili možda kadgođ kojega vrapca, što se smiono postavi na rub ormanića, kojim je zaklonjen prozor. Kažu, da su tamnice male sobe, i da u njima nema ništa osim tvrde klupe za ležanje, jednoga malog stola i stolice. Vrata od tamnice su jaka i čvrsto zatvorena, te se otvoraju samo onda, kad se onomu, koji je zatvoren, donese svježe vode i nešto kukavne hrane. No oni, koji su osuđeni na dulju kazan, izlaze na kratko vrijeme u dvorište sudničko u šetnju, a mnogi od njih idu i na rad u grad (pile drva, pomažu kod seljenja itd).

III. U zgradi kotarske oblasti smješteni su uredi; isto tako smješteni su uredi i u sudnici. Činovnici, što rade kod kotarske oblasti, upravljaju kotarom (paze na red u njemu i da općine vrše svoje dužnosti). Činovnici, što rade u sudu, sude onima, koji učine kakvo veće zlo, kao i onima, koji žele, da sud odredi, tko ima pravo u stvari, radi koje se ne mogu da slože. I u gradskoj kući ima zatvora, ali oni nijesu tako strašni, kao što su tamnice kod suda. U gradske zatvore dolaze manji krivci, koji učine kakav nered (buku, gungulu itd.) u gradu. U zatvore kod suda dolaze veći krivci, koji učine kakvo veće zlo.

IV. U sudnici (zgradi kotarskoga suda) smješten je sud za grad i seoske općine ovoga kotara. Na njoj je grb zemaljski; ne pripada dakle gradu nego zemlji kao i zgrada kotarske

oblasti. U sudnici su tamnice, u koje se zatvoraju oni, koji učine veće zlo.

V. a) Tko je vidio kotarski sud u drugom kojem mjestu? Kakav je grb i natpis na zgradi toga suda? (Grb je zemaljski, a oko njega natpis: Kr. kotarski sud u . . .). Čemu su tamnice tako strašne? (Da se odvrate od zla oni, koji su u njima, i da se od zla sačuvaju drugi, koji bi inače mogli pogriješiti). Čemu su prozori tamnice zaklonjeni drvenim ormanićima? (Da osuđenima bude u njima neugodnije, i da se ne mogu ni skim izvan tamnice vidjeti ni sporazumjeti).

b) Čita se priča iz početnice: „Nevaljalci“. (Izvodi se pri tom pouka, da krčmar nije pravo učinio, jer nitko ne smije da sam sebi sudac bude). — Čitaju se još ove pripovijesti iz početnice: „Praštaj uvrede“ i „Svađa“. (Izvodi se pouka, da je bolje izmiriti se s drugom, ako je moguće, negoli ga tužiti, pa da je mnogi čovjek izgubio velik dio imutka, jer je uvijek hodao po sudu i plaćao dobro one, koji su ga zastupali kod suda).

9. Redari.

I. Svaki dan vidimo redare na ulici i pred gradskom kućom. Svatko ih lako može poznati, jer imadu posebno svoje odijelo. Oni paze na red u gradu, opominju one, koji prave nered, i ako ne će da se pokore, onda ih odvedu u gradsku kuću, gdje ih smjeste u zatvor.

II. Već izdaleka može se opaziti redar, jer ima na glavi kacigu (kapu od gvožđa) sa svijetlim žutim šiljkom, a urešenu sprijeda gradskim grbom. I odijelo mu je vrlo lijepo kao u vojnika, ali od finijega sukna, a o pojasu ima sablju, da se mogne braniti od onoga, koji bi mu se opr'o, ili bi možda na njega navalio. Na prsima ima polumjesec od svijetle žute kovine s crnom brojkom. Svaki redar ima svoj broj.

Kad smo nedavno išli u školu, vidjeli smo, kako redar vodi nekakva čovjeka. Svezao mu je čvrsto remenom obje ruke oko pesti, te je išao s njim prema gradskoj kući. Svjetina je išla za njima, a mnogi su pitali: Što je skrivio? Drugi su kazivali, da je nešto ukrao u jednom dućanu. Zatim su još pitali neki: A tko je taj čovjek? Drugi su odgovarali: Bogzna; nitko ga ne pozna. To će sada u gradskoj kući istražiti činovnik (redarstveni), pa će ga ako nije domaći, pošto pretrpi odredenu kazan, otpremiti u općinu, kojoj pripada.

Jučer poslije podne, kad smo se vraćali iz škole, čuli smo iz jedne ulice galamu. Kad smo stigli onamo, opazili smo, da se sakupila sila svijeta, osobito dječurlije. Svi su zaokružili jednoga čovjeka, koji je bio jako pijan, te nije mogao stajati na nogama, a silno se derao. Djeca su mu se smijala i svakojako ga bockala, a on se ljutio i psovao svakojako. Uto dođe i redar, te stade rastjerivati ljude, a osobito djecu. Pijana čovjeka htjede redar da odvede; no on se nije dao. Redar se mučio, ali uzalud, jer se pijanac svaki čas srušio. Napokon je redar dozvao fijakera, pa je zajedno s kočijašem strpao pijanca u kočiju i s njim se odvezao u gradsku kuću. Ljudi su se smijali, a neki su rekli: Eto, barem se vozi gospodski! Drugi su na to kazali: No skupo će on to platiti!

Ove zime imali su redari dosta posla. Snijeg je svaki čas nanovo zapao. Po odredbi gradskoga poglavarstva trebalo je da svatko ujutru rano očisti snijeg ispred svoje kuće i stazu, kojom se hodi, pepelom ili piljevinom posipa. To mnogi nijesu učinili u pravo doba. Redari su ih opominjali, a kad to nije pomoglo, onda su ih prijavili u gradskoj kući, kamo su bili pozvani na odgovornost, te su mnogi platili globu, t. j. morali su dati određenu svotu novaca u gradsku blagajnicu, a to se onda upotrijebi za potporu siromaha.

I na drugo koješta treba da redari paze. Tako na pr. moraju zahtijevati, da svaka kola i svaki bicikl ima svoj broj, da voze samo s lijeve strane ceste, da uveče imadu zapaljenu svjetionicu, da se kod čišćenja soba krpe ne stresaju na ulicu itd. Tko protiv toga griješi, onoga redar zabilježi u svoju bilježnicu i prijavi onomu činovniku, kojemu je dužnost, da se brine za red u gradu. Krivac bude tada po zasluzi kažnjen.

III. Pismonoša je namješten kod pošte. Redar je namješten kod gradskoga poglavarstva. Pismonoša ima posebno odijelo, i redar ima posebno odijelo; no redar ima i sablju, a kadšto i kacigu, a toga pismonoša nema i ne treba. Pismonoša donosi pisma (novce i pošiljke) u kuću. Redar pazi na red u gradu.

IV. Redar je namješten u gradskoj službi, da pazi na red u gradu, kao i na to, da nitko nikomu ne učini nikakve štete.

V. a) Smije li svatko uhvatiti tata? (Smije, ako ga uhvati u samoj krađi, ali treba da ga što prije preda redaru, koji ga onda vodi u gradsku kuću pred činovnika radi istrage). — Zašto otpremi gradska općina one, koji štogođ zla učine, a nijesu

domaći, u onu općinu, kamo pripadaju? (Jer hoće da ih se oslobodi, pa da joj ne budu dalje na nepriliku. Pravo je da na njih pripazi i brigu vodi njihova općina).

b) Crta se kaciga redarova, polumjesec s brojkom 10 i sablja.

c) Modelovanje polumjeseca, na kojem je brojka 10.

10. Vojnici.

I. Vojnici su nalik na redare; jer imadu i odijelo njihovu slično. Mjesto sablje imadu prosti vojnici (pješaci) bodove. Na vježbe idu vojnici s puškama, a vodi ih časnik ili podčasnik. Časnik nema puške, nego dugu sablju sa zlatnom kitom. Časnika slušaju vojnici, a i podčasnika, koji je postavljen, da ih vježba i vodi. Vojnici stanuju u vojarnicama ili kasarnicama. Vojnika ima mnogo više nego redara.

II. Svaki dan mogu se vojnici vidjeti u gradu u običnom njihovu odijelu, koje se zove uniforma (a to je isto, kao da se veli „jedna forma“, jedan oblik); jer je kod sviju jednaka. Podčasnici su odjeveni isto tako kao i prosti vojnici, a poznaju se po tom, što na ogrlici imadu po jednu, dvije ili tri suknene zvjezdice; nekoji od njih imadu uz tri takve zvjezdice oko cijele ogrlice žutu svilenu vrvcu. I časnici su obučeni kao vojnici, kojima pripadaju, samo je sukno njihova odijela mnogo finije, te imadu sablju sa zlatnom kitom o pojasu na remenu zlatom našivenu. I kapa im je drukčija nego u prostih vojnika, te je zlatnom vrvcom zarubljena. Na ogrlici imadu časnici po jednu, dvije ili tri zlatne ili srebrne zvijezde. Najvišim časnicima je osim toga ogrlica našivena zlatom ili srebrom.

Sada u zimi imadu svi vojnici sive kabanice s pucetima, koja se svijetle kao da su od zlata. Ispod kabanice je modri haljetak (bluza). Na ogrlici kabanice i haljetka prišiven je komadić crvena sukna. Kažu, da vojnici u drugim gradovima imadu isto takve kabanice i haljetke kao i naši, ali su na njihovim ogrlicama prišiveni komadići sukna druge boje (modre, zelene itd.). Na nogama imadu vojnici jake cipele i uske modre hlače, a na glavi laku suknenu kapu modre boje; kadšto imadu mjesto kape visok klobuk, na kojem je učvršćen carski orao, koji je od žute kovine, pa se svijetli. Oko pojasa stegnuti su širokim crnim remenom, a na njemu je obješen bod, koji se može nataknuti i na pušku.

Ima vojnika, koji su nešto drukčije obučeni negoli naši, a to su konjanici (husari i ulani) i topnici. Vidjeli smo nekoje, kad su o Božiću došli kući na dopust iz velikoga grada, gdje služe. I konjanici i topnici imadu mjesto cipela visoke čizme. Konjanici imadu crvene uske hlače, a topnici modre široke, koje su zataknute u sare čizama. Konjanici imadu duge sablje kao časnici kod naših vojnika pješaka.

Najviše vojnika može se vidjeti kod vojarnice. To je velika zgrada na kraju grada. Nad ulazom (velikim vratima) je natpis, ali mi ga ne razumijemo, jer je napisan na njemačkom jeziku; razabrali smo samo, da je to kasarnica, a znamo, da to znači isto, što i vojarnica. Iznad ulaza obješen je velik carski orao od gvožđa. To je carski grb, jer je vojarnica carska zgrada, kao što je i vojska carska. Pred vojarnicom straži vojnik s puškom, na koju je nataknut bod, i stupa naročito noću ispred vrata ovamo, onamo. Teško je u ovo zimsko doba stajati vani na straži, osobito kad stane duvati bura i padati snijeg. Poradi toga je pred vojarnicom stražarnica, t. j. uska okrugla kolibica, načinjena od drveta, pa crno i žuto našarana. Vele, da su to carske boje. U tu stražarnicu može se vojnik skloniti za nevremena. S prednje strane njezine je širok otvor, na koji unilazi i izlazi vojnik, a s lijeve i desne strane je po jedna rupa postavljena u takvoj visini, da vojnik stojeći unutra može vidjeti, tko se s jedne ili druge strane približava. U određeno doba moraju svi vojnici biti u vojarnici. Svaki dan u to doba trubi trubač u trubu, i zove drugove svoje (vojnike), koji su u gradu, neka se vraćaju u vojarnicu na počinak ili mirovanje. I ujutru poziva trubač trubom vojnike, da ustanu.

Svaki vojnik je dužan da pozdravi višega od sebe (časnika i podčasnika). Kod susreta na ulici čine to vojnici tako, da se desnom rukom dotaknu kape ili klobuka. Kad je pak vojnik na straži, te valja da pozdravi, onda stane ravno, skine pušku s ramena, pa je prihvati s obje ruke i nakrene glavu prema onomu, koga pozdravlja.

U jesen, upravo nakon berbe, motrili smo nekoliko puta, kako su podčasnici u dvorištu vojarnice i na malome vježbalištu vježbali novake (vojnike, koji su počeli tek da vrše vojničku službu) u stupanju, kretanju, baratanju puškom itd. Neki su to dosta lako i brzo naučili; no kod nekih je išlo vrlo teško, pa su se jako mučili i znojili, a podčasnici su se često jedili i vikali na

njih, te ih pozvali između drugova i napose vježbali. Čini se, da su oni lakše naučili vojničke vježbe, koji su bili u školi, pa učili gimnastiku.

Nedavno su iz vojarnice izišli svi vojnici potpuno oboružani i obučeni sa svim, što im treba, kad idu na dulji put. Ljudi, koji su to motrili, rekli su, da su vojnici tako opremljeni onda, kad idu u rat. No oni nijesu pošli u rat, nego na veći put (marš) radi vježbe. Došli su i svi časnici i vojnička glazba. Kad su se svi skupili i poređali, dojahao je na lijepu vrancu najviši časnik, a s njim jedan mlađi časnik i trubač; obojica također na konju. Na zapovijed najvišega časnika, koje nijesmo razumjeli, jer ju je rekao njemački, počeli su se vojnici kretati u redovima, a glazba je zasvirala. Više je časnika jahalo na konju, a ostali su stupali pješke među vojnicima. Mnogi su žalili, što se vojnicima ne zapovijeda hrvatski. Drugi su rekli, da se carskoj vojsci svuda tako zapovijeda. No da ima u nekim gradovima vojnika, kojima se zapovijeda hrvatski, a to su naši domobranci. Oni da imadu i hrvatsku zastavu s obrubom crveno-bijelo-modrim, dok ovi carski vojnici imadu na zastavi crno-žuti obrub.

III. Redari se poznadu po odijelu. I vojnici se poznadu po odijelu. Odijelo redara i vojnika je slično. Redari imadu na glavi kape ili kacige. Vojnici imadu na glavi ili kape, ili klobuke. Redari imadu mačeve. Vojnici imadu bodove; no vojnici imadu i puške, a redari ih nemaju. Redari paze na red u gradu. Vojnici treba da brane domoviuu od neprijatelja.

IV. Vojnici služe kralja (cara) i domovinu, te su dužni, da je u potrebi brane od neprijatelja. Oni treba da se drže riječi: Sve za kralja i za domovinu!

V. a) Što se ljudima najviše svida kod vojnika? (Uredno odijelo, ravno držanje, oštro stupanje itd.).

b) Čita se i naizust uči pjesmica iz početnice: „Junak“.

c) Crta se: truba, stražarnica i bubanj s batićima.

d) Modelovanje trube i bubnja s batićima.

e) Učenici se sigraju vojnika na igralištu.

11. Na vašaru.

I. Na Velikom trgu mogu se svaki dan kupiti nužnije stvari za kuću. Jedan dan svake nedjelje ima više prodavaca, a i kupaca nego obično. Taj dan je nedjeljni vašar. Prodavci, seljaci i seljakinje, dolaze i iz udaljenijih krajeva, pa donesu i takvih stvari na prodaju, koje se svaki dan ne mogu kupiti. Budući da se tako sakupi na trgu mnogo ljudi iz vana (sa seła), iznesu na nj i neki zanatlije svoju robu, naročito onakvi, koji prave odijelo i obuću za seljake. Osim toga drži se kod nas i nekoliko velikih ili godišnjih vašara, na koje dolaze trgovci izdaleka, te se prodaje svake vrste roba, pa i marva (stoka). I zato se takvi vašari drže izvan grada na Vašarištu, gdje ima mnogo više prostora nego na Velikom trgu.

II. Godišnji vašar, što je prije dva dana održan kod nas, nije bio tako velik, ni dobro pohođen kao jesenski. U jesen ima, pošto se pobere i spremi sva ljetina, svega mnogo obilnije nego sada. Narod treba da se koječim oskrbi za zimu, i zato gleda da proda nešto od svoje ljetine, i tako da dođe do novaca. Marva se zimi teže prehranjuje, jer ne može da ide na pašu, pa stoga svijet prodaje već u jesen ono, što mu nije baš nužno, naročito ako nema dosta krme.

No sad je već dobro poodmakla zima i približava se proljeće. Ipak su i sada ljudi dotjerali na vašar dosta marve u nadi, da će je moći dobro prodati, pošto je pretureno najgore doba za marvu. I svinja je bilo prilično mnogo, premda je klanje svinja po kućama već gotovo posve prestalo. Još uvijek nađe se dosta kupaca za njih, naročito ih pak kupuju mesari. Konje kupuju trgovci izdaleka. Vele, da je među njima bilo mnogo Talijana.

Zanimljivo je gledati, kako stoku puštaju na vašar. Za svaki komad valja najprije platiti pristojbu (mjestovinu) i pokazati iskaznicu, u kojoj se navodi, kakav je i čiji je navedeni komad stoke. Zatim prodavac dobije potvrdu o tom, da je platio mjestovinu, i odvede stoku na vašar. Tu je sva stoka lijepo razvrstana i poređana tako, da je kupci mogu lako naći i pregledati. Vrlo je bučno na vašaru s marvom, kad se pravo razmaše trgovina; kud goveda buču i riču, konji ržu, svinje rokću, ovce bleje, koze mekeću itd., tud kupci i prodavci galame cjenkajući se, pri čem žestoko udaraju dlanom o dlan. I Cigani se mnogo pletu po vašaru s marvom, naročito pak među konjma; nekoji su na vašar doveli i svoju kljusad. Uz njih se vide i Ciganke s velikim torbama preko leđa. Na njih ljudi jako paze, jer vele, da s vašara često ponesu i ono, što ne kupe.

Osim marve dovedu na godišnji vašar i mnogo vozova krme, a i slame, pa kupusa, zatim u vrećama puna kola krom-

pira, repe, graha, kukuruza i drugoga žita. Sve se to prodaje na posebnom za to određenome mjestu. Roba te vrste, naročito krma, prodaje se na vagu. Cijena se naime udari po metričkoj centi (sto kilograma), onda se roba odvagne na velikoj ili mosnoj vagi, na koju se kola navezu kao na most. Na toj se vazi važe i stoka, ako se ustanovi cijena po kilogramu žive robe.

Vrlo je šaroliko i veselo u onom dijelu vašara, gdje su krčmari i pečenjari, i gdje se prodaje zanatlijska roba svake vrste. Tu su postavljeni mnogi stolovi i šatre s robom, a ima i takve robe, koja je naslagana po zemlji, kao na pr. lončarska roba. Prolazili smo tuda, da vidimo, što se prodaje i kako. Ima svega napretek: odijela, šešira, cipela, čizama, štitova za kišu, četaka, češljeva i svakojake sitne robe kao u bazarima. Svijet ide ovamo i onamo, a mnogi prodavci hvale svoju robu, te viču: Kupujte ljudi! Kod mene je sve fino, a jevtino; sve po groš! Mnogi stanu, te počnu razgledati robu, pa ako im se štogod svidi, onda to kupe. Ako je pak cijena veća, i nije stalna, onda se počnu cjenjkati kao i oni, što kupuju marvu. To biva dakako kod većih i skupljih stvari, kao što je na pr. odijelo, čizme itd. Ako prodavac takvu kupcu prigovori, da se odveć cjenka i pogađa, kao da kupuje vola ili konja, onda se događa, da kupac odgovori: Ja se pogađam ciganski, ali plaćam gospodski. — Mi smo stali tamo, gdje se prodaju igračke i sličice, pa smo kupili svašta, a bili bismo nakupovali i više toga, da je dopuštala mršava naša kesa.

Ovajput nije bilo na vašaru zabava kao ljeti. Zima je, pa nije bilo ni vrtuljka, ni ljuljaški, a ni streljana. Samo se vidjela jedna panorama, u koju je svijet slabo zalazio. Kad je hladno, kao što je bilo na dan vašara, onda je neugodno dulje boraviti u prostoru, koji nije naložen. pa ma da je kako lijepo ono, što se gleda.

Bilo je i nekoliko medičara (licitara) na vašaru s kojekakvim njihovim međenim kolačima. Tužili su se, da slabo pazare. Medicu u ovo hladno doba nitko ne pije, a i kolače slabo kupuju ljudi. Gdjekoja seljanka ponesla je po koji kolačić za mito svojoj djeci, ali mnoge od njih vole kod pekara kupiti bijeloga kruha (cipovku) ili koju zemljičku.

Valja spomenuti još, da se u svakom dijelu ili kraju vašara vidio po koji redar. Svaki je imao na prsima polumjesec s brojkom, a to je znak, da vrši službu. Redari ne dopuštaju, da prosjaci idu po vašaru, i da prosjače.

Kad smo jučer došli na Vašarište, nije bilo više ni prodavaca, ni kupaca, ni robe. Samo tu i tamo vidio se kakav ostatak od robe, na pr. crepova od potrta suđa. Bilo je po cijelom onom dijelu Vašarišta, gdje se prodavala sitna roba, razbacano mnogo papira i kojekakvih drugih otpadaka. Mnogi su pošli onamo i stali prevraćati te stvari, ne bi li našli koji novčić ili drugu kakvu malenkost.

III. Nedjeljni vašar drži se svake nedjelje (sedmice) jedamput. Godišnji vašar drži se nekolikoput u godini. Na nedjeljni vašar donose se najviše stvari, koje su potrebne za svagdašnju potrebu u kući, naročito za hranu. Na godišnji vašar dolazi mnogo i svake vrste robe i stoka. Na nedjeljnom vašaru prodavci su i kupci najviše iz mjesta i najbliže okoline. Na godišnji vašar dolaze i prodavci i kupci i iz udaljenih krajeva.

IV. Godišnji vašari, koji se zovu i veliki vašari, drže se samo nekoliko puta u godini. Na te vašare dolaze prodavci i izdaleka sa svakojakom robom, a ima i stoke. Poradi toga ima na takvim vašarima i mnogo kupaca nesamo domaćih nego i stranih.

V. a) Čemu su redari na vašaru? (Paze na red, naime na to, da ne bude gungule (strke), da nitko nikoga ne prevari, da spriječe krađu itd.).

b) Čita se iz početnice štivo „Razmjena“.

c) Tumači se rečenica: Tko kupuje, što ne treba, prodavat će naskoro ono, što mu treba.

d) Crta se: medičareva šatra i medeni kolači: s lijeve strane kolač kao lutka, a s desne kao srce.

e) Modelovanje medičarskih kolača.

1. Kod pekara.

I. Rijetkokad kupujemo kruh kod pekara. Najviše pečemo kruh kod kuće. Mnoge kućanice mijese ga kod kuće, pa ga onda, pošto se digne, odnesu pekaru, da ga speče. Zato plate po komadu pristojbu od nekoliko novčića. Ipak kupujemo kod pekara zemljičke, što ih jedemo ujutru s kavom. Već rano ujutru donese pekarov momak svakovrsno pecivo k nama u kuću, a mi onda biramo, što nam treba. Mnogi idu sami u pekarov dućan, pa

kupe, koliko im treba. Kruh prodaje pekar najviše u gostionice i onima, koji sami ne peku kruha, naročito radnicima i nadničarima.

II. Pekarovo je pecivo ujutro toplo, pa i onda još, kad ga raznosi po kućama, gostionicama i kavanama miriše po svježoći. Pekar treba dakle da zajedno sa svojim momcima i pomoćnicima u noći marljivo radi. U svojoj radionici ili pekarnici naspe on još uveče u veliko korito brašna i polije ga vrućom vodom. Pošto još metne u to soli, koliko treba, primiješa kvasca i stane mijesiti, dok se ne načini tijesto. Poslije toga ostane tijesto na miru u toploj pekarnici, dok se ne digne. Zatim ga pekar opet čvrsto premijesi i doda još nešto brašna, da bude gušće i čvršće. Sad je tijesto gotovo tako, da se od njega mogu praviti hljebovi, ili zemljičke, ili druge stvari te vrste.

Da hljebovi i zemljičke budu jednako teški, treba tijesto rezati na komade i vagati, a onda se svakom komadu dade određen oblik. Pošto se tako dogotovljeni komadi naslažu na velike daske, ostave se na neko vrijeme, da se opet dižu, pa da budu lijepi i punani. Međutim se razgrijala i velika peć, koju je pekar već prije naložio bio. Pošto se peć očisti od žeravice, uzme pekar poširoku lopatu s vrlo dugim držalom. Vrata peći, koja je kao kakav prorov, vrlo su uska, i pekar se žuri, da što prije pecivo stura u nju, dok se ne ohladi. Kad je pecivo pečeno, onda ga pekar vadi iz nje lopatom, te se nosi u dućan, a otud ide mušterijama i prodaje se kupcima.

Bijelo pecivo (bijele hljebove i zemljičke) pravi se od bijela brašna, a crni hljeb od crna brašna. Hoće li pekar da pravi finije pecivo (n. pr. roščiće), onda treba da uzme najfinije bijelo brašno, pa da ga zamijesi mlijekom, a ne vodom, i da još tomu doda masla (putra).

Mnogi pekari imadu i popodne svježega peciva, te ga peku po danu, onda se lako može vidjeti, kako oni to rade. S dopuštenjem pekarovim i mi smo to skup po skup mogli motriti. Uvjerili smo se, da se rad pekarov u tom ne razlikuje odveć od rada majčina (kuharičina), kad peče kruh ili drugo te vrste pecivo.

III. Medičar peče pecivo, i pekar peče pecivo. Medičar peče kolače, a pekar kruh, zemljičke i slično. Medičar meće u kolače meda; zato su slatki. Pekar ne meće u svoje pecivo ni meda, ni šećera; zato nije slatko, ali je dobro i zdravo. Medičarevi kolači su poslastica, pa nijesu baš potrebni za život.

Pekarovo pecivo nije nikakva poslastica, nego potrebna svakidašnja hrana.

IV. Pekar je zanatlija, koji peče kruh, zemljičke i slično pecivo.

V. a) Zašto molimo u molitvi „Oče naš?“ ? (Za kruh, jer velimo: „Kruh naš svagdašnji daj nam danas“). — Koja je dakle hrana najpotrebnija? —

b) Crta se: zemljička, roščić; hljeb kruha, perec i hljebčić.

c) Modelovanje zemljičke, roščića, pereca i hljepčića.

13. Kuća se dograđuje.

I. U našem gradu imade najviše zidanih kuća. Samo u ulicama, koje su na kraju grada ima i drvenih kuća. To su starije kuće. U novije doba grade se samo zidane kuće. Svake godine sagradi se po neliko kuća; kadšto stare kuće pregrađuju ili nadograđuju, a kadšto grade i posve nove kuće. Zimi se obično ne gradi; jer se za velike studeni smrzava mort, a to ne valja. Često se u jesen kuće samo sazidaju i pokriju, a onda ih, čim prestane velika studen, žbukaju. Poslije toga dođu i drugi zanatlije, pa rade sve, što treba, dok ne bude kuća posve gotova.

II. Nastalo je ljepše i toplije vrijeme. Stoga su nastavili s građenjem kuće nedaleko naše škole. Počeli su je graditi još u jesen, kad smo mi pošli u školu. Mi smo onda rado i pažljivo motrili sve, što su radili, i kako su radili.

Najprije je došao g r a d i t e l j sa svojim p o l i r o m, koji rukovodi i nadzire gradnju, s nekoliko težaka, pa su izmjerili i obilježili duljinu i debljinu zidova. Po tom se onda odmah vidi, kakvi i koliki će biti prostori u novoj kući. Polir je u ruci imao velik papir, te je u nj neprestano zavirivao prije, nego je odredio, gdje i kako da se polože daske i udare kolci, prema kojima će se onda kopati jame za zidove. Rekli su, da je na onom velikom papiru bio nacrt ili plan, što ga je načinio graditelj (mjernik) za novu kuću po želji i odredbi gospodara kuće.

Kad su težaci iskopali jame za temelj i prostor za podrum, pa odvezli zemlju na određeno mjesto, počeli su gradili temelj od betona. Pravili su ga tako, da su šljunku, u kom je bilo i pijeska dodali cementa prema odredbi graditeljevoj. Dok je jedan radnik na to lijevao vodu, dotle su drugi to lopatama dobro

miješali, a onda bacali u jamu i napokon nabijali. Za dan dva otvrdnuo je beton kao kamen.

Kad se tako načinio temelj, onda su došli zidari sa svojim oruđem, da dalje grade zidove. Opeku ili ciglu, koju su zato trebali, donosili su im težaci, a tako i mort ili lijep, kojim se spajaju opeke. Kako se prave opeke, to nijesmo vidjeli, ali smo čuli, da je voze iz tvornice opeka ili ciglane. Mort su napravili tako, da su gašeno vapno ili kreč miješali s pijeskom. Zanimljivo je bilo gledati, kako su prije toga gasili vapno. U veliku jamu (ili sanduk) nabacali su živa vapna, koje je bilo kao bijele grude ili kamenje. Na to su nalili vode, i onda je to počelo vreti i ključati, te se pušilo. Djecu ne puštaju rado, da to gledaju, jer da slučajno tkogođ padne unutra, sav bi se ošurio, te bi morao umrijeti.

Zidari su slagali opeku po opeku i pri tom su se služili svojim čekićem, kojim su opeku i rascijepali ili okresali, ako je bilo potrebno. Na svaki red ili sloj tako naslagane opeke, nalili su morta, što su ga iz kablice grabili svojim zidarskim tavicama i razjednačili ga poširokom zidarskom žlicom. Taj mort otvrdne poslije kao kamen, te se jedva može odijeliti od opeke. To se najbolje vidi, kad se ruše stari zidovi. Zidari moraju paziti, da zidovi idu uvijek razitim smjerom, i da su odozgo do dolje osovni. Poradi toga metali su češće na zid razulju, i po tom, kako u njoj voda stoji, vidjeli su, da li je zid vodoravan (razit) ili ne. Isto tako spuštali su često ozgo vrvcu, koja ima na kraju težak batić, pa su onda po tom, kako vrvca ide uza zid, vidjeli, da li je zid ovisan ili nije.

Kad su zidari podignuli zidove dosta visoko, onda su došli na red tesari. Oni sa stavljali na zid grede, kojima su gornje sobe (u prvom katu) odijeljene od doljnih, i tavan od gornjih soba. Napokon su postavili krov, t. j. složili su na sljemenu rožnik (rogove) i pribili po njemu žioke (letvice). Potrebnu građu za to dovezli su gotovu, a izradili su je na velikom tesarskom dvorištu. Tamo su najprije odabrali potrebno drvo, prirezali ga pilama prema mjerama, koje su bile naznačene u nacrtima, a onda su ga svojim tesarskim sjekirama i bradvama otesali.

Kad su tesari postavili krov, onda su na vrh sljemena zasadili granu, koja je bila iskićena cvijećem i vrvcama svake boje, te su lepršale veselo u uzduhu. Jedan od tesara stao je uz tu granu, što se kočila na sljemenu kao kakvo božično drvo, i s čašom vina izrekao je govor, u kom je zaželio, da sljeme i cijela kuća, kao i svi njezini stanovnici budu vazda tvrdi i čvrsti, srećni i blagosloveni. Kličući: Živio gospodar kuće i njegova porodica! svršio je govor i sišao drugovima radnicima, koji su radili na kući, te im je gospodar kuće priredio gozbu.

Čim su tesari postavili krov, pokrili su ga pokrivači crijepom. Pošlo im je za rukom, da su to učinili još prije, nego je zapao prvi snijeg, i tako su zidovi i grede kao i rožnik ostali suhi. Odmah poslije toga prestali su zidari raditi, jer je nastalo odveć studeno vrijeme, te se počeo mort smrzavati. Sada su zidari nastavili svoj rad žbukanjem izvana; iznutra je žbukanje već svršeno. Zidari rade na skelama, a žbukaju tako, da zidarskom žlicom zagrabe iz kablića morta, pa ga nabacaju na zid, a onda ga poširokom daščicom izglade.

Međutim rade u kući drugi radnici. Stolari namještaju vrata i prozore i polažu podove, a lončari (pećari) postavljaju peći i štednike. Bravari meću brave na vrata i okove na njih i na prozore. Ličioci su počeli ličiti vrata i prozore. Staklari će urezivati stakla u prozore, a onda će doći slikari soba, pa će po želji gospodara i gospodarice obojadisati sve prostore. Međutim će zidari i izvana kuću obojadisati, te će ona biti gotova, i u nju će se moći useliti njezini stanovnici.

III. Zidari grade kuće od opeke ili kamena. Tesari grade kuće od drveta; ali i kod zidanih kuća postavljaju oni drvene grede i krov, naime rožnik sa žiokama, po kojima pokrivači slažu crijep. Stolari prave podove, vrata i prozore u kućama; bravari okivaju vrata i prozore, ličioci ih liče, a staklari urezuju stakla. Lončari ili pećari postavljaju peći i štednike. Slikari soba bojadišu sve prostore kuće iznutra, a zidari bojadišu ili kreče spoljašnju stranu zidova.

IV. Kod gradnje kuće radi mnogo zanatlija, naime zidari, tesari, pokrivači, stolari, bravari, ličioci, staklari, lončari i slikari soba.

V. a) Bez kojega se od navedenih zanatlija može načiniti kuća? (Bez pokrivača, jer bi i zidari, pa i tesari mogli složiti također crijep ili pribiti dasku po rožniku; isto tako mogla bi se kuća svršiti bez slikara soba, jer bi je i iznutra mogli okrečit, ili prostom bojom bojadisati zidari).

b) Crta se: tačke, kuća s rožnikom, na kom je istaknuta iskićena grana, zidarska žlica i bradva.

c) Modelovanje tesarske pile, zidarske žlice i čekića.

14. Kod stolara.

I. Vrata i prozore, što ih stolar namješta, kad se gradi kuća, dovezu njegovi momci (šegrti) gotove, pa ih onda on ili njegovi pomoćnici na mjestu gradnje samo priređuju i prilagođuju. Stolar radi u svojoj radionici osim vrata i prozora mnoge druge stvari, naročito sobni namještaj: stolove, ormane, krevete itd. Sve to radi stolar od drveta.

II. Da vidimo stolarsku radionicu, i kako se u njoj radi, pošli smo u onu, koja je najveća u našem gradu, jer je to dopustio majstor, pa nam je sve drage volje pokazivao i tumačio.

Kad se dođe u stolarevo dvorište, već se vidi, čim se ljudi tamo bave. Tu su naime naslagane daske u gomile, da se suše; jer vlažno drvo ne valja za građenje vrata, prozora i namještaja. I pod sušom smo vidjeli dosta drva, ali nije bilo naslagano u gomile, nego naslonjeno na zid. Bilo je tu drva svake vrste: tanjega i debljeg, užega i šireg, sasvim bijele i crvenkaste, žućkaste i mrke boje, a sve je bilo prilično prašno od duga stajanja pod sušom. Što dnlje drvo stoji na suhu mjestu, stim je bolje; rekao je majstor.

Unišli smo u radionicu. To je duga i široka soba s vrlo velikim prozorima tako, te se čini, da je sav gornji dio desnoga zida jedan prozor. Po zidovima radionice vise pile i uz njih ormanići s većim i manjim strugačima i drugim stolarskim oruđem, koje mi ne poznamo. Po sredini su namještene tezge, t. j. klupe, na kojima stružu stolarski radnici. Kod svake tezge radi po jedan radnik (pomoćnik ili šegrt). Majstor nadgleda sav rad i osobito pazi na šegrte.

Kod jedne tezge je stolarski pomoćnik upravo priređivao daske za orman. Najprije ih je izmjerio i raspilio na onakve komade, kakvi su mu trebali. Poslije toga ih je velikom stolarskom drvenom stezačom (šarafom) pričvrstio uz tezgu. Zatim je izvadio iz ormanića strugač, razgledao ga, udario lagano čekićem po nožu, što je nasađen u njemu, i počeo je strugati tako, da ga je desnom rukom čvrsto pritisnuo na dasku, a onda ga potiskivao naprijed. Pri tom se čulo rskanje, a iz strugače izlazila je strugotina lijepa poput vrvce (pantljike). Mi smo izabrali najljepše, pa smo ih ponijeli sa sobom na uspomenu.

Drugi je pomoćnik sastavljao ostrugane već daske. On je naime napravio zupce na njima, pa ih je onda slagao tako, da su jedni zupci zalazili u druge onako, kao što se mogu da

zahvate prsti jedne ruke s prstima druge ruke. Kad se pomoćnik uvjerio, da zupci dobro pristaju jedni u druge, onda ih je još namazao toplim tutkalom (keljem), da čvršće drže.

Poslije toga pošli smo, da vidimo, kako se gladi ili lašti drvo za fini namještaj. Za to se uzimlje najljepše drvo, osobito orahovina, ili se bar tanko raspiljena orahovina nalijepi na jelove daske. Pomoćnik je laštio okruglu stolnu dasku, koja je još bila dosta tamna, ali je on iz jedne boce svaki čas nalio nešto na jednu krpu, i onda je njom tr'o dasku. Kad je tako dulje vremena tare, onda bude vrlo sjajna, rekao nam je majstor. Tamo je stajala jedna već ulaštena, te se sjala tako, da smo se u njoj vidjeli kao u ogledalu. — Tim se naše razgledanje stolarske radionice svršilo.

III. Pekar se brine za hranu (kruh i sitno pecivo), a stolar za stan (vrata, prozore i namještaj). Pekar treba za svoj rad brašno, a stolar drvo. Pekarovo je oruđe pekarsko korito, daske, na koje slaže omiješen kruh i drugo pecivo, da se diže, zatim treba pekarsku peć, lopate itd. Stolarovo oruđe jesu pile, strugači, svrdlovi itd.

IV. Stolar je zanatlija, koji pravi vrata, prozore i različni sobni namještaj od drveta, naročito stolove, stolice, klupe, ormane i krevete.

V. a) Od kakva drveta se lakše izrađuju stvari: od tvrda ili mekana? (Od mekana, ali su od tvrda drveta stvari ljepše i trajnije).

b) Crta se: pila, stezača (šaraf), veliki stolarski svrdao i strugač.

c) Modelovanje strugača i dlijeta.

d) Podražavanje stolarevu radu uz pjevanje: Ovako se daske pile, ovako! Ovako se daske stružu, ovako! Ovako se daske slažu, ovako! (Slaganje dasaka pokaže se tako, da se prsti obadviju ruku isprepletu.)

15. Svatko treba da radi.

I. U našem mjestu ima svake vrsti ljudi: ratara, zanatlija, trgovaca i činovnika. Svaki radi svoj posao; jedan teži, drugi lakši. Jedni se brinu tim, da svijet ima hrane; drugi se skrbe za to, da imamo valjan stan; treći prave odijelo i obuću; četvrti rade u uredima (kancelarijama).

II. Ljudi trebaju mnogo toga za život, naročito za hranu, odijelo i stan. Sve to može se dobiti za novac. Ali novac treba zaslužiti, a to se može samo tako, da se radi. Tko radi, taj ima, što mu treba.

Čovjeku je najpotrebnija hrana. Za hranu, naime za žito, od kojega se pravi brašno; zatim za stoku, od koje dobivamo meso i mlijeko; onda za perad, od koje imamo također meso, pa jaja: brinu se poljodjelci ili ratari. Oni sami ne potroše svu hranu, što je privrijede, pa zato suvišak prodadu, te kupe ono, što sami ne mogu da načine.

Osim hrane treba čovjek i odijelo kao i obuću. To izrađuju zanatlije, naročito krojači, krznari, klobučari i postolari. Za sebe ne trebaju mnogo od stvari, što ih rade, pa prodaju suvišak, i za dobiveni novac kupe sebi ono, čega nemaju, a što im treba, naročito hranu i stan.

Bez stana ne može nitko da bude. Valjan stan za čovjeka, kao i ono, što je potrebno u stanu, mogu da načine samo ljudi od zanata, naročito zidari, tesari, stolari, bravari, lončari, staklari itd. Oni zato dobiju novac, pa kupe sebi i svojima hranu, odijelo i obuću.

I još ima različnih zanatlija, koji se bave poslovima, kojih svatko ne bi umio svršiti onako kao oni. To su mlinari, pekari, mesari, kovači, kolari, bačvari, tkalci itd. I oni rade, da zasluže ono, što im za život treba. Isto tako rade trgovci, koji kupuju i prodaju robu namalo i naveliko.

Ali ne rade samo ratari i zanatlije, kao i oni, koji im pri tome pomažu, naime težaci i pastiri, nadničari i radnici, zanatlijski pomoćnici i šegrti, nego rade i oni, za koje mnogi misle, da ne rade, a to su činovnici, svećenici, časnici itd. Oni ne rade doduše rukom, ali rade poslove, kod kojih treba mnogo misliti, ili kako se veli, razbijati glavu. Takav posao često je vrlo težak, pa umara kadšto još više nego posao, koji se radi rukom.

Svatko dakle mora da radi; ratar na polju, trgovac u dućanu, zanatlija kod kaće ili izvan nje, činovnik u uredu, učitelj u školi, svećenik u crkvi itd. No ne rade samo muževi, nego i žene. Ratarice upravljaju kućanstvom, ali gaje i perad, pa se bave i stokom, naročito kravama, obrađuju vrt, a mnoge pomažu i u polju raditi, naročito lakše poslove. Žene zanatlija i činovnika rade također kućne poslove, šiju i krpaju ruho, idu na trg i u dućan, da kupe sve, što treba za kuću. Koja žena ne

može da sama svrši sve poslove, ona uzme sebi u pomoć sluškinju, a pomažu joj i djeca, naročito odrasilije kćeri.

III. No ne radi samo čovjek, nego rade i svi drugi živi stvorovi. Pčele prave med i vosak. Mravi grade mravinjak i brinu se za sebe i svoje mlade. Ptice prave gnijezda i love kukce i gusjenice. Konji i volovi vuku kola s teretom. Psi idu u lov i čuvaju kuće. Mačke love miševe. Mnogi ljudi ipak ne rade. Jedni ne mogu, jer su bolesni ili nemoćni (stari i slabi). Drugi ne će, jer su lijeni.

IV. Svatko treba da radi ono, što umije, i može. Tko ne radi, ne može da živi. Lijen čovjek na teret je i sebi i drugima; jer hoće, da od tuđe muke živi.

V. a) Zašto velimo, da onaj radi glavom, koji radi perom, ili se bavi kujigom? (Jer mora mnogo da misli, a pri tom se napreže mozak, koji je u glavi). — Može li raditi bez glave, t. j. da ništa ne misli, onaj, koji radi rukom? (Ne može, jer se svaki posao može valjano učiniti samo onda, ako se pametno radi). — Što se naposljetku događa ljudma, koji dobiveni (baštinjeni) novac samo troše, a ne će da rade? (Padnu na prosjački štap, pa se potucaju od nemila do nedraga). — Da li je svaki prosjak sam skrivio svoju nevolju? (Nije, mnogoga je stigla nesreća; možda je pogorio, poginula mu marva, ili je oslijepio, okljastio itd.)

b) Govori se pjesmica iz početnice: „Tko radi, taj ima".

c) Čita se pripovijest iz početnice: „Tko ne radi, neka i ne jede".

d) Rješavanje zagonetke: „Kakva je torba najteža?" (Prosjačka).

16. Novac.

I. Tko radi, taj ima. Ako ima nečega više, nego li sam treba, onda to proda, pa za novac, što ga za to dobije, kupi ono, čega nema, a što mu je potrebno. Tko za drugoga radi, kao na pr. težaci, nadničari, zanatlijski pomoćnici, činovnici itd., tomu se rad plaća novcem na dan, na nedjelju, na mjesec, ili na godinu. Oni onda za novac kupuju sve, što im treba. Novac je dakle vrlo potrebna stvar. Novaca ima svake vrste: kovanih i papirnih, sitnih i krupnih, bakrenih, srebrnih i zlatnih.

II. Najmanji novac je filir. Malo je stvari, koje se mogu, kupiti za filir. Ni za novac od dva filira ne može se gotovo ništa kupiti van jedno pero, pisaljka ili arak papira, pô zemljičke,

ako je pekar dobre volje, pa je hoće da prelomi na dvije polovine. Cijela zemljička stoji četiri filira. Novac, koji vrijedi dva filira veći je i deblji od onoga, koji vrijedi samo jedan filir. Oba ta novca jesu crvenkaste boje; oni komadi, što smo ih ovdje u školi motrili, bili su sjajni i čisti, jer su bili novi. No često su te vrste novci prljavi, crni i zelenkasti. To je zato, što se potežu po prljavim džepovima i kesama, pa i mnogo idu iz ruke u ruku. Novac od jednoga i dva filira zovu bakren novac, jer u njemu ima bakra. Taj novac ima dvije strane: prednju ili gornju i stražnju ili doljnu. Na prednjoj strani vidi se kruna, a na stražnoj brojka 1 kod novca od jednoga filira, a brojka 2 kod novca od dva filira.

Ima i takva novca, gdje jedan komad vrijedi deset, a i dvadeset filira. Ti su novci bijeli, ali nijesu od srebra, kao što mnogi misle, nego su od nikla, koji je također bijele boje, ali nešto tamniji od srebra. I ti novci imaju dvije strane; na prednjoj je kruna, a na stražnjoj je kod manjega novca brojka 10, kod većega pak brojka 20. Ako se kupe 2 zemljičke, pa se pekaru preda novac od deset filira, onda se dobije natrag još dva filira (ili u jednom ili u dva komada). Preda li se pak za dvije zemljičke novac od dvadeset filira, onda se dobije natrag ili jedan novac od deset filira i jedan od dva filira, ili šest komada novaca po dva filira, a moglo bi se sve dobiti u novcu od jednoga filira, ili u svakojakom novcu, koji manje vrijedi od dvadeset filira.

Ima i srebrnih novaca, koji vrijede po jednu, po dvije i po pet kruna. Ti su novci, kad su novi, kao što su bili oni, koje smo ovdje motrili, lijepi bijeli i sjajni; načinjeni su od srebra, pa se zato i zovu srebrni novci. I taj novac ima dvije strane; na jednoj je kraljeva glava, a na drugoj kruna, pa brojke 1, 2, ili 5, kojima je naznačena vrijednost njihova. Za jednu krunu može se dobiti pet komada novca od dvadeset filira, ili deset filira, a punu šaku novaca od dva filira. Tek koliko bi komada novaca onda bilo, kad bi se kruna razmijenila u same novčiće od filira. Za novac od dvije krune dobio bi dakako od svega tog dvostruko, a za novac od pet kruna peterostruko.

Ali ima novca, koji je sjajno žute boje, a to je novac od zlata ili zlatni novac. Tomu novcu vele i žutaci, a neki ga zovu i dukati. Ima ga dvije vrste; jedan je manji i tanji, te vrijedi deset kruna, a drugi veći i deblji, pa vrijedi dvadeset kruna. Na jednoj strani toga novca vidi se kralj u kraljevskom plaštu,

s krunom na glavi i kraljevskom palicom (žezlom) u ruci, a na drugoj strani je naznačeno, koliko vrijedi. Takav se novac rijetko vidi; mi smo ga točnije mogli motriti tek ovdje u školi. Kupovali nijesmo još ništa za nj. Da se razmijeni novac od dvadeset kruna u novac po jedan filir, bila bi ga puna kesa.

Zlatan kao i srebrn novac lijepo zveči, kad se pusti, ili baci na štogod tvrda, naročito na kamenu ploču, i po tom se onda pozna, da li je od srebra ili zlata, ili je pak patvoren, t. j. načinjen od čega drugoga, možda od olova, kositra ili slične tvari.

Koliko bi neprilično bilo, da nema novaca veće vrijednosti, t. j. da nema krupna novca, kako se obično veli. Tko bi toliko sitna novca mogao nositi sa sobom, koliko treba, da se kupi par volova ili konja, a kamoli da se kupi kuća! Valjalo bi ih voziti u kolima; a tek kad bi se nabrojili! Da se lakše novac nosi i promeće, načinjen je i novac od papira, a ima ga od deset, dvadeset, sto i više kruna. Toj vrsti novca vele i banke, a načinjene su na na manjim ili većim komadima papira kao kakve slike, na kojima je naznačena i njihova vrijednost. Mi smo vidjeli samo banke od deset i dvadeset kruna, a bile su lijepe nove i glatke kao led.

III. Sitni novac manje vrijedi od krupna. Sitni novac pravi se od bakra i nikla, a krupni od srebra i zlata, a i od papira. Kovani novac (bakren, niklast, srebrn i zlatan) trajniji je od papirna, ali se papirni lakše promeće (lakše se njim trguje, jer se lakše može da ponese sa sobom u novčarki; za mnogo kovana novca trebala bi kesa i vreća.)

IV. Novac je potreban za trgovanje, kad treba naime da se štogođ proda ili kupi. Novca ima različne vrste: kovana (bakrena, niklasta, srebrna i zlatna) i papirna; zatim sitna (koji vrijedi samo filire) i krupna (koji vrijedi krune).

V. a) Kakva novca imadu kadšto i djeca? — Zašto ne dobivaju na dar krupna novca? — Kako mogu ipak i djeca steći krupna novca? (Ako štede, t. j. ako sitni novac čuvaju u svojim malim štedionicama, pa ga onda, kad ga se dosta nakupi, razmijene u krupni novac).

b) Crta se: različne vrste novac s jedne i s druge strane tako, da se novac metne pod papir, i po njemu tare onom stranom olovke, koja nije zarezana.

c) Modelovanje različne vrste novca.

17. Štedionica.

I. Nije dosta, da čovjek steče novaca, t. j. da ih dobije ili zasluži, nego ih valja i čuvati. Ako je ikako moguće, neka se ne potroši sve, što se steče. Ima siromaha, koji nemaju ni toliko, koliko im za život treba; ima ih, koji sastavljaju jedva kraj s krajem. No ima ljudi, koji dobivaju ili zaslužuju više, nego im za život nužno treba. Oni bi morali paziti na to, da nigda ne potroše sve ono, što prime, na samo odijelo, stan i hranu. Nešto bi morali i spremiti, jer ne znadu nigda, kakva ih nevolja može da stigne (bolest, nerodica, slaba trgovina, nedostajanje posla itd.). Onomu, koji umije čuvati stečen imutak ili novac, velimo, da štedi, da je štediša.

I djeca treba da štede. Poradi toga treba da čuvamo odijelo, knjige i sve druge stvari, koje su nam potrebne u školi ili kod kuće. I novce mogu da djeca čuvaju, ako ih dobiju na dar. Neki od nas imadu kod kuće male štedionice, t. j. zemljane ili drvene škrabnice, u koje meću novac. Kad se mnogo toga sakupi, onda im roditelji za to nešto kupe, ili pak odnesu to u veliku gradsku štedionicu, gdje se novac spremi, i to se potvrdi u maloj jednoj knjižici, što je dobije onaj, koji je predao novce.

II. I odrasli ljudi nose u gradsku štedionicu novce, koje upravo ne trebaju za svakidašnju potrebu i u svome poslu (trgovini, zanatu ili ratarstvu). U štedionici su im novci dobro spremljeni. Bogatiji ljudi, naročito pak oni, koji svaki dan izdaju i primaju novce, imadu i kod kuće blagajnice, velike poput ormana, koje ne mogu izgorjeti, i koje se ne mogu otvoriti običnim ključem, niti se mogu lako rastrgati ili prodrijeti. U te blagajnice spremaju novce i svakojake spise, naročito knjige (trgovačke).

Ipak i ti ljudi nose novce u štedionicu, kad ih se nabere više, negoli je potrebno za obični potrošak. Oni dobro znadu, da novci ne smiju dugo mirovati ili mrtvi ležati; nego ih valja uvijek prometati, t. j. za njih treba nešto kupiti, pa prodati na dobitak, ili ih treba u nešto uložiti (zemlju, stoku, robu, kuću itd.), što će nositi nekakvu korist.

U gradskoj štedionici ne leže novci bez koristi. Svatko dobije na novac, što ga uloži u njoj, kamate, t. j. ako nakon godinu dana hoće da iz štedionice izvadi svoje novce, onda dobije više, nego je unutra dao. Na svaku krunu dobije četiri filira prida (kamata). To nije baš mnogo, ali na mnogo kruna i kroz mnogo godina može se tako mnogo sakupiti. Bolje je ipak, da novci i manje koristi nose, nego da gdjegođ u kakvoj škrinji badava leže i pljesnive, kao što se to događalo negda, kad nije bilo štedionica.

Štedionica može da daje prid na novce, koji joj se predadu. U njoj naime ne leže novci badava ili bez koristi. Ima dosta ljudi, koji trebaju novaca, da štogođ kupe (zemlju, kuću, stoku itd.), ili da podignu svoje gospodarstvo (zasade vinograd, urede trgovinu ili zanat itd.). Obično odu oni u štedionicu i zatraže, da im se dade zajam, t. j. da im se posudi toliko novaca, koliko im je potrebno, i koliko prema svom imutku mogu da dobiju. Na tako pozajmljen novac plaćaju oni kamate, ali više, nego ih dobiju oni, koji ulože novac u štedionicu, naime po šest i više filira od svake pozajmljene krune. One novce, što u gradsku štedionicu više uniđe na kamatima, negoli se izda, upotrijebi gradska općina na korisne stvari, naročito na gradnju škola, na ubožnicu, bolnice, šetališta, igrališta itd.

III. Rasipnik troši bez računa sve, što dobije (baštini) ili zasluži. Štediša čuva dobro ono, što je stekao i prevrne triput svaku paru prije, nego je izda. Rasipnik kupuje i ono, što mu ne treba, a često poklanja i takve stvari, koje bi mu mogle kadgođ i trebati. Štediša kupuje samo ono, što je potrebno, i dijeli onoliko, koliko može prema svojim prilikama. Rasipnik nosi novce u kavanu i gostionicu, pa gubi vrijeme kartanjem i u različnim drugim zabavama. Štediša nosi novce u štedionicu, pa ne gubi uludo vrijeme i novce u pustoj zabavi.

IV. Štedionica prima novce i plaća na njih kamate. Primljene novce daje ili pozajmljuje štedionica. Za pozajmljen novac treba da se plate kamate, koje su uvijek veće od onih, što ih štedionica daje za primljene novce.

V. a) Zašto je dobro, da je gradska općina osnovala štedionicu? (Tim se pomoglo onima, koji hoće sigurno da spreme novce, što su ih prištedjeli, a i onima, koji trebaju novaca, jer ga mogu da dobiju u štedionici, a ne moraju za to plaćati prevelike kamate. Dobro je to i zato, što gradska općina čistu dobit od štedionice može da upotrijebi na dobre stvari ili ustanove u gradu).

b) Tumačenje rečenica ili poslovica: „U radiše svega biše; u štediše jošte više“. — „Čuvaj bijele novce za crne dane!“

c) Crtaju se: škrabnice različna oblika i veličine.

d) Modeluje se zemljana škrabnica u obliku naranče.

III. Proljeće.

Druga polovina ožujka, travnja i prva polovina svibnja.

A. Put u selo.

1. Proljeće se javlja.

I. Čim se pred nekoliko dana otopio snijeg i provirila visibaba sa svojim lijepim bijelim cvijetom, koji s uspravna zelena batva visi kao kakvo zvonce, počeli su se ljudi veseliti. Hvala Bogu, eto proljeća! Tako su govorili i dodali: Ne će nas više zima moriti, i ne ćemo više toliko trošiti na ogrjev (drva i ugalj). I zaista je sada već toplije. Mrazovi su rijetki i slabi, pa ih nestaje, čim Sunce sine. Peći se malo ili nimalo ne lože. Prozori od soba ostavljaju se i na dulje otvoreni. Šube i šubare ne nosi već gotovo nitko, nego ogrtače, a njima se mnogi zaogrnu samo rano jutrom i kasno uveče.

II. Jučer je bio upravo lijep dan, kad smo ujutru, čim smo došli u školu, izišli na skupnu šetnju. Nije bilo vjetra, kao danas, a Sunce je već u osam sati bilo prilično visoko na nebu. U to doba se sred zime jedva pomalja. Sada izlazi Sunce oko šest sati ujutru, a zalazi oko šest sati poslije podne. Opet su dakle noć i dan jednaki, kao što su bili ujesen, kad smo počeli ići u školu.

Što je Sunce dulje na nebu, stim je topliji uzduh i zemlja i sve, što je na njoj. Radi toga sve se vidi ljepše i življe. U vrtovima počeli su ljudi već prekopavati zemlju i sijati ili saditi neke vrste povrća. Kajsije, koje su na sunčanom i zaklonjenom mjestu, upravo su procvale, a po njihovu krasnom bijelom cvijetu zuji na tisuće marljivih pčelica, koje traže tu, da nađu, od čega će praviti med i vosak. I na breskvama su nabubrili pupovi, te iz njih proviruju crveni cvjetovi. Isto tako vide se jaki pupovi i na drugim voćkama, naročito na trešnjama i kruškama. Za koji dan, pa će sve biti u punom cvijetu i divno će mirisati.

Kad smo izišli iz grada, pa vidjeli zelena polja i livade, srce nam je zaigralo od veselja. Još nedavno bila je trava pokrita

snijegom, a kad nije bilo snijega, bila je kao povenuta, jer ju je ubijao mraz. Sad iz zemlje niče nova i lijepo zelena, a po njoj je kao prosuto rano poljsko cvijeće, naročito jaglac i krasuljak. Po pašniku pase stoka, jer je sad ne timare više samo u stajama, nego je istjeruju i na pašu. Vele, da je to za stoku zdravo, a mi u to rado vjerujemo, jer i nama se čini, da smo zdraviji, kad se malo po polju na svježu uzduhu prohodamo ili naskačemo, dok onda mnogo slađe jedemo i spavamo, nego kad u sobi mirno sjedimo. Premda je još dosta malo cvijeća po vrtovima i livadama, to se ipak vidi po koji leptir žute ili tamno crvene boje, te lijeće od cvijeta do cvijeta tražeći sebi hranu. Mnogi se uplaše, kad najprvo u proljeće opaze žuta leptira, jer vele, da će onda biti u toj godini bolesni i žuti. Ako to ne govore samo za šalu, onda je to prazno i krivo vjerovanje, koje se ne može i ne će ispuniti, te oni, ako i budu te godine bolesni i žuti, ne će to biti zato, što su u proljeću ugledali najprije žuta leptira, nego s drugoga kojeg razloga.

Kad smo prolazili kraj potoka, vidjeli smo, da je u njemu voda jako nabujala; negdje je prelazila i preko obale, te se razlila preko livade. Reklo se, da je to od okopnjela snijega, ali nesamo od onoga, što je bio oko potoka, nego većma od onoga, što je u brdinama, s kojih se voda slijeva i dolazi u naš potok. Na vrbama, što rastu kraj potoka, vidjeli smo macice, pa smo otkinuli nekoliko šiba s njih i ponijeli sa sobom. Da smo i sve šibe odrezali, to vrbama ne bi nimalo škodilo, jer bi narasle druge mlade, ali mi to nijesmo htjeli učiniti, jer znamo, da gospodari trebaju vrbove šibe za pleter, kojim utvrđuju jarke i obale potoka, pa za opletanje plotova, koji se prave od kolaca, za pletenje koševa, košara itd. Iz potoka, a osobito iz barica po livadama čuje se već i kreketanje žaba. Naskoro će se dakle k nama vratiti i roda, jer će naći za sebe i za svoje mlade dosta hrane.

Približili smo se i šumici. Tu smo opazili među grmljem lijesku i na njoj lijepe rese. Od drveta padaju u oči osobito breze radi vitka uzrasta, a još više radi lijepe bijele svoje kore. No drveće u šumi naročito hrastovi i bukve, još je golo. Ipak je šuma oživjela. Sada se posvud, pa i u šumi vidi i čuje mnogo više ptica, negoli prije nekoliko nedjelja, dok je još bilo dosta studeno. Mnogo se čuju pjevati kosovi, ali i zebe i sjenice. Njihovo je pjevanje najljepše jutrom u zoru. Razumijeva se, da

će ih daleko natkriliti slavuj, kad se vrati k nama, ali sad je prerano za nj. Još nema ni kukavice, ni lastavice k nama, jer se za njih ne bi našlo sada dovoljno hrane. Nadajmo se, da ćemo ih naskoro vidjeti i promatrati, pa o njima razgovarati. Sada smo opisali prvu našu proljetnu šetnju, koju smo učinili i za to, da se pomalo spremimo za put u obližnje selo, kamo ćemo ovih dana poći.

III. Jesen i proljeće u mnogom se slažu, ali i razlikuju. U jesen nije ni hladno ni vruće, nego je umjereno toplo. I u proljeće je umjereno toplo, t. j. nije ni odveć hladno ni vruće. U početku jeseni dan je jednako dug kao i noć. I u početku proljeća jesu dan i noć jednako dugi. No u jesen bivaju svakim danom noći dulje, a dani kraći. U proljeće pak bivaju dani sve dulji, a noći kraće. U jesen sve dozrijeva, a nekoje bilje i gine. U proljeće niče i cvjeta bilje. U jesen lišće žuti i pada s drveća, a u proljeće lista drveće nanovo. U jesen se beru različni plodovi, a u proljeće se koješta tek sije i sadi. U jesen odlaze od nas mnoge ptice, a u proljeće se vraćaju. U jesen se mnnge životinje povlače u zemlju, a u proljeće izlaze iz zemlje.

IV. Proljeće je vrlo ugodno doba godine, jer nlje ni studeno ni odveć toplo ili vruće. Spočetka su u proljeće dan i noć jednako dugi; no poslije dan raste, t. j. biva sve dulji, a noć sve kraća. U proljeće se sve budi: bilje niče iz zemlje, cvijeće cvjeta, ptice selice se vraćaju, a životinje, što su bile preko zime u zemlji, izlaze napolje. Sve je veselo i kao preporođeno.

V. a) Zašto je potrebno, da se i u proljeće zaogrnemo ogrtačem barem rano ujutru i kasno uveče? (Jer je obično najhladnije u doba, kad Sunce zalazi ili izlazi). — Koliko je na početku proljeća dan dug, a koliko noć?

b) Crta se: lijeskina šibica s resama, visibaba, jaglac, krasuljak i vrbina šibica s macicom.

2. Na drumu.

I. U obližnjem selu Ž. bili smo s roditeljima već puno puta. Dosta je blizu; za pô sata može se lako pješke onamo doći. Drum, što iz našega grada onamo vodi, ravan je i lijep i nigda na njemu nema većega blata. Djeca treba ipak da budu osobito na oprezu, kad idu tim drumom, jer se njim ide i na kolodvor, pa je na njemu uvijek dosta kola svake vrste: lakih

i teških, praznih i natovarenih, koja brzo i koja polagano voze. Često se na tom drumu može da sretne i koji jahač ili biciklista, a dogodi se, da preleti i koji automobil.

II. Jučer smo se otputili u Ž., da ga zajednički razgledamo. Čim smo izišli izvan grada na d r u m, opazili smo crkvu u Ž., koja je na brežuljku, a uz nju i nekoliko većih i ljepših kuća. Sunce je baš obasjalo toranj crkveni, pa se on upravo lijepo vidio izdaleka. Viđjeli smo i kolodvor, koji je nadesno od druma i prilično udaljen od našega grada.

Drum je gladak kao stô, pa zato po njemu i lete laka kola (kočije) kao zvrk. No i teretna kola, ma da su često nakola natovarena tako, da sve škripe, lakše vuku konji po drumu, negoli po meku putu, koji je pun rovina. Mimo nas prošlo je upravo nekoliko kočija, u kojima su se vozili putnici s kolodvora. I velika gostioničarska kola (omnibus) vozila su putnike u grad, ali su išla polaganije, a stakla su se na njima silno tresla i i zvečala, da su se izdaleka čula. Svaki čas se javio koji biciklista, te uz nas preletio kao munja. Sreli smo i silu kola, u kojim se vozila roba s kolodvora, a mnoga su kola dolazila i iz grada s robom, pa su kretala prema kolodvoru. Jedan vojnik vodio je konja za uzdu. Bio je pješak, a ne konjanik, a konj zaista pripada časniku, koga on dvori; vodi ga pak jamačno zato, da ne bude vazda u staji, nego da se malo i sprođe, a možda nije ni pravo zdrav.

Naskoro smo došli do mjesta, gdje se s druma kreće na put, koji vodi do kolodvora. I taj je put širok i utvrđen kao drum, ma da je vrlo kratak. Takvo mjesto, gdje se jedan put odijeli od drugoga, zovemo r a s p u t i c a ili r a s p u ć e.

Malo dalje od toga raspuća presijeca drum željeznički put (pruga). Upravo je prešao onuda željeznički voz, i mi smo morali čekati, dok se otvorio put preko pruge ili preko tračnica, kojima se voze željeznički vozovi. Kadgod prolazi koji voz, treba da je taj prolaz zatvoren, jer bi se inače mogla dogoditi nesreća. Još dugo čuli smo tutnjiti željeznički voz i vidjeli smo, kako se vije dim, što je izlazio iz parostroja.

Kad smo prešli preko željezničke pruge, sretali smo manje kola i manje putnika, ali drum je i dalje bio lijep i ravan; činilo se pače, da je bio i glađi nego do kolodvorske ceste, ili do pomenute rasputice. Svakako je to radi toga, jer se manje tare i troši. Drum je zaobljen tako, da je na sredini viši, pa se na-

lijevo i nadesno spušta, a uza nj je iskopan s jedne i s druge strane jarak. To je potrebno, da se voda s druma može ocijediti u jarkove. Osim toga zasađeni su s jedne i druge strane druma divlji kesteni. Njihovi pupovi su jako nabubrili, te se sjaju kao da su ulašteni. Vidi se, da će naskoro prolistati. To drveće daje ljeti lijep hlad, a osim toga njegovo korijenje ne da, da se zemlja ili drum ruši u jarkove.

Drum se na mnogo mjesta diže nad njive i livade, a humčiće i brežuljke presijeca. Iz toga se vidi, da je načinjen ili sagrađen, pa mu se zato i veli također zidana cesta ili zidan put. Svakako su drum gradili otprilike onako, kao što prave i putove u ulicama našega grada. Najprije su od zemlje načinili nasip tako, da drum bude ravan i svud jednak, t. j. da ne vijuga i da se svaki čas ne diže uz brdo i ne spušta niz brdo. Po nasipu su tad naslagali krupna kamenja i izravnali tako, da se sredina uzdigla, a poslije toga su još na to nasuli šljunka ili kamena tučenca.

U ugodnom razgovoru o ljepotama, što će nam ih donijeti proljeće, koje se eto rađa, dospjeli smo do mosta, koji vodi preko potoka. Most je sagrađen od kamena, jer treba da je čvrst. Preko njega prolazi naime svaki dan dosta kola s teškim teretom. I širok je dovoljno kao i drum, da se kola, koja se na njemu sretnu, mogu lako mimoići. S jedne i druge strane lijepa je ograda uz most, da se ne bi kola, osobito noću, u vodu skotrljala.

Prošli smo još mimo neke livade i njive, pa smo došli do puta, koji presijeca drum. Tu se putovi ukrštavaju, te čine četiri dijela ili kraka, od kojih svaki ide na svoju stranu svijeta. Takvo mjesto na putu zove se raskršće (križopuće). Tu se ljudi najlakše nađu, jer im tuda valja proći, makar dođu s koje mu drago strane. Poradi toga su tu i postavili propelo, t. j. kip Hrista na krstu razapeta, te svatko, tko tuda prolazi, skida kapu, pa se krsti. I kaža (kažiput) je također tu postavljena. Na stupu naličenu tako, kao da je obavit s tri traka, crvenim, bijelim i modrim, nalaze se tablice, od kojih je svaka okrenuta na svoju stranu, a na njima piše, kamo koji put vodi, i kako je to daleko.

Premda smo mogli drumom ravno doći u Ž., ipak smo zašli malo na put, koji je dolazio s lijeve strane. Htjeli smo, da vidimo, kako je na njemu. Nije taj put ravan kao drum, nego se vijuga ovamo i onamo. Vidi se, da nije građen od

kamena, makar da je posut donekle šljunkom. Iskopani su doduše uza nj i jarkovi, ali se s puta u njih slabo može ocijediti voda, jer nije zaobljen. Stoga je na tom putu u kišljivo doba i s proljeća, kad se snijeg otkravljuje, dosta blata, a ljeti je velika prašina. Glibove i lokve zatrpavaju doduše granjem (fašinom) i zemljom, ali to nije dosta, da put bude utvrđen onako, kao što je drum. Taj put zovu seoski put, jer se za nj brinu samo sela, kroz koja vodi.

Nijesmo se više vratili na drum, da dođemo u Ž., nego smo prešli preko polja vrlo uskim putićem, kojim idu samo pješaci. Takvu putiću vele staza (putanja). Nije trajalo dugo i mi smo se našli u selu, pa pošto smo se malo odmorili, razgledali smo ga, da vidimo, što je i kako je u njemu. No o tom ćemo pripovijedati (izvijestiti) drugiput.

III. Staza je najmanji i najuži put. Drum je najdulji i najširi put. Stazom idu samo pješaci, a putem i drumom se voze i kola. Staza vodi naprečac iz jednoga mjesta u drugo. I drum je sagrađen tako, da vodi iz jednoga mjesta u drugo. No put (seoski ili poljski) vijuga ovamo i onamo. Drumovi su sagrađeni od kamena, pa su zato tvrdi i glatki, te nema na njima mnogo blata ni prašine. Putovi (seoski) nijesu građeni, nego su samo nasuti šljunkom; voda se s njih ne može valjano ocijediti, pa su stoga blatni i prašni.

IV. Putuje se drumom, putem (seoskim i poljskim) i stazom. Drumom i putem može se putovati pješke, na konju i u kolima. Stazom idu obično pješaci, kadšto i konjanici. Na kolima se ne može putovati stazom. Drumom se lakše i ljepše vozi nego poljskim putem.

V. a) Ima li u našem gradu drumova? — Ima li u našem gradu prostih (negrađenih) putova? — Ima li u našem gradu koje raskršće? — Da li je u našem gradu koje raspuće?

b) Rješavanje zagonetke: Što to znači: Drum kola vozi, zob blato gazi? (To znači, da se po dobru putu ili drumu lako vozi, ali i po lošu ili blatnu putu da se može lako voziti, ako se konji dobro hrane).

c) Crta se: na brežuljku crkva i uz nju jedna ili dvije kuće. Do crkve vodi drum, uz koji je zasađeno drveće, sa strane pak vodi obronkom do crkve uska vijugasta staza.

d) Modelovanje kaže.

3. U selu.

I. Selo Ž. mnogo je manje od našega grada. U njemu je crkva, župni dvor i škola; drugih ureda nema. U selu nema toliko ni tako lijepih kuća kao u gradu. Seljaci se bave najviše ratarstvom. Obrtnika je vrlo malo, ni dućana nema mnogo, a najviše su maleni (sitničarije). Krčma je i u selu, ali nema gostionice (hotela), kamo bi se svraćali gosti i putnici.[1]

II. Kad smo se popeli stazom, što vodi obronkom u selo Ž., našli smo se baš usred sela pred crkvom, koja je kraj druma. Unišli smo u crkveno dvorište, koje je dosta prostrano i obraslo lijepom zelenom travom. Prednji dio zarubljen je glogovom živicom, koja je već počela tjerati. S jedne i s druge strane zasađene su lipe. Tu se zadržavaju ljudi, kad čekaju na službu Božju. Lipe su dosta mlade, jer su zasađene nedavno, kad je dokinuto groblje, što je tu nekoć bilo. Kažu, da se mnogi ljudi u selu toga dobro sjećaju. Unišli smo i u crkvu. Nije velika, ali je čista i uredna. Osim velikoga ima još dva mala oltara. Na pijevnici su male orgulje.

Do crkve je s jedne strane škola, a s druge župni dvor. Škola je zidanica na kat. Dolje su učionice, a gore je stan za učitelja i učiteljicu. Tako su nam kazali. U školi su bila djeca, pa ih nijesmo htjeli buniti. I župni dvor je kuća na jedan kat s velikim dvorištem, pa ima sve potrebne gospodarske zgrade i bunar s valovom, gdje se napaja marva. Vidio se i golubinjak s golubovima. Na plotu župnoga dvora opazili smo lijepoga šarenog pijetla. Najednom lupne krilima i stane kukurijekati, kao da nas je htio pozdraviti, ili je pak htio dozvati svoje koke, neka vide, kako su im gradska djeca došla u pohode. Čulo se iz dvorišta kokodakanje koka. Nastalo je toplije proljetno vrijeme, pa su počele obilnije nositi. Vele, da su već mnoge gospodarice nasadile kvočke na jaja. Do Uskrsa izleći će se zaista pilići. Čulo se i gakanje gusaka, kao i roktanje svinja, a i vrapci su udarili u veselo živkanje. Tomu su se pridružili i ugodni glasovi, što su dolazili iz obližnje kovačnice, gdje je kovač sa svojim momcima složno udarao po usijanom gvožđu. To je se-

[1] Građu na ovom stupnju metodičke jedinice iznesli su učenici prije nego je preduzeta ekskurzija u selo, dakle i prije, negoli je podnesen izvještaj sadržan na drugom stupnju metodičke jedinice „Na drumu". Ovdje se međutim ta građa iznosi radi toga, da se vidi sveza između vlastitoga iskustva učenikâ i onoga, što su naučili na ekskurziji.

oska glazba, koja nam je onaj čas bila milija od najljepše vojničke glazbe u gradu.

Baš nam je bilo lijepo u selu, stim ljepše, što je bilo posve mirno vrijeme, a Sunce je obasjalo cijeli kraj, te je bilo lijepo s brda kod crkve i župnoga dvora pogledati na zelene njive i livade. U daljini pokraj druma vidio se i vlasteoski dvor. Kažu, da je oko njega velik perivoj s krasnim cvijećem i drvećem, a gospodar ili vlastelin, da ima mnogo zemlje svake vrste, vrlo mnogo stoke i velikih šuma, u kojima se često drže lovovi.

Spustili smo se drumom niz brdo u doljno selo. Usput smo vidjeli dućan i seosku krčmu. U dućanu ima svačega: svijeća, sapuna, žigica, riže, šećera, kave, platna, konca, vrvca, pa i gvozdene robe; ali od svega pomalo; jer seljaci i seljanke idu često u grad, koji je blizu, pa tamo koješta kupe. No za seljakinje je donekle zgodno to, što u svom seoskom dućanu mogu dobiti robe u zamjenu za stvari, kojih imadu dosta kod kuće, na pr. za jaja.

Krčma, što je uz drum, dosta je velika. Osim vina može se u njoj dobiti kruha i zemljičaka, što ih pekarski momak donese iz grada. Kažu, da se krčmar bavi i mesarstvom, ali da svake nedjelje zatuče jedva po jedan komad, i to kakvu slabu kravicu. Dakako, da je onda meso u tom selu jevtinije nego u gradu, ali ljudi vele: Jevtino meso s čorbom za plot.

Dobro bi bilo, da je samo ova jedna krčma u selu, ali su nam rekli, da ih ima više, naročito na putu, što od druma vodi na drugi kraj sela. Tamo da je i jedan manji dućan s robom, koja je najpotrebnija u kući. Nijesmo htjeli, da idemo u taj kraj sela, jer smo vidjeli na početku puta, koji vodi onamo, da se onuda teško ide u ovo doba godine. Put je vrlo loš i pun jaruga, te bismo morali gaziti blato do koljena, a za to naše gradske čizmice nijesu zgodne. Seoska djeca idu tuda i bosa, pa došavši kući lako očiste svoju obuću.

Pošli smo dalje drumom prema našem gradu. Uz drum ređaju se kuće s jedne i druge strane. Svuda su nas ljudi iz njih, a osobito žene, radoznalo promatrali, a djeca su nas i pratila donekle. Gotovo iz svake seoske kuće pozdravljao nas je svojim lajanjem kakav rundov ili bundov. Kuća ima svakojakih, ali najviše drvenih. Malo ih je pokritih crijepom; ima ih, koje su pokrite daskom, ali najviše su pokrite slamom. Mnoge su bez dimnjaka. Jedna kuća odijeljena je od druge velikim

dvorištem, u kom se nalaze onakve otprilike zgrade, kao što smo ih vidjeli, kad smo oko Sviju svetih bili u dvorištu najbogatijega ratara u našem gradu. Dvorišta su prilično uredna i čista U svakom dvorištu smo vidjeli dosta peradi različne vrste. Kad smo tako razgledali veći dio sela Ž., vratili smo se veselo i srećno kući.

III. Grad je velik, a selo maleno. U gradu ima mnogo ulica, a u selu ih ima malo, često samo jedna. U gradu se ulice metu i polijevaju, a u selu se ne čiste gotovo nigda. U gradu su kuće od veće česti velike i jedna do druge. U selu su kuće manje i jedna od druge podaleko. U gradu ima obično više crkvi, a u selu je ponajviše samo jedna; često nema ni jedne. U gradu ima mnogo dućana i gostionica; a u selu toga nema. Građani bave se najviše zanatom i trgovinom, a seljaci najviše ratarstvom. Osim toga ima u gradu obično mnogo svećenika, učitelja i činovnika, a u selu ih nema toliko.

IV. Mjesto, u kojem se ljudi bave ponajviše ratarstvom, zove se selo. Ima velikih i malih sela. U velikim selima je obično crkva i škola, a često i koji ured. Ljudi iz sela zovu se seljaci.

V. a) Zašto u manjim selima obično nema crkve i škole? (Jer u malom selu nema mnogo ljudi ni djece, i zato ne treba za njih napose graditi crkvu ni školu; oni mogu da idu u crkvu i školu u bližnje veće selo). — Zašto je najveći dućan ili krčma obično u sredini sela? (Da svatko, tko želi nešto kupiti, lakše onamo mogne doći).

b) Crta se: seoska crkva ograđena živicom, a uz nju s jedne strane škola, a s druge župni dvor.

B. U vrtu.

1. Što se radi u vrtu.

I. Kad smo neki dan pošli u šetnju izvan grada, vidjeli smo, da ljudi po vrtovima mnogo rade. Lijepo vrijeme služi neprestano. Ljudi kažu, da već odavna nije bilo tako krasna proljeća. Poradi toga je sada navalilo sve u vrtove, te rade i ono, što se inače radi mnogo kasnije. Sad je najbolja zgoda, da motrimo rad u vrtu, pa ćemo zato ići u obližnji vrt, da ga razgledamo.

II. Jučer popodne bili smo u vrtu. U njemu se marljivo radilo. Stari jedan i vješt težak, koji uvijek radi po vrtovima, upravo je prekopavao gvozdenom lopatom jednu tablu. Bio je baš pri kraju. Svakiput, kad je lopatom zemlju digao, prevrnuo ju je i rasjekao ili smrvio. U jame, što su nastale prekopavanjem, metao je gnoja, da se zemlja popravi, i da bolje rodi. I od nas su neki jači pokušali, da prekopavaju, ali je to išlo vrlo teško i brzo su se oznojili, a nijesu svakiput nego samo malo zemlje digli.

Poslije toga je stari težak uzeo grablje u ruke, pa je njima prekopanu zemlju izmrvio sasvim nasitno, pa je onda izravnao. To nijesmo mi ni pokušali učiniti, jer se stari težak bojao, da bismo mu sve pokvarili. Kad je sva tabla bila prekopana i izravnana, onda ju je težak razdijelio na lijehe ili grede tim, što ju je na više mjesta pregazio, te načinio tako jamice između njih, koje su se pružale po cijeloj duljini table.

Sad je stari težak duž grede napeo vrvcu i uz nju načinio motičicom jarčić, pa je u nj sipao sjeme. Tako je zasijao na istoj gredi više jarčića, i onda ih poravnao lopatom i malko njome potrpao. To je činio na još nekim gredama, ali je na svakoj sijao drugo sjeme: na jednoj peršin, na drugoj mrkvu, na trećoj salatu itd. Na preostalim gredama sadio je težak crni luk (crljenac) i prijesad salate i kelja iz klila, ali je grede najprije malo polio; pazio je ipak da ne budu odveć mokre. Lučice (posve male glavice crnoga luka) sadio je tako, da je načinio drvcem poduboke jame, pa ih je onda u te jame metao i potrpao. Prijesad je pak sadio tako, da je na gredi načinio redove tako, da je napeo vrvcu kao i za sijanje sjemena, a onda je presađivao tako, da je u zemlji šiljatim drvcem pravio rupe, pa u njih metao biljčice i pritisnuo ih uz zemlju tako, da su uspravno stajale. Poslije je zasađene biljke zalio, ali je pazio, da se doljni listići ne smoče.

Na vrtu je bilo dosta tabli, na kojima je već prije bilo zasijano kojekakvo sjeme i posađen prijesad. To je trebalo svaki dan pregledati i zalijevati. Na nekim gredama vidjelo se lijepoga velikog prasa ili porluka, pa kozjaka, a zelenio se i dosta velik špinac. To je posijano ili zasađeno bilo još u jesen.

III. Zimi je u vrtu bilo sve pusto; zemlja je bila ili smrznuta ili snijegom pokrita, i tako je počivalo sve u dubokom snu. Sada u proljeće javili su se topliji vjetrovi, a Sunce je

ogrijalo zemlju, pa se sve budi od sna; sve je življe i veselije. Zimi nije nitko imao volje, da ide u vrt, niti se moglo u njemu štogođ da radi. Sada u proljeće vrlo je ugodno u vrtu, i svatko rado ide u nj, a gospodari i gospodarice, težaci i težakinje u njemu s veseljem vrše različne poslove.

IV. U proljeću se u vrtu okopava zemlja, sije se svakojako sjemenje i sadi luk, krompiri i različan prijesad.

V. a) Zašto se prekopava zemlja prije, negoli se u nju nešto posije ili zasadi? (Da bude rahla, i da do nje lakše dopre sunčana toplina, uzduh i kiša). Čemu valja da se zemlja češće pognoji? (Da dobije što više hrane, jer u gnoju ima mnogo toga, što je biljci potrebno).

b) Crta se: gvozdena lopata, prijesad salate s korijenjem i grablje.

2. Ljubica.

I. Kad smo nedavno bili u vrtu, slabo se vidjelo cvijeća. Ima ružinih džbunova i drugoga zasađenoga cvijeća, ali još ne cvate. Posijano je i nešto cvjetnoga sjemena, ali je jedva niklo. Ipak smo osjetili ugodan miris malih ljubica, pa smo ih ponijeli nešto sa sobom. Ali nije baš potrebno, da idemo u vrt po ljubice. Možemo ih naći i drugdje, naročito po njivama uz živice i uz grmlje.

II. I mi smo ih našli, pa smo ih savili u kitice i donijeli u školu. Svatko ih voli, pa i mi. Najviše ih ljudi vole radi njihova finoga mirisa, a i zato, što se javljaju rano u proljeće, odmah iza visibaba i zajedno s jaglacima. Sam cvijet ljubičin nije osobito lijep; tek modra njegova boja godi oku. No ta boja nije onako modra, kao što je modro vedro nebo. To je svoje vrste modra boja, koja se zove ljubičastom, a neki joj vele i violična boja, jer ljubici kažu i violica.

Lišće je u ljubice lijepe zelene boje i nalik je na srce; ali samo radi toga njezina lišća, ne bismo je nigda zavoljeli. Obično se trgaju ljubice tako, da se otkine samo ona tanka stabljičica, na kojoj je cvijet, dok se pusti na miru ona, na kojoj je lišće. Samo onda, kad se od ljubica hoće da savije lijepa kitica, uzme se po koji list njezin, te se njima kitica obavije, a mogu se i u nju da uvrste. Kitica u dvije boje mnogo je ljepša, nego ona, gdje se vidi samo jedna boja.

Ljubice, što rastu uz grmlje i živice, nitko ne sije; one niknu same od sebe, naime iz sjemena, što nastane, kad precvjetaju i dozre. No ima u vrtovima i zasađenih ljubica, te su još ljepše od onih, što same niknu. Mogu se presaditi u vrt na gredicu i ljubice, koje se iskopaju gdjegod ispod grmlja ili živica, samo valja paziti, da se lijepo izvade s korijenom, naročito s onim sitnim nitima, što vise poput resica. Kad ljubice dođu u prekopanu i pognojenu zemlju, gdje imadu bolju hranu, pa više svijetla i uzduha, onda svakako moraju da budu krupnije i mirišljivije od onih, koje rastu u zaklonu, te se za njih nitko ne brine.

Ima jedna vrsta ljubica, za koje nitko ne mari. To su pasje ljubice, koje nikako ne miriše, a nemaju ni onu lijepu tamnu ljubičastu i baršunastu boju kao prave ljubice, nego su mnogo svjetlije.

III. Visibaba je proljetni cvijet, i ljubica je proljetni cvijet. Visibaba ne miriše, a ljubica miriše. Visibaba raste na prostranu mjestu, a ljubica uz grmlje ili živicu. U visibabe je bio cvijet, a u ljubice modar. U visibabe su podugački šiljasti listovi, a u ljubice su okrugli kao srce.

IV. Rano u proljeće, odmah iza visibabe, javlja se ljubica. Ugodnim svojim mirisom mami ljude. U nje je lijep ljubičast cvijet, a lišće joj je okruglo i nalik na srce. Ljubice rastu ponajviše u grmlju i živicama, a ima ih zasađenih i u vrtovima.

V. a) Kako se može kitica ljubica održati dulje vremena svježom? (Ako se metne u vodu; cvijeće treba dakle vode, da se održi svježe).

b) Crta se: cvijet ljubice, kitica ljubica, ljubica s cvijetom, lišćem i korijenom, list ljubice.

3. Puževi.

I. Mi volimo puža. Kad ga vidimo, primimo ga za njegovu kućicu i dignemo, pa mu govorimo: „Pužu, mužu, pusti roge van, da ti kuću ne prodam“. I on nas sluša, te sve jače i jače pruža svoje rogove. Ali čim bismo se samo prstom približili kojemu rogu, ma da ga i ne bismo dodirnuli, već ga puž brzo povuče i sakrije. Sviđa nam se i kućica puževa, osobito oni zavoji njezini na kraju. Rado gledamo i to, kako puže i za sobom ostavlja bijeli sluzavi trag. Osobito rado bavi se puž u vrtu, pa se pokazuje najradije iza kiše, ili u doba, kad je trava rosna. Vidjeli smo i puža bez kućice.

II. Bili smo iza kiše u vrtu, da nakupimo puževa. Najviše smo ih našli uz živicu. Natrgali smo nešto trave i lišća od različnoga bilja, pa smo ga razastrli po dugačkom jednom stolu u vrtu, a onda smo metnuli na to puževe, da ih točnije promotrimo. Bili su se uvukli posve u svoje kućice, pa su spočetka mirovali; ali onda su pomalo pružali iz njih svoje glave i pomaljali svoje rogove, pa su raširili sasvim svoja široka stopala ili tabane, te su se njima stali pomicati ili puzati preko razastrte trave i lišća. Iza sebe ostavljali su sluzav (balav) trag.

Kad smo okrenuli jednoga puža, vidjeli smo, da mu je stopalo puno sluzi. Jasno je bilo, da on sluz pušta iz svoga tijela, pa da mu je ona vrlo potrebna za to, da se može pomicati. Njom on svoj put ugladi i učini, da je klizav.

Pustili smo puževe neko vrijeme na miru, a onda smo motrili, što rade s travom i lišćem, što smo im razastrli. Vidjelo se, da oni to na komadiće povlače u sebe; ali nijesmo znali, kako oni to čine. Nema sumnje, da imadu usta, ali se ne vidi, da imadu zube, kojima bi mogli gristi travu ili lišće onako, kao što to čini zec. Reklo nam se onda, da su im čeljusti hrapave i oštre kao trenice (ribež).

Promotrili smo sada točnije i ona četiri roščića puževa, što su ih upravo posve ispužili bili. Gornji su deblji i dulji, a doljni tanji i kraći. To uistinu nijesu rogovi, nego osjetila puževa. Mi im samo zato velimo, da su rogovi, jer su, naročito gornji, vrlo nalik na volovske rogove. Na gornjim roščićima vide se dvije crne točkice, i puževi te roščiće često okreću ovamo i onamo. To ne čine bez razloga ni od zabave, nego zato, jer su one crne točke na njima oči, kojima gledaju, te hoće da vide njima nesamo ono, što je pred njima, nego i ono, što se događa okolo njih. Doljnim pak roščićima puževi pipaju onako, kao što mi pipamo prstima. Sad znamo, zašto puž uvuče rogove još prije, negoli se kojega dotaknemo. Svojim, makar i malenim očicama na gornjim roščićima, vidi on, da mu se nešto približava.

Vrlo je zanimljiva kućica puževa. U njoj je puž dovoljno zaštićen od nepogode, te se povlači u nju, kad mu prijeti pogibao. No u njoj nema puž nikakve slobode. Jedini prostor ili soba u njoj tako je tijesna, da se puž ne može ni okrenuti, a kamoli po volji kretati; iz nje pak može tek da pomoli svoju glavu, ali ne može nikako da iziđe van, makar da ima vrlo velika vrata. Prinuđen je dakle, da svoju kuću uvijek sa sobom nosi. No nije ona baš ni teška, jer su joj zidovi (ljuska) vrlo tanki, te se odmah polome, čim slučajno ma i manje dijete na njih stane. Pri tom puž ne jaukne i ne zacvili, nego mirno podnosi gorku sudbinu svoju.

Kad se pogleda puževo tijelo, što je iz polomljene njegove kućice provirilo, onda se vidi, da je cijelo onakvo, kakva mu je glava i stopalo, naime mekano, sluzavo i žućkasto-sivo. Ima ljudi, koji priugotavljaju puževo meso, pa ga jedu, naročito u proljeće, kad nijesu tako slinavi. No i perad, osobito patke, vole se hraniti puževima, a jedu ih vrlo rado i žabe gubavice, naravno one bez kućice ili ljuske.

Kad se promotri polomljena kućica puževa, onda se vidi, da su komadići, u koje se raspala, oštri poput stakla. Njegova kuća nije dakle načinjena od kamena ni cementa, a još manje od opeka, ali ima u njoj mnogo od onoga, što treba za građenje svake kuće, a to je vapno ili kreč. No tu kuću ne prave nikakvi zidari ni tesari, nego je puž sam sebi izgradi tako, da izlučuje tvar, u kojoj ima vrlo mnogo kreča. I kako zgodno načini on tu svoju kućicu bez ikakva graditelja (mjernika) i nacrta! Lijepo je zaokruži uvis, a onda načini zavoj, koji se kreće prema desnoj strana i biva sve tanji, dok se napokon ne završi. No iako je puževa kuća od kreča, nije bijela kao kreč, nego je u običnoga vrtnog puža žuto-smeđe boje.

Puževi su se počeli javljati tek sada u proljeće. Zimi ih nijesmo vidjeli, jer nijesu puzali nikud, a i čemu, kad ne bi nigdje našli hrane. Ali oni nijesu poput ptica selica otišli u daleke krajeve, da se tamo prehrane. A i kako bi, kad nemaju krila, te su spora hoda, pa sve, da se i prevezu preko velikih voda, ne bi onamo, kamo sele ptice, stigli pješke ni za više godina. No gdje su onda puževi preko zime? Oni su spavali cijele zime, te nijesu trebali za to vrijeme nikakve hrane. Zanimljivo je, što su nam kazivali stariji o tom, kako se spremaju za taj svoj zimski san. Kasno u jesen zavuče se puž u svoju kućicu i zatvori čvrsto ulaz u nju, ali ne drvenim ni gvozdenim vratima, nego opnicama (kožicama), što ih načini od sluzi, koju izlučuje. U proljeće te opnice svojom sluzi razmekša i rastvori, pa pomoli glavu napolje, raspruži svoje stopalo i počne opet pasti po svježoj, zelenoj travici. Dogodi se međutim, da se puževa

kućica u proljeće ne otvori, jer je poginuo njezin stanar. Kućica njegova sad je grob njegov, ali prazan. Puž ne ostavi u njemu kosti, jer ih nema, a meso brzo istruhne.

III. Ima puževa s kućicom, koji nijesu tako veliki kao obični vrtni puž. Kućica vrtnoga puža je žućkasto-smeđe boje, a kućica puža manje vrste je žute boje s crnim prugama. Ima puževa i bez kuće. Takav je puž prpolj ili balavi puž. Tijelo je u prpolja onakvo kao i puža s kućicom; ali je crne ili crvenkasto sive boje. Prpolj se hrani biljem kao i vrtni puž, ali prpolj u vrtu načini mnogo više štete, jer voli mlado lišće, a osobito salatu.

IV. Puževi imadu mekano i sluzavo tijelo; na glavi imadu dva para osjetila, koje zovemo rogovi. Na gornjem paru rogova imadu oči, a doljnim parom pipaju.

V. a) Govori se pjesmica iz početnice: „Ruga se pužu."

b) Rješavanje zagonetke: „Bijelo je, sir nije; rogato je, koza nije; samar (sedlo) ima, kljuse nije? (Puž).

c) Crta se vrtni puž s kućicom i prpolj (balavi puž).

d) Modelovanje prpolja i vrtnoga puža.

C) U vinogradu i voćnjaku.

1. Kako je u vinogradu.

I. U vinograd volimo ići u jesen, kad je lišće na lozi lijepo zeleno, a ispod njega viri zrelo grožđe: žućkaste, rumene i modrikaste boje. No i sada u proljeće je lijepo u vinogradu, samo ako je miran i vedar dan. Svjež uzduh i blaga sunčana toplota godi tijelu i razveseljuje dušu.

Od rana proljeća idu gospodari sa svojim ukućanima i težacima u vinograd, pa tamo rade. Ne bi bilo pravo, da mi idemo u vinograd samo onda, kad u njemu ima dosta grožđa, ili kad je berba, nego treba da ga i sada pogledamo. Dosta nas je, kojima roditelji imadu svoje vinograde. Oni mogu one dane, kad nema školske obuke, s roditeljima otići u vinograd, i tamo pomagati u radu, koliko je moguće. Oni mogu na pr. nositi iz vinograda obrezanu lozu i druge lakše poslove vršiti. Veseli nas, što ćemo zajedno iz škole poći u vinograd, čim to dopusti vrijeme i druge prilike.

II. Pošli smo jučer u brdo sv. Duha u jedan veliki vinograd, koji je nanovo zasađen pred nekoliko godina.[1] Sve je u njemu u najljepšem redu. Sada je već obrezan i od veće česti okopan. Još su težaci kopali samo krajnji njegov dio ili komad. Neke su težakinje skupljale i uništavale gusjenice, koje se zovu korak, te veliku štetu prave na trsovima. Pri tom su složno i veselo pjevale.

Milina je bila pogledati taj vinograd, koji se stere na južnom obronku brda. Poširokim puteljkom razdijeljen je na dvije jednake polovine. Svaka polovina pak razdijeljena je manjim stazama na više tabli, ili članova (dijelova ili komada). Trsovi su u cijelom vinogradu zasađeni u redove, a privezani su likom uz lijepe izdjelane kolce, te stoje ravno kao svijeće. Na kojugođ stranu se pogleda, može se vidjeti, kako su trsovi poređani jedan za drugim u ravnoj crti i tako, da jedan drugomu ne pravi sjene. U jesen ne može se to tako lako opaziti, jer su trsovi puni lišća, ali i onda bi se moglo vidjeti, kako je dobro, da su trsovi razdaleko i tako zasađeni, da svakomu može lako doprijeti sunce i uzduh.

Vraćajući se kući išli smo preko vinograda, koji su istom sada obrezivali. Taj vinograd jeste doduše na sjevero-zapadnom obronku brda, te se u njemu nešto kasnije počne kretati sok, ali smo ipak opazili, da je tamo, gdje je bila odrezana loza, izlazila čista voda. Težaci vele, kad se to dogodi, da trs plače, i nekoji misle, da ne valja tako dugo čekati, nego treba trsje rezati za rana proljeća, da se prerez može prije zarasti, negoli trs počne plakati. Drugi kažu, da kasnije rezani trs tjera više na rod, a ranije rezani više u lozu. Neki ljudi hvataju u bočice vodu, što curi iz obrezana trsa, pa njome peru oči i tvrde, da to vrlo prija očima. Ne znamo, koliko je istine u tom, ali svakako je dobro, da se oči peru čistom vodom, a voda, što izlazi iz obrezane loze, svakako je čista.

III. U jesen je u vinogradu lijepo, jer su trsovi puni lijepa zelena lišća i zrela grožđa. U proljeću nema u vinogradu ni lišća ni grožđa, ali je ipak lijepo gledati trsove, u redove zasađene lijepo obrezane i uz kolac privezane. U jesen je veselo u vinogradu, kad se bere grožđe i pravi mošt. I u proljeće je ugodno u vinogradu i lijepo je gledati, gdje težaci (vinogradari) složno rade i pri tome pjevaju vesele pjesme.

[1] To nije onaj vinograd, što su ga učenici motrili u jesen. Premda se inače preporučuje, da se, ako je ikako moguće, isti prirodni objekat motri u različno doba i na različnom stupnju razvitka, nije to kod vinograda od prijeke potrebe, jer se motrenje, koje se u nekom vinogradu svrši u jesen, ne može ili barem ne mora nastaviti u proljeće.

IV. U proljeće treba vinograd obrađivati, naročito obrezati, nakoliti, povezati i okopati. Sve valja da se čini u pravo doba.

V. a) Tumačenje rečenice: „O muci grozdovi vise“.

b) Ima li svaki vinograd jednak broj redova? — Da li se o veličini vinograda sudi samo po broju redova? (Ne sudi samo po njihovu broju, nego i po tom, da li su dulji ili kraći). Tko zna, kako ratari (težaci) obično sude o veličini vinograda? (Po tom, koliko kopača treba da ga okopaju. Oni vele: Ovo je vinograd na dva, tri, pet itd. kopača; ili ima dvije, tri, pet itd. motika). — Da li je takav sud pouzdan? (Nije, jer se neka zemlja, na pr. ilovača, teže kopa, a druga se obrađuje lako, na pr. pjeskovita. Još odlučuje o tom i položaj vinograda, da li je naime manje ili više strm, zatim vrijednost težaka, da li su slabiji ili jači, manje ili više istrajni i marljivi itd.).

c) Crtaju se: tri obrezana i uz kolce privezana trsa.

2. U voćnjaku.

I. I u voćnjak smo rado išli u jesen, jer smo u njemu našli obilno svake vrste voća. No i sad u proljeće lijepo je u voćnjaku. Lijepo je gledati, kad su u jesen voćke nakićene žutim kruškama, crvenim jabukama, modrim šljivama, ali je sada mnogo ljepše pogledati na njih, kad su pune cvijeta, te vrlo ugodno miriše. To vabi u voćnjak nesamo ljude, nego i ptice i leptire, a osobito pčelice, kojih ima dosta na svakoj voćki, što cvjeta, te lete od cvijeta do cvijeta.

II. Kad smo nedavno odlazili iz vinograda kod sv. Duha, pozvao nas je gospodar, da dođemo naskoro pogledati i njegov voćnjak, koji je blizu vinograda. Jučer smo bili tamo. I taj je voćnjak velik. Jednim dijelom pruža se obronkom maloga brda, a drugi se dio nalazi odmah pod brdom (u podolju). Na obronku su zasađene one vrste voćaka, kojima većma prija, da su zasađene na brdu, a to su kajsije, breskve, trešnje i kruške. Ispod brda su najviše šljive, pa zato taj dio voćnjaka zovu i šljivik.

Mi smo najprije pošli u gornji dio voćnjaka. Kajsije su potjerale lišće, ali cvijeta već nije bilo na njima. Bijeli listići njihova cvijeta bili su razasuti po zemlji, te se činilo, kao da je tanak snijeg pao. I breskve su već gotovo posve precvjetale; u njih je vrlo krasan cvijet ružičaste boje, a ima ga dvije vrste: krupnijega i svjetlijeg, pa sitnijega i tamnijeg. Breskva ne naraste nigda tako velika, kao što može da naraste kajsija; premda ni kajsija ne pripada u visoke voćke. Rekli su nam, da kajsije, a osobito breskve obično brzo propadnu. Breskve sade neki i usred vinograda, jer imadu tanko deblo, rijetku krošnju i usko lišće, te ne prave mnogo hlada.

Došli smo do trešanja. Bilo ih je većih i manjih. Velike trešnje imadu podebelo stablo; kora je na nekim mjestima hrapava i ispucana, a na nekima posve glatka; boja je mrka. U mladih trešanja je kora glatka i crvenkasta. Lijepo je pogledati trešnju u cvijetu. Cvijetovi vise na dugim tankim peteljkama, kojih je više na kupu (gronji), a bijeli su, kao da su zamočeni upravo u mlijeko. No ima ih, koji su svoju lijepu bijelu boju izgubili i malo požutili, kao da su popareni. I trešnje će dakle naskoro precvjetati, jer puno cvijetnih listića ima po zemlji, a i lišće je na trešnjama počelo već tjerati.

Došli smo međutim do drveta, na kojem je bilo lišće već prilično veliko, a ipak je drvo bilo još puno cvijeta. Pčelice su zujale na njemu, a bila ih je sva sila. To je drvo kruška, a ima lijepo ravno deblo, ali mu je kora dosta hrapava i sivkaste boje. Krošnja je u kruške vrlo lijepa i diže se ravno uvis. Kažu, da i korijen njezin zalazi isto tako daleko u dubljinu.

Prošli smo prema šljiviku. Usput smo vidjeli jabuke, koje su već dobrano potjerale lišće, ali cvijet se tek pokazuje kao crveni pupoljci. Upravo je lijepo sada pogledati na jabuke, a bit će još ljepše, kad se potpuno rascvjetaju. Jabuka ne raste uvis kao kruška, ali krošnja joj je lijepa široka, a stablo prilično debelo, pa ima smeđu koru, koja je kod starijih drveta raspucana i hrapava.

U šljiviku smo našli šljive u potpunom cvjijetu; no probilo je na njima već i lišće. I kora je drukčija nego u jabuke i kruške; jer je više mrka. Ni grane nijesu u šljive tako debele, kao što su u jabuke ili kruške.

Opazili smo, da su voćke u voćnjaku zasađene u redove tako, kao i trsovi u vinogradu. Pazilo se na to, da je jedno drvo od drugoga dosta daleko, i da jedno na drugo ne baca sjene.

III. U vinogradu su zasađeni trsovi, a u voćnjaku drveće. Trsovi su zasađeni u redove, i drveće je zasađeno u redove. Vinograd je u rano proljeće pust; trsovi su bez lišća i cvijeta. Voćnjak je u to doba u najljepšem cvijetu i počinje listati.

IV. U rano proljeće voćke cvjetaju i listaju. Nekoje cvjetuju crvenim, a nekoje bijelim cvijetom. Neke cvjetaju prije negoli listaju, a neke najprije listaju, a onda tek cvjetaju.

V. Koje voćke još ne cvjetaju? (Orasi i gunje). — Sade li se orasi usred voćnjaka? (Ne sade, jer imadu vrlo veliku krošnju i široko lišće, te bi drugim voćkama oduzeli svijetlo i uzduh).

3. Sjenica.

I. I sad vidimo u vrtu ptičicu, koja nas ni zimi nije ostavila, nego je junački podnosila oštru zimu. To je mala vesela i lijepa sjenica. Premda inače najvoli gusjenice i kukce, zadovoljila se zimi s kojekakvim zrnjem, samo ako ga je mogla naći. Dobri ljudi bacali su njoj, kao i drugim pticama, što su dolazile blizu naših domova, mrvica, konopalja i žita svake vrste. Radi sjenice primiješali su tomu zrnju i koštica od bundeva, jer ona to vrlo voli. Ali nevaljali dječaci upotrijebili su tu njezinu želju za bundevskim košticama na zlo, pa su izdubli bundeve i od jednoga komada, što su ga izrezali iz nje, načinili vratašca, koja su poduprli drvcetom, na koje su naboli bundevskih koštica. I mnoge su se sjenice prevarile, te su dolazile i kljucale po tim košticama, dok se drvce nije urušilo i vrata ih poklopila. Dječaci su ih metnuli u kavez, gdje su bez slobode za kratko vrijeme uginule. Pametni ljudi su im radi toga prigovarali i grozili im se, da će ih prijaviti redarima, jer je zabranjeno, da se hvataju korisne ptice, a sjenice pripadaju u najkorisnije. O tom, kako su one korisne, uvjerili smo se motreći sada u proljeće, što one rade i kako živu.

II. Svaki dan imamo prilike, da vidimo, kako ptičice, koje su zimi bile žalosne i tihe, sada veselo pjevaju, naročito u vrtovima. Tu nalaze dovoljno hrane na zemlji, u uzduhu i po drveću. Stoga vazda lete i skaču s jedne grančice na drugu. U tom su sjenice upravo neumorne. Cijeli dan lijeću one od jednoga drveta do drugoga, penju se i veru bez prestanka po njima, ne bi li našle štogod za svoj želudac, a vole jako jajašca od leptira, pa i mlade gusjenice kao i različne crviće. Njihovu oku ne može ništa da izbjegne, a vrlo su radoznale, pa svuda zabadaju svoj nos, bolje reći svoj kljun, i nađu svako jajašce i svakoga kukčića, ma da se bogzna kako duboko sakrije pod koru. Mnogo pažnje svraćaju one i lišću, te svaki pojedini list ogledaju sa sviju

strana. Ako je potrebno, objese se na kraj grančice tako, da su leđima okrenute dolje, a glavom i trbuhom gore. Moglo bi se pričiniti, da to one čine samo radi igre ili zabave, ali nije tako, nego one to rade zato, ne bi li uvrebale kakvu malu gusjenicu, koja je tek izmiljela iz jajašca.

No sjenice, kao i druge ptice, hoće da imadu nesamo hrane, nego i stan. One bi doduše sada, kad nije studeno, lako provele noć i vani na drveću, premda je lišće još dosta maleno, ali im je stan potreban za djecu, za mlade, pa im se zato valja pobrinuti za nj. Njihov stan je gnijezdo.

Sjenice prave svoje gnijezdo u duplji drveća. Obično se duplja nalaze samo kod sasvim stara drveća, kakva ima u šumama dovoljno, ali u vrtovima i voćnjacima vrlo rijetko, jer nitko ne će da drži takvo drvo, koje obično slabo rodi i lošiji plod daje. No mudri gospodari idu ususret pticama, naročito sjenicama, pa da ih što više namame u svoje vrtove, načine škrinjice, koje imadu s prednje strane otvor. U njima mogu onda sjenice da prave sebi gnijezda.

Na našoj kući postavljena je na zidu prema vrtu također takva škrinjica, i mi smo još prošle godine[1] iz vrta motrili, što su sjenice radile, naročito kako su pravile svoje gnijezdo, a s balkona smo mogli zaviriti i u škrinjicu, pa smo vidjeli, kakvo je gnijezdo, kako je starka (ptica) sjedila na jajima, kako su se mladi izlegli, kako su ih stare ptice (otac i majka) hranile i napokon izvele iz gnijezda.

To je bilo ovako: Najprije su sjenice (bio je to jedan par, naime mužjak i ženka) donosile u kljunu mahovine, vunice, perja itd. Od toga su načinile gnijezdo. To su već i ove godine svršile. Njihovo gnijezdo nije baš lijepo, pa ni čvrsto savijeno; ali to i ne treba da bude, jer je ograđeno daščicama, pa se ne može raspasti, niti ga može vjetar da raznese. Zato je gnijezdo sjenica ipak zgodno, mekano i prostrano, da se u njemu može i do petnaest ptičica (mladih) odgojiti.

Kad je gnijezdo bilo gotovo, onda je starka snijela preko deset jaja, te je na njima sjedila dugo, naime nekoliko nedjelja

[1] Razumijeva se, da ovo i ovako može izvješćivati samo onaj učenik, koji je to doživio, t. j. takav slučaj motrio sam ili u društvu s drugima (braćom, prijateljima itd.) Taj slučaj nije izmišljen, nego se osniva na potpunoj istini, jer pisac ove knjige ima zaista takvu škrinjicu na svojoj kući tako postavljenu, da su njegova djeca mogla pratiti rad sjenica kod građenja gnijezda kao i samo leženje i njegovanje mladih.

(sedmica). Onda su se mladi iskljuvali, t. j. probili su malim kljunićima svojim iznutra tanahnu ljusku jajašca, u kojima su se nalazili i svoj život dobili. Sada je nastala briga za stare ptice (roditelje); obje su imale dosta posla, da nahrane toliko gladnih kljunića. No one su marljivo tražile crviće i mlade gusjenice po drveću u vrtu, te su ih radosno nosile u gnijezdo svojim malima; neprestano su se mijenjale; jedna je izlazila, a druga odmah za njom ulazila u gnijezdo. Mladi su od radosti cvrčali svakiput, kad je koja od starih ptica uletjela u škrinjicu.

Tako su mladi dugo živjeli od muke svojih roditelja, ali je trebalo stati na vlastite noge. Čim su im ponarasla krila, počele su ih stare ptice izvoditi iz gnijezda najprije na balkon. Tu su se neki od njih digli i na ogradu balkona, ali dalje se nijesu usudili prvi dan. Uveče su se vratili u svoje gnijezdo i prespavali u njemu. Drugi dan opet su ih izveli stari, i oni su se tada usudili da polete na breskvu i na sjenicu (kolibicu), što je tik uz kuću ispod balkona. Tu su im stari donosili hrane, ali su ih odmah poveli dalje u voćnjak ili u onaj dio vrta, gdje su posađene same voćke. No ni tu ih nijesu sasvim ostavili, nego su s obližnjih drveta pazili na njih, a vidjelo se i to, kako su ih učili, da sami sebi traže hranu. Kad bi stari opazili mačku, opominjali bi mlade silnim i nemirnim cvrčanjem, da budu na oprezu. Čini se, da su se još više bojale suroga svračka, ovelike ptice s jakim kukastim kljunom, koji se neprestano vrzao oko mladih, i da su spremne bile u potrebi i navaliti na nj.

Mlade sjenice, što su izletjele iz gnijezda, nijesu se više vratile u nj; našle su valjda drugi stan (obitavalište). Jedna sasvim mala bila je zaostala na balkonu, jer je bila slaba i kržljava, te nije mogala da odleti ni na breskvu. Stare su je ostavile, a ona se srušila između rešetaka s balkona, i ostala na zemlji neprestano cvrčeći. Nestala je do večeri; valjda je bila žrtva svračkova li mačkina.

Isti par starih sjenica izveo je lani u ljetu još jednom mlade iz istoga gnijezda, no nije ih bilo onoliko, koliko prviput. Svakako su prvi bolje prošli, jer su našli više hrane, i jer su do zime mogli bolje ojačati nego drugi.

III. Puževi se rado bave u vrtovima i voćnjacima; i sjenice rado dolaze u vrtove, ako u njima ima drveća, a tako i u voćnjake. Puževi se hrane travom i lišćem od povrća (salate, zelja itd.) Sjenice se hrane crvićima, gusjenicama, bubama itd.

Puževi sami načine svoj stan (kućicu) iz sebe (od svoje sluzi). Sjenice načine sebi gnijezdo od mahovine, perja, vunice itd. Pnževi ne mogu iz svoje kućice. Sjenice mogu iz svoga gnijezda, kud ih je volja. Puževi prespavaju zimu tako, da se zatvore u svoju kućicu. Sjenice i zimi rade, jer lete od drveta do drveta i gledaju, ne bi li ispod kore našle jajašca od različnih buba ili štogod drugo sebi za hranu.

IV. Sjenice su korisne ptice, jer tamane gusjenice, koje u vrtovima i osobito u voćnjacima mogu da načine mnogo štete. Sjenica ima više vrsta, a žive ponajviše u šumama, gdje su također od velike koristi. Rasplođuju se jako, jer po dvaput u godini izvode iz gnijezda svoje mlade. Gnijezda grade u dupljama drveća.

V. a) Koje još ptice grade svoja gnijezda u vrtu i voćnjaku? — Zašto ih vole graditi u vrtu i voćnjaku? (Jer u njemu mogu naći dosta hrane i zgodno mjesto za gnijezdo, a po drveću mogu da vazdan skaču.) Koja još ptica gradi svoje gnijezdo u duplji drveta ili u škrinjici, što se za nju napravi i namjesti u vrtu? (Čvorak.)

b) Čita se pripovijest iz početnice: „Čvorak".

c) Govori se pjesmica iz početnice: „Ptičje pjesme".

d) Crta se: dva drva; na jednom se vide ptice, kako traže po deblu ispod kore ličinke, a po lišću gusjenice; na drugom se vidi namještena škrinjica za ptičje gnijezdo, i jedna ptica izletjela je iz nje, a druga u nju hoće da uleti.

e) Modelovanje sjenice.

4. Mravi.

I. Vidjeli smo velike mravinjake u šumi, a vidjeli smo ih u vrtu i voćnjaku. Iz nekih mravinjaka, osobito onih u šumi, izlazili su veliki crni mravi. U mravinjacima, što smo ih vidjeli u vrtu, bili su manji mravi. Ima i rusih ili crvenkastih mravi. Veći mravi imadu veće mravinjake, a manji imadu manje. Neki su mravinjaci načinjeni samo od sitne zemlje, a u nekima ima ivera, grančica, četina itd. Iz mravinjaka izlaze mravi, da nađu hrane. Lijepo ih je tada vidjeti, kako gmize u dugačkim redovima; često se dogodi, da jedni idu ovamo, a drugi onamo. Mravi vrlo vole slatke stvari; zato smo ih već dostaput našli i u šećernici, a rado dolaze i u kućerak, ako se

u njemu može da štogod nađe za njih, naročito ako u njemu ima meda.

II. Kad smo jučer došli u vrt do mlade jabuke, koja je lijepo potjerala, pa smo joj se još neki dan divili, kako je lijepa i bujna, začudili smo se, kad smo opazili, da po njezinu deblu gmize na stotine mravi. Pratili smo njihovo putovanje i uvjerili smo se, da su otišli čisto na vrh jabuke i razišli se po lišću na mladicama. To je lišće od veće česti bilo svinuto, a kad smo ga skinuli i odmotali, opazili smo, da je puno nekakvih ušenaca. Kažu, da ti ušenci imadu u sebi soka, koji je sladak kao med, pa se mravi radi toga penju na drvo. Tu onda kako nam rekoše ljudi, svojim **ticalima** dotle miluju ušence, dok ne ispuste iz sebe slatkoga soka, a oni ga onda poližu. Neki zato i vele, da su ušenci krave muzare mravima.

Kad smo se malo obazrijeli, uvjerili smo se, da mravi imadu blizu spomenute mlade jabuke svoj mravinjak. Iz njega su izlazili i oni mravi, što su išli na drvo, i opet su se u nj vraćali. Kad smo dirnuli u mravinjak, te ga na jednome mjestu malo razvalili, silno su se uznemirili oni, što su bili unutra, te su se jako žurili, da spase, što valja spasti. Mnogi su od njih nosili kao neke vrećice, koje ljudi zovu mravinja jaja. Vidjeli smo i **krilata mrava**. Govori se, da mrav dugo živi, pa kad svrši sto godina, onda da dobije krila. Učenici petoga godišta, koji su već puno učili o svem, pa i o mravima, vele, da je to krivo mišljenje. Mravi s krilima da su roditelji drugih mravi, pa i onih, što nemaju krila, te rade sve poslove, i zovu se radnici.

I mravi imadu dakle svoju majku (maticu); ona je krilata, pa nosi jaja, i to jako mnogo, ali su ona, kako su nam rekli, vrlo sitna. Ono pak, što mnogi ljudi zovu mravinjim jajima, nijesu jaja, nego zapreci, u kojima su kukuljice, što su postale od nekakvih crvića (ličinki), koji su se izlegli iz mravinjih jaja. Majka ili matica mravlja ne bi mogla dospjeti, da se brine za toliku svoju djecu, pa joj zato mravi radnici drage volje i marljivo pomažu. To se vidi i po tom, što zapretke često nose na sunce, i što se brinu, da ih spreme na sigurno mjesto, čim mravinjaku ma s koje strane zaprijeti opasnost. Kad se pak iz zapredaka izvuku mladi mravi, onda ih oni spočetka hrane i upućuju, kako će se dalje sami za se brinuti. No ne hrane se mravi samo slatkim stvarima, kao što smo prije spomenuli, nego i mesom,

te vrlo rado navaljuju na gusjenice i na različnu gamad u zemlji, naročito na vrlce. Ako se namjere na poginula miša ili sličnu životinjicu, oglođu je do kostiju. Mravi su po tom korisne životinje.

Premda u jednom mravinjaku ima vrlo mnogo mravi, to oni ipak žive u potpunoj slozi i nigda se među sobom ne potuku. Svaki radi svoj posao, pa jedino složnim i istrajnim radom mogu oni onako lijepo sagraditi i u redu držati svoj stan. Promatrali smo ih, kako su prinosili građu za mravinjak. Žurili su se i neprestano trčali ovamo i onamo, a mnogi su u jakim svojim čeljustima nosili nešto, što treba za njihovu kućicu. Ako je slučajno koji od njih nešto veći teret uhvatio, da ga nosi, pa mu je ispao iz čeljusti, on ga je opet prihvatio, te nije postao nestrpljiv, makar se to i po višeput ponovilo. Često priteče drugi mrav u pomoć onomu, koji se bori s velikim teretom. Ako se slučajno dogodi, da koji mrav postrada na putu (da pogine, jer ga je možda tkogod zgazio ili prignječio), onda mu se svaki, koji prolazi kraj njega, približi, onjuši ga ili dodirne svojim velikim **ticalima**, što ih ima na dosta velikoj glavi kao kakve rogove, koji nijesu ravni ni gore spruženi, nego su dolje povinuti. Često se mrav, koji je onjušio postradala mrava, vrati brzo i dovede mnogo svojih drugova, a oni onda prihvate mrtvaca, pa ga odvuku drugamo.

Ticala su mravima vrlo potrebna. Kažu, da bez njih ne bi znali nikud nikamo, i da ne bi mogli naći sebi hrane. To da se vidjelo kod onih mravi, kojima su odrezali ticala; no mi ne bismo htjeli praviti takva pokušaja. Tek smo prevrnuli jednoga mrava, pa smo se uvjerili, da mu je **tijelo razdijeljeno na tri dijela** (glavu, prsa i stražnji dio), pa da imade **tri para nogu**, i da je stražnji dio tijela s prsima spojen tankom vezicom (sponom). **Noge** su u mrava **vrlo jake**, pa njima radi sve poslove i čisti svoje tijelo.

Mravi su veliki domoljubi, te vjerno čuvaju i brane svoj dom i sve, što je u njemu. Kad nastane mrak, ili kad navali kiša, onda postave stražu na vrata i ne puste nikoga unutra. Jao si ga onomu, koji bi htio da provali u njihov dom. Kolikogod se lijepo slažu među sobom, toliko ne trpe mravi iz drugih mravinjaka, pa ni najbližih svojih susjeda ili srodnika. I čudnovato je, kako oni dobro poznadu, koji je mrav iz tuđega, a koji iz njihova mravinjaka, premda ih u svakom mravinjaku ima

upravo, da se ne mogu prebrojiti. Često nastane među mravima iz različnih mravinjaka čitav rat, te bude ranjenih i mrtvih. No ni čovjek ne smije da dirne u njih, jer ga ugrizu i uštrcaju mu na takvu mjestu nekakav otrov, koji žari poput koprive.

III. Sjenica je ptica. Ptica ima različne vrste, i mravi ima više vrsta. Sve ptice grade sebi gnijezda, i svi mravi grade mravinjake. Ptice žive zajedno (u jednom gnijezdu) obično na parove, a mravi žive u jednom mravinjaku u neizmjernom broju. Ptice žive u šumama, vrtovima, voćnjacima, njivama, vinogradima i livadama. Mravi žive najviše u šumama, vrtovima i voćnjacima. Ptice se hrane kukcima, crvima (ličinkama) i gusjenicama, a neke zrnjem i bobama. Mravi se također hrane gujavicama, gusjenicama, crvima i drugim malim životinjama, te vole slatke stvari, ali ne jedu zrnja ni bobica.

IV. Mravi imadu tijelo razdijeljeno na tri dijela. Ima više vrsta mravi: većih i manjih, crne, smeđe i ruse boje. Mravi žive u velikom društvu (zadruzi), i grade sebi stan, koji zovemo mravinjak. Hrane se gujavicama, gusjenicama i drugim manjim životinjama. Najvole ipak sisati ušence, što se često nalaze na lišću voćaka, ruža i drugoga nekog bilja; uopće rado jedu slatke stvari, na pr. voće, šećer, med itd.

V. a) Tumačenje riječi iz sv. pisma: „Idi k mravu, lijenštino, ogledaj putove njegove i opameti se!“ (Sv. pismo nas opominje tim, da se ugledamo u mrava, t. j. da slijedimo njegov primjer, i budemo marljivi, istrajni i strpljivi, kao što je on.)

b) Rješavanje zagonetke: Što je to: „Ide Ivan s obje strane okovan, a u srijedi preglodan?“ (Mrav, jer mu je srednji dio spojen sa stražnjim vrlo tankom sponom.)

c) Crta se: mrav obični, mravinjak, krilati mrav i nekoliko zapredaka mravljih (tobožnjih mravljih jaja).

D. Na livadi.

1. Kako je na livadi.

I. Livada je najljepša u proljeću. Trava je na njoj bujna i zelena, a vidi se i krasna cvijeća svake vrste i boje. Oko cvijeća oblijeću pčelice i leptiri. Mi leptire vrlo rado lovimo, ali se ne usuđujemo pravo na livadu, da ne pogazimo travu. I cvijeće livadno nam je milo, te ga trgamo i savijamo u kitice,

ali radi cvijeća ne moramo daleko ići na livadu, niti po njoj trčati. Cvijeća možemo da naberemo dosta i uz krajeve livada.

II. Danas prije podne bili smo na livadi. Bilo je krasno jutro. Sunce je sjalo, ali nije bilo vruće. Prolazili smo preko pašnika, gdje je pasla stoka. Na pašniku je slaba i niska trava, a nije baš ni osobito zelena. To je radi toga, jer je stoka neprestano odgriza, pa i gazi po njoj.

Sasvim je drukčije na livadi. Kad smo je s brežuljka pogledali, pričinila nam se kao jedan veliki zeleni sag. T r a v a je visoka i gusta, pa lijepe zelene boje. Još se vidjelo rosnih kapljica na njoj, koje su se obasjane jutarnjim sunčanim svijetlom caklile u različnim bojama kao najljepši biseri i dragulji. Lijepo se vidio i potočić, što presijeca livadu; i njega je upravo Sunce obasjalo, te se prelijevao poput srebra. Kažu, da je dobro, što preko livada teče potok, jer trava može samo onda da bude bujna i sočna, kad ima dosta vode. Stoga gospodari u sušno doba natapaju livade, t. j. napuštaju na njih vodu iz potoka.

No nije u tom, što smo dosad spomenuli, sva ljepota livade. Isto toliko, ako ne i više, resi je raznovrsno cvijeće, koje je kao posuto po njoj. Ima ga svake boje: žute, crvene, bijele i modre. Osobito se ističe m a s l a č a k sa svojim povelikim žutim cvijetom. Njim je livada posuta kao nebo zvjezdama. Uza nj krasi livadu i mali k r a s u l j a k, u koga se listići ili trakovi cvijeća isto tako kao i u maslačka nižu uokrug, samo što su bijeli, a gdjekad ponešto crvenkasti ili ružičasti; no koturić u sredini je žut. Lijepo se vidi na livadi i ž a b n j a k, koji cvjeta zlatno žutim cvijetom, a krasno je pogledati i na p o t o č n i c e, koje u većim skupovima rastu na vlažnim mjestima, naročito po obalama potočića, pa imadu veoma nježan mali modri cvijet.

Livada nije mrtva, kako bi se gdjekomu moglo pričiniti. Ima na njoj dosta života, samo treba imati oči, da ga vide, i uši, da ga čuju. Kad je livada puna cvijeta, onda je i puno života na njoj. Pohađaju je i one životinjice, koje ne stanuju na njoj. Spominjemo prije svega marljive p č e l i c e, koje na nju dolaze radi peluda i soka medljanoga, što ga nalaze u cvijeću. Toga radi javljaju se na livadi i b u m b a r i, a nađe se i drugih kukaca, koji dolaze na cvijeće. Osobito je pak lijepo vidjeti

šarene leptire, kako lijeću od cvijeta do cvijeta. Ni na jednom se ne zadrže dugo, a svakoga hoće da pokušaju, te polete sad ovamo, sad onamo, sad dolje, sad gore, a nigda ravnim putem, pa zato i ne dođu daleko. Često se na livadi vidi još jedna životinjica, koja ima krila gotovo kao i leptir, ali mnogo dulje i jače noge, te može nesamo letjeti, nego i daleko skočiti. To je skakavac, ali ne mari toliko za cvijeće, koliko za travu, pa se njom časti.

Događa se vrlo često, da se na livadu svrati i plašljivi zec, osobito ako znade, da na njoj ima dosta djeteline. Ona mu osobito godi, naročito kad je u nje bujno i sočno lišće, dok se na njezin cvijet, koji je mala kuglica (glavičica) crvene ili bijele boje, puno ne osvrće. Često doleti i po koja ptica na livadu, da nađe tamo kakva kukčića ili gujavicu. Da se na livadi, naročito uz grmlje i živicu blizu potoka ili druge kakve vode može naći i puževa, ne treba ni spominjati.

Ali ima na livadi i takvih životinja, koje su na njoj sagradile sebi stan. Tu je prije svega krtina. Sada se doduše ne vide toliko humci, što ih krtine načine gradeći svoje stanove, te ih ljudi zovu krtorovine. Premda smo čuli, da je krtina korisna životinja, to smo ipak opazili, da je ljudi ne vole, i stoga već u rano proljeće njegove krtorovine izravnaju, pa ako je potrebno, sjemenom trave zasiju, koja onda lijepo raste. No mogu se na livadi, makar i rjeđe naći i mravinjaci, naročito ako se na njoj nađe takvo bilje, na kom ima ušenaca.

III. Vinograd se gaji radi grožđa (vina), a livada radi trave (sijena). Vinograd se sadi; na livadi raste trava sama; rijetkokad je potrebno, da se sije. Vinograd se obično sadi na obroncima brda, jer ne voli vlagu; livada je gotovo uvijek u ravnici, jer treba puno vode.

IV. U proljeće je na livadi sočna i bujna trava. Osim trave raste na livadi i drugo bilje, koje cvate lijepim cvijetom, kao na pr. maslačak, krasuljak, žabnjak, potočnica, djetelina itd. Trava i drugo livadno bilje daje dobru hranu za stoku.

V. Poznate li još kakvo bilje, što raste na livadi? — Kakav mu je cvijet? — Zašto ne vole ljudi mahovinu na livadi? — Kako nastoje, da je se oslobode? — Koja se biljka u jesen rado javlja na livadi? — Zašto nastoje ljudi, da istrijebe mrazovac na livadi? (Spomenuto je već, kad se u jesen promatrala ta biljka.)

2. Žabe.

I. Sada se mnogo čuje kreketanje žaba. Ima ih dosta u potoku, ali još više u ribnjaku i u barama na livadama. U vodi živi najviše zelena žaba (kreketuša). No ima žaba, koje ne živu u vodi. Gatalinka (kraljeva žabica) živi u travi, na grmlju i drveću, pa se tu tako smjesti na listu, da se jedva i opaziti može. Pomaže joj pri tom i to, što je zelena kao list od drveta. Kad ona krekeće, onda se ljudi nadaju, da će biti kiše, pa zato su je i nazvali gatalinka, jer tobože gata vrijeme. Ni gubavica (krastača) ne ide u vodu, nego živi u vrtu ili u dvorištu na tamnim i vlažnim mjestima (u podrumu, pod kamenjem). Gubavica pušta iz sebe nekakav smrad, a boje je smeđe ili mrke, i sva je puna gube ili krasta. Poradi toga je mnogi ljudi ne vole, premda je korisna, jer uništava gamad svake vrsti.

U rano proljeće prodavali su seljaci iz okoline na Velikom trgu mala stegna (batiće). Bile su ih pune zdjele. Vidjelo se, da su od malih životinja, makar da je kožica bila skinuta s njih. Reklo nam se, da su to stražnje noge kreketuša. Ljudi su ih dosta kupovali. Hvalili su te batiće, i rekli, da su slasni, kad se sprže, baš kao i batići od pilića. Mnogi od onih, koji su to čuli, govorili su, da ih ne bi jeli ni za cijeli svijet.

II. Već od neko doba čuje se svako veče čudna glazba, a dolazi upravo od ribnjaka. Kažu, da u njemu ima sva sila žaba, pa da one izvode tu čudnu glazbu, to pjevanje. Obično podveče započne jedna krupnim glasom: Krekeke, krekeke, kvak, tu. Naskoro zatim pridruži joj se cijela svojta, pa složnim glasom nastavlja započeto pjevanje.

Već smo posljednjiput na livadi uz potok i baru vidjeli žaba, pa smo se stoga neki dan otpremili onamo, da ih bolje promotrimo. Ima djece, koja se plaše žaba, možda zato, jer su o gubavici čula pričati čudne stvari. Da je suvišno bojati se žaba, vidi se najbolje po tom, što se one plaše i te kako čovjeka, pače i najmanjega djeteta. I nas su se uplašile, jer ih je nekoliko s obale poskakalo u baru, čim smo se približili obali.

Žabe mogu dakle živjeti na suhu i u vodi. Kreketuša obično živi u vodi, pa samo kadšto izlazi na obalu, ali se jako ne udalji od vode. Treba li, da se u nju vrati, onda ne ide polako, ali i ne trči nego skače, ma da je nitko ne goni. To čini zato, jer su joj prednje noge dosta kratke, a stražnje jake i vrlo duge, pače dulje od njezina tijela. Dok žaba mi-

ruje, stražnje su joj noge složene ili stegnute, pa kad ih naglo pruži ili rastegne, te se njima upre u štogođ (na pr. u zemlju), onda joj tijelo jurne naprijed. Da se pak naglim padom ne povrijedi, služe joj prednje noge, kojima se zaustavi ili pridrži. Njezini su skokovi obično veći i od najvećih koraka odrasla čovjeka, pa zato je na suhu ne možemo tako lako uloviti.

No nije je lako uloviti ni u vodi, jer je žaba izvrstan plivač. Kod plivanja privuče prve kratke noge k tijelu, a stražnje pruži, te prstiće na njima, koji su spojeni tankom kožicom (opnom) raširi tako, da njima može otiskivati vodu i u njoj se pomicati. U vodi ne može tako lako žabi naškoditi ni najljući joj neprijatelj, kao što su na pr. zmije, jer ona umije brzo plivati, te se sakrije u mulju ili pod kamenjem. No žaba ne voli, da bude dugo na dnu vode, osobito kad osjeti, da grije toplo sunašce. Stoga se naskoro digne na vrh vode, pruži stražnje noge daleko od sebe, a glavu pomoli iznad vode za toliko, da može na svoje nosnice udisati uzduh. Događa se, da tako na vodi proboravi dulje vremena, pa se i ne makne s mjesta. I onda se mnogi opaki dječaci bacaju kamenjem na nju, ali je rijetkokad pogode, jer ona obično i prije, negoli oni zamahnu, uroni u vodu.

No ne stoji žaba uzalud na vodi; ona vreba nešto. Oči su joj izbuljene i postavljene navrh glave tako, da je jedno na jednoj, a drugo na drugoj strani njezinoj. Stoga i vidi žaba daleko oko sebe. K tomu ima ona i vrlo dobar sluh, te joj ne može ništa umaknuti. Izdaleka opazi ona i najsitniju mušicu, te čuje zujanje komarca, i čim joj se približi koja od tih životinjica, digne se ona iz vode, da je ščepa. Dogodi se, da i promaši, ali ponajviše je uhvati tako, da otvori svoja široka ili razvaljena usta, pa je proguta, ili je pak svojim ljepivim jezikom, koji može da iz usta izbaci, u sebe povuče. Životinjice, koje tako ulovi, dolaze cijele u njezin želudac. No žaba dolazi i na obalu, da lovi, pa tu zaklonjena u travi iza poširokoga kakva lišća čeka, dok joj se približe komarci ili mušice tako blizu, da ne treba, nego samo otvorati i zatvorati usta.

Vidimo iz toga, da je žaba korisna, jer nas oslobođava od životinjica, koje nam osobito ljeti mnogo dosađuju. Ipak mnogi ljudi ne vole žabe. Ne čudimo se, ako im nije mila gubavica, premda je vrlo korisna. Ona je doista ružna radi bradavica, što ih ima po sebi, i radi smrada, koji od sebe pušta. Gatalinka se usuprot mnogima sviđa, jer je nježna i čista. No ni kreketuša nije baš ružna. Istina trup joj je vrlo nespretan i često silno naduven, a ne resi je baš ni sploštena glava, kojom se upravo nastavlja trup, te je koso uvis spružena. No zato je boja u kreketuša dosta ugodna. Doljni dio tijela je žućkasto bijele boje, a gornji zelene kao trava. Tako je u travi ne mogu lako opaziti ni one životinje, koje nju vrebaju (zmije, roda) ni one, koje ona vreba (mušice i komarci).

No ma da se ljudi, koji dobro znadu, kakva je žaba, i kako živi, nimalo ne plaše od nje, ipak se žacnu, ako se je slučajno dotaknu. To se događa stoga, što joj je tijelo vlažno i hladno kao led. Opazili smo to i kod gatalinke, koju inače volimo, ali je rado ne stavljamo na golu ruku, nego je na nju metnemo zajedno s kakvim listom, ako međutim ne odskoči. Kad je u žaba tijelo hladno, onda im je i krv hladna, te ne treba da se toplina njihova tijela zaštiti onako, kao što je potrebno, da se zaštiti u ljudi odijelom, u četveronožnih životinja dlakom, a u ptica perjem.

Zimi nijesmo čuli kreketanja žaba. Ni one ne mogu zimi da nađu hrane, jer nema mušica ni komaraca. Ali i žabama bi bilo teško, da putuju u dalek svijet, gdje je toplo i onda, kad je kod nas zima. To mogu da učine grdni njihovi dušmani rode, u kojih su krila jaka, te mogu da daleko i dugo lete. Stoga žabama ne preostaje drugo, nego da zimu prespavaju kao i puževi. Rekli su nam, da se one pred zimu zavuku u mulj, pa tamo ukočene čekaju, dok ih ne izmami iz njega proljetno sunašce. Ako se izvade iz mulja prije, negoli se probude, onda su batići njihovi mnogo ukusniji, nego ako se žive love.

III. Puževi imadu golo i sluzavo tijelo. I tijelo žaba je golo i sluzavo. Puževi nemaju kosti, a žabe ih imaju. Puževi nemaju nogu, nego samo poširoko jedno stopalo (taban). Žabe imadu četiri noge. Puževi mogu samo puzati, a žabe mogu skakati i plivati. Puževi žive samo na suhu, a žabe mogu da žive na suhu i u vodi. Puževi se hrane samo biljem, a žabe samo životinjama (kukcima, puževima). Puževi prespavaju zimu, tako da se zavuku pod lišće i rahlu zemlju, a oni, koji imadu kućice, da je zabrtve. Žabe prespavaju zimu tako, da se zavuku u mulj.

IV. Žabe živu na suhu i u vodi. Tijelo im je golo i sluzavo, a krv hladna. Hrane se kukcima (mušicama, komarcima

itd.) i puževima. Ima više vrsta žaba; najpoznatije su: kreketuša, gatalinka i gubavica.

V. a) Zašto gubavica kadšto dolazi i u staju, pa se popne i na nogu kravi? (Mnogi misle, da ona dolazi sisati krave, ali se varaju; ona dolazi radi muha i komaraca, koji ljeti navaljuju na krave.)

b) Rješavanje zagonetaka: „Što je to: Nešto hoda po putiću u zelenu kaputiću, zube dreči, oči beči, i još viče: baka, baka?" (Žaba). „Preko šume šum, šum, preko polja kas, kas, pa u vodu tumbas?" (Žaba, kad skače po šumi, gdje ima šušnja, pravi šum, po polju skače ili kasom ide, a u vodi pliva kao lađa ili tumbas).

c) Crta se: gatalinka na listu grančice, žaba u travi, i žaba, što je glavu pomolila iz vode.

d) Modelovanje žabe.

3. Roda.[1]

I. „Navrh krova roda sjedi, daleko prek' šume gledi". Tako smo učili u pjesmici. I zaista rode vole praviti svoje gnijezdo na krovu. S krova vidi roda daleko i preko šume, a tamo gleda rado, jer je iza šume velika močvara, pa ima za nju dosta masnih zalogaja, naročito žaba, koje ona vrlo voli. U šumi nema za nju takve hrane. No može ona usput, kad leti do močvare, da vidi i ono, što se radi na vašarištu, gdje se prodaje svakojaka roba, pa i dječje igračke, kako nam to naučena pjesmica priča. Ljudi vole, da roda načini gnijezdo na njihovo krovu, jer drže, da ona kući donosi sreću. Osim žaba jede naime roda zmije i miševe, a to su ljudi zaista opazili, pa joj zato nijesu nimalo protivni. No roda je i vrlo zanimljiva, osobito radi svojih visokih crvenih nogu, duga vrata i dugačka crvena kljuna. U jesen rode odu od nas kao i lastavice, a vraćaju se, čim se počne javljati proljeće; zato se i veli: „Evo nam roda dolijeće, ide nam srećno proljeće!"

II. Kad smo nedavno bili kod bare pokraj naših livada, vidjeli smo rodu. Upravo je unišla bila u baru. Sada znamo, čemu joj one v i s o k e c r v e n e n o g e, što su nalik na hodulje ili štule. Bara je doduše plitka. Na nekim mjestima gotovo da i nema sada vode; ali zato ima dosta mulja, koji je prilično gust i dubok. Da roda može po bari hoditi, treba da ima

[1] Ova se metodička jedinica obrađuje samo u onim krajevima, gdje ima roda, te se mogu motriti u prirodi.

visoke noge. No to ne bi bilo dosta; njezino je t i j e l o p r i l i č n o v e l i k o i teško, pa bi mogla zaglibiti (zapasti u glib ili mulj). Od toga je čuva to, što između ona t r i p r s t a, koji su s prednje strane nogu, i m a t a n k u k o ž i c u (opnu) kao guska ili patka, samo puno kraću, te ne bi mogla plivati, ali može dobro gaziti po blatu ili mulju.

No roda ne ide u baru radi puste zabave ili šetnje. Ona nešto u njoj traži, i hoće da nešto ulovi; ali čim da to učini, kad nema ruku. Ima ona zato k l j u n, koji je crven, kao što su joj i noge, ali osobito d u g, pače mnogo dulji nego joj je g l a v a, a uz to r a v a n i š i l j a t kao ražanj. Kad u bari opazi životinju, koju traži, na pr. žabu, onda pruži svoj d u g i v r a t prema njoj, te je uhvati dugim svojim kljunom. Siromašna žaba stane se koprcati u kljunu, ne bi li se izbavila, ali joj nema pomoći, te mora da zasiti rodin gladni želudac.

Roda je naime lakoma ptica, a treba i za svoje mlade vrlo mnogo hrane. Traži je pak nesamo u vodi, nego i na suhu. Osim žaba jede roda zmije, guštere, miševe, pače i poveće kukce. Kad na suhu traži svoju hranu, onda stupa mirno i gospodski, te se čini, da bezbrižno hoda amo tamo. No v e l i k e njezine o č i pažljivo motre i gledaju naokolo, pa čim smotri štogođ povoljna za sebe, stane iznenada, te naperi oštri svoj kljun i probode svoju žrtvu.

Uistinu se roda vlada ozbiljno i ponosno. Nigda se ona ne draži i ne nateže sa svojim družicama ili s drugim pticama; ona ne skače i ne trčkari naokolo, i ne pravi nikakva nereda, pa je zato možda ljudi i vole. I onda, kad gdjegođ stane, da otpočine, te vrat uvuče, a kljun spusti prema zemlji, i još k tomu samo na jednoj nozi stoji, dok je drugu dignula prema tijelu, opaža se na njoj nešto odlična i gospodskoga. Jedino onda, kad se uzruji ili uplaši od čega, izgubi se i njezin mir, te počne skakutati, tući krilima i pruža noge nazad tako, da ju je upravo smiješno gledati. Rodi je teško odmah uzletjeti, pa stoga mora da najprije učini nekoliko skokova, ali onda se jednim zamahom digne, pa odleti kružeći u lijepim zavojitim crtama u znatnu visinu. Pri tome pruži vrat naprijed, a noge na stranu tako, da se i onda, kad visoko leti, lako može raspoznati njezin lik. U lećenju ne maše mnogo svojim v e l i k i m i j a k i m k r i l i m a, koja sežu do nakraj r e p a; poradi toga može da dugo i daleko leti.

I može se time ponositi roda; inače nije osobito lijepa ptica. Perje joj je od veće česti bijelo, samo na krilima i na vratu ponešto crno. Vrlo često nasrši ga roda, pa ga stresa i trijebi svojim kljunom, koji joj služi mjesto četke i češlja. To je svakako lijepo i u redu, jer tko hoće da se vlada onako gospodski kao roda, taj treba da bude čist.

No pjevanjem svojim ne može se roda ponositi. Glasa u nje nema nikakva; jedva može da cvrči hrapavim svojim glasom. No zato ona umije, što druge ptice ne umiju. Gornjim i doljnim dijelom svog dugačkoga kljuna udara često tako žestoko i brzo, da se čuje neko tandrkanje ili klopotanje. Od najranije mladosti umije to roda činiti vrlo vješto. Tako ona očituje svoju radost i žalost, svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo, jer ne klopoće uvijek jednako, nego sad dulje, sad kraće, sad brže, sad polaganije, sad jače, sad slabije.

Kao što druge ptice, tako i rode grade svoja gnijezda, i to ili na visoku drvetu ili navrh kuće pokraj dimnjaka, a kadšto i na samom dimnjaku. I u našem gradu imadu rode svoja gnijezda na dvije tri kuće u ulici, koja vodi na livade. Mi smo tamo vidjeli, kakvo je rodino gnijezdo, i kako ona živi u njemu. To smo promatrali često već i prije, nego smo pošli u školu, a i ljetos od ranoga proljeća.

U jednom gnijezdu žive uvijek po dvije rode, muško i žensko, u najvećoj slozi i ljubavi. Složno grade i popravljaju svoje gnijezdo. To čini ženka, ali joj pri tom vrlo marljivo pomaže mužjak, jer donosi potrebno granje, slamu, perje, vunu i slične stvari. Kad je gnijezdo gotovo i u redu, onda ženka iznese četiri do pet bijelih jaja. Sad strpljivo na njima sjedi dan i noć koje tri nedjelje; samo kadšto izmijeni je u tom poslu mužjak. On je cijelo vrijeme pomalo zabavlja stojeći kraj nje, kao da straži stražu, a kadšto joj s livade donese i po koju žabu ili miša. Napokon se izlegu mlade rode.

Sada tek nastaje prava briga starih roda. Mlade treba čuvati od grabilica, i zato se nigda oboje starih ne udalji od gnijezda. Usto se valja brinuti za hranu sebi i mladima. Spočetka hrane stari mlade samo crvima i kukcima, no poslije im donose i krupnije hrane, naime žabe i miševe. S osobitom željom čekaju mladi na hranu, te pružaju svoje vratiće i otvoraju kljuniće, dok im se ne pruži, a onda je pohlepno i sa slašću pojedu. I vode im pače donose stari u kesici, što je imadu

s doljne strane kljuna. Kad nastane velika žega, onda ih vodom i štrcaju, a zaklanjaju ih od pripeke tako, da se stave između njih i Sunca; isto ih tako svojim tijelom zaštićuju od kiše.

Tako njeguju stari mlade vrlo dugo. Prošle godine trajalo to i preko Duhova. Lijepo je bilo vidjeti, kako su stari mlade učili letjeti. Spočetka su to činili samo u blizini gnijezda, no najednom su se ohrabrili i odletjeli sa svojim roditeljima na livadu, gdje su se naučili, da sami sebi traže hranu. No ipak su još dugo vremena svake večere dolazili u svoj dom ili u gnijezdo, u kom su se izlegli.

U jesen, kad smo mi pošli u školu, i rode su se digle iz iz svojih gnijezda, pa zajedno s ostalim rođacima, susjedima i prijateljima odletjele u daleke krajeve, da tamo probave zimu.

III. Žabe imadu golo tijelo, a rode imadu tijelo perjem pokrito. Žabe imadu hladnu krv, a rode imadu toplu krv. Žabe imadu četiri noge, a rode imaju dvije noge. Žabe mogu skakati i plivati, a rode mogu letjeti. Žabe se hrane kukcima, i rode se hrane kukcima, ali i samim žabama, pa miševima, zmijama itd. Žabe prespavaju zimu u mulju, a rode se u jesen sele, pa probave zimu u dalekim krajevima.

IV. Rode su ptice, te živu blizu bara ili močvara, u kojima traže sebi hranu, naročito žabe. Radi toga imadu visoke noge i među prednjima prstima opne, da mogu gaziti po mulju, a imadu i dugačak kljun, da mogu njim loviti žabe, ali i zmije, miševe itd. U jesen sele rode od nas; one su dakle ptice selice.

V. a) Zašto je ljudima mila roda? — Čim koristi, a čim nanosi štetu? —

b) Govori se pjesma iz početntce: „Roda“.

c) Crta se: roda, kako stupa po livadi, roda sa žabom u kljunu i roda, kako se trijebi, ili pak kako stoji na jednoj nozi s glavom (kljunom) spuštenom prema dolje.

d) Modelovanje rode, i to tijelo od ilovače, a noge i kljun od drveta.

E. Na domu.

1. Kokoš.

I. Za Uskrs dobili smo pisanice. To su obojena i išarana jaja od kokoši. U proljeće, naročito oko Uskrsa, nose kokoši najviše jaja, koja su vrlo ukusna hrana kuhana i pržena. I za priugotavljanje mnogih jela, naročito za tijesto, potrebna su vrlo

jaja. No iz jaja mogu da se izlegu pilići, koji narastu, te su onda ili kokoti ili kokoši. Meso od kokoši je ukusno i daje dobru čorbu, a i od kokota je meso dobro, samo ne smije da bude odveć star. Najukusnije je meso od pilića; manji pilići se prže, a veći se peku.

Kokot je mnogo veći i ljepši od kokoši. No domaćice vole kokoši, jer nose jaja. Kokoši ima gospodarica uvijek više nego kokota. Kokot je ponosan i ratoboran, jer je uvijek spreman na boj s drugim kokotima. Kokoš je čedna i mirna, samo kad snese jaja, onda to s ponosom javlja, jer kokodače.

Pilići se mogu leći u svako doba godine. No najviše se legu u proljeće oko Uskrsa. Sad već ima svaka gospodarica, koja goji perad, malih pilića. Nekoje od njih imadu ih i većih, koji se mogu pržiti. Djeca vrlo vole sasvim male piliće, jer su nježni i umiljati.

II. U dvorištu je kokot s kokošima. Jedna kokoš vodi sasvim male piliće; to je kvočka. Pilići su žuti, samo nekoji od njih imadu crne pjege po sebi; još nemaju perja nego pahuljice. Kvočka ih vodi po dvorištu; ona hoće, da budu uvijek blizu nje, te kvoče i zove ih k sebi. Ona im pomaže i hranu tražiti; krupnije zrno im razmrvi, da ga lakše mognu progutati, a jer osobito vole crve, čeprka ona dotle po zemlji, naročito blizu smetlišta, dok ih ne iščeprka, koliko treba, ili koliko više može.

Kad se pilići od mnogoga trčkanja umore, onda ih kvočka prikupi pod svoja krila. Često se vidi, kako neki vire ispod njezinih krila, a gdjekoje obijesno pile popne joj se i na hrbat. No tako ne čine, kad se digne bura, ili kad udari kiša, nego se čvrsto stisnu i sakriju pod majčinim krilima. I od različnih neprijatelja, kao mačke, vrane, jastrijeba itd. brani isto tako kvočka svoje mlade; ali ona je spremna i da navali na drzovita protivnika, i da ga kvrcne svojim jakim oštrim kljunom. Kolikoput se to dogodi mački, a i psu, ako se koje od njih odveć približi pilićima. Kvočka ne voli ni da djeca dolaze preblizu pilićima, akamoli da ih primaju u ruke; odmah se nakostriješi i počne na njih navaljivati. Dogodi se, da se koje pile odveć udalji od ostalih i od kvočke, ili da zaostane, te stane očajno pijukati, onda se kvočka jako uznemiri i preplašena kvočući krene sa svjema pilićima onamo, otkud se čuje pijukanje. I kad nađe izgubljeno pile, još neko vrijeme kvoče, kao da ga kori radi neopreznosti.

Uveče vodi kvočka piliće u gnijezdo, u kom ih je izlegla, pa tu sjedi na njima. Domaćica ne potroši naime sva jaja, što ih

snesu njezine kokoši, nego najljepša pribere, i čim koja kokoš počne kvocati, nasadi je; obično se metne pod jednu kokoš do dvadeset jaja u prostranu okruglu košaru, u kojoj je slame, da gnijezdo bude što mekanije i toplije. Kokoš sjedi na jajima tri nedjelje gotovo bez prekidanja; jer je domaćica samo na kratko vrijeme uzme s gnijezda, da je nahrani i napoji, ali pri tom jako pazi, da jaja ne bi ohladila. Od topla tijela kvočkina budu naime jaja sasvim topla, a toplina prelazi u ljusku i prodire do bjelanca i žumanca, te od toga onda nastanu pilići. Spočetka je pilešce u jajetu vrlo maleno, ali neprekidno raste, te svaki dan bude veće, dok napokon ne naraste toliko, da u ljusci nema mjesta, i ona se najprije raspukne, a onda posve razvali, te se pilence oslobodi. Tako nabrzo jedno za drugim iziđu iz jajeta svi pilići, te ih onda kvočka povede, čuva ih i brine se za njihovu hranu, dok ne odrastu toliko, da se mogu sami za se skrbiti.

Samo kvočka s pilićima spava u gnijezdu. Druge kokoši najvole spavati na visoku, na pr. na granama drveta ili na prečagama u kokošinjaku. Lijepo je vidjeti, kako se kokoši uveče jedna za drugom uspinju na kokošinjak, i kako se tamo poređaju po prečagama. Zakvače se kandžama za prečagu, da ne padnu. Čine se manje, nego kad su budne, i kad hode, jer se šćućure tako, da pritegnu glavu, a noge povuku pod krila. I kokot je među njima.

Čim se zora stane rađati, počne kokot kukurijekati, a njemu se odazivlju drugi sa sviju strana. I sad se opet počnu kokoši s kokotom spuštati s kokošinjaka niz ljestve u dvorište. Uto dođe i domaćica s kotaricom. Kokoši dotrče brzo k njoj, pa je opkole sa sviju strana, a ona im počne iz kotarice sipati zrnje. Sad stanu kokoši zobati, a kokot im pri tome prednjači. Kad se nazoblju, onda idu na vodu, pa piju tako, da neprestano dižu glavu gore, i opet je spuštaju dolje.

Kokoši nijesu zadovoljne samo onim, što dobiju od domaćice, nego traže po dvorištu, ne bi li našle još štogođ za jelo. Najviše vole crve; no oni su obično u zemlji, pa ih valja izvaditi ili iščeprkati. To kokoši rado čine, a ne stoji ih to nikakve muke, jer imadu za to dobro oruđe. To oruđe jesu njihove jake noge, a na njima tri dulja prsta sprijeda i jedan kraći straga. Na nogama su čvrste kandže, koje kokoši zabadaju u zemlju, te je onda prstima odgrću ili čeprkaju. Takvo oruđe ima dakako i kokot, ali mnogo jače i veće,

pa zato on može i brže i bolje čeprkati nego kokoši. Ali on nije sebeznao, pa stoga crve, što ih iščeprka, ne pojede odmah sam, nego umiljatim glasom doziva svoje kokoši, pa s njima dijeli ono, što nađe.

Iznad stražnjega prsta ima kokot na svakoj nozi još jedan jak i vrlo oštar rožan nokat, te je nalik na velik i debeo kakav trn ili debelo kakvo kukasto šilo. No ta dva nokta ne treba kokot za čeprkanje nego za drugi posao, koji ćemo spomenuti poslije. Ljudi ih zovu k o k o t o v e o s t r u g e. Samo konjanicima trebaju ostruge, da podbodu konja, ali kokot nije konjanik, i njegove ostruge ne zveče kao ostruge ponosnoga kakva konjanika.

No kokot se ipak drži ponosno i hoda među svojim kokama po dvorištu kao kakav veliki gospodin. Ali ima k o k o t i čim da se ponosi. U njega je l i j e p o š a r e n o i s j a j n o p e r j e kao u malo koje ptice, a nijedna mu kokoš u tome nije ravna. Osobito je l i j e p r e p u k o k o t a, jer je složen od dugačkoga i sjajnog perja, koje je savinuto poput srpa, te njim i ljudi, a osobito gospođe, rado kite svoje šešire. U k o k o š i je r e p k r a t a k, te stoji ravno uvis.

U kokota je također lijep, dugačak i sjajnim perjem iskićen vrat, a takvo lijepo perje ima i na krilima. Poradi toga i diže on visoko svoju glavu, kao da na njoj baš carsku krunu nosi. Ali i jest ono, što ima navrh glave, kao nekakva kruna. To je naime poluobla crvena krpa, te je na rubovima nazubljena, ali nije ni svilena ni suknena nego mesna. Mnogi joj vele k r e s t a, a neki je zovu i ruža, jer je na nju barem po boji nalik. I ispod kljuna ima kokot dvije crvene krpice, koje se zovu b r a d u š e ili r e s e. Kokoši imađu također krestu i rese, ali su obično manje nego u kokota.

Kad kokot između kokoši oholo stupa, onda se tek vidi, da je daleko veći od njih. I pravo je dakle, da je on njihov vođ i gospodar. Ali on i zaslužuje, da to bude, jer se on za njih brine, pa je spreman za njih i život svoj dati. Čim opazi kakva neprijatelja, na pr. jastrijeba, on im to odmah javlja zabrinutim glasom. Druge kokote ne voli, naročito pak ne trpi, da iz susjednih dvorišta kokoti dolaze u njegovo. Ako se koji od njih ipak usudi da to učini, poleti on bijesno prema njemu, i počne ga svojim kljunom i svojim ostrugama nemilosrdno derati i čerupati. Razumijeva se, da onaj drugi nije pri tom sasvim miran, nego da vraća šilo za ognjilo.

Tu onda perje poleti na sve strane, a često i krv poteče iz dobivenih rana. Ali svaka ptica u svom gnijezdu jaka, a tako i svaki kokot u svom dvorištu, te napokon tuđi kokot uzme put pod noge i pobjegne preko plota u svoje dvorište.

Kokot može dakle da uzleti i na plot, ali kokoš vrlo teško, osobito ako je plot nešto viši. U kokota su k r i l a nešto veća i jača, ali u kokoši su vrlo k r a t k a, a tijelo im je dosta teško. No zato su kokoši vrlo dobre trkalice, a to se najbolje vidi onda, kad ih zove kokot ili domaćica, da im dade hrane. I malo pile, čim se izleže, umije dosta dobro da trči.

III. Kokot je veći i jači od kokoši. Kokot ima više mesa od kokoši; no meso je od kokoši mekše i ukusnije nego meso od kokota. Kokotovo perje upotrebljava se za nakit, ali od kokoši dobivamo jaja, koja su vrlo dobra hrana. Kokot ima iznad stražnjega prsta na nogama ostruge, a kokoš ih nema. Kokot je srčan i spreman na boj s protivnikom; kokoš je miroljubiva i plašljiva; no kad je kvočka, onda je i ona hrabra i neustrašiva.

IV. Kokoš je domaća ptica. Gajimo je radi jaja i ukusna mesa, što ga daje, osobito kad je mlada. Kokoš se hrani zrnjem i crvima. Hranu, naročito crve, traži čeprkajući, i za to ima jake noge s kandžama. Teško leti, ali vrlo dobro trči.

V. a) Zašto ljudi ne vole, da kokoši idu u vrt? (Jer u vrtnoj zemlji, koja je rahla i gnojna, mogu da nađu dosta crvića, pa je svu isprekopaju, i tako načine mnogo štete.)

b) Čitaju se štiva iz početnice: „Pijetao“ i „Žena i kokoš“.

c) Govori se pjesmica iz početnice: „Junak“.

d) Rješavanje zagonetaka: „Što je to: Krunu ima, a kralj nije; ostruge ima, a konjanik nije?“ (Kokot). — „Sjedi na domaji i očekuje svojih sinova iz bijelih gradova?“ (Kvočka na jajima).

e) Crta se: jaje, kokot, kokoš i pile.

f) Modelovanje jaja, pileta, kokoši i kokota.

2. Guska.

I. Već se vide i guščići; lijepi su i nježni, a žuti kao žumance, ili kao cvijet od maslačka. Stara ih vodi. Guska je mnogo veća od kokoši, i njezina jaja su vrlo krupna, ali nijesu ukusna kao kokošja. Guske ne lete osobito, ali lete mnogo bolje od kokoši, a umiju i plivati. Guščje meso je vrlo ukusno. Ako se guska dobro ugoji, onda se od nje dobije mnogo i vrlo

dobre masti. Guščje perje (naročito pahulje) je osobito mekano i lako, pa se upotrebljava za punjenje jastuka i blazina.

II. Na pašniku kraj potoka pase mnogo gusaka. Odosmo jučer poslije podne onamo, da ih promatramo. Bilo ih je više jata. Među guskama bilo je i gusákâ (mužjaka); oni se od güsâkâ (ženki) ne razlikuju ničim, nego samo tim, što su veći, i što imadu krupniji glas. Vrlo zanimljivi su žuti guščići, što ih vode stare guske.

Po pašniku pasu guske travu; one je odgrizaju svojim širokim žutim kljunovima. Krajevi gornjega i doljnog dijela guščjega kljuna jesu nazubljeni i prilično oštri. To može da osjeti naročito onaj, koga ugrize guska, a osobito gusak. I guščići s malim svojim kljunićima idu za svojim majkama, pa čupaju travu. Kad se stare guske spuste u vodu, onda i oni pohrle za njima, pa zaplivaju u nju, i plivaju sasvim sigurno i vješto. Kažu, da oni to umiju od prvoga dana života bez svake pouke i vježbanja. No kako i ne bi, kad imadu sve ono, što treba da mogu valjano plivati.

Cijelo tijelo je u guske vrlo zgodno za to, da se drži na vodi i da pliva. Ako ga dobro promatramo, možemo se uvjeriti, da je sasvim nalik na čamac ili na lađicu, jer je s prednje i sa stražnje strane zašiljeno, te može lako da siječe vodu. Trup je okrugao i duguljast, pa s gornje i doljne strane spljošten, ali tako, da je doljna nešto šira nego gornja, te trup ne upada duboko u vodu, a ne može se izvrnuti. Noge su u guske dosta kratke, ali jake, a razmaknute su tako, da svaka ide na svoju stranu, i još su tomu više prema stražnjem nego prema prednjem đijelu tijela. Između prstića na nogama je poširoka i dosta jaka kožica. Kad se u vodi ti prstići raširé i kožica napne, onda su noge kao vesla, te guska može lako, da njima potiskuje vodu i da se naprijed pomiče ili pliva.

No još je jedan razlog, s kojega se guska lako drži u vodi, a taj je njezino perje, koje se ne smoči ni onda, kad se zagnjuri, ili kad se pere, t. j. zapljuskuje vodom. Perje je naime njezino masno, te se s njega voda odmah ocijedi. Da bude vazda dosta masno, vadi ona često kljunom mast iz jedne žlijezde, koja je blizu trtice, pa čvrsto maže perje po cijelom tijelu. Tako je uvijek suha, makar je i u vodi, te ne može da prezebe, a i tijelo je lakše, negoli bi bilo onda, kad bi joj se smočilo perje.

Perje nije u gusaka tako šareno i lijepe boje, kao što je u kokoši, naročito pak u kokota. Ponajviše su bijele ili sive. No zato je njihovo perje inače dobro, naročito ono sitno, što je zdola, t. j. odmah na tijelu. To su pahuljice, koje domaćice vrlo cijene, jer njima pune jastuke i lake blazinice. Gornje perje pokriva doljno, a poširoko je naslagano jedno preko drugoga onako, kao crijep ili daska na krovu. Tako se još lakše s njega može da ocijedi voda. Na krilima ima guska veliko ili dugo perje. U staro doba, kad nije bilo gvozdenih pera, zarezivali su ta pera na dva šilja, kao što su na gvozdenim perima, pa su njima pisali. Poradi toga mi i ova pera, kojima danas pišemo, nazivamo istim imenom, premda nimalo nijesu nalik na prava pera.

Ne treba misliti, da guska ide u vodu samo radi zabave. U njoj ona traži ono, što joj je milije nego pusta trava na pašniku, a to su puževi, gujavice, crvi, a i male ribice. Da mogne do njih, potrebno je, da zagnjuri glavu i vrat duboko u vodu, a to može, jer joj je vrat dug. Glava je prema vratu i tijelu dosta malena, ali to joj u njezinu poslu nimalo ne smeta, pače široki kljun na njoj, pomaže joj, da lakše po mulju brčka i lovi crviće.

Kad su guske izišle iz vode, stresale su vodu sa sebe i pri tome mahale krilima; onda smo vidjeli, da su u njih krila široka, ako i nijesu baš osobito duga. Poradi toga mogu guske dosta dugo i brzo letjeti, ali se ne mogu visoko dići, jer im je tijelo dosta teško, naročito kad su ugojene. I trčati mogu ponešto, ali ne tako lako kao plivati. Kad guska hodi, ona se gega, t. j. ljulja se s jedne strane na drugu. Krive su tomu noge, jer svaka smjera na svoju stranu. To je za plivanje, kako je spomenuto, vrlo dobro, ali ne valja za hođenje.

Dogodilo se, da je jedna guska zaostala bila, te se poslije pojavila na obali i stala iz svega grla vikati, bolje reći gakati. Vidjelo se, da zove družice svoje iz jata. One su podizale svoje glave, pa su joj se odazivale, a kad im se približila, onda su pružile prema njoj glave i veselo je pozdravljala, te dugo žamorile, kao da su joj imale bogzna što znatna ispripovijedati.

Kad se jedan od nas odveć približio guščićima, malo da nije nastradao. Gusak je poletio prema njemu, spružio svoj dugački vrat, otvorio kljun, i počeo psikati. Junačina se uplaši, te brzo dotrči k nama. Bilo je radi toga dosta smijeha; no naš

drug se nije dao smesti, nego je rekao: Tko misli, da je veći junak od mene, neka pokuša, da zađe među guščiće, i da donese jedno od njih među nas.

Vidjeli smo, kako su neke guske posjedale, pa se smirile. Valjda su se zasitile i paše i brljanja po vodi, te hoće da otpočinu i da spavaju još po bijelom danu. Čudno je bilo, kako su se pri tom držale; turile su naime svoje kljunove pod krila.

Naskoro zatim spustilo se Sunce na zapad. Mi smo se dovoljno nagledali gusaka i dosta razgovarali o njima, pa i šalili se i igrali pomalo. Dolazili su ljudi već, da tjeraju svoje guske kući i mi pođosmo za jednim jatom, da ga otpratimo do doma. Kad smo došli u ulicu grada, opazili smo, da još guske nijesu posve site, jer su navaljivale na neke stvari, što su tamo ležale, naročito na listove od salate, oljuštine od krompira itd. I još kad su unišle u svoje dvorište, dočekala ih je domaćica s punom kotaricom svakovrsnoga žita (prose, ječma, kukuruza) i bacala im, da se nazoblju prije spavanja. Guščićima je u zdjeli dala ječmove, kukuruzne i žitne kašice, pomiješane sa sitno skosanim koprivama. Kažu, da je takva hrana vrlo dobra za njih, pa da jako napreduju, ako se njom hrane. Domaćica se zadovoljno smiješila gledajući, kako guščići pohlepno jedu.

Guske ne spavaju na visoku mjestu. Po ljestvama se ne mogu penjati, a ni na prečage ili na grane se ne mogu zakvačiti, jer se prstići na njihovim nogama, koji su vrlo zgodni za plivanje, ne mogu saviti oko okrugla drveta onako, kao što se mogu prstići od kokoši ili druge kakve ptice. Poradi toga spavaju guske uvijek u doljnom dijelu kočaka, a kokoši u gornjem dijelu. U gnijezdu je guska samo onda, kad nosi jaja, ili kad na njima sjedi, da izleže guščiće. U jesen zatvore se one guske, koje valja dobro ugojiti i spremiti za klanje u manji kočak. Što manje prilike imadu guske, da se kreću, stim se brže i jače mogu utoviti, ako se hrane dobrom hranom, naročito ako se kljukaju. Onda daju dosta mesa i mnogo vrlo dobre masti, koju mnogi većma cijene negoli istu svinjsku mast.

III. Roda je ptica, koja živi na suhu, ali zalazi i u vodu. I guska je ptica, koja živi na suhu i na vodi. Roda zalazi u vodu, da traži hranu; i guska u vodi traži sebi hrane. Roda se hrani žabama, zmijama, miševima, gujavicama itd. I guska jede gujavice, crve, puževe itd., ali se hrani također travom, i raznovrsnim zrnjem. Roda gazi po plitkim vodama, naročito po barama ili močvarama. Guska pliva u vodi. Roda je ptica močvarica, a guska je ptica plivačica. Roda ima između prstića na nogama male opne, a guska ima između prstića velike opne. Rode mogu visoko i istrajno letjeti, a guske ne mogu da lete visoko ni daleko. Rode imadu visoke noge, a guske imadu kratke noge. Rode imadu dug vrat, malu glavu i dug, šiljast kljun. Guske imadu također dug vrat, dosta malu glavu i dug, ali širok kljun. Rode ljudi vole u blizini svojih domova, ali se ne brinu za njihovu hranu. Guske ljudi hrane i tove radi mesa i masti.

IV. Guska je domaća životinja. Ona živi na suhu, ali može i dobro plivati. Noge su joj vrlo zgodne za plivanje, jer ima između prstića široku tanku kožicu, te može da njima lako potiskuje vodu. Na suhu se ljulja, kad ide ili trči; može i da prilično leti, ali ne može da leti visoko ni trajno. Perje joj je bijele ili sive boje. Guska jede travu, zrnje, ali hoće da jede i puževe, crve, gujavice itd. Utovljena guska daje dobru mast i ukusno meso. Jaja se njezina rijetko upotrebljavaju za priugotavljanje jela, no perjem se pune perine.

V. a) Zašto nije guskama hladno u ledenoj vodi? (Jer imadu dobro podstavljeno odijelo, naime gornje krupnije i šire perje, pa doljno vrlo sitno i mekano). — Nije li guski pod onolikim perjem ljeti odveć vruće? (Nije, jer je perje zaštićuje i od prevelike žege i sunčane pripeke).

b) Govori se naizust pjesmica iz početnice: „Danas meni, sjutra tebi".

c) Rješavanje zagonetke. „Što je to: Gače kao guska, a guska nije?" (Gusak).

d) Crta se: guska s guščićima i guska u vodi.

e) Modelovanje guske u gnijezdu.

3. Lisica.

I. Pjevali smo još u zabavištu ovako: „Ukrala si gusku našu; lijo daj je nam". Ljudi, koji imadu gusaka ili druge peradi, zatvoraju dobro svoje kočake, jer se boje, da se lisica ne uvuče u njih. Lisica živi u šumi, ali se noću došunja u dvorište, pa pokolje perad, ako može da do nje dođe. Kažu, da nije baš velika, i da naraste jedva kao pas srednje veličine, na koga da je i sasvim nalik. Mi je nijesmo vidjeli, ali smo o njoj čuli mnogo pripovijedati. Vidjeli smo je i naslikanu.[1]

[1] Ova metodička jedinica ne može se obraditi na temelju neposrednoga motrenja. No u narodu se mnogo govori o lisici, tako da djeca već prije

II. Čuli smo o lisici pričati ovu zgodu: Govorilo se, da lisica dolazi u mjesto, pa da se navratila u nekoliko dvorišta, te poklala dosta peradi. Gdje je u dvorištu dobar pas, tamo se lisica ne usuđuje doći. Ja nemam psa, ali sam dobro zatvorio svoje kočake, i jedne noći odem u dvorište, da vidim, hoće li se u nj navratiti nepozvani taj gost. Odbio je jedanaesti sat. Sve je naokolo mirno; samo se čuje izdaljega lajanje pasa. Najednom se začulo nekakvo smucanje od plota, a kad sam bolje pogledao, to se kroz jednu rupu tiho i oprezno provlačila lisica. Rupa je ta pomalena, te ja ne bih nigda ni pomislio, da bi se kroz nju mogla provući tako velika životinja, kao što je lisica. No ona se samo pričinja krupna, jer ima debelo krzno, t. j. gustu riđu dlaku, a trup joj je dosta tanak ili vitak. Ne smetaju joj pri takvu poslu ni noge, jer su također tanke, pa i kratke; još manje može da joj pri tom smeta rep, ma da je dugačak i kitnjast. I glavu može lako da provuče kroz pomanju rupu, jer nije krupna, a okrugljasta je, pa ima šiljastu gubicu i uši, koje doduše strše, ali se u potrebi mogu lako da savinu.

Kad se lisica provukla kroz rupu i pojavila na dvorištu, stala se najprije na sve strane ogledati, da vidi, je li sigurna. Ja sam bio zaklonjen tako, da sam je ipak mogao dobro vidjeti i motriti. Sivo-zelene njezine oči sjale su kao dvije zvjezdice. Zaista može ona i noću njima dobro da vidi, jer su joj zjenice produžene kao u mačke. Eno je kod kočaka; fini njezin nos (osjetilo mirisanja) doveo ju je onamo. Sasvim tiho stala se šunjati oko kočaka, i činilo se, da više plazi, negoli stupa. Bojala se valjda, da je svjetlija boja na njezinu trbuhu ne bi izdala, a sigurna je bila, da je po riđoj boji gornjega trupa, koja je vrlo nalik na boju zemlje u dvorištu, ne će tako lako nitko raspoznati, a ni opaziti.

Najednom se zaustavila lisica na jednome mjestu, pa je stala po kočaku svojim jakim čaporcima grepsti i nešto gurati. Pričinilo joj se, da je našla rupu, kroz koju bi se mogla provući u kočak. No tu rupu sam ja uveče iznutra čvrsto zadjelao bio, i tako se lisica uzalud mučila, da provali. No zato se usplahnula sva perad, i stala po kočaku bježati i krilima lepetati. Sad mi

nego dođu u školu, upoznadu iz pripovijedanja prilično dobro njezin život i ćud. Potrebno je stoga, da se kod zavičajne obuke obradi lisica, a tako i vuk i medvjed. Razumijeva se, da neposredno zrenje mora, koliko je moguće, nadoknaditi posredno motrenje na slici i živo crtanje učiteljevo.

je bilo toga gledanja i motrenja dosta, te opalim pušku, a lisica pobjegne; nijesam je pogodio.

Pitali smo pripovjedača:[1] Kud je lisica pobjegla? Na to nam je rekao, da je noću nije mogao, ni htio progoniti. Jamačno se vratila u svoj dom; taj je pak u šumi. I dalje nam je pripovijedao o njezinu životu. Stan joj je u zemlji, pa ima više ulaza i izlaza, te je ne može u njemu lako uloviti neprijateljska zvijer. Pas jazavčar, u koga je dugo i okruglo tijelo i vrlo kratke noge, može je istjerati iz njezine jame pred lovca, ali je u njoj jedva može da zgrabi, jer je ona vrlo lukava i brza. U jami je lisica samo, ako je neprijatno vrijeme. Često ona osvoji jamu druge koje životinje, na pr. jazavca, no ponajviše je sama izgrebe šiljastom njuškom i dugim čaporcima svojim. U jami ona okoti i svoje mlade, s kojima se pred jamom često sigra, a treba da im se brine i za hranu. Spočetka im donosi manje šumske životinje, na pr. puževe, miševe, ptičice itd., radi kojih se kadšto popne i na drvo, ako je položeno, i ako nije odveć visoko. Poslije je lisičićima potrebna veća i bolja hrana, kad im naime ojačaju zubi, koji su u lisice, kao i u psa, vrlo oštri. Poznato je, da lisica osim toga voli i slatko voće, naročito grožđe, pa stoga u jesen, kad obično ima mlade, dolazi i u vinograd. I ribu bi jela lisica, ali ne ide rado u vodu, premda umije ponešto plivati. Vrijedno je spomenuti još i to, da se lisica i glasi svojima tako, da laje poput psa.

Nije čudo, ako lisica, koja radi o glavi tolikim životinjama, pa i takvima, koje su korisne, nije nimalo mila čovjeku, te on nastoji, da je istrijebi, i ide u lov na nju. Čuli smo, da je bez psa jazavčara teško može uloviti, ako se zavuče u svoju jamu. Čim osjeti, da su joj stan zaskočili (opkolili) lovci, nastoji, da kakvim potajnim izlazom uteče s cijelom svojtom, a ako to ne može da učini, onda voli sa svjema svojima i poginuti od gladi, nego da živa dopadne u ruke svojim krvnicima.

Događa se, da ljudi lisici nastave stupicu ili zamku. Ali lisica je mudra, pa se ne će odmah uvaliti nogama svojim u zamku, ma da je načičkana takvim stvarima, koje su njezina dušovolja. No napast je velika; mamac i odveć miriše, a od gladi joj krče crijeva. Počne se ogledati na sve strane i prisluškivati; najednom stane, pruži se po zemlji, a onda naglo

[1] Razumijeva se, da taj pripovjedač može biti i sam učitelj; u najviše slučajeva i bit će tako.

skoči i opet se spusti na zemlju. Žarke svoje oči upre opet u mirišljivi mamac, a silna je pohlepa nagoni, te se jednim skokom baci na nj. U isti čas nađe joj se noga u zamci. No ona, „niti pisne, niti zubma škrine"; dosjeti se jadu svomu i učini brzo, što se u zloj zgodi toj učiniti može, te otgrizne nogu, koja se uhvatila u zamku, i odhramlje na one tri noge, što su ostale cijele i zdrave. Mudra je lija; ona voli izgubiti nogu, nego glavu; jer bez jedne noge, osobito kad ih ima više, može se živjeti još kojekako, ali bez glave baš nikako.

Kad lisica vidi, da ne može uteći svojim progoniteljima, onda se utaja i legne kao da je mrtva, a ako je lovac baci u torbu, nastoji, da iz nje skoči i uteče. To joj kadšto i pođe za rukom. No ako je sreća prevari, onda joj lovac ne prašta, nego je ubije i odere s nje kožu, pa je proda krznaru, koji od nje ustroji ili učini krzno, te se upotrebljava za gospodske šube. To je jedina korist, što je imamo od lisice, jer njezino meso ne će nitko da jede.

III. Mačka je grabežljiva zvijer, i lisica je grabežljiva zvijer. Mačka lovi miševe i ptice. Lisica grabi kokoši i drugu perad, a hoće i manje ptice i miševe. Mačka ima oštre zube (derače), i lisica ima oštre zube. Glava je u mačke okrugla, a gubica kratka. U lisice je glava okruglasta, ali joj je gubica podugačka ili šiljasta. Mačka vidi dobro i noću; lisica može također noću dobro vidjeti. Mačka je manja od lisice, i trup joj je sasvim okrugao. Mačka ima gustu, podugačku i meku dlaku. I u lisice je gusta i podugačka dlaka, ali nije tako meka kao u mačke. Mačke su bijele, sive, žute, šarene i crne boje, a lisice su riđe boje. Rep je u mačke dugačak, ali tanak, naročito pri kraju. Lisica ima dug i kitnjast rep. Mačka ima oštre čaporke, te ih može zavratiti, t. j. uvući, pa opet pružiti. U lisice su čaporci jaki, ali su tupi, te ih ne može zavratiti. U lovu na miša (ili pticu) mačka se šunja, i onda jednim skokom navali na svoj plijen. I lisica se zguri, kad opazi ono, što joj srce želi, te se baci jednim skokom na svoj plijen. Mačka je lukava, ali lisica je još lukavija. Mačka je domaća životinja, a lisica je šumska životinja. Mačka je korisna, a lisica škodljiva životinja.

IV. Lisica je grabežljiva zvijer, te živi u šumi, a dolazi i u dvorišta, pa davi perad. Osim toga navaljuje na druge ptice, zečeve, mlade srne itd. U nevolji jede i miševe. Lisica je velika kao pas srednje veličine, pa je i vrlo nalik na psa. Dlake je

riđe. Glava joj je okrugljasta sa šiljastom gubicom. Može se dobro prepoznati po dugom i kitnjastom repu.

V. a) Učitelj pozove učenike, da pripovijedaju kakvu priču ili basnu o lukavstvu lisice. Prema potrebi pripovijeda to učitelj.

b) Kazuje se pjesmica iz početnice: „Lisica i patka".

c) Čita se bajka iz početnice: „Mačak i pijetao".

d) Rješavanje zagonetke: „Što je to: Laje, a pas nije; sve se oko naše kuće vije, a od paščadi se krije?" (Lisica).

e) Crta se: lisica pred kočakom, lisica trči s ukradenim piletom u gubici.

4. Vrabac.

I. Od sviju ptica najviše vidimo i najbolje poznamo vrapca. Ljudi ne vole vrapca, jer vele, da pravi štetu u vrtu i polju. Nema lijepa perja, i ne pjeva lijepo; ali mi ga djeca zato ipak volimo, jer je veseo i srčan, te je uvijek blizu naših domova. Kadšto, naročito zimi, bacimo mu koju mrvicu, a i komadić zemljičke ili kruha. Rado gledamo, kako se više njih sabere oko takva komadića; pa ga stanu drpati. Dogodi se često, da se radi njega zavade i počupaju, te naprave silnu galamu.

II. Vrabac pripada među ptice, koje su najvjernije čovjeku. Osim onih ptica, što ih čovjek goji radi mesa, jaja itd. (kokoši, purana, gusaka i pataka) nijedna druga vrsta ne dolazi tako blizu i u tolikom broju čovjeku i njegovu stanu kao vrabac. Ako ljeti i odlazi u polje i vinograde, ne odlazi u šumu kao druge neke ptice. Zimi ne seli nikud, nego ostaje kod nas, te se još više približi kući, pa se rado skloni na stajama, u sjenicima itd.

Čim se javi proljeće počnu se vrapci zabavljati gradnjom gnijezda. Imadu oni i zimi svoje gnijezdo, ali ga sada treba popraviti i bolje urediti, kad valja da se nose jaja i legu mladi, koji onda treba da dosta dugo probave u njemu. Glavna je briga vrapčeva, da za svoje gnijezdo nađe takvo mjesto, gdje će biti zaštićen od nepogode, a i od neprijatelja, naročito od mačaka. Poradi toga voli da gradi gnijezdo u duplji drveta, u rupi od zida ili slamnoga krova. Vrapčevo gnijezdo nije nimalo lijepo, a ni čvrsto građeno. Do ljepote njemu nije nimalo stalo, a za čvrstoću je siguran, dok je gnijezdo u rupi ili duplji. Stoga on u gnijezdo najprije natura dosta slame ili sijena, a kadšto i dlaka, konaca i sličnih stvari; zatim naslaže na to dosta perja,

da njegovi mladi dobiju mekanu posteljicu. Kad se mladi izlegu, hrane ih brižno stari (ženka i mužjak).

Sad u proljeću traže vrepci hranu po vrtu i na drveću, te unište dosta škodljivih kukaca. Što je zalogaj masniji, to im je miliji. Stoga osobito vole gundelje (hruštove), ali su zadovoljni i s gusjenicama i crvima, kad ne mogu da nađu štogođ boljega. No nijesu oni baš u tako velikoj neprilici za hranu, dok su blizu dvorišta, u kom ima peradi, jer tu mogu da nađu nesamo dosta svakojakih otpadaka od hrane nego i žita, kojim domaćica hrani perad. Čim domaćica sazove svoje kokoši i drugu perad, pa im stane bacati zrnje, eto čitavo jato vrabaca među njih; ali nijesu oni tu kao prosjaci nego kao pravi otimači ili barem kao nepozvani gosti, koje perad, naročito kokoši, možda i nerado gledaju, ali im ništa ne čine. Dogodi se ipak, da se poneka od njih i razljuti, ako joj se vrabac odveć približi, a naročito digne onda glavu kokot, pa hoće da drzovita vrapca kvrcne oštrim svojim kljunom. Ali vrabac je brz i oprezan, te uteče prije, negoli kokot dospije, da izvrši na njemu kazan.

No nijesu vrapci zadovoljni samo s onim, što mogu da nađu ili ugrabe u dvorištu. Ljudi se jako tuže na njih, da u vrtu navaljuju na grašak i na trešnje. Tim hoće kao da naplate sebi zaslugu, što su je stekli u rano proljeće tamanjenjem kukaca i gusjenica. To bi se moglo još i pregorjeti. Ali s kojim pravom navaljuju oni na žito u polju, naročito na kukuruz, pa na grožđe u vinogradu! Tu niti su orali, niti sijali, a nijesu baš mnogo tamanili, pa ipak često cijela jata dolete i svu silu toga poharaju. To se najbolje može vidjeti na kukuruzu, gdje s mnogih klipova skinu velik dio komušine, i onda mnogo zrnja iščupaju tako, te neki klipovi ostanu gotovo prazni. Uzalud ljudi metnu u kukuruz strašilo, ili u vinograd klepetalo. Vrapci nijesu ni tako ludi, ni tako kukavni, da bi se od čegagođ poplašili, pa da to dokažu, sjedne gdjekoji od njih na samo strašilo ili na klepetalo.

Ne pomaže ni to, ako čovjek hoće da kako drukčije uplaši vrapce ili otjera s njive. Oni su doduše vrlo oprezni, pa čim vide, da se nešto makar samo pokrenulo, ili čim čuju kakvo šuštanje, odmah se cijelo jato digne sa šumom uvis, ali samo zato, da sjedne na drugom kraju njive ili u obližnjoj živici. Čim se opet sve smiri i zašuti, vraćaju se na ono mjesto, gdje su prije slatko blagovali. Ne smeta im pri tom ni to, ako je koji od njihove družbe maločas na istome mjestu i glavu

izgubio od hica iz puške gospodarove, koji ih je i pucanjem nastojao rasplašiti.

Vrapci su druževne ptice, jer vrlo rado žive u jatima, i nesamo da u jatima lete u polje, nego se tako i zabavljaju na dvorištu, na ulici i drugdje, pa se složno lepršaju (valjaju) po pijesku ili prašini, a i po snijegu ili po vodi u lokvicama. Dogodi se ipak, da se vrapci između sebe ljuto zavade. Radi kakve male ili neznatne stvari nastane često među njim ljut boj, upravo na život i smrt. Pri tom dignu silnu galamu, te dreče ili cvrče iz svega grla. A kad tamo? Mnogo vike ni zašto; jedva je koje perce ostalo na bojištu; prolivenoj krvci nema ni traga.

S drugim pticama, i uopće životinjama, nastoji vrabac živjeti u miru. On barem nikoga ne dira, a dobro se čuva, da u njega nitko ne dirne. Mačke se jako boji, te brzo odleti, čim je smotri. Ni psu ne vjeruje mnogo, pa se ga kloni. Kako umije živjeti u miru i slozi s drugim, naročito domaćim životinjama, na pr. konjma i kokošima, to smo već spomenuli. Od djece, naročito od dječaraca zazire vrabac, jer se mnogi od njih iz puke obijesti, naime i onda, kad nije u kvaru, nabaci na nj kamenom. I odraslih ljudi se kloni, ako opazi, da su kivni na nj, i da ga progone; inače je vrlo pitom, kad se uvjeri, da mu nitko ne će učiniti nikakva zla, te dolazi i u sobu, pače i na stô, pa kupi po njemu mrvice od kruha.

Ima zaista ljudi, te vole vrapca. No jamačno im se ne sviđa zato, jer bi bio lijep. Na njemu nema naime ništa lijepa. P e r j e mu je n e u g l e d n o; po gornjem dijelu tijela s m e đ e, a po doljnom s i v e (sure) b o j e. U mužjaka je osim toga crn podbradak. Koliko perje u vrapca nije lijepo, toliko ga i ne čuva od nečistoće, dok se, kako spomenusmo, leprša po prašini i kaljavoj vodi. T r u p je u vrapca dosta z d e p a s t, a g l a v a prilično d e b e l a, naročito u mužjaka. Ni k l j u n njegov nije baš lijep, ali je zgodan za nj, jer je k r a t a k i pri dnu (kod korijena svoga) okrugao i debeo, a na vrhu šiljast i o š t a r. Tako može njim lako mrviti zrnje i otkidati trešnje i jagode s grožđa. N o g e su u vrapca zgodne, jer su k r a t k e i k r e p k e, pa zato može da čitav dan skakuće i trčkari naokolo. Za stajanje na granama također su zgodne noge u vrapca, jer ima na svakoj n o z i po t r i p r s t a s p r i j e d a, a j e d a n s t r a g a; i na njima su oštre kandže. Tako može vrabac tanku granu lako obuhvatiti, a na debloj se može zakvačiti, te ne pane s nje, ma da i vjetar duva. Stoga

se može vrabac i penjati po drvetu. I letjeti može vrabac dosta brzo, ali ne može da se digne visoko, ni da leti daleko; jer mu je tijelo dosta teško, a krila njegova nijesu baš duga, kao ni rep, koji je ponešto i rascijepljen.

Najviše se mnogim ljudima sviđa vrapčeva bezbrižnost i vesela ćud. On je „uvijek veseo i zadovoljan, nit tuguje, niti plače". Poradi toga i jest onako aljkav i neuredan. On je nekakav ličnjak, ili kako neki naši ljudi vele, pravi grabancijaš među pticama. Svud se stvori i svud se može naći. Kad bi barem umio lijepo pjevati, mnogo toga bi mu se moglo i oprostiti. No kad se skupi mnogo vrabaca gdjegođ na drvetu ili u živici, pa svi stanu najednom cvrčati, onda je njihovo pjevanje upravo teško slušati. Mnogo nam je milije i ugodnije, kad čujemo pojedinoga od njih, kako se najavljuje i veselo dovikuje: ž i v, ž i v!

III. Sjenice dolaze rado u blizinu kuća, naročito u vrtove i voćnjake; inače žive u šumama. Vrapci najvole da se nastane blizu kuće, ali zalaze i u polje i vinograde. Sjenice se hrane najviše crvićima, gusjenicama i bubama. Vrapci vole zrnje, trešnje i jagode, ali se hrane također i kukcima. Sjenice su korisne ptice, a vrapci uz nešto koristi prave i štetu. Sjenice su lijepe i uredne ptice, a vrapci su neuredni i nijesu tako lijepi. Sjenice prave svoja gnijezda u dupljama drveća. Vrapci prave također svoja gnijezda u dupljama drveća, ali i u rupama zidova, pa i na drugim zaklonjenim mjestima. Sjenice su vesele, ali čedne; i vrapci su veseli, ali drzoviti.

IV. Vrapci su ptice, koje uz nešto koristi, čine i štetu u vrtu, polju i vinogradu. Vrapci žive najviše blizu kuće i grade svoja gnijezda u dupljama drveća, u rupama zidova, u slamnim krovovima itd. Vrapci su vesele, ali neuredne ptice, te vole da žive u jatima.

V. a) Učitelj čita poznatu pjesmicu Zmaj-Jovanovu: „Gdje ćeš vrapče zimovati?" Tu pjesmicu mogu djeca naučiti i napamet.

b) Komu se veli: „Ima vrapca pod kapom?" (Onomu, tko ne skida kape, kad pozdravlja). Zašto se veli tako? (Jer se tobože boji, da vrapci ne bi odletjeli ispod njegove kape, kad bi je skinuo).

c) Crta se: vrapci na plotu, i kako vrapci zoblju zrnje.

d) Modelovanje vrapca.

5. Lastavica.

I. Lastavica je svakomu mila ptica. Svjema nam je bilo žao, kad su u jesen lastavice odlazile od nas, a svi smo se radovali, kad smo nedavno opazili, da su se počele vraćati iz dalekih krajeva, pa praviti svoja gnijezda. Lastavica se također vrlo rado drži ljudskih stanova, ali nimalo ne dosađuje ljudma i ne pravi nikomu štete, jer se hrani mušicama i drugim sitnim kukcima. Vrlo je uredna i čista, a umije i lijepo cvrkutati.

II. Na Uskrs bile su ove godine već kod nas lastavice. Vratile su se iz dalekih krajeva. Prvi im je posao bio, da potraže svoja stara gnijezda, pa da ih poprave, ako su se kakogođ oštetila. Bilo je i takvih lastavičjih gnijezda, u koja su se preko zime nastanili vrapci, da budu sigurniji i bolje zaštićeni od nepogode negoli u svojima, koja su gdjegođ samo strpana u kakvu rupu. Kad su se vratile lastavice, trebalo bi, da se vrapci uklone; ali im se nije dalo iz tako udobna gnijezda, gdje su se upravo najljepše smjestili, te se spremali, da u njemu odnjeguju i svoje mlade. Sad bi trebalo da ih lastavice silom istjeraju napolje; ali one ne će da zapodijevaju s vrapcima kavgu, koji su prostaci i vazda spremni na to, da se počupaju. Lastavice su nešto drugo učinile. Najednom ujutru bila je začepljena kuglicama od blata rupica na gnijezdu lastavičjemu, u kom su bili vrapci. Sad bi oni rado bili izišli iz gnijezda zauvijek, ali nijesn mogli. Tako su vrapci kažnjeni za otimačinu; ali to je bila doista strašna i odveć oštra kazan, te čovjek ne bi mislio, da bi je mogle izvršiti nježne lastavice. No tako se obično brani ono, što je svakomu najmilije, naime dom, a i rod.

Nekoje su lastavice gradile gnijezdo sasvim odnova. Motrili smo pomnjivo, kako su to one radile. Najprije su našle zgodno za to mjesto na zidu pod strehom. Nigda lastavice svoje gnijezdo ne grade na grani ni u duplji drveta, nego na zidu kuće ispod kvira, ili pod strehom, ili na gredi, što viri ispod krova; neke ga grade i pod stropom u veži, a i u staji. Za gradnju gnijezda upotrebljavaju lastavice vlažnu zemlju ili blato. Nijesu ga mogle naći dovoljno na cesti, ni kod bunara na dvorištu, pa su zato otišle do bližnje vode (potoka, ribnjaka itd.), i tu su ga uz obalu potražile, pa kad su ga našle, spustile su se, da ga nakupe. No u njih su s l a b e n o ž i c e, te nijesu mogle dugo da stoje, nego su se brzo dignule uvis, svaka s kuglicom vlažne zemlje u svom k r a t k o m i š i r o k o m k l j u n u.

Kad su došle do mjesta, gdje su gradile gnijezdo, zakvačile su se svojim nožicama, na kojima imadu d u g e, z a v i n u t e i o š t r e k a n d ž e, za zid, pa su se još poduprle svojim p o d u g i m i vrlo r a č v a s t i m r e p o m. Tu su sad lijepile kuglicu za kuglicom, te neprestano odlijetale i opet dolijetale s novim kuglicama zemlje. I čudnovato je, kako su se te njihove kuglice brzo i lako primale za zid, i jedna za drugu. Kažu, da lastavice dodaju tim kuglicama nekakav ljepljiv sok ili slinu, pa da se zato lako prilijepe i otvrdnu.

Kad su lastavice načinile ili izgradile prvi red, na koji je trebalo da se, kao na temelj kuće, postave ostali redovi, onda su ga ostavile, da se dobro osuši i učvrsti. Poslije su svako jutro nastavljale gradnju, ali su svaki dan načinile samo po nekoliko redova; jer su htjele, da se preko dan dobro osuši ono, što su ujutru načinile, i jer jamačno nijesu imale dovoljno ljepljiva soka, da prirede mnogo valjanih kuglica. No bilo je ugodno i dosta toplo vrijeme, a duvao je i proljetni vjetar, što suši, pa su tako lastavice svoje gnijezdo za deset dana dovršile. Lijepo je i poluokruglo kao kakva kotarica, a sa sviju strana je zatvoreno, samo u gornjem dijelu ima sprijeda jednu rupicu; to su vrata ili ulaz za lastavice, a to je i prozor, jer druge rupice na gnijezdu nema, a ne bi je lastavice ni trpjele. Zatim su još lastavice iznutra nastrle gnijezdo perjem, dlakama i drugim takvim stvarima, i onda je starka (ženka) mogla da sjedne u tu mekanu posteljicu, pa da nosi jaja. Sada ona već sjedi na jajima. Mužjak sjedne kadšto blizu nje, pa cvrkuće, baš kao da se s njom razgovara.

Inače lete lastavice vazdan po uzduhu i nigda se ne umore, a mogu letjeti vrlo brzo. Često se dignu tako visoko, da ih jedva i opaziti možemo. Kadšto lete opet tako nisko, da se krilima gotovo dotiču zemlje; vrlo rado lete one tako i iznad vode. Kad lastavice nisko lete, onda ljudi vele, da će biti kiše. Leteći love lastavice mušice, komarce i druge kukce, što se nalaze u uzduhu. Pri tom je dakako potrebno, da se umiju sigurno kretati na sve strane. One to i mogu, jer je u njih v i t k o i l a k o t i j e l o, a k r i l a su im d u g a č k a, u s k a i š i l j a s t a, pa njima lako otiskuju uzduh; usto imadu i vrlo z g o d a n r e p, koji im služi kao kormilo, te upravlja njihove kretnje prema potrebi lijevo ili desno.

Lastavica je nesamo umiljata, nego i lijepa ptica. Ona nema doduše šarena perja, ali je tamna b o j a p e r j a, koje pokriva gornju stranu njezina tijela, ipak u g l e d n a i u g o d n a, jer se sja i prelijeva u modrikasto. Na doljnom dijelu tijela ima bijelo perje. Vrlo su lijepe one lastavice, kojima je prednji dio glave i grlo tamno crvene boje. Takve su lastavice dosta rijetke kod nas.

Premda lastavice žive u gnijezdu po dvoje (na parove), ipak vrlo rado lete u jatima u uzduhu, gdje kruže složno i skladno, te se čas dižu, a čas spuštaju tako, da ih je prava milina gledati. Pri tom obično i vrlo ugodno cvrkuću. U jesen, dižu se po višeput i prave velike krugove, dok napokon ne otputuju. To smo motrili i o tom govorili još onda, kad smo počeli ići u školu.

III. Vrapci žive blizu ljudskih stanova; i lastavice grade svoja gnijezda na zidovima kuća, ili na zidovima zgrada, koje su blizu kuće. Vrapci se najviše hrane zrnjem; lastavice jedu samo mušice, komarce i druge manje kukce. Vrapci su dosta škodljivi, a lastavice su korisne. Vrapci su neuredne ptice i nijesu baš lijepi. Lastavice su uredne i umiljate ptice. Vrapci se rado svađaju, a lastavice su miroljubive. Vrapci su otimači, te rado kradu hranu. Lastavice žive od svoje muke. Vrapci mogu dobro trčati, jer imadu jake noge. Lastavice ne mogu dugo stajatl ni trčati, jer su u njih slabe noge. Vrapci ne mogu daleko ni visoko letjeti, jer su im krila i rep kratki. Lastavice mogu brzo, daleko i visoko letjeti, jer imadu duga, uska i šiljasta krila, pa dug i račvast rep.

IV. Lastavice su korisne ptice. Hrane se mušicama i kukcima. One živu u blizini ljudskih stanova. Svoja gnijezda grade na zidovima kuća vrlo lijepo i vješto. Lastavice umiju vrlo dobro letjeti, ali su slabe u hođenju. Svatko se veseli, kad se lastavice u proljeće vrate k nama iz dalekih krajeva, u koje su se u jesen odselile.

V. a) Zašto neke lastavice vole graditi svoje gnijezdo u staji? (Jer su u njoj dobro zaklonjene, i jer u staji ima dosta mušica i komaraca, koji navaljuju na marvu, naročito na krave). — Zašto lastavice vrlo rado lijeću nad vodama? (Jer se kod voda, što ne teku, rado drže mušice, komarci i drugi kukci, što lete).

b) Rješavanje zagonetke. „Što je to: Ozgo jare, ozdo jagnje; naprijed šilo, ozad vile?" (Lastavica).

c) Crta se: jedna lastavica, koja leti i u kljunu nosi zemljanu kuglicu, i druga, koja se zakvačila kandžama za zid i poduprla repom, pa gradi gnijezdo.

d) Modelovanje lastavice i lastavičjega gnijezda.

F. Na polju.

1. Kako je u polju. Oblaci.

I. Sada je baš lijepo na polju. Ozimica (zimski usjevi) već je lijepo porasla, pa se zeleni. Za ljetne usjeve, naročito za kukuruz, sprema se zemlja. Mnoge su njive već poorane. Sa sviju strana čuje se pjevanje ptica, različni kukci i leptiri lete naokolo. Kad je lijep dan, te Sunce sja, upravo je ugodno, i uzduh kao da miriše po svježini. Poradi toga sada ljudi idu mnogo u šetnju na polje. No u ovo doba još nije vrijeme stalno, te mnogoga, koji je otišao po lijepu vremenu na šetnju, zateče kadšto nepogoda.

II. Jučer poslije podne izišli smo i mi u zajedničku šetnju. Bio je lijep dan i Sunce je sjalo; tek poslije stali su se na nebu pokazivati oblaci; ali nas nije uhvatila kiša.

Kad smo došli na polje, začudili smo se, kako su usjevi lijepo napredovali. U rano proljeće bili su još maleni, te su se pričinjali kao zelena bujna trava. Ove godine baš je lijepo i toplo proljeće, te su usjevi uzbujali i dobro porasli. Ima ih, koji su i preko pô metra visoki. Iščupali smo nekoliko biljki, da ih razmotrimo. To nas je stim više zanimalo, jer smo potkraj zime u školi izveli neke opite (pokušaje) sa žitnim zrnima. Stavili smo naime nekoliko zrna žita u suh pijesak i nekoliko u vlažnu zemlju; zatim smo jedan lončić s vlažnom zemljom, u koju smo metnuli žitnih zrna, namjestili vani na posve hladno mjesto, a drugi takav lončić u toplu sobu. Uvjerili smo se, da su zrna u vlažnoj zemlji u loncu, koji je bio u toploj sobi, najprije zabrekla od vode, što su je iz vlažne zemlje u sebe povukle, i onda su proklijala; zrna pak, koja su metnuta u suh pijesak, kao i zrna, koja su u loncu s vlažnom zemljom stavljena na hladno mjesto, nijesu pustila nikakvih klica.

Otud slijedi, da žitno zrno može samo onda proklijati, ako ima dovoljno vlage i topline. U jesen, kad

je ratar posijao sjeme, bilo je u zemlji dosta vlage, jer su često kiše padale, a nije odmah bilo ni jako hladno. I tako je u zemlji posijano žito zabreklo, a onda je ljuska njegova morala puknuti, te su se klice, što su bile zatvorene u njemu, oslobodile i jednim krajem svojim prodrle iz zemlje, a drugim se pružile u zemlju. Ovaj drugi kraj razvio se u končiće, koje zovemo korjenčići.

Kad je nastupila zima, slabo je žito napredovalo i raslo. No glavno je bilo, da ne smrzne, a tu mu je pomogao snijeg, koji ga je pokrio, i tako branio od ljute studeni. Kad se napokon od proljetne topline otopio snijeg, i od toplih sunčanih zraka ugrijala zemlja, počelo se žito protezati i rasti, te je eto sada tako veliko, i nije daleko vrijeme, kad će se pojaviti na njemu klasovi i listovi, koji se sada još nalaze u sredini umotani.

Korjenčići na biljkama, što smo ih iščupali, već su dosta jaki i razgranjeni, a to je vrlo dobro za svaku biljku, jer što su jači korjenčići, to se ona može bolje držati u zemlji, a i bolje hraniti. Korijen je naime bilju ono, što su nama usta. Njim ono u sebe povlači ili sisa hranu iz zemlje. Što dakle neka biljka ima više korijenja, stim više hrane može da povuče iz zemlje. Razumijeva se, da zemlja mora imati u sebi dosta hrane, pa se zato i gnoji, jer u gnoju ima svega onog, što bilju treba da može rasti i živjeti.

Zanimalo nas je još, kako ratari oru zemlju i priređuju za sijanje kukuruza, i kako iza pluga ponosito stupaju vrane i gavrani, da pokupe gujavice i svakojake crve, što ih plug sa zemljom izdigne. Rado bismo to bili dulje motrili, ali se trebalo vraćati stim više, što su se počeli javljati oblaci, pa smo se bojali kiše.

Baš su čudni i zanimljivi ti oblaci u proljeće. Tako govore ljudi, a i sami smo se o tom uvjerili, kad smo ih točnije motrili. Bili su bijeli, a nekoji su imali velike crne mrlje; ali nijesu pokrivali cijelo nebo. Upravo nad nama bilo je nebo tamno modro, a u daljini svijetlo modro. I različna su oblika bili oblaci, što smo ih gledali. Jedan je bio kao visoka kakva planina, drugi kao veliko srce, treći kao gusto grmlje ili šiprag, četvrti kao bijeli otok sred modra mora, peti kao velik kakav grad (zamak) s kulama, šesti kao golema stijena itd. No oblaci mijenjaju brzo svoj oblik; oni se razvlače i stežu, trgaju i opet slažu; kadšto

miruju, a kadšto se giblju, pa i lete, kao da imadu krila, kad ih vjetar goni; i libaju ili ljuljaju se gdješto poput valova na vodi. Jednomu oblaku je rub s jedne strane bio kao pozlaćen, a to je bilo tamo, gdje se pomaljalo Sunce ispod njega.

Najednom, kad je Sunce već bilo dosta nisko, pojavi se na suprotnoj strani neba krasna dúga. Na njoj se vidjelo sedam boja. Tako su nam rekli; mi smo sasvim dobro i jasno mogli razabrati: crvenu, zelenu, žutu i modru. Opazili smo još usput ptičicu, koja je neprestano migala repom. Rekli su nam, da je to slavuj, a mi smo jedva htjeli vjerovati, da bi ptica, koju smo toliko čuli spominjati i hvaliti, bila tako neugledna. Mislili smo u prvi mah, da je vrabac. Rado bismo je bili točnije promatrili, ali je naglo odletjela, a i mi smo se morali žuriti svaki svojoj kući.

III. Na livadi rastu različne trave (sijeno). U polju rodi žito. Na livadi rastu trave same od sebe, te je ne treba ni orati, ni kopati, nego samo natapati i kadšto pognojiti. Polje treba obrađivati i na njemu žito (sjeme) posijati. Livada voli niže, podvodno (vodoplavno) zemljište, a polje više i ocjedito. Livada daje hranu stoci, a polje daje hranu i stoci i ljudima.

IV. U proljeće žito lijepo poraste. Ugodno je u proljeće za lijepa dana boraviti u polju, gdje ptičice lijeću i pjevaju. Zanimljivo je gledati i to, kako ratari oru i priređuju zemlju za sijanje.

V. a) Može li žito valjano rasti na suhu i sasvim pjeskovitu zemljištu? (Ne može jer žito treba za klijanje i rastenje vlage). — Zašto ne valja, da se žito sije na odveć vlažnu ili vodoplavnu tlu? (Jer mlade biljčice, koje tek niknu iz zemlje ne mogu bez uzduha i svijetla valjano rasti, a to ne mogu imati, ako su na takvu zemljištu, koje je pokrito vodom, što se često događa u kasnu jesen i rano proljeće onim zemljištima, koja nisko leže).

b) Valja li, što neka djeca pjevaju: „Tko ne vidi dugu, ne vid'la ga majka do Petrova danka?“ (Ne valja, jer slijepci ne mogu duge nikako vidjeti).

2. Gavran.

I. Gavrana svi dobro poznamo. Vidjeli smo ga zimi, kad je zapao snijeg, kako je stupao po cesti, i gledao brižno na sve strane, ne bi li našao štogođ, da utiša svoj glad. Vidjeli smo ga nedavno i na polju, kako se žuri iza pluga, ne bi li se

namjerio na vrlca, gujavicu ili kakva mu drago crva. Crn je kao dimnjačar, a graktanje njegovo nije nimalo ugodno. Ljudi ga ne vole, jer navaljuje i na piliće, pa ih odnosi u šumu, jamačno svojim mladima za hranu.

II. Jučer smo opet išli na polje, da još koješta promotrimo. Usuput smo našli ubita gavrana, što je ležao nedaleko od puta u travi. Još je krvario; bio je dakle doskora ubijen. Dignuli smo ga i ponijeli sa sobom, da ga točnije promotrimo još prije, negoli se počne kvariti i trunuti. Naskoro zatim sastali smo poljara. On nam je rekao, da je ubio gavrana, što smo ga našli, jer da pravi štetu u polju i u šumi tim, što ubija zečiće i korisne ptice. I domaćice, što su blizu polja, tuže se, rekao je poljar, da dolazi u njihova dvorišta, pa da odnosi piliće, puriće (tučiće), guščiće i pačiće.

Kad smo došli na njivu, vidjeli smo opet, kako nekoliko gavrana ide za plugom, kojim se oralo. Stupali su tako, da su pravili velike korake, ali nijedan korak nije bio veći od drugoga. Pri tom su kimali glavom i repom, a gledali lijevo i desno, ne bi li štogođ opazili. Plašljivi su jako i ne daju se izbliza motriti. Za oračem idu ipak sigurno, kao do su uvjereni, da im on ništa ne će učiniti.

Pozdravili smo orača i upustili smo se s njim u kratak razgovor, a on je bio tako dobar, pa je za časak prekinuo svoj posao, jer je dospio bio baš na kraj jedne brazde. Vi se ne srdite radi toga, što vas neprestano slijede te crne ptice, za koje neki ljudi vele, da su zlokobnice, t. j. da naviještaju čovjeku nesreću ili zlu kob (sudbinu). Tako upitasmo orača, a on nam odgovori: Da bi ta ptica mogla znati i navijestiti ono zlo, koje nekoga čeka, u to ja nimalo ne vjerujem, a opet dobro znam i vidim, po što ona ovamo dolazi, i zašto tako vjerno slijedi mene i moj plug. Tu ona nađe dosta od onoga, što njoj treba, a meni ne treba baš nimalo, te mi je upravo milo, što potamani toliku gamad, koja bi mi poslije na usjevima, a osobito na krompirima pravila znatnu štetu. No i inače koristi ta ptica nama ratarima. Nedavno sam slučajno opazio, kako je jedan gavran ščepao miša, te s njim u kljunu odletio, koliko je brže mogao. Drugi su gavrani poletjeli za njim, ne bi li mu oteli taj masni plijen; ali on je gledao, da im uteče, te je letio, čas vrlo visoko, a čas nisko, dok se napokon nije izgubio, a njegovi su se drugovi vratili opet na njivu nesvršena posla.

A kamo je odletio onaj gavran s mišem? Tako upitasmo dalje ratara, a on nam odgovori: Na najviši hrast tamo na kraju polja, gdje na vrhu ima svoje gnijezdo, a u njemu su već i mladi. Ti su gološavci vazda gladni, te pružaju svoje vratiće iz gnijezda i silno dreče. Gnijezdo im je vrlo čvrsto; načine ga ak o, da od šiblja spletu kao neku kotaricu, koja nije baš jako duboka, i onda je nastru vunom, dlakom, perjem, slamom, sijenom itd. Na koncu pričanja svoga dodao je još ratar: Uz gavrane vidjeli ste iza pluga još i vrane; i one su tražile štogođ sebi za hranu. Kako ste mogli vidjeti, vrane su gotovo isto tako velike kao i gavrani, pa i žive upravo tako kao i oni. Od gavrana se razlikuje vrana naročito tim, što joj je perje, koje pokriva tijelo, svijetlo sive boje.

Zahvalili smo rataru na razgovoru i uputi, pa smo posjedali na travu u polukrugu, da promatramo pobliže ubita gavrana, što smo ga donijeli sa sobom.[1] Kad smo vidjeli njegova velika krila, onda se nijesmo čudili, da može tako visoko i daleko letjeti, a pomaže se pri tom i podugačkim repom kao kormilom. Upravo je Sunce sjalo na gavranovo perje, i mi smo se uvjerili, da nije baš crno kao ugljen, kako to neki vele. Istina ono je crno, ali ne kao ugljen, nego kao crna svila, jer se sja i prelijeva na Suncu. Tijelo u gavrana nije veće, negoli je tijelo manje kokoši.

I kljun je u gavrana crn, a usto debeo i jak pa ponešto savinut. Nije dakle čudo, što može i poveću životinju (zečiće, tučiće) njime uhvatiti i razderati. Na kljunu su i nosnice, sa svake strane po jedna. Ne mogu se odmah opaziti, jer su pokrite tvrdim perima, što naprijed strše. No u gavrana je ipak vrlo oštro osjetilo za mirisanje, jer iz velike daljine osjeti smrad od strvine, pa kreće onamo, da napuni svoj uvijek gladni želudac.

Za deranje ili trganje većih komada mesa ili životinja, kao i za nošenje težega plijena, ne bi bio dovoljan sam kljun. Zato gavran ima još i jake noge, a na njima duge prste, sa zašiljenim i ponešto savinutim kandžama. Njima prihvaća plijen i pridržava ga, dok ga kljuje ili kljunom udara.

[1] Ovo motrenje ne mora se udesiti baš na polju, nego bi se moglo svršiti i u školi, pa za to upotrijebiti valjan preparat, a u najnepovoljnijem događaju i slika.

Gavran dobro čuje. Uši se njegove lako ne opaze, jer sa svake strane glave ima, kao i druge ptice, samo dvije rupice, koje su još i perjem prikrite. I potrebno je gavranu, da dobro čuje, jer ga vrebaju osim čovjeka i drugi progonitelji, naročito sove i jastrijebi. Kolikogođ je gavran oprezan i plašljiv, ipak se često javlja svojim hrapavim glasom i viče, da sve odjekuje: kvar, kvar!

III. Lastavice živu u blizini ljudskih stanova i grade svoja gnijezda na zidovima zgrada. Gavrani živu u šumama ili u blizini šuma, i grade svoja gnijezda navrh drveća. Lastavice se hrane mušicama i drugim manjim kukcima. Gavrani jedu svakojake crve i kukce, ali se hrane i miševima, puževima, manjim pticama (pilićima, purićima, guščićima, pačićima), pa i zečevima. Lastavice ne mogu dugo stajati, ni mnogo hoditi, ali umiju vrlo dobro letjeti. Gavrani mogu dobro hoditi i letjeti.

IV. Gavrani su ptice, koje obično živu u šumama. Svoja gnijezda grade na visokim drvetima. Gavrani mogu dobro hoditi i letjeti. Hrane se kukcima, ali jedu takoder puževe, miševe, male ptice i zečiće. Prema tome su ponešto korisni, ali i škodljivi.

V. a) Što nam se sviđa kod gavrana, a što treba kod njega pokuditi?

b) Čita se iz početnice priča: „Mudra vrana.“ Kod reprodukcije, dotično kod pretresanja te priče može se reći, da se vrane mogu zamijeniti i gavranima; jer su u gavrana uglavnom ista tjelesna i duševna svojstva, koja i kod vrane.

c) Crta se: gavran, kako ide za plugom i traži crve, zatim gavran na drvetu kod svoga gnijezda.

d) Modelovanje gavrana.

3. Slavuj.

I. Slavuja svatko poštuje i hvali. Mnogi vele, da je slavuj ptica nad svjema pticama. Cijene ga osobito oni, koji su čuli njegovo pjevanje. Nijedna ptica ne pjeva tako lijepo kao slavuj. No on pjeva najviše noću i kasno uveče, pa rano ujutru još pred zoru. To znadu dobro oni učenici, koji stanuju na kraju grada blizu šumice. Slavuja poznadu ljudi po pjevanju. Njegovo pjevanje čuli su mnogi od onih, koji ga nijesu nigda vidjeli, ili ako su ga možda vidjeli, nijesu ga poznali.

II. Htjeli smo, da čujemo, kako pjeva slavuj, pa smo se na zajedničku šetnju nešto kasnije otpremili. Već se hvatao mrak, kad smo prolazili mimo gradsku šumicu. Znali smo, da slavuji najvole gnijezdo praviti u gaju (maloj šumi) blizu bistra potočića i nedaleko od livada i polja. I kad smo se približili šumici, začujemo divan glas, pun slasti i miline. Glas taj bio je čas tih i miran, čas jak i potresan; sad je bio tužan, a sad veseo. Najljepše se čulo, kad je slavuj ćurlikao kao na kakvoj frulici; ali dakako mnogo ljepše i č.stije. Pjevao je dugo; i jedva je prestao, pa je opet nastavio. Sad smo razumjeli, zašto se pjevač ili pjevačica ponosi, kad se reče, da ima glas kao slavuj.

Tek ovih dana počeo je slavuj kod nas pjevati. Vele, da je tek nedavno došao iz dalekih krajeva, gdje je boravio preko zime. Od sviju ptica selica on se najkasnije vraća, a kažu, da i najranije odlazi. Mi to nijesmo jesenas ni opazili, jer slavuji se prije odlaska ne skupljaju kao na pr. lastavice, i ne putuju u jatima, nego pojedince.

Tko hoće daleko da putuje leteći, taj treba da ima valjano oruđe za to, a to su kod ptice krila i rep. Da je u slavuja dugačak rep, o tom smo se uvjerili nedavno na zajedničkoj šetnji, a eto ovdje u školi smo promatrali i njegova krila (na preparatu ili slici), pa smo ustanovili, da su dosta duga, ali ne onako kao u lastavice i u drugih nekih ptica selica. Poradi toga može slavuj da leti dosta visoko i brzo, ali ne može da leti daleko bez odmaranja. I zato treba da ode što ranije na put, a ipak ne može da stigne na metu s drugim pticama selicama. Danju putuje malo, jer leti samo od grma do grma, i onda počiva. Najviše putuje dakle noću, jer je onda i sigurniji, da ga ne će opaziti i napasti različni njegovi neprijatelji.

Vidjeli smo na zajedničkoj šetnji u polje, da slavuj ima tanke, ali jake noge, pa zato može brzo hoditi i praviti velike skokove. To čini naročito onda, kad traži sebi hranu na zemlji, ili kad se vere po grmlju. Hrani se pak samo kukcima, i osobito crvima (ličinkama), a najmilije su mu oni, što ih ljudi obično zovu „mravlja jaja." Iz zemlje vadi slavuj crviće šiljastim svojim kljunom.

I ma da se slavuj može ponositi tim, da je ptica nad sve ptice pjevice, ipak je u svem vrlo skroman. Osim pjevanja nema na njemu ništa, čim bi se osobito isticao. Perje mu je s doljne strane tijela svijetlo sive boje, a s gornje riđe, te u prvi mah sjeća na vrapca, premda mu je boja ipak mnogo življa, a tijelo vitkije, ali se ipak ne pričinja slabim.

Mogli bismo lako naći i promatrati slavujevo gnijezdo, ali to nijesmo htjeli da učinimo, jer smo čuli, da se slavuji silno boje za svoje gnijezdo, i da se jako žaloste, ako tkogođ u nj dirne. Voljeli smo stoga, da nam se priča o tom, gdje i kako slavuji grade svoje gnijezdo. Reklo nam se, da za to odaberu kakav grm na sunčanu mjestu, i onda nisko kod zemlje načine gnijezdo od suha lišća, a iznutra ga nastru mahovinom i travčicama, da bude meko. Dok slavujica nosi i sjedi na jajima, sjedi slavuj na kakvoj grančici blizu gnijezda, i zabavlja je pjevanjem, osobito jutrom i večerom. Kad se mladi izlegu, onda je kraj pjevanju. Sad vježbaju stari mlade u traženju hrane i lećenju, pa ih tako spremaju za dalek put.

Slavuji, i stari i mladi, vazda treba da su na oprezu, i da se skrivaju po grmlju, jer ih vrebaju mnogi neprijatelji, naročito mačka, svraka, vrana i druge neke grabljive životinje, a nažalost i nevaljali dječaci, pa i gdjekoji ljudi. Događa se pače, da ga i oslijepe, jer da onda ne zna, kad je noć, a kad dan, pa pjeva i danju. Može li biti veće nepravde i strahote na ovom svijetu? To mogu da čine samo ljudi bez srca i duše!

III. Gavran živi u šumi ili blizu šume. Slavuj također živi u šumici blizu livada ili njiva. Gavran gradi svoje gnijezdo navrh drveta. Slavuj gradi gnijezdo nisko u grmlju. Gavran jede kukce i crve, ali se hrani i miševima, manjim pticama i zečevima. Slavuj se hrani samo kukčićima i crvićima. U gavrana nije lijep glas; on grakće. U slavuja je vrlo lijep glas, te umije krasno pjevati. Gavran je grabilica, a slavuj je pjevica.

IV. Slavuj je ptica pjevica. U pjevanju nije mu nijedna ptica premac. Nema lijepa perja; ozdo je svijetlo siv, a ozgo riđ. Noge su u njega jake, krila podugačka, a rep dug. Može dakle dobro hoditi i skakati, pa dosta brzo i visoko letjeti, ali ne može dugo bez odmaranja. Kljun je u slavuja šiljast, pa može njim iz zemlje lako vaditi svoju hranu, naročito crviće i kukčiće. Slavuj odlazi rano u jesen od nas, a vraća se k nama kasno u proljeće.

V. a) Zašto slavuj svoje gnijezdo gradi u šumici, pa i u blizini voćnjaka? (Jer tamo, gdje ima drveća, ima i mravi, pa i njihovih zapredaka ili tako zvanih mravljih jaja, a to je slavuju najmilija hrana). — Zašto slavuj seleći se od nas danju

leti samo od grma do grma? (Da se lećenjem odveć ne umori, i da ga u grmlju tako lako ne smotri kakav neprijatelj.)

b) Govori se pjesmica iz početnice: „Slavuj“.

c) Crta se: slavuj, kako na mravinjaku kupi crviće (mravlja jaja); zatim, kako sjedi na grani drveta i pjeva u blizini jednoga grma, u kom je gnijezdo.

d) Modelovanje slavuja u gnijezdu (ali ne u grmlju).

G. U gori.

1. U šumi.

I. Gora je naša obrasla šumom. Sad je već prolistala i lijepo se zeleni. Svatko želi, da je pohodi, pa da se u njoj naužije svježega uzduha i mirisa, i da se nagleda krasnoga zelenila. Ugodno je slušati i pjevanje mnogih i različnih ptica u šumi. Mi se jako veselimo tomu, što ćemo naskoro poći onamo na zajedničku šetnju.

II. Jučer poslije podne zaputili smo se svi zajedno u šumu. Čim smo zašli u šumu, sastali smo lugara s puškom na ramenu, a pratio ga je vjerni njegov pas. Lugar nas je naputio, kud nam valja ići, ako želimo, da vidimo najljepša mjesta u šumi, a kazao nam je i to, kako možemo doći do njegove kuće u šumi.

Uistinu je vrlo krasno u šumi. To smo tek sada pravo opazili, kad smo je točnije stali promatrati. I u voćnjaku je lijepo, ali u njemu nema ni izdaleka tako mnogo, ni tako velika d r v e ć a kao u šumi. I još tomu je ovdje drveće sasvim blizu jedno do drugoga, a granje je tako gusto, da sada već, kad još sve lišće nije potpuno izraslo, sunce jedva prodire u šumu. Ali šuma nije svuda jednako gusta; negdje su drveta tako nablizu, da se jedva prolazi, a negdje su dosta narijetko. Sva drveta nijesu ni jednako debela. Nekoje vrste drveća su manja, a nekoja veća. Najveća i najjača vrsta šumskoga drveća jesu hrastovi. U ovoj šumi su gotovo sami hrastovi, pa joj zato i vele i hrastova šuma. Ali kao što svi prsti na jednoj ruci nijesu jednaki, tako ima i hrastova svake veličine: manjih i većih. Na mnogom drveću raste m a h o v i n a, a uz gdjekoje se penje b r š l j a n.

Osim hrastova opazili smo tu i tamo i po koje drugo manje drvo; ali smo ispod njih vidjeli i sasvim male hrastiće, koji su jamačno niknuli iz ploda (žira), što je s drveća pao na

tle, ili su pak niknuli iz korijenja velikih hrastova. Osim toga ima u šumi ispod velikoga drveća i svakojakoga g r m l j a, koje raste sasvim nagusto. Na nekim mjestima je grmlje tako gusto, da bi se i čovjek u njemu lako sakriti mogao, a kroz neko se ne može proverati ni veća životinja, na pr. pas. Mjesto, gdje tako nagusto raste nisko drveće i grmlje, zove se g u š t a r a (česta). Grmlje upravo godi oku svojim zelenim lišćem, a gdjekoje i svojim lijepim cvijetom.

Ispod grmlja, ili bolje reći, između njega na prostoru, kamo može da dopre sunce, rastu opet svakojake t r a v e i različno š u m s k o b i l j e. Nekoje bilje lijepo cvjeta i miriše, a s nekojega se ubire plod. Spominjemo samo jagode, koje su tek počele cvasti, a koje najviše i najbolje uspijevaju upravo u šumi. Vrtne jagode su krupnije, ali nijesu tako ukusne kao šumske. O tom smo se uvjerili još lanjskoga ljeta. Vidjeli smo i g l j i v a; ali nijesmo u njih dirali, jer ne znamo, koje se od njih smiju jesti. Vrganji su najbolje gljive, ali ih u ovaj čas nema u šumi. Oni rastu samo onda, kad je vlažno i toplo. No mogu ih da beru i priugotavljaju samo oni, koji ih dobro poznadu.

Iako nije bilo u šumi osim nas gotovo nikakva čovjeka, nije ipak u njoj bilo pusto. Usuprot sve je odjekivalo od pjevanja ptica pjevica, koje su veselo skakale po grmlju i granama drveća. Kadšto je proletjela i velika koja ptičurina. Čulo se i zujanje pčela i brujanje bumbara, koji su letjeli od cvijeta do cvijeta. Mušice su se igrale, muhe bronjale i komarci zujali, pa nam pokadšto svoje oštro rilce zaboli u kožu na licu ili na ruci. Našli smo i dosta puževa i mravi vrlo velikih, a osim toga i svakojakih kukaca, pa i rogača, od kojih smo nekoliko ulovili i ponijeli sa sobom. To nas je sve veselilo; ali nam je bilo neugodno, kad smo čuli, da je nešto šušnulo u travi ili u grmlju, pa smo opazili velikog zelenoga guštera (zelembača), ili grdnu kakvu zmiju.

Smotrili smo i vjevericu, kako se penjala po drveću; no drugih velikih životinja, što žive u šumi, nijesmo vidjeli, jer se čuvaju jako od čovjeka, pa bježe pred njim. Kad smo se opet sastali s lugarom kod njegova stana u šumi, kazao nam je, da ima u šumi dosta zečeva, lisica, jazavaca, srna, jelena i vukova, ali medvjeda, o kojima se toliko govori i priča u bajkama i basnama, da nema danas više u našem kraju. I to nam je rekao, da je u ovo doba zabranjen lov na zečeve, srne i jelene,

jer imadu mlade; ali škodljiva zvjerad, kao što su lisice i vukovi, da se slobodno ubijaju.

Pred lugarovom kućom lijepa je čistina, naime dosta velik prostor, na kom nema nikakva drveta. Našli smo tu i klupa, koje su namještene na jednome mjestu, te se čini kao soba ili sjenica. Drveće s gustim granjem i zelenim lišćem jest kao strop, a grmlje naokolo je kao zidovi. Vidjeli smo tu i jedan golem hrast. Tri druga uhvatila su se za ruke i jedva su ga obujmili. No lugar nam je rekao, da daleko u šumi ima još debljih hrastova.

Kad smo se odmorili, sigrali smo se različne sigre. Na koncu smo još zapjevali pjesmicu: „U šumicu rado idem u naravi krasni stan“, a zatim smo se veseli i zadovoljni vratili svojim kućama. Kad smo kod kuće pripovijedali, kako je lijepo i ugodno u šumi, zaželjeli su svi, da i oni jednom pođu u nju, i da se nauživu njezine ljepote.

III. U jesen počne u šumi padati lišće s drveća i grmlja. U proljeće drveće i grmlje počne listati i cvasti. U jesen zašute ptice u šumi, a u proljeće veselo pjevaju. U jesen se mnoge životinje zavuku u zemlju ili u svoje duplje. U proljeće sve oživi i izađe na polje. Ptice nose jaja i sjede na njima, a i druge životinje legu svoje mlade.

IV. U šumi ima vrlo mnogo drveća i grmlja, te raste nagusto. U proljeće se šuma zazeleni i sva oživi. Ptice pjevaju, zmije i gušteri plaze, kukci gmižu, i svakojake veće i manje četvoronožne životinje bave se u njoj i žive.

V. a) Zašto je u šumi veća hladovina nego u voćnjaku ili vrtu? (Jer drveće i grmlje u voćnjaku nije tako nagusto zasađeno, kao što raste u šumi). — Zašto u šumi nalazimo više gljiva nego u voćnjaku? (Jer je u šumi veći hlad i veća vlaga; a gljive vole tamna, topla i vlažna mjesta).

b) Govore se pjesmice iz početnice: „Šuma“; „U gori“; „Tri ptičice.“

c) Crta se: lugarova kućica, pred njom čistina i njoj s desne strane drveće, a s lijeve ispod velikog i gustoga granja i između grmlja namještene klupe.

2. Hrast.

I. Najveće i najjače drvo u šumi je hrast; on ima i najljepše lišće. Hrastovo drvo vrlo je skupo. Ne upotrebljava se

doduše mnogo za ogrjev, ali je osobito dobro za građu. Mnogo koristi hrast i svojim plodom, koji se zove žir; njim se hrane svinje. Kasno u jesen tjeraju ljudi svinje u hrastove šume, pa tamo ostaju, dok se ne ugoje.

II. Hrast, što je blizu lugarove kuće u šumi, jedva su obujmila tri naša druga, a lugar je rekao, da u šumi ima još većih hrastova. Iz toga se vidi, kako velik može da naraste hrast. Opazili smo, da je kora na deblu hrastova drveta vrlo hrapava i raspucana. Ako je hrast zdrav, onda njegovo deblo daje stim više građe, što je ono deblje. Hrastovo drvo vrlo je tvrdo i trajno, pa se upotrebljava nesamo za gradnju različnih zgrada nego i za pravljenje podova i namještaja; no takav namještaj je mnogo skuplji nego onaj, što se pravi od mekana drveta. I kora od hrastova drveta može se dobro upotrijebiti; kožari je trebaju za srtojenje ili učinjanje kože.

Hrast ima veliku krošnju, t. j. mnogo i jakih grana i dosta grančica. Grane ne rastu ni prema gore, ni prema dolje, ni koso, ni osovno, nego rastu nastranu razitim smjerom, ali nijesu ravne nego su grbave i čvoraste, a često i među sobom isprepletene. Pojedine grane debele su kadšto tako, da ne zaostaju za mnogim dosta velikim drvetom. Drvo od grana i ogranaka upotrebljava se za ogrjev. Sa spoljašnje strane krošnje na grančicama hrasta jest lišće, koje je vrlo lijepo, poširoko, duguljasto i izverugano. Slična lista nema nijedno drugo drvo, pa zato hrastov list i dijete lako prepoznati može, a po njemu i sam hrast. Ponijeli smo nekoliko listova iz šume, a usto još nekakve žuto zelene mace i još nekakve male cvjetiće, od kojih vele, da nastane žir. Motrili smo još u jesen žir, što su ga u šumi kupile siromašne žene, a vidjeli smo i to, kako su pastiri tjerali u šumu čopore svinja u žirovinu. Svinje naime vole žir i jako se ugoje od njega, ma da nije nimalo slastan; svakako je slađi kukuruz. Ali narod pravo kaže: „Od čega sit, od toga i debeo.“ Žir je duguljast valjčić, prema gornjem kraju zašiljen; jezgra mu je obavita ljuskom, a smješten je u otvrdu kapicu ili zdjelicu.

Ponijeli smo sa sobom još dvije stvari iz šume, što smo ih našli pod hrastovima, a pale su na tle još u jesen. Jedna je okrugla kao jabučica, a držala se za hrastov list; vele joj babuška. Druga je pak kvrgasta, i zovu je šiška. Mislili smo, naročito za babušku, da je kakav plod, ali su nam rekli, da plod ne raste nigda

na listu. Mnogi ljudi kupe šišku, pa je prodaju, jer i nju trebaju kožari za strojenje koža. Kako postaju babuške i šiške, to ćemo učiti u višem godištu. Zasad je dosta da ih poznamo.

Golemo drvo, kao što je hrast, mora svakako da ima i jako korijenje, jer bi ga inače lako oborila bura. Hrastov korijen ide vrlo duboko u zemlju, i širi se na sve strane. To je nužno i zato, jer hrast treba vrlo mnogo hrane, koju mu iz zemlje mora da dovede korijenje, pa što ga ima više, to je bolje za hrast.

III. Jabuka je drvo, i hrast je drvo. Jabuka raste u vrtu ili voćnjaku. Hrast raste u šumi. Jabuka rodi voćem, a hrast žirom. Jabuka je voćka, a hrast je šumsko drvo. Jabuku treba gajiti (okopati, zagnojiti, obrezati itd.) Hrast ne treba gajiti, čim ponešto naraste. I jabuka naraste dosta visoko, ali ne može da naraste tako velika kao hrast. Jabuka ima široku krošnju, ali nema tako veliku ni jaku kao hrast. Jabuka ima dosta debelo deblo i hrapavu koru, ali njezino deblo ne može biti nigda tako debelo, ni kora tako raspucana kao u hrasta. Jabukovo drvo može se upotrijebiti za ogrjev, ili za izrađivanje manjih komada namještaja; ali se ne može upotrijebiti za građu, ni za građenje većih komada namještaja.

IV. Hrast je veliko i jako šumsko drvo. Kora mu je hrapava i raspucana. Krošnja mu je široka, grane su jake i debele, ali nijesu ravne, nego su grbave i čvoraste. Lišće je lijepo duguljasto i izverugano. Hrast rodi žirom, koji je vrlo dobra hrana za svinje. Hrastovo drvo upotrebljava se za građu i za ogrjev.

V. a) Koje životinje se mogu naći na hrastu? (Rogači, šumski mravi, gusjenice, ptice na granama itd.)

b) Rješavanje zagonetaka. „Što je to: Otac ima sto sinova; u svakoga sina kapa na glavi, a otac je nema?“ (Hrast je otac, a sinovi su žirovi). — „Što je ovo: Visi visuljak, trči trčuljak; Boga moli trčuljak, da spane visuljak?“ (Krmak u žirovini.)

c) Crta se: žir s kapicom i listom, hrastova grančica s tri lista, zatim kapica sama za se, i jedan list napose.

d) Modelovanje hrastova lista i žira s kapicom.

3. Breza.

I. Svatko od nas dobro pozna brezu. Lijepa je, tanka i visoka. Sviđa nam se osobito njezina bijela kora na deblu. Lijepe su i grane brezine; i one su tanke, te se spuštaju prema zemlji. Mnogi dječaci ne vole baš tih grana i grančica; no gdjekoji

ljudi vele, da su one dobra mast za nevaljalu djecu. Breza raste u šumi, ali je sade i na šetalištima.

II. Kad smo nedavno bili na zajedničkoj šetnji u šumi, pobudila je našu pažnju osobito jedna vrsta drveća, a to su bile breze. Nije ta vrsta drveća za nas bila ništa novo, jer takvo drveće svaki dan vidimo u školskom dvorištu, gdje su ga, kao i još neko drveće, zasadili radi toga, da ukrase njim dvorište. Nije nas ono iznenadilo ni svojom veličinom kao na pr. hrast; jer mu je stablo slabo, ma da i naraste dosta u visinu. Najviše nam se sviđa kora brezina, jer je bijela kao mlijeko i prilično glatka. Na nekim mjestima se odljuštila, pa se savinula i drži se debla kao kakva vrvca (pantljika). Povukli smo je, da je otkinemo, ali ona se i dalje ljuštila okolo naokolo, a bila je tanka kao papir. Uvjerili smo se pri tom, da je ispod gornje bijele kore druga zelenkasta. Vidjeli smo, da mlade breze ili brezići nemaju bijelu koru nego tamno crvenu ili smeđu, i njihova je kora glatka, ali se čvrsto drži debla.

Na vitkim granama brezinim, koje su crvenkaste boje, pa se kadšto spuštaju prema zemlji, pokazalo se upravo zeleno lišće, koje je gotovo trouglasto i nazubljeno. Brezove grane s lišćem vrlo se sviđaju svakomu, te ih zato u svečanim prigodama, na pr. na Brašančevo, rado upotrebljavaju za kićenje ulica i kuća, pa za građenje sjenica. U jesen je to lišće, prije nego što je spalo s drveta, bilo žuto kao zlato, pa je zato već izdaleka bilo vrlo lijepo vidjeti breze, naročito pak više ih u jednom skupu. Na krajevima grančica vide se resice. I u jesen vidjeli smo takve rese na brezi, a bile su smeđe boje; kad smo ih zgnječili, padala su zrnca iz njih. To je njihovo sjeme, koje raznosi vjetar, te ono, ako dospije na povoljno tlo, nikne i raste.

Brezovo drvo upotrebljavaju kolari, naročito za građenja rudâ, a dobro je i za ogrjev. Od šiba se pletu metle za dvorište, ulicu itd.

III. Hrast je šumsko drvo, i breza je šumsko drvo. Hrast je golemo drvo, a breza je maleno drvo. U hrasta je kora debela i hrapava. U breze je kora tanka i glatka; rjeđe je raspucana. Hrast ima široku krošnju, a u breze ide krošnja uvis. Grane su u hrasta debele, a u breze su tanke. Lišće je u hrasta duguljasto i izverugano, a u breze je trouglasto i nazubljeno. Hrast rodi žirom, kojim se tove svinje, a breza ne daje ploda, koji bi se mogao upotrijebiti u gospodarstvu. Hrastovo

drvo se upotrebljava za građu i ogrjev. Brezovo drvo se upotrebljava za građenje nekih dijelova kola i za ogrjev.

IV. Breza je šumsko drvo; ima bijelu spoljašnju koru na deblu, koje nije debelo. Grane su joj tanke i crvenkaste boje, pa se često spuštaju prema zemlji. Lišće joj je trouglasto i nazubljeno. Brezovina (brezovo drvo) upotrebljava se za građenje nekih dijelova kola i za ogrjev. Od brezovih šiba prave se metle.

V. a) Zašto se veli, da je brezova šiba dobra mast za nevaljalu djecu? (Ima ljekovitih masti, koje se stavljaju na ranu, da se izliječi; mnogi misle, da se zlo u djece, ili rana na njihovoj duši, može izliječiti tim, da se šibaju).

b) Crta se: brezova grančica s lišćem i resama, breza brezova metla.

c) Modelovanje brezova lista.

4. Djetao.

I. Čuli smo, kako djetao udara po drvetu u šumi; i smotrili smo ga kojiput. Dogodi se, da dođe i u naše vrtove na voćke, naročito pred zimu. No nijesmo mogli pravo da ga promotrimo, jer on nigda ne ostaje dugo na jednome mjestu; usto je i plašljiv, te brzo odleti, čim osjeti koga blizu sebe. Opazili smo tek, da je u djetla lijepo šareno perje; no ima ih više vrsta: većih i manjih, šarenih i zelenih. Vele, da ih ima i crnih kao gavran, ali s krasnom crvenom kapicom na glavi.

II. Kad smo nedavno bili u šumi, čuli smo, kako je djetao udarao o drvo, a opazili smo, kako se prihvatio bio nogama za jedno deblo i podupr'o svojim repom. No čim nas je smotrio i čuo naš žamor, odmah je odletio. Nama se sviđao, pa smo poželjeli, da nađemo gđegođ u šumi ubijena djetla, kao što smo nedavno idući na polje našli ubijena gavrana. Kad smo se poslije sastali s lugarom, upitali smo ga, bi li nam htio ustrijeliti kojega dijetla, jer nam se sviđa, i jer bismo ga htjeli točnije promatrati. On nam je odgovorio, da to ni zašto ne bi učinio, jer su djetli njegovi vrli pomagačl, te čuvaju šumu od onih njezinih zlotvora, kojima on nikako ne bi mogao na put stati. Vidio sam, da u školi imate vrlo lijepu sliku dijetla, reče on, pa ga možete pobliže promotriti, a ja ću vam pričati točnije, zašto djetlove toliko poštujem i čuvam, te ne ću ni da ih sam strijelam, niti dopuštam, da to drugi tko čini.

Ima dosta ljudi, nastavi lugar, koji misle, da se čuvari i gospodari šuma ljute na djetlove, jer da oni čine štetu tim, što udaraju kljunom po drveću, pa ga često i kljuju, te načine na njemu dosta velike rupe. To je mišljenje baš tako krivo, kao kad bi tkogođ otud, što liječnik kuca po prsima bolesnika, izvodio, da mu tim škodi, ili da kvari bolesnikovu ranu, kad iz nje vadi škodljive tvari. I djetao kuca po kori drveta, da vidi, je li drvo zdravo, ili ga je možda nagrizao kakav crv. Čim pronađe, da je crv pod korom, odmah je prokljuje, te izvadi i pojede crva. Tako koristi i drvetu i sebi; drvo oslobodi od zla (zlotvora), a sebe nahrani.

Djeteo ima i zgodno oruđe za taj svoj posao. Prije svega valja mu kljun, koji je ravan i šiljast kao čavao ili gvozden klin, a k tomu i dosta dug, pa može njim segnuti duboko pod koru, a i u samo drvo. Čestoput udara kljunom po drvetu vrlo brzo i oštro tako, da iverje po njemu i oko njega na sve strane vrca, a sva šuma od njegova udaranja odjekuje. Kad iskljuje rupu i dopre do crva, onda brže bolje turi u nju svoj ražnjić, te ga nabode na nj. Siromašni crv stane se otimati i koprcati, ali mu to ništa ne pomaže, jer mu je ražnjić, naročito kukice na njemu, koje su zavrnute onako kao udice, zadao već ljute rane, te mu ne preostaje drugo, nego da putuje u djetlov želudac, otkud povratka više nema. Taj ražnjić je djetlov jezik, koji je vrlo dug i nalik na velikoga crva, te je na kraju rožan, i na njemu su pomenute kukice.

Vi dobro znate, rekao nam je lugar dalje, da nije baš tako laka stvar penjati se na drvo; ali još teže je, prihvatiti se za drvo ili deblo, pa se tako dugo držati na njemu, i onda još tomu raditi težak posao, kao što ga radi djetao. No on ima i za to zgodno oruđe. Njegove noge nijesu baš osobito duge, ali su jake. Glavno je pak to, što na nožnim prstima ima vrlo svinute, jake i oštre kandže, koje može da duboko zarine u koru drveta, a pri tome mu pomaže i to, što su od četiri prsta na svakoj njegovoj nozi dva pružena naprijed, a dva natrag; nijesu dakle tri prsta naprijed, a jedan straga kao kod drugih ptica. No zato djetao i nije tako vješt hođenju, kao što je penjanju.

Da se može dulje držati na jednome mjestu, kad kljuje drvo, naročito pak deblo, koje je uspravno, za to ima rep, koji je kratak i ima oblik klina, a perje je na njemu kruto i tvrdo.

Poradi toga može se djetao na nj nasloniti, kad radi, te se ne umori tako brzo, ni tako jako. Pri tome mu nimalo ne smetaju krila, jer su uska i kratka, te dopiru jedva do repa. Zato djetao nije osobit vještak ni u lećenju.

Tim, što djetao kljuje i rupe pravi u drvetu, služi on i drugim pticama, naročito onima, koje u dupljama grade svoje gnijezdo, kao što su sjenice, čvorci itd. I za sebe načini on tako stan. No njegova rupa ili duplja mora da je mnogo veća negoli ona za sjenice ili čvorke, jer je on velik kao golub, a treba da je u gnijezdu dosta mjesta i za njegove mlade, kojih bude kadšto i po pet. Djetao (mužjak) ne zabavlja ženku, kad sjedi na jajima, jer on ne umije pjevati, nego dreči.

Tako nam je lugar prijazno i lijepo ispričao sve, što je kroz više godina opažao promatrajući rad i život djetlova Mi smo to vrlo rado slušali i dobro zapamtili, pa onda još ovdje u školi sve to s pomoću slika u pamet dozvali (ponovili) i bolje učvrstili.

III. Slavuj živi u šumi ili u gaju, i djetao živi u šumi. Slavuj gradi gnijezdo nisko u grmlju. Djetao pravi gnijezdo u duplji drveta. Slavuj se hrani kukcima i crvima, i djetao se hrani crvima. Slavuj umije lijepo pjevati. Djetao ne umije pjevati, nego dreči. Slavuj nema lijepa perja, a djetao ima lijepo šareno perje. Slavuj je korisna ptica; no djetao je još korisniji. Slavuja volimo radi krasna pjevanja, a djetla radi šarena perja i velike koristi, što je od njega imamo kao čuvara šume i voćnjaka. Slavuj je mnogo manji od djetla.

IV. Djetao je šumska ptica. Ima više vrsta djetlova, ali svi koriste tim, što ispod kore drveća vade crve, koji bi inače načinili dosta svakojake štete, te mnogo drvo uništili. Djetli imadu lijepo perje, a osobito se tim odlikuje šareni djetao. Djetli se umiju vrlo dobro penjati; hođenju i lećenju nijesu osobito vješti. Noge su im dosta kratke, ali jake, a odlikuju se tim, što imadu na svakoj nozi četiri prsta, od kojih se dva naprijed, a dva natrag pružaju. Na prstima pak imadu svinute i oštre kandže. Rep je u djetlova kratak, ali jak i tvrd. Krila su im uska i kratka. Glavno im je oruđe kljun s jezikom. Kljun im je ravan, dug i šiljast; isto tako im je dug i jezik, a kraj mu je rožan, pa ima male kukice.

V. a) Komu se veli, da je šaren kao djetao? (Onomu, koji nosi odveć kićeno ili šareno odijelo).

b) Tumačenje poslovice. Što to znači: Djetao kljuje, pa mu na prsi pada? (To znači: Što tko čini, sebi čini. Mislilo se naime, da je zlo, što djetao kljuje drvo, pa se onda ovom poslovicom htjelo reći, da posljedice toga tobože zla čina najprije njega stižu, jer mu iverje pada na grudi).

c) Crta se: djetao veći na zemlji, djetao na deblu, kako kljuje i manji djetao (puzavac), kako se penje po drvetu.

d) Modelovanje djetlića.

5. Kobac.

I. Poznamo kopca; vidjeli smo ga, kako vreba ptičice, i kako navaljuje na njih. Nijesmo ga mogli točnije promotriti, jer odmah odleti, čim opazi čovjeka. Vele, da živi u šumi, a i u voćnjacima, gdje ima dosta manjih ptica.

II. Kad smo se nedavno razgovarali u šumi s lugarom o djetlu, pitali smo ga, bi li htio ustrijeliti kopca, da ga zbližega promotrimo i upoznamo. On nam odgovori, da on vrlo rado ustrijeli tu pticu lovicu ili grabilicu, što davi mile i korisne naše ptičice u šumi, u polju, a i u blizini naših kuća. Rekao nam je, da naskoro dođemo u šumu, pa da ćemo jamačno naći mrtva kopca kod njega.

Tako je i bilo. Kad smo jučer bili u šumi, dočekao nas je lugar s ustrijeljenim kopcem, pa nam je stao pričati: Sjećam se još, kad sam bio malen i hodio u školu, kao što vi idete sada, da sam čuo i učio ovo: „Doletjet će kobac avanica, odvesti će sjenicu djevojku". Nijesam onda pravo razumio toga; ali sada znam, da je tako. Kobac je zaista avanica; jer ta turska riječ znači, da je nesamo ptica lovica, nego upravo zločinac ili nitkov. I zaista on odvodi sjenice, a i druge ptice, kao na pr. slavuje, ševe, čvorke itd., ali ne da ih uvede u svoje dvore, pa da mu makar i robuju ili služe, nego zato, da ih zadavi i pojede. Pa da to onda nije avanica, pravi zločinac i nitkov!

Znamo dobro, da i kobac mora jesti, ali zašto se hrani upravo korisnim pticama pjevicama; zašto ne lovi miševe i druge škodljive životinje kao njegov rođak mišar! K tomu je kobac silno proždrljiv, te vrlo mnogo treba hrane, i zato podavi svu silu ptica. Najviše hara i ubija, kad ima mlade u gnijezdu, koje gradi obično na nisku kakvu drvetu. Cijeli dan vuče svojim kopčićima, koji su baš tako popašni kao i on,

mlade iz gnijezda drugih ptica, a dogodi se, da ugrabi cijelo gnijezdo, te ga odnese sa svim, što je u njemu, i stavi pred kopčiće svoje, da se tim časte. Ali ni to nije najgore. Još veće zlo je u tom, što taj krvolok gnjavi i davi sve, do čega dođe i onda, kad ne treba da utaži svoj glad ili glad svojih mladih. Čestoput se dogodi, da uveče ulovi i rani ptičicu, ali je ne zagnjavi do kraja, nego je čvrsto pritisne kandžama svojim, i tako drži po više sati, te mirno spava, a nimalo ga ne smeta, što se ona koprca i cvili. Kad se probudi, onda se tek smiluje na nju, pa je razdere i požđere.

No kako se ptičice, od kojih mnoge umiju vrlo vješto letjeti, daju uhvatiti od kopca, i zašto se one, jer su male ne sakriju u trnje i gusto grmlje? Tako zapitasmo lugara, a on odgovori: Rijetke su ptice, koje bi mogle uteći kopcu, kad ih uzme na oko. Svojim j a k i m, š i l j a s t i m i d o s t a d u g i m k r i l i m a digne se on s velikom brzinom poput strijele uvis, te onda neko vrijeme trepti (lebdi) u uzduhu, a zatim se naglo i okomice spusti na jadnu ptičicu, koju je smotrio još u velikoj visini, jer su u njega vrlo d o b r e o č i, te oštro vidi. Navala ta dolazi iznenada kao grom iz vedra neba, pa se zatečena ptičica tako splaši i zbuni, te ne dospije ni misliti na to, da uteče, a o obrani kakvoj ne može biti ni govora; jer kako da se šušati bori s rogatim. Događa se, da gdjekoja ptica za vremena uteče od kopca, pa se sakrije u trnju ili grmlju, a u tom su pravi majstori naši vrapci. Ali kobac ne da ni tu jadnoj ptičici mira, nego je goni i progoni; čim naime ma gdjegod pomoli iz grmlja glavu, već se on s neizmjernom brzinom stvori pred njom. Da može praviti tako nagle i spretne okrete u uzduhu, treba da zahvali tomu, što ima dosta d u g i j a k r e p. Ako je nužno, i ako grmlje ili živica nije odveć gusta, onda se on i kroz nju provlači, pa tako progoni svoju žrtvu, a može on to lako da učini, jer mu je t i j e l o jedva toliko, koliko golubovo.

Kad pak kobac ščepa siromašnu ptičicu, onda joj više nema spasenja, jer mu se nikako ne može oteti. N o g e su mu j a k e, a na d u g i m p r s t i m a, što su na njima, ima k u k a s t e i vrlo o š t r e k a n d ž e, pa kad ih zarine u pticu, ona se nikud nikamo ne može maknuti. Budući da ima tako duge prste i velike svinute kandže, može lako da njima uhvati i poveću pticu, pa da je ponese u uzduh. Događa se kadšto, da

navali u jato ptica (na pr. vrabaca), pa da jednim mahom uhvati po dvije, te ponese jednu u kandžama jedne, a drugu u kandžama druge noge. Kad pak hoće da razdere svoj plijen, onda ga on, ma da je i veći, ili ne znam kako žilav, lako razdere svojim p o d e b e l i m, k u k a s t i m i o š t r i m k l j u n o m. Kopčevo perje je s gornje strane tijela smeđe zeleno, a s doljne je strane bijelo ali i crvenkasto s popriječnim tamnim prugama. Takva boja ne pada osobito u oči, pa stoga ptice i ne opažaju tako lako kopca, osobito kad je visoko u uzduhu.

Tako nam je lugar lijepo prikazao život kopca, a sve na njemu pokazivao, o čem je govorio. Zahvalili smo mu na trudu, pa smo mu obećali, da ćemo ga naskoro opet pohoditi. On nam je odgovorio, da će mu to biti drago, i da ćemo se jamačno opet dobro zabaviti, jer u šumi da se uvijek nađe dosta toga, o čem se može mnogo i zanimljivo govoriti.

III. Djetao je šumska ptica, a tako i kobac. Djetao gradi svoje gnijezdo u duplji drveta, a kobac načini sebi gnijezdo na nisku drvetu. Djetao se hrani crvima, a kobac pticama. Djetao je korisna, a kobac škodljiva ptica. Djetao je dobrotvor. Kobac je zlotvor. Djetao se umije vrlo dobro penjati po drveću, ali ne umije tako dobro letjeti. Kobac se ne umije penjati po drveću, ali umije vrlo dobro letjeti.

IV. Kobac je šumska ptica; hrani se manjim pticama, pa čini tim štetu. Kobac umije vrlo dobro letjeti, jer ima prilično duga krila i rep. Na nogama ima duge prste s kukastim oštrim kandžama; isto tako ima debeo, kukast i oštar kljun. Vrlo je pohlepan i krvoločan.

V. Tumačenje poslovica: Što to znači: Svaka ptica svoga kopca ima? (To znači, da svaku pticu vreba nekakav neprijatelj, pa tako da i svaki čovjek ima nekoga, od koga mu se valja čuvati). — Što znači: Zagnao se kobac, da uhvati kokoš? (Tako se veli onomu, koji hoće da učini ono, što ne može).

6. Zmije.

I. Nema životinje, na koju bi čovjek toliko mrzio, i toliko je progonio kao zmiju. Nešto je tomu krivo i to, što se u bibliji pripovijeda, da je zmija prve ljude u raju zavela na grijeh. No bit će tomu i drugih razloga. Ima otrovnih zmija, koje često ujedu ljude, te oni, ako ne bude brze pomoći, moraju da umru. Mnogo nas ima, koji smo vidjeli zmiju mrtvu, a i živu, ali

nijesmo imali prilike, da je točnije motrimo, jer ona brzo uteče, čim opazi čovjeka, te se izgubi gdjegod u grmlju. Opazili smo tek to, da ima manjih i većih zmija, i da nijesu sve iste boje. Vele, da se ne može lako raspoznati, koja je zmija otrovna, a koja nije. Najteže mogli bismo to raspoznati mi djeca, pa zato je najbolje, da se čuvamo zmija.

II. Kad smo nedavno išli u šumu, opazili smo na živici ubijenu zmiju. Netko je prolazeći onuda smotrio, da plazi preko puta, pa ju je ubio, zgnječio joj glavu i bacio je na živicu. Na putu je ni ubitu nije htio ostaviti, da je se ne uplaše ljudi, a osobito djeca, koja bi tuda slučajno prolazila. I onako vele neki, da u zmije ima devet života, pa da živi još dugo, kad se i ne miče, a i otrov kod onih zmija, koje su otrovne, da ne utrne odmah, kad poginu, ili kad ih tkogođ zatuče. Skinuli smo oprezno ubijenu zmiju sa živice i ponijeli smo je sa sobom. Kad smo je digli uvis tako, da joj je rep visio prema zemlji, činila se baš kao bič, a bila je prilično dugačka.

Kad smo došli do lugarove kuće, pokazali smo mu zmiju, što smo je ponijeli. Neki od nas još su se uvijek žacali od nje. Kad je to opazio lugar, rekao nam je: To je zmija, koje se ne biste trebali bojati ni da je živa; vele joj b j e l o u š k a. Takve zmije nijesu otrovne, a ima ih dosta u šumi, ali se najvole zadržavati blizu močvara i ribnjaka. Tu im je najbolje i najobilnije prostrt stô.

Kad smo se nasmijali na to, rekao nam je lugar: No nemojte misliti, da bjelouška sjedi kod stola kao vi, pa da ima žlicu, viljuške i nož, te da jede, što joj se donese na stô, mirno i gospodski. Nema ona ni kuharice, da joj priugotovi jelo, ni sluge, da je dvori kod stola. Ona sama mora da traži sebi hranu, i kako je nađe ili ulovi, tako je i jede odmah bez svake priprave; niti je kuha, niti peče, niti pirjani, nego je prijesnu jede. Ja sam zato rekao, da je bjelouški kod ribnjaka i bare najbolje i najobilnije prostrt stô, jer sam vidio, da ona tamo nađe dosta hrane, koja joj je upravo po volji. Ona jede također i miševe, guštere, mlade ptice, pače i crve, ali najvoli žabe, pa i ribice, a te može da nađe kod vode ili u vodi. Čim zmija opazi životinju, koju treba za hranu, otisne se brzo za njom, da je ulovi.

No kako ona može da se otisne za životinjom, kad nema ni nogu ni krila? Tako upitasmo lugara, a on odgovori: Istina

je, da zmija ne može trčati ni letjeti, ali ona može vrlo brzo gmizati. Ako ste makar na brzu ruku vidjeli, kad je gmizala, mogli ste opaziti, da se ona pomiče t r u p o m, u kom ima vrlo mnogo kolutića (rebara), koji su ozdo otvoreni, te se mogu gibati tako, da po volji kreću tijelo. Prema kraju je trup sve uži, te se svršava r e p o m, koji poput kormila upravlja kretnjama tijela, tako na suhu kao i u vodi. Hoće li naime zmija da u vodi ulovi žabu ili ribicu, onda joj ne preostaje drugo, nego da zapliva, a to može, jer joj tijelo nije teško, a ona umije njime vrlo vješto kretati ovamo onamo.

Budući da se zmija mora vući upravo trbuhom nesamo po goloj zemlji nego i po trnju i oštru kamenju, to bi se lako pozlijedila, kad joj koža ne bi bila pokrivena ljuskama. Te ljuske joj pomažu, da se može i penjati, jer se njima pridržava na pr. na hrapavoj kori drveta, da se ne oklizne i ne padne na zemlju. Boja tih ljusaka ili kože zmijine jest, kako vidite, dosta šarovita, a u glavnom sivo modra ozgo, dok je sa strane bijela, a ozdo tamna. Ta boja ne može da je zaštiti od neprijatelja ili progonitelja, jer se vrlo lako može da opazi u travi kod bare ili u šumi. Valja znati, da zmija mijenja svoju kožu, t. j. ona se presvlači, te se stara koža, ili kako naši ljudi vele, zmijina košulja može naći u živici ili u trnju, kud se zmija provlači, kad skida staru kožu. Kao što je svaka nova košulja ili haljina čistija i ljepša od stare, tako su i boje na novoj koži zmijinoj svjetlije. Na stražnjem dijelu glave ove zmije opaža se, makar je dosta zgnječena, da ima dvije bijele pjege okrugle kao polumjesec. Po tim prugama može se ta vrsta zmija najlakše raspoznati, a po njima im je i ime: bjelouška. Da g l a v a ove zmije nije tako zgnječena, vidjeli biste, da je ozgo široka ili s p l j o š t e n a, i da je između nje i trupa neznatan dio tijela, koji bismo mogli nazvati vratom. No to možete motriti i u školi na slici.

Ali kako zmija ulovi životinju, koju treba za hranu, kad nema nogu s oštrim čaporcima kao mačka, ni s kukastim kandžama kao kobac? Tako smo dalje zapitali lugara, a on je odgovorio: Zmija to čini samo zubima. Kad njima ščepa veću žabu, dogodi se, da je ne može odmah povući u ždrijelo, pa se onda žaba koprca i dreči. Mnogi su ljudi to vidjeli, ali nijesu dobro opazili, što zmija radi sa žabom, pa su zato smislili, da zmija žabu sisa, a nijesu pomislili na to, da u žabe nema mlijeka, i da ga zmija u nje ne bi mogla naći,

sve kad bi i htjela, da se njim hrani. Ali ni krv ne sisa zmija iz žabe, nego ju je dobro prikvačila svojim zubima, koji su doduše dosta tanki i slabi, ali su oštri i kukasti, pa čvrsto drže, i ne daju žabi, da izmakne.

Valja znati, da zmija ne kida i ne grize svoju hranu, nego je pomalo guta. Često joj valja tako progutnuti životinju, koja je mnogo veća nego njezina glava. Ali to nju nimalo ne smeta; ona razvali svoje čeljusti, koje dopiru daleko iza očiju; povuče zatim u ždrijelo, koje se može jako raširiti, svoju žrtvu, oblijepi je čvrsto slinom, te progutne. Kad se zmija obilnije najede, onda miruje dulje vremena, a najvoli se sunčati, jer u nje je kao i u žabe ili puža hladna krv. Poradi toga se pred zimu i ona povuče u kakvu rupu ili duplju, ukoči se i prespava tako cijelu zimu.

Zar nema kod nas otrovnih zmija? Tako smo upitali lugara, a on nam je odgovorio: Ima u našem kraju i takvih zmija, ali vrlo malo, koje svoj plijen usmrte otrovom iz dva svoja šuplja zuba, a onda ga tek pojedu. Najobičnija zmija otrovnica jest kod nas riđovka. Svojim otrovom brane se zmije otrovnice i od svojih progonitelja. One su opasne i čovjeku, ali ne napadaju na nj, već ga ugrizu samo onda, kad slučajno na njih stane ili ih uhvati golom rukom. Stoga valja biti na oprezu i ne treba ići bos po šumi, a osobito se treba čuvati prisojna mjesta, gdje one danju rado borave.

No zar se bjelouška nikako ne može da odbrani od svojih progonitelja, kad u nje nema otrova? Tako smo opet zapitali lugara, a on nam je odgovorio: Kad se bjelouški približi stvorenje, u koje ona nema vjere, onda stane cičati i iz razvaljenih usta pružati dugački i rašljasti jezik, pa se nadimati i dizati uvis. To iznenadi, a često i zaplaši njezina protivnika ili progonitelja, pa dok se on razbere, dotle joj obično pođe za rukom, da uteče.

Još smo pitali lugara, gdje se zmije najviše zadržavaju, a on nam odgovori: Danju traže hranu, i ako je moguće, sunčaju se, a inače borave u šumi pod lišćem, u grmlju, pod kamenjem, ispod korijenja drveća i u rupama, što ih načine krtovi, miševi i druge životinje. No zmije ne grade gnijezda nikakva. One nose jaja, ali ne sjede na njima kao ptice, da ih izlegu.

Na to smo mi odmah dodali, da im to ne bi ni koristilo, kad imadu hladnu krv kao i žabe, te im je tijelo hladno kao led. Treba dakle da jaja postave nekamo, gdje je toplo; možda na sunčano mjesto, kao što to čine žabe. Lugar reče nato: Bjelouška snese dvadeset do trideset jaja, koja su velika otprilike kao vrapčja jaja, a obavita su tankom kao papir kožicom, te se drže jedno uz drugo kao brojanice. Da se izlegu, ostavlja ih na toplo mjesto, ali ne na sunce, nego tamo, gdje ima vlage, na primjer u gnoj ili gdjegođ u staji. Čim zmijići iziđu iz jaja, mogu se s potpunom sigurnošću kretati, te žive odmah isto onako kao i njihovi stari.

III. Ima otrovnih i neotrovnih zmija. Riđovka je otrovna, a bjelouška neotrovna zmija. I otrovne i neotrovne zmije hrane se miševima, žabama i drugim manjim životinjama. I otrovne i neotrovne jednako hvataju svoj plijen i gutaju hranu; no otrovnice svoj plijen najprije usmrte otrovom. Sve su zmije jednake oblikom (glavom, trupom i repom); razlikuju se samo veličinom i bojom.

IV. Zmije su životinje, koje nemaju nogu, te gmižu. Tijelo im je dugačko i prema duljini dosta tanko, pa pokrito ljuskama. Čeljusti im se mogu jako razvaliti i ždrijelo raširiti tako, te mogu progutati i veće životinje, negoli je njihova glava. Otrovne zmije imadu dva šuplja zuba, na koja uštrcavaju otrov u ranu, kad ugrizu kakvu životinju ili čovjeka. Toga radi progone ljudi zmije i žacaju se od njih; zmije nijesu baš škodljive, jer tamane kojekakav gad, naročito miševe.

V. a) Zašto se bjelouške drže rado kuće, te zalaze vrlo rado u podrum i kućerak? (Tu mogu da nađu miševa). — Zašto se može zmija naći i u staji? (Tu može lako naći zgodno mjesto, da snese jaja). — Zašto neki ljudi ne dopuštaju, da se zmija tjera od kuće, jer vele, da ona ukućanima ne će ništa učiniti, a kući da sreću nosi? (To vrijedi samo o bjelouški, koja se rado kuće drži, te ne će i ne može nikoga da ugrize, a i ne ciči ni na koga, kad vidi, da joj svi mira daju; sreću pak nosi samo toliko, koliko uništava dosadne i škodljive miševe).

b) Rješavanje zagonetke. Što je to: Zla mila, u zli se kolač svila? (To je riđovka, koja se na suncu zna saviti u klupko; mila je, jer je lijepa, a zla je, jer hoće da ujede).

c) Crta se: zmija, kako se sprema, da uhvati gatalinku, što je na listu grma; zatim zmija u kolut savita.

d) Modelovanje zmije.

7. Srna.

I. Ove zime vidjeli smo često, kako na vratima mesnice visi ubijena srna. Mesar je prodavao srnetinu na kilograme kao

i govedinu, svinjetinu i teletinu. Nekoji su od nas jeli pečenu srnetinu, pa vele, da je vrlo dobra i ukusna, i da je nalik na zečetinu. Srne žive u šumi i hrane se travom. Nekoji ljudi odgoje lane ili mladu srnu, pa je onda drže kod kuće. I šumarova gospođa ima u svom voćnjaku srnu, a ona se u njemu mirno pase.

II. Kad smo podveče išli pokraj šume, vidjeli smo često, gdje na proplanku mirno pasu srne. Čim su nas opazile i zamijetile naše glasove, pobjegle su u šumu. Zamolili smo nedavno lugara, neka bi nam ubio jednu srnu, da je točnije promotrimo. No on nam je odgovorio, da se to sada ne smije, pa da on osobito na to pazi, da to nitko ne čini, jer upravo sada srne imadu svoje mlade, koje moraju hraniti svojim mlijekom, a poslije će ih voditi na pašu, pa će ih zajedno sa srndaćem (mužjakom) štititi, koliko bude moguće, od različnih neprijatelja, kao što su lisice, kune, vukovi, jastrijebi itd. Rekao nam je dalje lugar, da u šumi ne bismo nikako mogli motriti žive srne, jer su one vrlo plašljive, pa se danju zavuku u šumu i zaklone u gustom grmlju, a tek uveče izlaze na pašu u polje ili na kakvu čistinu u šumi. No ako hoćete ipak da promotrite živu srnu, onda zamolite gospođu šumaricu, koja ima pitomu srnu u voćnjaku, i ona će vam jamačno dopustiti, da dođete onamo, pa će vam možda i koješta pričati o tom, kako srna živi.

Tako smo i učinili. Jučer smo bili u voćnjaku gospođe šumarice, da promotrimo srnu. Kad smo došli u voćnjak, digla se srna s trave ispod jednoga drveta, i otrčala. Gospođa šumarica rekla nam je, da je srna vrlo pitoma, te da je svuda slijedi kao pseto, ali tuđih ljudi ipak se još plaši, jer joj je to priređeno. Pitali smo zatim gospođu šumaricu: Zašto je srna ležala na travi; zar ne će da pase danju? Ona nam je na to odgovorila: Istina je, da u šumi srne izlaze na pašu najviše noću, a danju počivaju, jer se boje progonitelja; no mojoj srni ovdje u voćnjaku ne će i ne smije nitko ništa zla učiniti. Prije negoli ste došli ovamo, ona je pasla, pa je poslije toga legla, da preživa, kao što to čine i krave, a vi ste to kod njih doista veći opazili.

Žao nam je bilo srne, što ima toliko progonitelja, pa smo se čudili, kako je nijesu već posve zatamanili. No gospođa šumarica nam reče, da srna ipak ima koješta, čim se može da zaštiti od neprijatelja. Prije svega valja spomenuti dlaku, što pokriva njezino tijelo, naročito t r u p, koji je sprijeda nešto jači nego straga. Sada u proljeće i ljeti b o j a je n j e z i n e d l a k e m r k o c r v e n a, kao što je i šibljak ili grmlje, u kom se danju skriva; u j e s e n promijeni dlaku, te je velika i gusta, pa je čuva od studeni, a boja joj je m r k o s i v a, kao što je i u suha lišća. Tako je neprijatelji ne mogu lako da opaze, jer je boja njezine dlake prema mjestu i prilikama, u kojima se bavi. No zato ona zamijeti svoje neprijatelje osobito brzo i lako. Pri tom joj pomaže vrlo dobro osjetilo mirisanja. Š i r o k i m i v l a ž n i m svojim n o z d r v a m a nanjuši ona naime neprijatelja iz dosta velike daljine. Isto tako je u nje i dobar sluh, jer su joj u š i g i b l j i v e i u s p r a v n e. Nijesu joj naodmet ni oči. Pogledajte ih samo! Tako nam reče gospođa šumarica pokazujući na srnu, koja se međutim na njezin umiljat poziv približila bila. Na dosta m a l e n o j g l a v i njezinoj, što se nalazi na s p r u ž e n o m i t a n k o m v r a t u, vidimo v e l i k e i ž i v a h n e oči, kojima nas gleda prijazno i s pouzdanjem; jer nas se nimalo ne boji. Njima ona već izdaleka može da opazi neprijatelja. I kad ga opazi onda je najsigurnija, ako brže bolje pobjegne. U bježanju joj je malo tko premac. Tako je nastavila tumačenje gospođa šumarica, a onda je rekla: Vi ćete i sami lako pogoditi, zašto može da tako dobro trči, kad joj promotrite tijelo, naročito pak n o g e, koje su v i s o k e i t a n k e, a stražnje su dulje od prednjih, pa tako može da pravi velike skokove. P a p c i su joj na nogama k a o i u k r a v e, ali su t v r đ i i š i l j a s t i j i, te bi joj mogli ponešto koristiti u odbrani.

Na slobodi, naime u šumi, vole srne da žive u zajednici, pa tako ide na pašu cijela porodica: srndać (mužjak), srna (ženka) i lanad. Lane ili srnče (mlado od srne) razlikuje se bojom od svojih starih, naročito tim, što na gornjem dijelu tijela po crvenkastoj dlaki imade bijele pjege. Srndaća možemo lako raspoznati od srne nesamo po tom, što je od nje veći, nego i po tom, što na glavi ima rogove. Već prve godine narastu srndaću takvi rogovi, te su nalik na dva podebela i dugačka šila. Na početku zime otpadnu ti rogovi, ali na proljeće se pojave drugi veći i jači, pa imadu dva šila ili dva paroška, te su nalik na rašlje ili račve. I opet izgubi srndać zimi te rogove, pa dobije na drugo proljeće nove, koji imadu po tri paroška, kao što možete vidjeti evo na ovim rogovima, što ih je moj muž dao skinuti s ubitoga jednog srndaća, te ih spremio na uspomenu. Tako reče gospođa šumarica, i pokaže nam rogovlje srndaćevo, koje je bilo učvršćeno na jednoj pločici. Ujedno je dodala, da rijetkokad ima srndać na rogovima više od tri paroška.

Srndać bi se dakle u nevolji mogao i braniti, dodali smo tomu tumačenju, i odmah smo upitali gospođu šumaricu: A hoće li srndać navaliti i na čovjeka? Gospođa šumarica nasmiješi se i reče: Ne trebate se bojati; vi se ne ćete s njim tako lako sastati; ali da se i sastanete s njim, ne će vam on zaista ništa učiniti; jer je pri svem tom, što ima rogove, plašljiv kao i njegova družica srna. Čula sam ipak, da stariji srndaći, pa i pripitomljeni, često budu nasrtači, te hoće da navaljuju i na ljude. No kad treba da brane svoje mlade od dušmana, naročito od lisice, onda se stave na noge junačke i srndać i srna. Srndać navaljuje na nju svojim rogovima, a srna je oštrim svojim papcima na prednjim nogama čvrsto udari u gubicu.

Pitali smo gospođu šumaricu još, da li su srne škodljive, a ona odgovori: One načine dosta štete tim, što brste po šumi, i tako mogu da unište mlado drveće, a zalaze i u polje, te pasu žito, a i kupus. No zato imamo i koristi od srna. Vidjeli ste ove zime, kako su mesari, a i neki trgovci prodavali srneće meso, od koga se mogu priugotoviti različna vrlo ukusna jela. Od kože se prave prostirači pred krevete, a ako se s nje skine dlaka, pa se ustroji, onda prave od nje rukavice. Od rogova se grade držci za noževe i slične stvari.

S tim je tumačenje o srni i njezinu životu bilo završeno, a mi smo zahvalili gospođi šumarici, pa smo otišli svaki svojoj kući.

III. Zec živi u polju i u šumi. Srna živi u šumi, ali zalazi i u polje. Zec se hrani travom, djetelinom, kupusom itd., i srna se hrani isto tako, ali i brsti mlado drveće i grmlje. Zec čini štetu, i srna je škodljiva. Zec koristi svojim mesom, kožom i dlakom; isto tako koristi i srna. Zec je mnogo manji od srne. Zec može brzo trčati, a tako i srna. Zec ima stražnje noge mnogo dulje od prednjih, a i srna ima stražnje noge dulje od prednjih, ali kod nje nije u tom tako velika razlika kao kod zeca; osim toga ima srna razmjerno više noge. Zec ima na nogama čaporke, a srna ima na njima dva papka. Zec ima zube za glodanje, a srna ih nema.

IV. Srna je šumska životinja. Hrani se travom i tim, što brsti mladice drveća i grmlja. Hranu preživa. U nje je lijepo okruglo tijelo s malom glavom na tanku vratu; srnjak ima na glavi rogove, koji mu zimi otpadaju, a u proljeće nanovo narastu. Tijelo je u srna obraslo dlakom, koja je zimi

mrko siva, a inače mrko crvena. Noge su u srne visoke i tanke, a na svakoj nozi imade po dva papka. Srna može brzo trčati.

V. a) Zašto ljudi ubijaju srne? (Radi štete, što je čine u polju i na mladu drveću; no još više radi ukusna njezina mesa i fine kože). — Zašto se ne smiju ubijati srne u proljeće i ljeti? (Jer imadu mlade, koji bi onda poginule, i tako bi se srne malo pomalo sasvim potamnile).

b) Komu se veli, da je prava srna? (To se veli ženi, naročito pak djevojci, koja je hitra i spremna, da poskoči).

c) Crta se: srna, lane i srndać.

d) Modelovanje srne ili laneta.

8. Vuk i medvjed.

I. Čuli smo mnogo pripovijedati o vuku i medvjedu, pa znamo, da te strašne zvijeri žive u šumi; ali ih nijesmo vidjeli u njoj, nego u zvjerinjaku (menažeriji) i naslikane. Medvjed je veći od vuka, a zaista je i jači. Vuk jede samo meso, a medvjed hoće da jede i slatke stvari, kao što kruške i med. Ni od medvjeda ni od vuka nemamo nikakve koristi, osim što dobijamo od njih vrlo dobro krzno. No i vuk i medvjed mogu da načine štete na stoci. Ne idemo u šumu, da ih motrimo. Medvjeda u našim krajevima, kako vele ljudi, već davno nema.[1] No bilo ih je u staro doba; to se vidi i po tom, što se jedno brdo u našoj planini zove Medvjeđe brdo. Vukova ima još dosta u našim šumama, ali ih ne možemo tamo motriti, jer oni ne će da dođu pred nas, a mi bismo još manje htjeli da idemo pred njih žive. Kad se budu držale hajke (lovovi) na zvjerad, onda bismo mogli vidjeti kojega ubijena, ali za to sada nema prilike. Ne preostaje dakle drugo, nego da vuka i medvjeda promatramo na slici, a naša škola ima vrlo dobre i lijepe slike za jednu i drugu zvijer.

II. a) **Vuka** baš ne trebamo vidjeti u prirodi, kad je sasvim nalik na psa. **Velik** je otprilike **kao ovčarski pas**, i na nj je najviše nalik. **Dlaka** je u njega srednje duljine i rudasta, a boje je **žuto sive**, te prelazi u crnkastu. Zimi dobije gušću i nešto svjetliju dlaku. **Glava** mu je prilično **krupna**, a ima dugačku **šiljastu gubicu**. Čeljusti su mu produžene i jake, a u njima ima **zube**, kao što ih imadu psi, samo što

[1] U krajevima, gdje još ima medvjeda, valja obrađivanje ove metodičke jedinice drukčije udesiti. U takvim krajevima treba pače, da medvjed bude predmet posebne metodičke jedinice.

su njegovi zubi tako čvrsti, da može mrviti i kosti najvećih životinja. Vrat i prsa su u njega također vrlo jaki, a to se vidi po tom, što može da u svojim žvalama odnese i poveću životinju, kao na pr. krmka, jelena itd.

Vuk živi od grabeža, te ima za to potrebno i zgodno oruđe. Kao u psa, tako je i u njega vrlo dobro osjetilo za mirisanje. Iz velike daljine osjeti on miris životinje i lako je nađe po tragu. Ušima, koje mu strše, čuje i slabije veskove, pače i stupanje životinja po mekanu snijegu. Očima, koje su vazda nemirne, a u noći se krijese poput žeravice, vidi vrlo dobro sve, što se oko njega događa.

Što vuk osjeti i smotri, to je siguran plijen njegov. Njemu ne uteče lako ni najbrža životinja. Tijelo je u njega lako i spretno nesamo za trčanje nego i za provlačenje kroz grmlje i šipražje, jer je usko i u stražnjem dijelu svom (kod krsta) ponešto sniženo ili uleknuto tako, te se često, naročito ako se šunja, pričinja kao prebito pseto. Ma da koliko ždere, a on je doista vrlo proždrljiv, nigda na njemu nema ni trošice sala, ali ni mesa više, negoli upravo treba. Moglo bi se baš reći, da je u njega sama kost i koža.

Takvo tijelo lako se nosi, kad su k tomu još i dobre noge. U vuka su noge prilično duge i tanke, a udešene su upravo za trčanje, a ne za to, da njima hvata ili kopa. Kod trčanja upire se o zemlju kratkim tupim čaporcima i podebelim žuljevitim jastučićima iza prstiju. Čaporke ne može da uvuče kao mačka, pa je i u tome nalik na psa. U trčanju je vuk tako istrajan, da se u tom s njim nijedan pas ne bi mogao natjecati. Kod trčanja mu je od osobite koristi i dug kitnjast rep, jer mu služi kao kormilo, da može praviti nagle okrete na sve strane.

Vuk jede svaku životinju, do koje može da dođe, i koju može da svlada. Obično navaljuje u šumi na zečeve, srne i jelene, a na paši na ovce i svinje, ali se dogodi, da zakolje i veću životinju, kao na pr. kravu ili konja. To čini tako, da skoči pod vrat takvoj životinji, te joj razdere zubima grkljan. Rijetkokad pojede vuk i manju životinju odmah na mjestu, nego je odvuče u šiprag, pa je jede na više obroka već i radi toga, jer voli strvinu nego svježe meso. No u nevolji jede vuk i miševe, žabe i guštere, a kad ni toga nema, zadovolji se i pustom mahovinom, ili pak — kako ljudi vele — glođe trulu kladu.

Najgore je za vuka usred zime. Teška glad ga pritisne, a hrane nema. Stoga se povlači po šumi, te nemilo zavija ili urliče. Glad ga istjera i iz šume, te zađe na cestu i u selo, ne bi li se namjerio na što, čim bi utolio glad. Ako nijesu staje dobro zatvorene, onda se uvuče i u njih, te odnese koji komad stoke. Ni psa se onda ne boji, a hoće da napadne i čovjeka. U to doba idu vuci u čoporima, i tako navaljuju na svoj plijen.

Vuk se inače boji čovjeka, te bježi od njega. Uopće je vuk uza svu svoju krvoločnost kukavna i plašljiva životinja. Danju se zavuče u gustu kakvu šikaru sred tamne šume i leži tamo na svom ležaju od lišća i mahovine. Najmanji šušanj ili samo kakva iskrica može da ga natjera u strah; nenadani pak ili nepoznati glasovi, kao gudanje na guslama ili violioni, mogu ga umiriti tako, da se i ne makne s mjesta, ili od čuda, ili od straha. Vuk nije prijatelj junačkomu boju; on se uzdaje više u svoju lukavštinu nego u svoju snagu. No često se ipak ljuto prevari; jer ga oni, kojima radi o glavi, umiju dočekati i ljute mu zadati rane. To dakako ne mogu da budu mirne i blage ovčice, kojima za to nedostaje i snage i oruđa, ali mogu da budu jače i dobro oružane životinje, kao što su konji sa svojim jakim kopitima, goveda sa svojim velikim rogovima, i psi, naročito ovčarski, sa svojim oštrim zubima. Najviše ipak zadaje jada vuku čovjek prahom i olovom.

b) Medvjed se jamačno zove zato tako, jer voli da jede med. I voće jedu rado medvjedi, naročito se njim hrane mladi medvjedići. No glavna hrana medvjedu jesu ovce, koze, jeleni, srne, goveda itd., ali on navaljuje i na čovjeka. Medvjedi žive samo u planinama ili gorskim krajevima. U šumama, gdje ima dosta medvjeda, ulove kadšto medvjediće, pa ih izvježbaju u kojekakvim vještinama, naročito pak u plesanju, i onda ih vode po selima, naročito po vašarima. Motrili smo ovdje u školi veliku lijepu sliku, na kojoj je prikazan medvjed, kako pleše. Čuli smo, da on može dulje vremena stajati i kretati se na dvije noge (stražnje). Nitko ne može da dulje stoji na prstima, i zato nema sumnje o tom, da medvjed stoji i stupa tako, da se upire na cijele tabane.

Kad medvjed stupa; on se jako gega, ili ljulja s jedne strane na drugu, i zato ne bi valjalo na njemu jahati. Uzrok je geganju njegovu i u tom, što su mu noge teške, jer su kratke i debele, a trup mu je neobično krupan i ne-

spretan. U trčanju ne može se medvjed mjeriti sa životinjama, u kojih je vitak trup, tanke noge, te stupaju upirući se na prste. Ipak može i medvjed dosta dobro da trči, naročito uz brdo, te mu čovjek u tome nije ravan. Ali na čovjeka navaljuje samo onda, kad je jako gladan, ili kad mu čovjek radi o glavi. U takvu događaju osovi se na stražnje noge, pa jednim udarcem teške svoje šape obori čovjeka na zemlju, i tako ga usmrti, ili ga pak s obje prednje noge zagrli i zgnječi.

Tolika je snaga njegove šape, da može njom smjesta ubiti konja i vola. Nije mu teško ni da takvu žrtvu odnese u svoj brlog ili ležaj u šumi. Prihvati je jednom od prednjih nogu i odvuče kaskajući polagano i po lošijim putovima. Na prstima ima medvjed oštre čaporke, koje mu služe kod grabljenja, ali koje treba i za penjanje. U tom je medvjed vrlo vješt, pa se može da popne i na najstrmiju stijenu, da tamo u kakvoj pećini ili spilji nađe za sebe stan. I na drvo može se medvjed popeti, pa stoga ne bi čovjeku koristilo, da pred medvjedom uteče na drvo, kao što mu to može koristiti, kad bježi pred vukom. Često se medvjed popne na drvo i zato, da u šupljoj grani potraži meda, što su ga tamo napravile šumske pčele. No događa se da mu ta poslastica, koju on silno voli, prisjedne, pa da s drveta, jedva da se dotaknuo meda, sav izboden naglo odlazi i neprekidno mumlja.

Medvjed voli slatke stvari (voće i različne jagode), ali on se u nevolji zadovolji svačim, pa i gljivama, pupovima grmlja i drveća, kojekakvim travama itd. Prinuđen je pak, da sebe i svoje mlade hrani takvim stvarima, osobito voćem, jer teško može da ulovi, naročito one životinje, koje umiju brzo trčati i mogu da se sakriju u gustu šipragu, kuda on ne može da dođe. Kad zateče stado u planini, naročito blizu ponora, onda nastoji, da ga silnim mumljanjem svojim uplaši, a ono onda smeteno bježi glavom bez obzira i surva se u ponor, otkud više ne može da izađe. Medvjedu se pak lako spustiti u ponor i opet izvući iz njega, jer ima dobre čaporke. Kad ne može nikako, da se dočepa kakve životinje, onda hoće da navali na stoku u oboru ili toru, ili u staji, koja je udaljena od ljudskih stanova.

Za deranje životinja ima medvjed zgodno oruđe. Glava njegova nije prema tijelu, koje bude i do dva metra dugo, baš osobito velika, ali je u stražnjem dijelu svom, prema kratku i

debelu vratu, okrugla i podebela. Prednji dio glave biva sve uži, te se svršava gubicom, u kojoj ima velike oštre zube očnjake i derače, te njima razdere svoj plijen.

Medvjed izlazi najviše noću; danju se zavuče u pećinu, ili u šuplje drvo ili u grmlje, te otpočiva. I zimu prespava od veće česti u kakvoj spilji. U jesen, kad je svega dosta, jede mnogo, da dobije što više sala, koje njegovo tijelo troši za zimskoga njegova sna. Usto on u svoj stan nanese ipak svakojake hrane (jabuka, kukuruza, bukvica itd.), da je nađe, kad se probudi. No medvjed ne spava neprekidno, nego izlazi kadšto na svijetlo, da se prozrači, i da nađe štogođ hrane i pila. Ljudi pričaju, da iziđe na Svijećnicu (Sretenije), pa da se povrati u spilju, ako Sunce svijetli, a ostane, ako je ružno vrijeme. No to je samo bajka. Vjerojatno je tek, da taj dan medvjed iziđe slučajno iz spilje, i da se opet vrati u nju, jer ne vjeruje, da bi tako rano nastalo proljeće; ali nije vjerojatno, da ostane, kad vidi, da je još studeno i ružno vrijeme. Kad napokon u proljeće iziđe medvjed napolje, da se više ne povrati u pećinu, onda je vrlo mršav i gladan, te čovjek nije siguran od njega. No valjani i izvježbani lovci ne boje se medvjeda, nego ga progone, naročito radi skupocjena njegova krzna. Dlaka je naime njegova gusta i debela, pa mrke (smeđe) boje. Od mlađih medveda jedu neki ljudi meso, naročito butove, i vele, da je vrlo ukusno.[1]

III. Vuk i medvjed jesu šumske životinje. I vuk i medvjed jesu grabežljive zvijeri. Vuk se hrani mesom, a medvjed jede osim mesa voće, jagode, žito, travu i slične stvari. Vuk je mnogo manji i slabiji od medvjeda. I vuk i medvjed opasne su i škodljive životinje. Stoga ih ljudi progone. Jedna i druga od tih zvijeri koriste krznom, koje se dobiva, kad se ustroji njihova koža. Meso, t. j. butovi od mlada medvjeda se jedu.

IV. a) Vuk je grabežljiva šumska životinja, te progoni i kolje manje i veće životinje, a u nevolji napada i ljude. Vuk je vrlo nalik na ovčarskoga psa i otprilike isto tako velik. Premda je vrlo proždrljiv, vazda je mršav i tanak, te može dobro trčati i provlačiti se kroz grmlje i šipražje. I noge su u njega tanke i lake, a na njima ima tupe čaporke, o koje se

[1] Kako se već iz onoga, što je navedeno na prvom stupnju ove metodičke jedinice, vidjeti može, izvješćivanje učenika o vuku i medvjedu rezultat je njihova motrenja tih predmeta prikazanih na slici, i ujedno reprodukcija onoga, što im je učitelj pričao o tim životinjama.

upire, kad trči. Osim toga sve je na njemu udešeno prema poslu, kojim se bavi, i prema okolini, u kojoj živi. U njega je tanko osjetilo za mirisanje, a povrh toga dobro vidi i čuje. Za deranje ima zube derače i oštre kutnjake. Dlaka mu je žuto siva, ozgo ponešto crna. Vuk koristi kožom, od koje se pravi krzno.

b) Medvjed je grabežljiva životinja, koja živi samo u velikim planinama, kamo rijetkokad dolaze ljudi. Medvjed se hrani mesom, ali jede i voće, jagode, žito i slične svari. U neprilici hoće da navali i na čovjeka. Medvjed je vrlo velika i jaka životinja. Tijelo mu je krupno i nespretno, a noge kratke i debele s oštrim čaporcima. Poradi toga se teško kreće i trči; stupa na tabanima, i može da stoji i hodi na dvije stražnje noge. Može se i dobro penjati na drveće i strme stijene. Dobro čuje i vidi, a za deranje ima zube derače, ali kutnjaci su mu široki i tupi, jer se ne hrani samo mesom nego i biljem. Dlake je smeđe. Od kože njegove pravi se vrlo dobro krzno.

V. a) Čitaju se bajke iz početnice: „Medvjed, vuk i čovjek“ i „Tri medvjeda“, pa priča „Lažljivac“.

b) Govori se „Pjesma o vuku“ iz početnice.

c) Tumačenje rečenice: Na glavi im kape od tri vuka, na leđima kože od medeđa. (To znači, da su na glavama imali šubare od vučjega krzna, a na leđima šube od medvjeđega krzna).

d) Tumačenje poslovice: Gdje nije pasa, tu vuci urliču. (To znači: Gdje nema onoga, koji bi pazio na red, tamo nevaljalci zločinci rade, što ih je volja).

e) Rješavanje zagonetke. „Što je to: Po šumi urla, po gori mumlja, med jede i kruške, a ne boji se puške?“ (Medvjed).

f) Crta se: vuk nosi ovcu u žvalama i medvjed na drvetu kod pčela, koje na nj navaljuju.

g) Modelovanje vuka i medvjeda.

9. Kod kamenice.

I. Vidimo gotovo svaki dan, gdje kočijaši voze velika kola kamenja, i tučena za ceste i u velikim komadima za građenje. Pitali smo, otkud voze to kamenje, a oni su rekli, da ga voze iz kamenice u gori. Kad smo ih pitali, što je to kamenica, onda su nam rekli, da je to ono mjesto, gdje se iskopava ili lomi kamen. Poželjeli smo odmah, da idemo jednom do kamenice, pa da vidimo, kako se tamo radi.

II. I odosmo jučer u zajedničku šetnju do kamenice. Došli smo onamo, kad su ondje bili kočijaši s kolima, u koje su upravo tovarili kamenje. To je kamenje bilo veliko i vrlo teško, pa su se ljudi, koji su kočijašu pri tovarenju pomagali, jako mučili. Jedan kamen skotrljao im se dolje, kad su ga već bili dobrano podigli, i da nijesu bili oprezni, moglo se dogoditi veliko zlo.

Motrili smo sada, kako radnici lome kamen. Oni imadu dugačka gvozdena dlijeta, koja su na kraju zaoštrena tako, da njima mogu zasjeći duboko u kamen od stijene, koji se onda od nje odvali. No, kako rekoše, oni često moraju da se pomažu i na drugi način. U rupe, što ih izdubu u stijeni, naspu puščanoga praha ili pak metnu dinamita, i u to stave vrlo dugu vrvcu, koja se lako može da zapali, a pruže je tako, da je daleko od stijene. Poslije toga potpalivši vrvcu razbjegnu se radnici na sve strane, a kad vrvca dogori do puščanoga praha, on prasne i rastrga stijenu na više komada.

Komadi kamena, što se odlome od stijene, znadu biti vrlo veliki, pa ih treba razlomiti na manje komade. To radnici čine tako, da malim dlijetom u jednom redu načine mnogo rupa, i onda u svaku rupu metnu po jedno malo ali debelo dlijeto, te po svakom udare samo jedamput. Tako se od velikoga kamena u jedan mah odlomi ploča, koja se može lijepo izraditi kod klesara, te od nje načiniti kamene stepenice, stupovi itd.

Kamenje, koje se ne može bolje upotrijebiti, razbijaju radnici gvozdenim batićima u komadiće, koji su jedva kao šaka veliki, te njima nasipaju ceste. Takav kamen zove se tučenjak ili tučenac. I njim su tovarili kola, ali to je išlo mnogo lakše, negoli tovarenje velikih kamena. Gvozdenim lopatama grabili su radnici tučenjak i bacali ga u kola. Kad smo promotrili pojedine komade tučenjaka, vidjeli smo, da ga ima različne boje; ali najviše sive i modre, no bilo ga i šarena, na kom se opažalo više boja.

III. Šljunak, kojim se također nasipaju ceste, iste je boje kao i tučenjak (ponajviše bijele i modre, ali ga ima i šarena). Šljunak se vadi iz potoka ili se iskopava uz niske obale rijeka, a tučenjak se dobiva od kamenja, koje se lomi od stijena u gori. Šljunak je izglađen i zaobljen, jer ga je voda izdaleka (iz gore) kroz mnogo i mnogo godina kotrljala i izbrusila, pa naplavila uz obale rijeka, a tučenjak je uglast i hrapav, jer je naprosto tučen i zdrobljen.

IV. Mjesto, gdje se u gori kamen lomi, zove se kamenica. Kamen lome dugim gvozdenim i zaoštrenim dlijetima (motkama). No stijene razbijaju i puščanim prahom ili dinamitom.

V. a) Bismo li mogli biti bez kamenja? — Čim se kamenje može da zamijeni kod građenja kuće? (Opekom i cementom; ali da nema kamenja ne bi bilo cementa, a ni kreča, koji se dobiva od kamena).

b) Rješavanje zagonetke. Kakva kamenja ima najviše u vodi? (Mokra).

10. Na razvalinama.

I. Od kamenice, gdje smo nedavno bili, nijesu daleko razvaline staroga grada. Mi bismo rado već onda bili pošli do njih, ali nije bilo moguće, jer je bilo kasno, da dođemo onamo i sve dobro razgledamo, pa da se u pravo vrijeme vratimo kući. Čuli smo svašta pričati o gradu, koji je negda stajao tamo, gdje su sada razvaline, te se vide nesamo iz našega mjesta, nego izdaleka. Kažu, da je u tom starom gradu živio negda grof, koji je bio silno bogat tako, da je kod njega sve bilo iskićeno suhim zlatom, pa i isti volovi da su imali zlatom okovane rogove. Grof je imao mnogo zemlje, koju su radili seljaci, što su bili naseljeni na njegovoj zemlji, a imao je i mnogo sluga i vojnika, s kojima je išao u lov i na vojsku (u rat). Živio je srećno mnogo godina u tom gradu, koji su davno prije njega sagradili njegovi djedovi.

Najednom provale u naše krajeve Turci, pa opkole grofov grad. Uzalud su Turci navaljivali (jurišali) na grad; nijesu ga mogli osvojiti, niti mu nauditi. Grad je bio čvrsto sagrađen, a grof ga je sa svojim slugama i vojnicima junački branio kroz mnogo i mnogo dana. Tad je grofu i njegovima najednom nestalo hrane. Nato on sa svjema svojima izađe iz grada na tajna vrata. No bilo mu je žao, da grad dođe u ruke neprijatelju. Stoga je ostavio u kuli (gradskom tornju) vrlo mnogo puščanoga praha, a svuda ga je i u samom gradu i putem, kudgođ je prolazio, prosipao tako, da je ostao za njim trag od puščanoga praha.

Pošto se grof sa svojima bio dobrano udaljio od grada, učinio je onako, kao što čine radnici u kamenici, zapalio je puščani prah, koji je gorio, kako je bio nasut sve dalje i dalje do kule, i kad je tu vatra doprla do one množine puščanoga praha, što ga je bio grof prije, negoli je izišao, namjestio, nastane silan prasak, a grad i Turci, koji su bili unišli u nj, odoše uvis, otkud se nitko živ više nije vratio.

II. Pošli smo u zajedničkoj šetnji do razvalina staroga grada. Put je do njih dosta naporan i težak; treba se penjati po strmeni, ali mi smo se ipak uzverali, išli smo i četvorke (tako, da smo se upirali nesamo nogama nego i rukama), pa smo se tu i tamo hvatali i za grmlje. Kad smo se uspeli, našli smo se na povelikom ravnom prostoru. Tu smo ugledali ostanke ili razvaline staroga grada. Od zidova, kojima je grad bio opasan, slabo se što opaža; rastrošili su se na buri i nevremenu, pa su se niza stranu prosuli, a gusta ih je šuma i grmlje obraslo tako, da samo tu i tamo strši po koji njihov dio. Najviše se ističu dva visoka ugla od nekadašnjega gradskog tornja ili kule, koji su spojeni zidom. Jamačno su ta dva ugla razdijeljena ili rascijepana tako, da je ispod njih zapaljen bio puščani prah. Ljudi misle, da je to dalo povoda, te je nastala priča, kako je grof, gospodar toga grada, bježao iz njega i podmetnuo puščani prah, te ga potpalio i tako digao uvis.

Vidjeli smo i ostanke vrata, na koja se ulazilo u grad. Ispred samoga grada bilo je prostrano dvorište, a na sredini njegovoj bunar, kojemu se vidi samo trag, jer ga je svega pokrila divlja loza (vinjaga). Rekli su nam, da je tu u staro doba bio jamačno vrt, i u njemu da je valjda bilo i vinove loze, koja je podivljala, kad je nitko nije obrađivao, te se razbujala, pa se penje svud naokolo, a i uz goleme bukve, koje su svuda na razvalinama iznikle.

Kako su čvrsto bili građeni stari gradovi, može se suditi po zidovima, kojima je bio opasan ovaj stari grad, a koji se sada tek tu i tamo mogu pravo vidjeti. Mjerili smo na jednome mjestu takav zid, pa smo se uvjerili, da mu je debljina i do dva metra, a sa spoljašnje i unutrašnje strane bio je obložen lijepim kamenom tesancem, koji nije bio ni nažbukan ni okrečen.

Našli smo i mala tajna vrata, na koja su iz grada izlazili domaći ljudi, kad su vidjeli, da ga ne će moći obraniti. Ta su vratašca zaraštena gustim šipragom, a tako su bila zaraštena, kako vele ljudi, i onda, kad je još stari grad stajao. To je bilo potrebno radi toga, da ih neprijatelj ne bi mogao opaziti. Pogledali smo malo u prolaz, kojemu vode ta vrata, pa smo se uvjerili, da su se u nj mogli spuštati ljudi samo na užetima.[1]

[1] Jasno je, da ovu kao i prеđašnju metodičku jedinicu o kamenici valja obrađivati prema mjesnim prilikama, pa da ih treba i sasvim mimoići, ako u blizini mjesta, u kom je škola, nema kamenice ili razvaline.

II. Vlasteoski dvorac sagrađen je pod brdom u lijepo uređenoj i zasađenoj šumici (perivoju). Stari grad je bio sagrađen u gori na stijeni ili brdu. Do vlasteoskoga dvorca dolazi se lijepim utrvenim putem. Do staroga grada valjalo je ići vrlo strmim putem. Vlasteoski dvorac je velik i lijepo građen, ožbukan i obojadisan. Stari grad je bio mnogo veći, pa je imao i kule, a opasan je bio tvrdim zidom (bedemom); i bio je lijepo građen, ali nije bio ožbukan ni okrečen ili bojadisan.

IV. Ostanci staroga grada ili druge koje stare gradnje, zovu se razvaline.

V. a) Kako su postale razvaline starih gradova? (Za vrijeme ratova uništeni su, ili su im zidovi jako uzdrmani i poharani. Potresi i nevrijeme učinili su zatim, da su se i dalje rušili). — Da li se tkogođ brine za razvaline, da posve ne propadnu? (Brine se gradsko poglavarstvo i posebno jedno društvo, te popravlja zidove i pazi, da nitko ne dira u njih i da s njih ne skida i ne odvozi kamenje).

b) Crta se: razvalina grada s vratima i kulama.

IV. Ljeto.

Druga polovina svibnja i lipnja.

A. U šumi.

1. Jagode.

I. Jagode volimo i zato, jer lijepo cvjetaju bijelim cvjetićima. Još većma ih volimo, kad se zarumene, jer onda ugodno miriše, a i vrlo su ukusne. Sad se već može dobiti i na trgu šumskih jagoda. Mnogi ih kupuju pune velike lonce, te ih kuhaju i prave od njih pekmez, koji je vrlo slastan, a meće se i u neke vrste kolača, da budu ukusniji i slađi. I u vrtu ima jagoda; one su krupnije od šumskih, ali nijesu tako lijepe, ni mirišljive, a ni slatke, kao što su šumske. Već smo nedavno putem u šumu vidjeli, da su jagode počele zarudivati. Sad ih već ima dosta zrelih i rumenih. Poći ćemo dakle onamo, da ih naberemo; nitko nam to ne će kratiti, pa ni lugar.

II. Donijeli smo eto u školu svaki po jednu kiticu jagoda; najviše ih ima c r v e n i h. To su z r e l e j a g o d e. Donijeli smo ih i nekoliko sasvim zelenih. To su nezrele jagode. Ima ih nekoliko, koje su s jedne strane crvene, a s druge svijetlo zelene. To su napola zrele jagode. Zelenih jagoda ne će nitko da jede, jer su kisele i trpke. Ni poluzrele nijesu slatke, pa ako i njesu bez ukusa kao zelene, ne valja ih jesti, jer škode zdravlju.

Da naberemo jagoda, nijesmo trebali da idemo daleko u šumu. One ne rastu u gustoj šumi, jer ne vole hlada ni tmine, nego svijetlo i sunce. Najviše ih dakle ima uz šumske putove ili staze ispod grmlja, kojim su okružene šumske čistine. Nije lako brati jagode, jer su obično baš one, koje su zrele i crvene, sakrivene ispod lišća. Ali jagode ne dozrele sve najednom. Dok su jedne zrele, dotle ih ima i posve zelenih; događa se pače, da u isto vrijeme neke još cvjetaju. Lijepi b i j e l i c v j e t o v i s a ž u t i m k o l u t o m u s r e d i n i nijesu tako teški kao zrele jagode, pa stoga smjelo proviruju kroz lišće i javljaju

nam, gdje možemo da nađemo jagoda. Donijeli smo i nekoliko cvjetova od jagoda u školu.

Tu smo promatrali najprije cvijet. S doljne strane cvijeta jest kao zdjelica (č a š k a) od deset zelenih listića, koji su složeni tako, da pet većih, što su uokrug poređani, podupire pet manjih ozdo. Na toj zdjelici je lijepa prostirka (v j e n č i ć) od pet bijelih kao snijeg listića, koji su naslagani naokolo u obliku zvijezde. Ti listići vrlo lako otpadnu; i mi smo ih otkinuli, te je ostao samo onaj žuti kolut u sredini. Reklo nam se, da je to tek pravi cvijet; ali o tom, kako je složen, i kako se razvija, učit ćemo tek u višim godištima školskim.

Sad smo promatrali zrelu j a g o d u; ona nam se pričinjala kao kakav crveni kolač (torta) na zelenoj zdjelici. Kad smo je skinuli, vidio se bijeli pod zdjelice s bijelim čepićem u sredini, dok je jagoda s doljne strane imala rupicu. Zrela jagoda je samo n a p o v r š i n i c r v e n a, a i z n u t r a je b i j e l a. Na površini jagode i m a s i t n i h t v r d i h z r n a c a, koja se osjećaju pod zubima; to je sjeme od jagoda. Bijelo meso od jagoda vrlo je sočno, slatko i mirišljivo. Poradi toga jedu jagode vrlo rado ljudi, a osobito djeca. No one su poslastica i nekim životinjama, kao pticama, puževima i kukcima. Upotrebljavaju se i u kućanstvu, jer se od njih pravi vrlo dobar pekmez.

Još smo promotrili i list jagode, koji smo također donijeli u školu. Po listu može se jagoda lako raspoznati i naći. L i s t jagode nalazi se n a d o l j n o j s t r a n i d r š k a, na kom je cvijet ili jagoda. Svaki list je složen od tri listića, od kojih je jedan najveći u sredini, a njemu sa svake strane po jedan manji. Listovi su okrugli kao jaje i uz kraj zarubljeni.

III. U vrtu ima jagoda zasađenih na lijehama. Vrtne jagode mnogo su krupnije od šumskih; ali šumske su slađe i mirišljivije. Vrtne jagode su svjetlije crvene boje nego šumske, a ima i bijelih i žućkastih vrtnih jagoda, dok su sve šumske jagode crvene. I različna su oblika vrtne jagode; nekoje su okrugle kao kugla, nekoje su s gornje strane šiljaste, a nekoje su ozdo spljoštene. Šumske su jagode sve istoga oblika; ozdo široke i okrugle, a ozgo šiljaste. Vrtne jagode ljudi sade i presađuju, gnoje, okopavaju, zalijevaju itd. Šumske jagode rastu i uspijevaju same od sebe.

IV. Jagoda je šumsko bilje, te rodi lijepim crvenim plodom, koji je mirišljiv i ukusan. Mnogi goje jagode i u vrtu. Vrtne su jagode krupnije od šumskih, ali nijesu tako slatke ni mirišljive.

V. a) Zašto se gnoji zemlja u vrtu, na kojoj se sade jagode? (Da jagode budu što ljepše i krupnije). — Zašto ne treba u šumi gnojiti zemlju za jagode? (Jer je u šumi zemlja dobro pognojena od strunula lišća, koje je spalo s drveća).

b) Tumačenje poslovice. Komu se veli, da je s golim grlom pošao u jagode? (Onomu, koji se otpremi na neki posao bez potrebne spreme ili oruđa, kao na pr. čovjek, koji se otpremi u šumu da bere jagode, a ne ponese ni košarice ni posude nikakve, da u nju metne, što bi nabrao).

c) Crta se: šumska jagoda i vrtna jagoda s lišćem.

d) Modelovanje šumske i vrtne jagode.

2. Grmlje.

I. I u vrtu ima grmlja, kao što je na pr. ribiz, ogrozd, maline i lijeska. To grmlje je zasađeno u vrtu radi svoga ukusnog ploda. No u šumi ima mnogo više i raznovrsnijega grmlja, koje je samo niklo, pa ga nitko ne gaji. I u šumi ima grmlja, koje rodi slatkim plodom. Ovih dana bilo je na trgu mnogo malina; donijele su ih seljakinje u velikim loncima i nudile su ih na prodaju. Mislili smo, da su ih nabrale u svojim vrtovima. Ali kad smo ih pitali, otkud im toliko malina, one su nam odgovorile, da su ih nabrale u šumi, i da su šumske maline ukusnije i mirišljivije od vrtnih. Domaćice da ih vrlo rado kupuju, pa od njih prave slatki sok (malinovac) i pekmez. Valja dakle poći u šumu, da vidimo, gdje i kako rastu te ukusne jagode, koje se zovu maline, a možda ćemo tamo naći i štogođ drugo, da promotrimo i proučimo.

II. Pošli smo u šumu i ponijeli smo male posudice, da u njih beremo m a l i n e, ako ih bude. Posudice smo stavili u naše školske torbice. Lugar nas je odmah na početku šume prijazno primio i odveo onamo, gdje je bilo dovoljno lijepih crvenih malina. Prilično smo ih nabrali i spremili u svoje posudice. Nekoje smo odmah kušali i pri tom točnije promotrili bobicu (plod); ostale smo ponijeli kući, da njima razveselimo roditelje, koji će se većma radovati tomu, što smo mislili na njih negoli samim malinama.

Promatrajući p l o d maline uvjerili smo se, da je s l o ž e n o d s a m i h m a l i h k u g l i c a, koje su n a n i z a n e u o k r u g. Kad smo raskinuli takvu kuglicu, onda smo vidjeli, da je ispod

kožice najprije vrlo sočno meso, a u sredini malo zrnce (koštica) kao i kod nekoga voća (trešnje, šljive). Uistinu je svaka od tih kuglica po jedna šljivica, a cijela je malina jedan skup ili zajednica plodova.

I otprije smo znali, da maline rastu na grmu, a sad smo se o tom još bolje uvjerili. Osjetili smo i to, da su stabljike toga grma, kojih ima više na kupu kao kod svakoga grma, bodljikaste, a vrhovi, na kojima su maline, spušteni su prema zemlji. Maline su već iscvjetale, pa nijesmo mogli da motrimo njihov cvijet, ali smo ga vidjeli prije u vrtu, pa znamo, da je bijele boje, ali inače neznatan. Lišće je složeno tako, da su tri do sedam listova na jednom dršku. Svaki je list okrugao kao jaje i nazubljen.

Vidjeli smo u šumi još jedan grm, koji je vrlo nalik na grm malina. I stabljike su mu bodljikaste i lišće je složeno od tri do pet listića, i plod je od kuglica nanizan uokrug, ali te kuglice još nijesu zrele, nego će biti pred jesen; rekoše nam, da one nijesu ovako crvene kao maline, nego da su crvenkasto crne. Poznamo ih; to su kupine, i mi smo ih prošle godine kušali. Dobre su, ali nijesu tako ukusne ni mirišljive kao maline. Neki ljudi ih kupe, pa prave od njih ocat.

Ugledali smo zatim grm, koji je bio pun krasnih cvjetova, što su nalik na ruže, samo što su prostiji, jer imadu samo jedan red cvjetnih listića, koji su blijedo crvene ili ružičaste boje. To je doista najljepši grm u šumi. Od njega se oplemenjivanjem dobije vrtna ružica, koja je tako lijepa i tako divno miriše, te je ljudi cijene kao cvijet nad svim cvijećem. Prosta šumska ruža, što često raste i po živicama, zove se šipak, i to radi njezina ploda, koji se također zove šipak, pa je, kad dozri u jesen, lijepe crvene boje. Kad smo u jesen bili u šumi, natrgali smo dosta šipka, ali je bio žilav, te se nije mogao jesti; u njemu je bila sila koštica. No poslije, kad mraz padne, budne šipak mekan i sladak, te se može da jede. Mnogi ljudi beru onda šipak u šumi, vare ga i prave od njega pekmez. Nije baš lako brati šipak, jer su stabljike pune trnja, te se kod toga posla izbodu ruke, a kadšto poderu i haljine.

Sasvim blizu šipka cvao je bazag. Krasni njegovi bijeli cvjetovi ugodno mirišu, a sakupljeno ih je mnogo u jednu lijepu okruglu kiticu. Bazgov cvijet suše, pa ga kuhaju kao čaj, te vele, da je vrlo dobar lijek protiv kašlja, jer se čovjek jako uznoji, kad ga popije. Neke domaćice namoče cijele kitice bazgova cvijeta u jaje pomiješano s brašnom, pa ih prže ili frigaju kao i piliće. To je ukusno i mirišljivo jelo. Od cvjetova postanu bobice, koje su sasvim crne, kad u jesen dozre. Mnogi ljudi ih beru, te i od njih prave pekmez, a vele, da je vrlo dobar i ljekovit. Djecu zanima bazag i poradi svojih grana, iz kojih se može izvaditi meka srž, što je u sredini, te su onda šuplje, pa se mogu od njih načiniti pucaljke, štrcaljke i slične stvari.

Opazili smo još jedan grm, koji voli vjeverica, ali mu se i mi djeca radujemo. To je lijeska. Sad nema na njoj onoga, čemu se mi i vjeverica, pa i druge neke životinje najviše radujemo; nema zrelih lješnika. Istom u jesen moći ćemo ih brati; no nekoji od nas brali su ih još prošle jeseni. Često ih ima više na kupu, a svaki je u zelenoj kapici ili zdjelici. Ljuska u zrela lješnika je glatka i tvrda, a jezgra, koja je u njoj, okrugla je i ukusna, pa se jede i meće u kolače. Sada nema već ni cvjetova na lijeski, jer ona cvate rano u proljeće prije, negoli prolista. Cvjeta macama ili resama. No mi poznamo dobro lijesku po njezinim dugim granama (šibama), koje odmah od korijena tjeraju na sve strane kao kod svakoga grma. Lišće je u lijeske veliko i nalik na srce, a na krajevima je nazubljeno. Budući da su lijeskove šibe ili grane ravne, glatke, i gipke, to od njih prave štapove, obruče i druge neke stvari.

Ima u šumi još i druge vrste grmlja, no ono je manje poznato, pa se nijesmo toliko njim zanimali, niti ga promatrali. Koliko bude potrebno, proučavat ćemo ga u višim školskim godištima.

III. Drveće raste iz zemlje, a tako i grmlje. Drveće ima korijenje u zemlji; i grmlje rasprostire svoje korijenje u zemlji. Drveće ima grane i lišće, a tako i grmlje. Drveće cvjeta i donosi plod, a tako i grmlje. Drveće ima deblo, a grmlje ga nema, nego odmah od korijena tjera grane (šibe). Drveće naraste mnogo više nego grmlje.

IV. Malina, kupina, šipak, bazga i lijeska nemaju debla nego više stabljika, koje izbijaju iz korijena, pa se poput grana odmah šire na sve strane. Zovemo ih grmlje. Navedeno grmlje rodi plodom, koji se može jesti i na različne načine upotrijebiti u kućanstvu.

V. a) Rodi li svaki grm ukusnim plodom, i može li se plod sa svakoga grma jesti? (Ima grmova, koji rode plodom bez pravoga ukusa, te se ne može jesti). — Poznate li koji grm

te vrste? — Ima li grmova, od kojih se plod ne smije jesti? (To su grmovi, koji rode otrovnim plodom). — Poznate li koji takav grm?

b) Rješavanje zagonetke. Što je to: Svi carići u crveno, sam car u zeleno? (Šipak; car je grm, a carići su plod).

c) Crta se: grančica s malinama, grančica sa šipkovim cvjetovima, i grančica s lješnicima.

d) Modelovanje lješnika s kapicom ili zdjelicom i bez nje.

B. U vrtu.

1. Leptiri.

I. Vidjeli smo u vrtu, na livadi, a i drugdje mnogo i svake vrste leptira: velikih i malih; bijelih i žutih, crvenih s crnim pjegama, modrih itd. Bijeli nam se najmanje sviđaju; crveni su lijepi. Mnogo smo leptira već ulovili; što su šareniji i ljepši, stim se više radujemo, kad ih ulovimo, ali baš takvi se i najteže ulove. Kad smo ulovljena leptira prihvatili za krila, opazili smo, da se s njih runi kao neki prašak. Opazili smo i to, da leptiri imadu po dva velika roga i rilicu, kojom sisaju sok iz cvijeća; zato i lete neprestano od cvijeta do cvijeta. Vidjeli smo leptire i na kupusu, a na njemu nije bilo nikakva cvijeta.

II. Kad smo onomadne prolazili kraj livada, vidjeli smo dosta svake vrste leptira, te su letjeli ovamo i onamo. Rado bismo ih bili ulovili u naše zelene mrežice, što su nataknute na dugačke štapove, ali se nijesmo usudili ići na livadu, jer gospodar ne voli, da se gazi njegova trava. Motrili smo, kako se leptir spusti na cvijet, te na njemu neko vrijeme sjedi, pa sklapa i rasklapa krila, a onda se najednom digne, odleti i sjedne na drugi cvijet. Tako cijeli dan sprovodi u igri i zabavi. No ne le'i on od cvijeta do cvijeta samo od zabave, nego traži u njemu sebi hranu. Svojom dugom rilicom sisa on med (sok) iz cvijeća.

Neki dan smo na kupusu nalovili dosta leptira, kojima vele kupusni bijelci. Vidjeli smo na glavi jednoga leptira i rilicu, koju može da savine i spruži, ako treba, da je dublje zarine u cvijet. Još smo na glavi mu vidjeli dva duga končića (roga); njima pipa. I dva velika oka ima leptir na glavi, ali ih ne može da kreće. Tijelo mu je dugačko i tanko, te je razdijeljeno kao i kod ose ili pčele na prednji i stražnji dio. No najljepši ures leptiru jesu njegova krila, kojih imadvapara; jedan par naprijed, a drugi straga. Kod bijelca kupusnoga krila su uglavnom bijela, kao što to i njegovo ime kaže. No prednja krila su mu na krajevima crna, a u sredini imadu po dvije crne pjege ili točke. Krila su posuta nekakvim praškom, koji se prilijepi za prste, kad ga za njih prihvatimo. Na doljnoj strani tijela ima leptir šest nogu.

No kakva posla ima leptir na kupusu? Tako smo pitali. Znali smo naime, da leptir ne može na kupusu naći hrane, kad nema cvijeta, a lišća leptir ne jede, niti bi ga mogao jesti, jer nema čim da ga grize. No leptir se brine, da njegova djeca, a to su gusjenice, budu imala hrane, kad se izlegu, pa zato dolazi na kupus. Tu s doljne strane (naličja) lista snese žuta jajašca, a iz njih se onda za nekoliko dana izlegu modrikasto zelene gusjenice. I nitko ne bi vjerovao, da su to djeca leptirova, ali mi smo se o tom prije nekoliko dana na žive svoje oči uvjerili.

Nedavno je naime jedan od naših drugova donio u školu u kutijici dvije gusjenice. Metnuli smo ih u jednu veliku staklenku, koju smo do polovice napunili zemljom, a u nju zataknuli dva drvca. Zatim smo staklenku svezali čvrstim papirom, da gusjenice ne uteku, a da se ne uguše, izbušili smo debelom iglom (šilom) papir na mnogo mjesta (po cijeloj njegovoj površini). Svaki dan puštali smo gusjenice napolje, pa smo gledali, kako su po stolu gmizale. I svježe hrane smo im svaki dan davali, pa smo motrili, kako jedu. Hrane se lišćem, ali ga ne jedu onako, kao što mi jedemo kruh, nego ga stružu, te onda sitne strugotine vješto i brzo gutaju. Silno su proždrljive, jer mogu vrlo mnogo toga pojesti. Tako učine na lišću u vrtovima, voćnjacima i šumama mnogo štete, pa zato ljudi nesamo da ne vole gusjenice, nego ne trpe ni leptira, ma da su mnogi od njih vrlo lijepi.

Kad smo za kojih pet dana došli ujutru, da vidimo gusjenice, začudili smo se, kad smo opazili, da je jedna od njih svukla svoju kožu, koja je bila na zemlji, a ona se uprela u čahuricu (kukuljicu), te pričvrstila s dvije niti na jednom drvcu. I druga se nitima već pričvrstila bila, jamačno da se uprede. Mi smo se je tiho dodirnuli prstom, a ona se počela žestiti; htjela je imati mira. Postavili smo zatim staklenku na školski orman i pregledali svaki dan, da vidimo, što će se dogoditi. Nijesu prošle potpuno ni dvije nedjelje, a mi smo jednoga jutra vidjeli u staklenci leptira: On se izvukao iz čahurice, koja je bila bijela i ležala na zemlji. Odnijeli smo staklenku na dvorište, pa smo

je otvorili i malo naklonili. Leptir je izišao iz nje i odmah veselo odletio u svijet, premda ga nitko nije učio, kako se leti. Sad je prviput ugledao sjajno Sunce i bio sasvim slobodan, te je mogao da po volji traži i bira sebi hranu po cvijeću šarenom. Tako je on živio kojih osam do četrnaest dana, snesao jajašca, a onda poginuo.

III. Mravi imadu tijelo razdijeljeno na tri dijela; i leptiri imadu isto tako razdijeljeno tijelo. Tijelo i najvećega mrava jest manje od leptirova tijela. Mravi ima više vrsta, a tako i leptira. Neki mravi mogu da lete, a leptiri mogu svi da lete. Mravi mogu da ugrizu i uštrcaju u ranu nekakav otrovan sok. Leptiri ne mogu gristi, nego samo sisati svoju hranu (med) iz cvijeća. I mravi i leptiri imadu na glavi ticala. Mravi žive u mravinjaku (u društvu) u velikom broju. Leptiri ne žive u društvu nego svaki za se, i nemaju stalna stana. Mravi ne prave znatne štete, nego donekle i koriste, jer tamane kojekakve škodljive životinje, na pr. ušence, a i gusjenice. Leptiri ne prave također nikakve štete, ali je zato vrlo mnogo prave gusjenice, koje se izlegu iz njihovih jajašaca. Mravi žive po više godina, a leptiri poginu dosta brzo (nakon deset do četrnaest dana).

IV. Leptiri imadu tijelo razdijeljeno na tri dijela s dva para krila. Ima ih različne vrste: većih i manjih, pa bijelih (s bijelim krilima), žutih, crvenih, modrih itd. Rasplođuju se jajašcima, iz kojih se izlegu gusjenice, što žderu lišće drveća, kupusa itd., te su vrlo škodljive. Leptiri se hrane medom (slatkim sokom) raznovrsnoga cvijeća.

V. a) Poznate li kojega korisnog leptira ili gusjenicu? (Svilac je koristan, jer se iz njegove čahurice prede svila).

c) Crta se: gusjenica, leptir na cvijetu i nad cvijetom i čahurica.

d) Modelovanje leptira.

2. Trešnja.

I. Kad smo u jesen počeli ići u školu, bilo je dosta svake vrste voća: jabuka, krušaka, bresaka, šljiva itd. I sada evo, još proljeće nije pravo ni prošlo, opet ima voća, naime krasnih crvenih trešanja. Nije baš davno (prije nekoliko nedjelja), što su cvale, i drveta su im bila bijela poput mlijeka, a danas ih ima već dosta zrelih po vrtovima i voćnjacima. I na trg ih donose već nekoliko dana pune koševe; spočetka su bile dosta sitne, no

sad ih donose sve krupnije i ljepše. Ljudi ih kupuju na jagmu, pa ih ili svježe jedu, ili ih sa šećerom kuhaju u bocama, te ih spremaju za zimu. Kažu, da tako kuhane trešnje osobito gode i prijaju bolesnicima.

II. Donijeli smo svaki po nekoliko trešanja različne vrste u školu, pa smo ih promatrali i o njima razgovarali. Opazili smo na njima ovo:

T r e š n j e (plod) n i j e s u k r u p n e; mnogo su manje (sitnije) i od šljiva. O k r u g l e su gotovo kao i breskve, ali na d o l j n o j s t r a n i i d u p o n e š t o u š i l j, te su nalik na malo srce (na pr. u pileta ili kokoši). Na g o r n j o j s t r a n i i m a d u trešnje kao i breskve m a l u u d u b i n u, gdje se drže za p e t e l j k u. Vrlo često se drže zajedno dvije peteljke i na njima trešnje, pa onda ih možemo zataknuti za uši, i tako se njima nakititi.

Kao što mnogo voće, naročito šljive i breskve, imade kožicu, tako je imadu i trešnje. No k o ž i c a je u trešanja t a n j a i l i j e p e b o j e. Nekoje su trešnje s v i j e t l o c r v e n e, nekoje t a m n o c r v e n e, a ima ih i ž u t i h. Tamno crvene nazivlju neki ljudi crnima, a žutima kažu, da su bijele. Pod kožom imadu trešnje meso kao i drugo voće. Kod nekih trešanja je meso vrlo sočno, te sok štrca iz njih, kad se stisnu; u drugih je trešanja i kožica i meso dosta tvrdo, pa im vele ruštevi, jer rskaju, kad se jedu. Sok u mesu je kod sviju trešanja sladak; jedino kod višanja je rezak. Usred mesa je kod trešnje mala okrugla koštica.

Motrili smo, kako su trešnje postale od cvijeta, i kako su spočetka bile vrlo sitne i sasvim zelene. Poslije su bivale sve krupnije i svjetlije, dok napokon nijesu počele zarudivati. Mnogo ih se dotle i zasušilo, pa su pale uvenute na zemlju; no to nije bilo od štete, pače je bilo dobro, jer ih drvo ne bi moglo odveć hraniti, pa bi bile sve sitne i slabo sočne.

Na trešnjama vidi se sada često kojekakvih gosti, naročito vrabaca i kosova. Oni ih dosta pojedu, ali neka im to bude blagosloveno; jer i nama ostane još mnogo toga, a to što oni sada pojedu, kosovima je plaća za njihovo lijepo pjevanje, a vrapcima za trud, što su marljivo tamanili gundelje (hrušteve) u proljeće.

III. Jagode rastu u šumi, a trešnje u voćnjaku ili vrtu; no ima jagoda, koje rastu u vrtu, i trešanja (divljih), koje rastu u šumi. Jagode se jedu, i trešnje se jedu. Jagode su crvene, i trešanja ima crvenih. Na površini jagoda ima sitnih tvrdih zrnaca (sjemena); površina trešanja je glatka, ali u sredini imadu ko-

štica (sjeme). Jagode miriše, a trešnje ne miriše. Jagode su okrugle, ali tako, da su kod peteljke šire, a dalje idu ušir poput srca; takva oblika su i trešnje, ali su mnogo krupnije od jagoda šumskih (običnih). Šumske jagode su crvene, a u vrtu ih ima i žućkastih. Trešnje su ili svijetlo crvene ili tamno crvene, a i ima ih i žućkastih. Od jagoda se pravi pekmez, a trešnje se sa šećerom kuhaju u bocama i spremaju. Jagoda je niska biljčica, a trešnja je povisoko drvo.

IV. Trešnje su voće, koje rano dospijeva (pri koncu proljeća ili na početku ljeta). Trešnje rastu na drvetu, koje se goji u voćnjaku ili vrtu, a vrlo su ukusno, pa i zdravo jelo, ako se jedu umjereno.

V. a) Zašto su trešnje s drveta u voćnjaku ili vrtu krupnije i sočnije od trešanja, što rode na drvetu u šumi? (Jer ih ljudi kalame i obrezuju, a i inače oko njih nastoje).

b) Čita se pripovijetka iz početnice: „Tko je bio kriv."

c) Rješavanje zagonetke. Što je to: Bijela se rodi, zelena odraste, a crvena u grob padne? (Trešnja je bijela u cvijetu, t. j. kad se rodi; kad je zelena, onda raste, a kad je crvena, onda je zrela, pa je ljudi ili ptice pojedu, dakle je nestane, t. j. padne u grob svoj).

d) Crta se: trešnja s peteljkom, grančica s trešnjama i dvije trešnje na dvije peteljke, koje su sraštene.

e) Modeluje se: trešnja bez peteljke, i dvije trešnje s dvije peteljke tako, da su položene na list od trešnje.

3. Ruža.

I. Najmiliji nam je cvijet ruža; ona je i lijepa i vrlo ugodno miriše. Ruže su ponajviše crvene, ali ih ima i žutih i bijelih. Ljudi ih gaje u vrtovima. Ima visokih i niskih ružinih džbunova. Od ružica viju se kitice i pletu vijenci.

II. Pošli smo u vrt, da naberemo svakojakoga cvijeća, pa da ga savijemo u kitice i vijence, kojima smo iskitili našu učionicu za školsku svečanost, što se u njoj držala. Najradije i najviše smo za to brali ruže. No do njih se najteže dođe, osobito ako su na visoku džbunu. Mnogo smetaju i b o d l j i k e (trnje), kojih je puna stabljika i grančice ružine. Neki su od nas pri trganju ruža okrvavili ruke. Natrgali smo ih dosta s v a k e v r s t e i s v a k e b o j e. Jednima su se sviđale s v i j e t l o c r v e n e ili r u ž i č a s t e; drugi su tvrdili, da su mnogo ljepše t a m n o c r v e n e; treći su h v a l i l i ž u t e, jer da one i najjače miriše (to vrijedi osobito za one, kojima vele tea ruže). Mnogi su (osobito djevojčice) nada sve cijenili b i j e l e. Istina je pak, da su sve ruže lijepe, a najljepše je, kad se ružice različne boje, veličine i oblika slože u kiticu ili vijenac tako, da ih je milina gledati.

Najljepše su one ruže, koje su tek procvjetale; njih smo najviše i trgali. U pupove, koji su bili još posve zatvoreni, nijesmo dirali, ali ni u one ruže, koje su se sasvim raskokale, te s njih cvjetni listići otpadaju. Gledali smo kod trganja, bolje reći kod rezanja, da svaka ružica ima što dulji držak (grančicu), jer bi se inače teško mogla svezati u kiticu ili vijenac. Pazili smo također i na to, da na svakom dršku bude l i š ć a, koje je lijepo z e l e n o, o k r u g l o kao jaje, š i l j a s t o i n a z u b l j e n o, pa se s ružama u kitici i u vijencu lijepo slaže, te godi i oku i srcu.

III. Šipak ima cvijet nalik na ružu. No šipkov cvijet je prost, pa ima samo pet cvjetnih listića, te se čini kao kakva prazna zdjelica, ruža je pak s l o ž e n a od vrlo m n o g o c v j e t n i h l i s t o v a, te je, kad se sasvim rascvjeta, kao puna zdjelica. Šipak raste u šumi, i nitko ga ne gaji. Ruža raste u vrtu, te je ljudi marljivo gaje. Šipak je uvijek svijetlo crvene ili ružičaste boje, a ruža ima različnih boja (svijetlo i tamno crvenih, žutih i bijelih). Od šipka se dobije ruža, ako se oplemeni, t. j. ako se s plemenite ruže odreže mladica i ukalami na šipak.

IV. Ruža je jedan od najljepših cvjetova; veli se, da je cvijet nad cvjetovima. Njezin je miris vrlo ugodan, a boje je također krasne, bilo da je svijetlo crvena ili tamno crvena; bilo da je žuta ili bijela. Ružu gaje ljudi u vrtovima.

V. a) Tumačenje rečenice: Što to znači: Nema ruže bez trnja? (To znači, da nema sreće bez nesreće, ili da nema dobra bez zla. Tako mnogi ljudi govore, i tako se kadšto događa, ali nije uvijek tako, jer ima sreće bez nesreće, kao i dobra bez zla).

b) Crta se: grančica ružina s pupoljcima, koji još nijesu procvjetali, zatim grančica s jednim pupom, koji upravo procvjetava.

c) Modelovanje ružina lista i grančice ružine s pupom.

4. Grah.

I. Grah je zdrava i dobra hrana. Jedu se zrela zrna i zelene mahune (komuške) njegove. Grah raste u vrtu ili u polju među kukuruzom. Ima ga dvije vrste, i to: č u č a v c a, komu

vele i ležak (niski grah), jer se ne pritiče, nego čuči ili leži pri zemlji; zatim pritkaša, koji uz pritku pušta vriježe. Lijepo je vidjeti grah pritkaš, kad procvjeta, naročito onaj s krupnim crvenim cvijetom. Sada upravo u vrtovima cvate grah, a ima već i graha rogačića, t. j. zelenoga graha u mahunama.

II. Pošli smo u vrt, da promotrimo grah. Sad je za to upravo najzgodnije vrijeme; jer grah ne iscvjeta sav u jedan mah. Na njemu se u isto doba može vidjeti i cvjetova i zametnuta ploda, t. j. manjih ili većih mahuna. Kod čučavca nijesmo se dugo zadržali; otkinuli smo samo nekoliko mahuna. No kod pritkaša smo točnije motrili, kako raste i kakav je svaki njegov dio.

Grahova stabljika je tanka i ima mnogo grančica. Sama za se ne može da stoji kod one vrste graha, koji visoko raste. Treba dakle da ima nekakvu potporu, ili nešto, uza što se može nasloniti, pa ga drži, da se može dići uvis. Radi toga metne se kod svakoga grmića te vrste graha jedna poveća i dosta jaka pritka (motka). Uz nju se grahova stabljika ovija. Kod graha su uvijek po tri lista zajedno složena, a svaki je od njih nalik na srce, i nije nazubljen na rubovima, kao što smo to vidjeli kod drugoga nekog lišća. Cvjetovi su bijeli ili crveni, a cvjetni listovi nijesu složeni uokrug kao kolobar ili zvjezdica, nego nas sjećaju na leptire.

Iz nekih cvjetova razvile su se mahune; ima ih manjih i većih. Trgaju se za kuhanje samo veće. Prije negoli se pristave, t. j. prije nego se metnu u lonac i k vatri, da se kuhaju, valja ih očistiti. Najprije se odrežu krajevi na mahuni, a onda se skinu končići, što se dostaput nalaze s gornje i doljne strane njezine tamo, gdje je ona zatvorena ili sraštena. Mnoge su mahune prazne, ali su ipak ukusne, kad se skuhaju, samo ako imadu dosta sočna mesa (srži). Kad su mahune starije i veće, onda se ozrne, a kad dozru, onda otvrdnu, te se ne mogu jesti, nego se zrna (grah) oljušte, pa se kuhaju i priugotavljaju na različne načine.

III. Na grah je dosta nalik grašak. I on se sadi u vrtu; rjeđe u polju. Ima i graška čučavca; ali mnogo više ga ima, što raste uz granje. Grašak se ne ovija oko grane, kao što se grah pritkaš ovija oko pritke, nego se viticama hvata za grančice od granja, kojim je nakoljen. U graška su cvjetovi nalik na leptira kao i u graha, ali su uvijek samo bijeli, dok ima graha s cvjetovima crvene boje. I grašak je u mahuni (komuški) kao i grah; ali su njegove mahune kraće i većma okrugle nego u graha. Ima graška, koji se jede s mahunama (slatki, šećerni grašak), no najviše se jedu samo zrna (plod) graškova zelena i zrela kao i zrna grahova. I grašak je ukusna i zdrava hrana kao i grah.

IV. Grah raste u vrtu i u polju. Ima ga čučavca, koji nisko raste, i pritkaša, koji se penje uz pritku. Grahovo zrno ili plod jest u mahunama, koje se mogu zelene kuhati i jesti. Zrela zrna priugotavljaju se također na različne načine, te daju ukusnu i zdravu hranu.

V. a) Čita se bajka iz početnice: „Tri putnika".

b) Crta se: grahovo lišće (tri lista zajedno složena), grahove mahune i grahova zrna.

c) Modelovanje grahova lista i grahove mahune.

C. Na livadi.

1. Trava dozrijeva.

I. Trava je na livadi velika narasla. Na gdjekojim livadama dopire i velikim ljudima do pojasa. Cvijeće, koje smo u proljeću vidjeli, precvjetalo je. Kažu, da treba sada travu kositi, jer je već prilično zrela, a ne valja da bude prezrela, jer onda izgubi sav sok iz sebe, te nije sijeno ukusno, pa ga ni stoka osobito ne voli.

II. Pošli smo zajedno na livadu, da vidimo, kako je sada na njoj. Trava, koja je u proljeće bila nježna i malena, sada je visoka, te je već posve isklasala. Livada nije posuta cvijećem onako, kao što je bila još nedavno. Poradi toga ne dolazi sada na livadu onoliko pčela, leptira i bumbara, koliko prije. Ipak ima na njoj dosta života. Skakavci skaču po travi, a mušice se igraju po uzduhu. Vrane prelijeću, a rode ozbiljno i ponosno koračaju, pa brižno paze, ne bi li gdjegod opazile kakvu žabu, zmiju ili puža.

Sunce silno žari. Trava je poblijedjela, to jest tamna zelena boja njezina gubi se i prelazi u sivo zelenu, a gdješto i u žućkastu. Kiša već dugo nije padala, te bi trava dosad posve uvenula, da noću nema jake i debele rose, koja je krijepi. Ljudi vele, da je upravo ovakvo doba i vrijeme najzgodnije za kosidbu. No košenje treba da se začne rano ujutru, kad je trava

vlažna, pa se lako kosi (reže), a preko dana za sunčane žege može se brzo i lako da osuši.

III. U proljeće je livada sasvim zelena, jer onda upravo počne rasti sočna i bujna trava. Ljeti trava dozrijeva i gubi svoju tamno zelenu boju, te bude sivo zelena ili žućkasta. Dolazi vrijeme kosidbe.

IV. Kada trava naraste dosta visoka, pa izgubi svoju tamno zelenu boju i isklasa, onda se kaže, da je dozrela, te se može kositi.

V. Zašto ne valja kositi mladu travu? (Kad bi se kosila mlada trava, dobili bismo vrlo malo sijena, jer se takva trava sušenjem gotovo sasvim izgubi). — Zašto ne bi valjalo, da se kosi odveć zrela ili stara trava? (Iz takve trave izgube se posve oni sokovi, koji joj daju ukus i miris, a sijeno je onda i tvrdo, pa ga stoka ne voli).

2. Bura.

I. Ljeti Sunce jako žari. Često je takva zapara, da se jedva podnosi. I ljudi, i životinje, i bilje žele kiše, da se malo uzduh razhladi i sve, što je živo osvježi. Najednom se pokažu oblaci na nebu; ali ljudi se uvijek tomu ne vesele. Kad su naime ti oblaci crni, i kad se iz daljine čuje tutnjava, onda se ljudi boje bure, koja može da učini mnogo štete.

II. Jučer je bio od rana jutra lijep dan. Na nebu nije bilo ni oblačka. Sunce je sjalo, ali je silno žarilo. Znojili su se i oni, koji su u hladu mirno počivali. Bilo je ljudi, koji su skinuli svoje gornje haljine i sjedili samo u košulji, a ipak su jadikovali, da ne mogu podnijeti nesnosnu zaparu, koja im pritište mozak, te ih glava boli. Na Suncu se nije moglo izdurati. Tko nije morao od kuće, ostao je u sobi, i zatvorio čvrsto kapke na prozorima, da se zaštiti od sunčane pripeke. Tako su radili osobito stari i slabi ljudi, koji žegu i omaru još teže podnose od nas.

Htjeli smo, da se malo osvježimo, pa smo pošli do kupališta, da se okupamo. Po užarenoj zemlji (pijesku, kamenu) jedva smo stupali, tako nas je pekla za tabane. Drum su doduše polijevali, ali to nije baš mnogo pomagalo, jer se naskoro opet ugrijao. I životinje su teško podnosile žegu. Konji, što su vukli teška kola, jako su se znojili; a pas, što je za njima

trčao, isplazio je svoj crveni jezik, pa je teško dahtao. Cvijeće je napola uvenulo i tužno spustilo svoje glavice (cvjetove). I lišće na njemu je bilo kao popareno. Ni otkale se nije javljalo ni najmanje povjetarce. Ptičice su umuknule i sakrile se gdjegođ u krošnji drveta ili živice. Voda u kupalištu bila je ugrijana, upravo mlaka. Mi smo se u njoj okupali i osvježili se, ali kad smo iz nje izišli i pošli kući, bilo nam je opet vruće.

Mnogi su ljudi govorili: Ovakva omara ne može dugo potrajati. Jamačno ćemo još danas dobiti buru. Eno na zapadnoj strani neba javljaju se već oblaci. Pogledali smo onamo, i zbilja smo opazili, kako se diže oblak. Spočetka je bio samo kao neka krpa, a onda se sve više dizao i širio, te bivao sve tamniji. Pričinjao se kao kakva golema stijena ili zid. Nastao je mrak, premda još nije bilo tako kasno. Kad smo došli u grad, opazili smo, da je u mnogim kućama, a naročito u dućanima zapaljeno svijetlo. Sad se već čula i tutnjava iz daljine, a mi smo bili potpuno uvjereni, da je bura blizu, pa smo se žurili kući. I oni ljudi, koji su bili vani na radu, nastojali su, da se gdjegođ zaklone. Nitko nije htio, da za bure ostane na ulici. Najednom digne se velik vihor, te stane nositi i uvis dizati sve, što mu je bilo na putu. Prašinu i papire dizao je tako visoko, kao što je najviša kuća. Drveće je sagibao s jedne strane na drugu, kao da će ga iščupati iz zemlje, a mnoge je grane polomio za kratko vrijeme. Najednom je počela kiša padati u rijetkim, ali krupnim kapljama. Munje su udilj sijevale, a grmljelo je sve jače i jače. Tako se spremila i javila bura.

III. U jesen i proljeće često se mijenja vrijeme. Ljeti je kao i zimi stalnije; samo što je zimi studeno, a ljeti vruće. U jesen i proljeće dižu se guste magle i od njih nastaju oblaci, iz kojih pada gusta, a u jeseni i dugotrajna kiša. I zimi se dosta često javljaju magle, a iz njih obično pada snijeg. Ljeti nema obično magle; kiša pada dosta rijetko, ali često pada i grȁd. U jesen i proljeće duvaju vjetrovi po više dana, ali nijesu žestoki. Zimi duva kadšto oštar vjetar sa snijegom (vijavica, mećava). Ljeti se često javi bura, te munje sijevaju i grmi.

IV. Nakon vrlo vrućih dana i teške zapare ili omare javlja se ljeti bura, t. j. vrlo jak vihor sa sijevanjem munja i grmljavinom. Mnogoput se dogodi, da u isto doba pada grȁd (tuča).

V. a) Kako se pozna, da će naskoro biti bure? — Kako je čovjeku, kad mora da ide protiv bure; t. j. na onu stranu,

otkud jak vihor duva? — Kako mu je, kad ide na onu stranu, kamo vihor duva?

b) Govori se naizust pjesmica iz početnice: „Vjetar“.

D. Na vodi.

1. Na potoku.

I. Potok je manja voda, što teče, te može da kreće i mlinove. Kroz naše mjesto teče potok, i od njega imadu ljudi mnogo koristi, ali on im može da nanese i štete, naročito kad voda u njemu naraste, te bude povodnja. I prošle jeseni narasla je voda u našem potoku, te se razlila po ulicama uz desnu obalu, i prodrla u mnoge kuće. Po polju i livadama načinio je povodanj također mnogo štete. Sada se ne treba bojati povodnja, jer je ljeto, pa ne pada toliko kiša kao u jesen.

II. Željeli smo, da točnije promotrimo naš p o t o k i izvan našega mjesta. U naš potok dolazi voda iz ribnjaka u šumici, a u nj se izlijeva iz potočića, što dolazi iz brda, gdje izvire iz zemlje. Bili smo jesenas na v r e l u ili i z v o r u njegovu. Pošto potok iziđe iz grada, primi s lijeve strane u sebe još jedan potočić, pa tako bude u njemu sve više vode, i on naraste ili ojača. Mjesto, gdje potočić ulazi u potok, ili gdje se izlijeva u nj, zove se u t o k.

Pošli smo najprije do utoka. Voda, što se iz potočića izlijeva u potok, čista je i bistra. Na njezinu dnu vidi se šljunak, a ima gdješto i povećeg okrugloga kamenja. Na mnogim mjestima može se preko takva kamenja prijeći, da se jedva smoče đonovi na cipelama. Kad voda naglo teče preko kamenja i šljunka, onda se čuje, kako šumi i žubori. No i u potočiću ima dubljih mjesta, a to je tamo, gdje obale ne vise koso, nego su većma ravne. Tu je uz obale veće i gušće grmlje, i voda je glađa i tamnija. Vidjeli smo u vodi i male ribice, gdje se praćakaju. To su bile bistrange (pastrve). Poznali smo ih po lijepim zlatnim kolobarčićima na njihovoj ljusci. Vele, da su to najukusnije ribe, a žive samo u gorskim ili brdskim potočićima, koji su vrlo bistri, pa se zato i zovu bistrange. I na tome mjestu pokušali su neki, koji su bili bosi, pregaziti vodu. Najprije su zasukali hlače i gaće, pa su unišli u vodu, a ona im je dopirala do koljena. Kad su izišli iz vode, pripovijedali su,

kako im je godilo, kad je hlađahna voda protjecala između njihovih nogu, pa ih hladila. I mi smo željeli, da zađemo u vodu, ali nije bilo vremena za to, jer je valjalo dalje poći uz obalu potoka.

Dospjeli smo tako do mosta ispod vodenice. Tu smo s mosta bacili šibu u vodu. Motrili smo je, kako pliva sredinom potoka, i onda smo vidjeli, kamo voda teče. S jedne i s druge strane potoka jest brijeg ili o b a l a. Dvije su dakle obale kod svake vode, koja teče. Obala, koja nam je s desne strane, kad gledamo prema onoj strani, kamo voda teče, jest d e s n a o b a l a, a ona, koja je s lijeve strane, l i j e v a o b a l a. Zemljište, kud voda teče, izdubeno je, te se zove k o r i t o, jer je na nj nalik. Korito nije svuda jednako duboko ni široko, a nije svuda ni ravno nego krivuda, t. j. kreće sad ovamo, sad onamo. Korito izdube voda, i gdje je zemlja mekana, tamo je voda lakše izdube, pa se onda korito širi. Da se voda odveć ne raširi, i da ne podruje odveć zemlje (livade ili polja), zasadili su ljudi obale drvećem (vrbama, johama itd.) i grmljem, a gdješto utvrdili pleterom. U gradu utvrđene su obale potoka zidom od kamena (betona).

Dok je šiba plivala sredinom potoka, išla je dosta brzo; ali najednom se pomaknula na stranu, i onda je išla polako, dok nije zapela o jedan grm. Izvukli smo je i opet bacili na sredinu, te smo je idući desnom obalom neprestano slijedili. Kad smo došli onamo, gdje potok teče na posve ravnom tlu, nije šiba više onako brzo plivala kao na gornjem dijelu potoka, a zaustavljala se mnogo i na onim mjestima, gdje potok krivuda. Najednom smo došli do takva mjesta, gdje je obala bila odveć zarasla grmljem, te nijesmo dalje mogli da pratimo šibu ni t o k p o t o k a.

III. Potočić je voda tekućica (koja teče); i potok je voda tekućica. Potočić je malena voda, a potok je poveća voda. Potočić postaje od više vrela, a potok od više potočića. Potočić brže teče nego potok. U potočiću je voda bistrija nego u potoku. Na dnu potočića je kamenje i šljunak, a na dnu potoka je pijesak i mulj. Potočić nije tako dubok ni širok kao potok. I potočić i potok imadu dvije obale: desnu i lijevu.

IV. Potok je tekuća voda, te postaje od dva ili više potočića. Voda teče koritom potoka, koji ima dvije obale, desnu

i lijevu. S jedne strane obale na drugu vode mostovi. Na potoku se obično grade vodenice.

V. a) Zašto u potočiću voda brže teče nego u potoku? (Jer potočić teče većma niz brdo nego potok). Zašto u potoku nije tako bistra voda kao u potočiću? (Jer potok teče ponajviše mekanim ilovastim ili pješčanim tlom, a potočić tvrdim i kamenitim). — Da li je zgodnije mjesto za vodenicu tamo, gdje voda teče brzo, ili tamo, gdje teče polagano? (Ne valja da teče ni prebrzo ni odveć polako; zato se vodenice grade najviše na podnožju brda, gdje potok teče srednjom brzinom, te ima dosta jakosti, da kreće mlinske točkove.

b) Čita se priča iz početnice: „Tko je najbolje uradio“.

2. Dječja zabava na potoku.

I. Obično se igramo na igralištu, na pašniku i u šumici. No vrlo rado idemo i do potoka, pa se tamo igramo na takvu mjestu, gdje ne pravimo nikomu štete. Na potoku možemo se igrati i zabavljati drukčije nego na drugim mjestima; ali moramo paziti, da ne zađemo u duboku vodu, ili da ne smočimo odijelo.

II. Sada u ljetno doba idemo često na potok; ali se ne smijemo u njemu kupati, jer to je dopušteno samo u kupalištu ili na onome mjestu, koje je za to određeno. No mi sjednemo obično na obalu tamo, gdje je najniža, skinemo cipele, zavrnemo gaće i hlače, pa spustimo noge u vodu, te njima mašemo i pljuskamo.

Kod mosta, gdje je voda šira i pri kraju sasvim plitka, ogradimo često vodu kamenjem i ilovačom, pa načinimo kao mali ribnjak. Ulovimo zatim koju žabicu, i ako je moguće koju ribicu, pa je metnemo u takav ribnjak. No žaba ne ostane dugo u njemu, nego skoči naskoro u potok, te brže bolje otpliva. Ribice pustimo, prije nego odemo kući, u potok, da ne bi poginule u onoj maloj zagrađenoj barici (tobožnjem ribnjaku), gdje ni pravo plivati ne mogu. Na potoku zabavljamo se mnogo i tim, da gradimo lađe od velika i tvrda papira, pa ih natovarimo drvcima ili drugom kakvom robom i otisnemo niz vodu. Zatim ih pratimo, doklegod je moguće, a onda ih pustimo, da idu, kud hoće.

I druge zabave ima na potoku. Lijepo je vidjeti, kako po njemu plivaju guske i patke, te zagnjure svoje kljunove i traže na dnu u mulju crve i gujavice. Zanimljivo je gledati i pticu govedaricu (pastiricu), koja često dolazi na potok te lovi mušice i osobito vodenoga konja, t. j. kukca, koji ima vrlo duge noge i krila, a tanko tijelo. Govedarica je vrlo lijepa ptica, a zovu je tako, jer ide rado uz goveda; zato joj vele i pastirica. U nje je vitko tijelo i visoke noge, a to je za nju dobro, jer tako može da zađe i u vodu, gdje nije odveć duboka.

I mnoge druge ptice dolaze na potok, ako ne radi hrane, a onda radi toga, da se napiju hlađane vodice. Često lete nad vodom lastavice pa hvataju mušice i komarce. Kadšto dođu kosovi, zebe, vrapci i mnoge druge ptice, pa se kupaju i lepršaju po vodi, a zatim sjednu na drveće i grmlje, pa pjevaju, ako je ugodno vrijeme. Neke od njih imaju i svoja gnijezda na drveću ili u njihovim dupljama, a i u grmlju.

Uz potok raste i raznovrsno cvijeće, osobito pak lijepe modre potočnice. Cvijeće, što raste uz potok vrlo je bujno i svježe, jer je tamo zemlja vlažna, pa korijenje može da prodre duboko i da se dosta raširi, i tako onda može bilje dobivati više i bolje hrane nego u suhu tlu. Obično natrgamo cvijeća prije nego odemo s potoka, pa se njim zakitimo, a gdjekoju kiticu ponesemo i svojima kući.

III. Zimi smo se zabavljali grudanjem, sanjkanjem i tim, da smo pravili čovjeka od snijega. Ljeti se zabavljamo na igralištu, pašniku i šumici loptanjem i drugim sigrama. Vrlo ugodno se možemo zabaviti i na potoku na različan način.

IV. I na potoku mogu se djeca ljeti ugodno zabaviti, ali moraju paziti, da ne zalaze duboko u vodu, pa da ne smoče i ne uprljaju svoje odijelo.

V. Zašto valja paziti, da se ne smoči odijelo? (Jer nije ugodno ni lijepo, da djeca idu u mokru i uprljanu odijelu, i jer bi se u mokru odijelu lako mogla da nahlade).

3. Rak.

I. Jeli smo kuhane rake. Njihovo meso je vrlo ukusno. Poradi toga su dosta skupi. Kažu, da ih je malo u potocima, pa da se teško love. Kad se rak skuha, onda je crven. Rak se najlakše može upoznati po štipaljkama (škarama), kojima može i uštinuti. U njima i u repu ima mesa, koje se jede.

II. U ribnjaku, potočiću i potoku vidjeli smo često, kako plivaju ribe. Raka još nijesmo vidjeli, a ipak smo čuli, da ih ima u našem potoku, i da ih račari (ljudi, koji love rake),

osobito sada u ljetno doba, love i prodaju. Mi raka zato nijesmo vidjeli plivati u potoku, jer su oni danju ponajviše sakriveni u rupama među korijenjem, pa tek podnoć izlaze tražiti hranu. Željeli smo vidjeti, kako se love raci, pa smo zamolili jednoga račara, da nam to jednom pokaže. Nedavno nam je poručio, da dođemo kasno po podne na potok, gdje će on loviti rake. I otputismo se onamo na zajedničku šetnju.

Račar je zasukao visoko svoje gaće i zagazio u vodu, te pošao prema onoj strani, gdje je obala potoka obraštena gustim grmljem i drvećem. Tu je stao turati ruku među korijenje i izvlačio je rake. Dogodilo se, da je jednom izvukao zmiju. On ju je brzo bacio u vodu, a ona je otplivala. Račar je rekao, da se on zmije nimalo ne boji, kad lovi rake, jer da ona u vodi ništa ne može čovjeku; no mi smo čuli nedavno od lugara, da upravo one zmije, koje zalaze u vodu, gdje obično love žabe, a to su bjelouške, nemaju otrovnih zubi, te ne mogu nauditi čovjeku ni u vodi ni na suhu.

Račar je imao torbu prtenjaču (od platna) na ramenu, pa je u nju metao ulovljene rake; ali one, koji su bili odveć maleni, bacao je natrag u vodu. Poslije toga izišao je na obalu, da nam pokaže rake, pa da ih promotrimo i o njima se porazgovorimo.

Jednoga od najvećih raka izvadio je iz svoje torbe, pa ga je metnuo na travu. Čuli smo često, da rak ide natraške, a sad smo vidjeli, da se pomiče naprijed. Kad je račar opazio, da se tomu čudimo, rekao je: U tom je rak zbilja vrlo čudna životinja. Kako vidite, on ima o s i m š t i p a l j k i j o š č e t i r i p a r a n o g u, te njima može da na suhu gamiže naprijed, ali i natrag. Tako čini i na dnu vode. No kad pliva u vodi, onda zaista ide natraške.

Uto digne račar raka iz trave, a mi smo opazili, kako rak s t r a ž n j i d i o svoga t i j e l a, naime onaj dio, koji ljudi krivo nazivlju rep, podvlači, t. j. tura ga prema prednjemu dijelu tijela. Račar nas je sjetio na to i onda dodao: Tako radi rak i onda, kad pliva, te zato ide plivajući natraške. Kad naime povuče rep prema prsima, onda voda ide naprijed, a on se pomiče natrag, t. j. na ono mjesto, s kojega je izrinuo ili istisnuo vodu. Sasvim protivno rade životinje, koje plivajući idu naprijed, na pr. guske i patke; one nogama otiskuju ili tjeraju vodu natrag, pa se onda mogu i moraju pomicati naprijed.

Stražnji dio tijela, ili krivo nazvani rep, raku je dakle veslo i kormilo, naime ono, što su guski ili patki noge i rep. Tako je rekao račar, a onda je dodao: Da je pak taj dio rakova tijela za taj posao zgodno udešen, o tom se možemo uvjeriti, ako ga dobro pomotrimo. Kako vidite, on je s l o ž e n o d s a m i h k o l u t a, a na k r a j u i m a p o š i r o k e l j u s k e, koje su nanizane jedna uz drugu tako, da čine kao neku lepezu. K o l u t i k a o i l j u s k e o b a v i t e s u t v r d o m k o r o m. I p r e d n j i d i o rakova t i j e l a, naime glava i prsa, zaštićen je takvom k o r o m, a i u d o v i, naročito n o g e, obaviti sa njom. Tako oboružan može rak lako da ide u boj. Ali nemojte misliti, reče račar, da mu je takva zaštita potrebna, kad traži sebi hranu.

U nevolji jede rak i vodeno bilje, ali inače se hrani mesom. No on je prilično trom, te ne voli borbe; zato mu je vrlo milo, kad se može namjeriti na poginulu kakvu životinju, koja je već napola struhnula. Inače se zadovoljava s malim životinjama, naročito s kukcima, crvima i vodenim puževima, koje često i s kućicom njihovom proždire. Događa se doduše, da napadne i kakvu žabicu ili ribicu, pa je svojim štipaljkama prihvati i zagnjavi. No te životinjice ne upuštaju se s njim ni u kakvu borbu, nego pobjegnu pred njim, ako ikako mogu. Za njih ne treba dakle rak bogzna kakvo oružje, a još manje onako tvrd oklop (koru), kao što ga ima na svom tijelu. Upravo taj oklop je kriv, da se ne može onako po volji kretati, kako bi često trebalo, da lakše ulovi neke životinje, koje bi inače rado upotrijebio za svoju hranu.

No čemu onda taj oklop raku, kad mu još i smeta u lovu na životinje, što ih treba za svoju hranu? Tako su pitali neki od nas, a račar nastavi: Tvrd oklop treba rak, da se lakše mogne obraniti od svojih neprijatelja, koji ga progone i o glavi mu rade, a ima ih dosta. Glavni su mu neprijatelji štuka, vidra i štakor. Poradi njih ne pliva rak danju po potoku, nego počiva u svojoj rupi među korijenjem ili kamenjem tako, da mu glava i štipaljke vire napolje. U tom skrovištu svom i sa zgodnim oružjem i oruđem svojim rak je prilično siguran za svoj život. Na glavi ima d v a p a r a t i c a l a, te njima već izdaljega osjeti, da li mu se štogođ približava. Još više mu pri tome pomažu o č i, koje se nalaze s p r i j e d a n a d r š c i m a, te ih može da kreće na sve strane. Tako može vidjeti nesamo ono, što je pred

njim i ono, što je sa strane nego i ono, što biva iza njega, a pri tom ne treba da tijelo svoje okrene nego samo one drške, na kojima su oči. On dakle svoje neprijatelje može lako i brzo opaziti, a oni ga tako lako ne mogu smotriti ni onda, kad nije u svojoj rupi, nego je usred vode, osobito ako miruje. Boja njegove kore ili oklopa jest smeđe zelena poput vode, i prema tome, da li je voda manje ili više bistra, i boja je rakove kore svjetlija ili tamnija.

Da li se rak upusti u borbu sa svojim neprijateljem, kad ga opazi? Tako smo pitali račara, a on odgovori: Premda je u tvrdu oklopu kao kakav junak ili vitez iz staroga doba, na pr. sv. Đurađ, on ipak ne navaljuje na svoga neprijatelja, nego voli, da mu se ukloni, ako je ikako moguće. To čini tako, da se plivajući natražke, kako sam već razložio, povuče u svoju rupu. No kad dođe do nevolje, onda upotrijebi svoje štipaljke, kojima može jako da uštine, jer su s unutrašnje strane nazubljene, pa su zato vrlo zgodne, da pridrže plijen ili hranu, i da je raskomadaju. No štipaljkama ne može rak da hranu prinosi ustima, koja su malena, nego mu u tome pomaže bližnji par nogu, na kojima su također male štipaljke ili kliješta.

Dogodi se, da se ulovi rak bez štipaljke ili pače bez cijele noge. Neki misle, da ju je izgubio u boju s drugim racima ili kakvim neprijateljem. Drugi tvrde, da je često gubi onda, kad se presvlači. Tako je pričao račar, a nama se to čudno pričinilo. Čuli smo i znali, da se presvlače zmije, ali da to čine i raci, to nam je bilo sasvim nepoznato. No račar nas je o tom uvjerio. On nam je rekao: Vidjeli ste, da ima malih i velikih raka. Neki su pače bili tako mali, da sam ih bacao u vodu, neka dalje rastu; na njima i onako nema šta da se jede. Rak dakle raste, ali njegov oklop ne raste s njim zajedno. Što se onda mora dogoditi? Kad tijelo rakovo odveć naraste, onda oklop bude pretijesan, te mora da se raskine ili raspukne. Pri tom dakako rak ne miruje, nego se baci na leđa i radi cijelim tijelom, a osobito nogama, da se izvuče iz stare kore. To ne ide uvijek lako; najviše posla mu zadaje obuća, t. j. kora na nogama. Ne bi dakle ni čudo bilo, kad bi mu se takvom prilikom koji komad od njih otkinuo. No radi toga ne treba se rak odveć žalostiti ni brige voditi; jer mu otkinut dio naskoro opet naraste. Kad rak skine svoju gornju haljinu (oklop), onda

ostane samo u košuljici, t. j. na njemu je samo tanka meka kožica, te mora da ostane u svojoj rupi u mulju, dok mu nova kora ne naraste.

Još nam je račar pokazao na stražnjem dijelu (repu) rakova tijela male zakržljale nožice, pa rekao, da ženka na tim nožicama nosi svoja jaja, iz kojih na koncu proljeća izmile račići. Međutim se već i Sunce spustilo bilo na zapad. Mi smo se stali otpremati kući, a račar je rekao, da će namjestiti sada svoja račila, te u njih loviti rake. Pokazao nam je račila. To su omanje mreže u jakom okviru od debele žice, prilično duboke i nalik na zdjele. U njih se, kako nam je rekao račar, metne mamac, obično komad žabe. Za čas dođu raci u mrežu, iz koje ne mogu van, pa se tako polove. Budući da raci odmah nanjuše žablje meso u mreži, vidi se, da je u njih i vrlo oštro osjetilo mirisanja. — Tim je završio račar svoje tumačenje i s nama se oprostio, a mi smo mu zahvalili i zaželjeli sreću u rakolovu.

III. Zmija je životinja, koja nema nogu, te gmiže. Rak je životinja, koja gmiže, ali ima mnogo nogu. Neke zmije (bjelouške) idu u vodu i vješto plivaju. Raci žive u vodi i plivaju u njoj natraške. Zmija imade dugačko i tanko tijelo. Rak imade kratko i podebelo tijelo. Tijelo je u zmije pokrito ljuskama, a tijelo u raka obavito je korom (oklopom). U obranu svoju imadu neke zmije otrovne zube, a rak ima štipaljke. Zmija se svake godine presvlači, t. j. mijenja svoju kožu s ljuskama; i rak mijenja svoju koru ili oklop.

IV. Rak je životinja, koja živi u vodi, te može da gmiže i pliva, ali pliva natražke. Tijelo mu je razdijeljeno na dva glavna dijela: prednji (glava i prsi) i stražnji, komu vele i rep. Cijelo je tijelo obavito korom (oklopom), koja je smeđe zelenkasta, a kad se skuha, onda pocrveni. Rak ima pet pari nogu; na prvom paru su štipaljke, kojima se brani od neprijatelja i hvata svoju hranu. Hrani se trulim mesom, žabicama, ribicama, crvima itd. Meso mu je vrlo ukusno, i ljudi ga rado jedu.

V. a) Zašto se ne smiju loviti odveć maleni raci? (Jer bi se tako brzo potamanili, a od malih raka slaba je korist).

b) Rješavanje zagonetke. Tko svojih škara (makaza) nigda ne brusi? (Rak).

c) Crta se: štipaljke rakove, rak, stražnji dio raka.

d) Modelovanje rakovih štipaljki i stražnjega dijela rakova.

E. Na polju.

1. Ševa.

I. Ševu krunčicu dobro poznamo, jer dolazi i u grad, naročito zimi, te po cesti traži sebi hranu. No ima ševa i u polju, koje se razlikuju od krunčica, jer nemaju na glavi kukme (ćube). Ta vrsta ševa vrlo lijepo pjeva i diže se visoko u uzduh, a gnijezdo gradi na zemlji u žitu.

II. Kad smo nedavno bili u polju, iznenadilo nas je divno ćurlikanje. Ni najvještiji svirac ne umije tako lijepo svirati u svoju sviralu (ćurliku). Znali smo, da to ćurliče jedna ptica, i naskoro smo je smotrili visoko u uzduhu. Pričinjala se kao mala točka, i dugo se nije maknula s mjesta; samo je treptala svojim krilima. Najednom se u ravnoj crti (okomito) počela spuštati, i kad se približila zemlji, bacila se naglo na nju poput kakva kamena. To je bila ševa. I ratar, što je bio upravo na polju, potvrdio nam je to, pa je dodao, da je ševa rataru vrlo mila ptica, jer od rana jutra ugodnim svojim glasom i divnim pjevanjem razveseljava srce njegovo. Jednu vrstu ševe, s kukmom na glavi, dobro poznate, jer se često nađe na cesti, osobito zimi. No ševa, što se upravo ovdje spustila u žito, nije od te vrste ševa. Ona nema kukme na glavi i nije kod nas zimi, jer u jesen ode u toplije krajeve kao i druge ptice selice (lastavice, slavuji itd.), a vraća se k nama rano u proljeće. I zato joj se mi ratari također veselimo, jer znamo, da onda više ne će biti ljute zime, kad se ona k nama iz daleka svijeta vrati.

Kad smo rataru rekli, da smo ševu vidjeli u školi naslikanu, rekao je on: I to vrijedi, ali ja se ipak bojim, da vi ovdje na polju ne biste odmah prepoznali ševu. Po tom, kako pjeva, i kako leti u uzduhu, mogli biste je prepoznati, ali kad stoji na zemlji, ili kad po njoj trči, jedva biste je opazili i poznali. No eno je baš, budite mirni, pa je motrite. Mi smo poslušali ratara, pa su neki od nas i opazili ševu, a neki su rekli, da je ne mogu smotriti. Tek onda, kad se ševa maknula s grude, na kojoj je stajala, te počela odmicati malim, brzim koracima, rekli su oni, koji je prije nijesu opazili, da su je sada vidjeli, te znadu, da je to ševa, kad ih je ratar na to sjetio; inače da bi je jamačno zamijenili drugom kakvom pticom, naročito vrapcem.

Istina je, reče ratar, da ševa nema osobito lijepa perja, pa u tom dosta sjeća na vrapca. No to je upravo dobro po-

nju. Mnogi neprijatelji je vrebaju, naročito ptice grabilice, lisice i mačke, koje dolaze u polje. Kad bi ševino perje bilo svijetlo i lijepe šarene boje (crvene, žute itd.), onda bi je ti neprijatelji lako smotrili i ulovili. Ovako je čuva mrka boja njezina perja, što je vrlo nalik na zemlju, na kojoj se ona obično bavi, te je ni oštro oko njezina najljućega progonitelja sokola grlaša ne može tako lako ugledati. Ipak se ševa perjem svojim ponešto razlikuje od vrapca. Na doljnoj strani tijela perje joj je žućkasto bijele boje s tamnim prugama, kakve se opažaju i na gornjem dijelu tijela.

No i drugim nekim svojstvima razlikuje se ševa od vrapca. Svaki dan vidite, reče ratar, kako vrabac neprestano skakuće, a ševa trči po polju, jer ima prilično visoke noge. Na nogama ima ševa kao i vrabac sprijeda tri prsta, a jedan straga; ali na stražnjem prstu kandža je vrlo duga i oštra, te sjeća na ostrugu, kakvu ima pijetao. Takva joj je ostruga potrebna, da mogne hoditi po strnjiki, naime po onom, što od stabljike ostane pri zemlji, kad se požanje žito.

Kad ševa stoji, onda svoju malu i okruglu glavicu drži uspravno, ali kad trči, onda je pogne. Lako ćete pogoditi, reče ratar, zašto ona to čini, jer i vi glavu pognete, kad se šunjate igrajući se sakrivanja, te ne biste rado, da vas tkogođ vidi. Ševa zna dobro, da je neprijatelj lakše može smotriti, kad hodi ili trči, nego kad mirno stoji, pa zato onda pokunji glavu, da se pričini što manja. Kljun je u ševe kratak, jak i šiljast, te ima oblik čuna kao i u vrapca, a to je i sasvim prirodno, jer se ona upravo tako kao i vrabac hrani svakojakim zrnjem, što ga nađe u polju, a usto jede i svakojake kukce ili bubice, a kadšto i travu ili žitne vlati.

Tijelo je ševino nešto dulje od vrapčeva, a ima i dulji rep. Budući da može izvrsno i visoko letjeti, to su joj i krila mnogo dulja i jača nego u vrapca, koji baš nije osobit majstor u lećenju. — Tek je ratar to izgovorio, digne se jedna ševa nedaleko od nas, pa poleti uvis. Mi smo ga upitali, da li je poletjela iz svoga gnijezda. Nato je on odgovorio: Svakako je tamo, otkud je izletjela ševa, nablizu njezino gnijezdo i njezini mladi, ali ona obično ne izleti iz samoga gnijezda. Ona naime ne želi, da se znade za njezino gnijezdo, jer se boji, da joj tkogođ ne dirne u nj i u njezine mlade, pa stoga se uvijek trčeći ponešto odalji od gnijezda, a onda se tek digne

uvis. Gnijezdo joj se teško nađe i zato, jer ga gradi daleko od puta i staze tik zemlje u jamici, koju ispuni suhom travom, zečjim dlačicama, perjem itd. Mlade hrani crvima i muhama, koje marljivo lovi po polju.

Tim se svršio razgovor s ratarom o ševi, a mi smo se vratili kući, pošto smo mu zahvalili na tumačenju.

III. Kobac je ptica grabilica, a ševa je ptica pjevica. Kobac se hrani mesom, a ševa jede ponajviše žitno zrnje. Kobac živi u šumi, a ševa u polju. Kobac umije vrlo dobro letjeti, a tako i ševa. No ševa se uspravno (u zavojici) diže uvis, a kobac leti doduše vrlo brzo, ali ne može da se digne u visinu onako kao ševa. Kobac ima na nogama duge prste s kukastim kandžama. Ševa nema takvih prsta, ali stražnji joj je prst nalik na ostrugu. U kopca je i kljun kukast i oštar, a u ševe je kljun debeo, jak i šiljast. Kobac je velik gotovo kao golub, a ševa je tek nešto veća od vrapca. Kobac gradi gnijezdo na nisku drvetu, a ševa u jamici na zemlji.

IV. Ševa je ptica pjevica; živi u polju, a perje joj je iste boje kao i poljska zemlja. Hrani se kukcima i zrnjem, te ima kratak, jak i oštar kljun. Može dobro trčati i ima jake noge s četiri prsta; tri sprijeda, a jedan s oštrom kandžom kao ostrugom straga. Vrlo dobro leti i uzdiže se ravno u veliku visinu, jer ima jaka i duga krila, pa i dug rep. Ljudi je vole, te je ne progone.

V. a) Zašto ljudi vole ševu, ma da jede žitno zrnje u polju? (Ne jede odveć i ne učini velike štete, jer kupi samo ono zrnje, što padne na zemlju, ali zato lijepo pjeva i razveseljava svačije srce, a osobito ratarovo).

b) Crta se: ševa sama za se, zatim kako daje hranu mladima.

c) Modelovanje ševe.

2. Žito dozrijeva.

I. Lijepo je sada u polju. Žito je visoko naraslo i počelo je dozrijevati. Nekoje je već i požutjelo, te će se naskoro žeti. Ratari se tomu raduju, jer je staroga žita već ponestalo. Ipak su ponešto i zabrinuti, jer se boje, da u posljednji čas ne pridođe kakva nepogoda, i da im ne pokvari veselje i nadu u dobru žetvu. Ove godine baš je lijepo ponijelo žito; bujno je i visoko, a klasovi su puni, te su se pognuli. Kad vjetar dune, ustalasa se žito kao kakvo more.

II. Poslije toga, kako smo u proljeće promatrali usjeve u polju, prolazili smo nekolikoput preko polja, pa smo usput pogledali i žito. Opazili smo, da je žito vrlo naglo raslo. Već na koncu svibnja bilo je preko metar visoko, a sad ga ima, koje je visoko i preko pôdrug metra, pa se iz njega jedva i odrastao čovjek vidjeti može.

Jučer smo opet bili u polju, da još jednom prije žetve bolje promotrimo žito. Prolazili smo pokraj raži, pšenice, ječma i zobi. Od veće česti požutjelo je sada već žito i prilično se pognulo. Klasovi su puni zrnja, pa su se spustili. I zrno je u njima sada tvrdo, a kad smo nedavno otkinuli jedan klas, bilo je zrnje posve mekano, pa je iz njega curio bijeli sok kao mlijeko. Zrno u klasovima je plod, pa stoga je i taj plod kao i svaki drugi postao od cvjetova. Mi smo odmah na početku ljeta vidjeli taj cvijet, samo nijesmo znali, da je to cvijet, dok nam nijesu kazali stariji, da je uistinu tako. Cvijeci su naime žita vrlo neznatni, a nanizani su oko klasova. Spoljašnji dio, ili kesica im je zelenkasta, pa iz svake vire tri duga prašnika. Otkinuli smo nekoliko stabljika s klasovima od svake vrste žita, pa smo ih ponijeli, da ih točnije promotrimo. Uzeli smo sa sobom još i nekoje bilje, koje cvjeta lijepim cvijetom i raste u žitu, ali mu se ratari nimalo ne vesele, te ga zovu dosadnim korovom, a to su različak, kukolj i divlji mak.

Najprije smo promatrali jaricu pšenicu, koja se sije rano u proljeće, ali je naši ljudi ne vole baš sijati, jer vele, da je često proljetni mrazovi ubiju. Stabljika u pšenice nije osobito visoka. Kad smo je prerezali, vidjeli smo, da je šuplja. Kroz nju bi se mogla voda piti, a mogli bi se praviti i mjehurići, kad bi se jedan kraj njezin namočio u sapunicu, a na drugi bi se duvalo u nju. No stabljika nije svuda ravna i šuplja. Na više mjesta opažaju se na njoj neki uzlići, kojima kažu koljenca. Ta su koljenca vrlo potrebna stabljici, jer je visoka i tanka, pa bi je vjetar lako slomio, kad ne bi bilo koljenaca, koja su prilično tvrda, te mogu da odole i većoj nepogodi. Iz svakoga koljenca raste po jedan list. To lišće je usko i dugo poput vrvce. Doljnom stranom svojom obavija ono koljence, a gornja strana ili kraj mu je šiljast, pa se spušta prema zemlji. Rubovi su listova prilično oštri i prema gore zavinuti tako, da svaki list nalikuje na žljebić, po kom se spušta kiša i rosa, pa dopire i do korijenja, te ga natapa. Navrh stabljike

je klas. Na njemu je zrnje nanizano u redove. Otkinuli smo nekoliko zrna, pa smo se uvjerili, da je svako zrno obavito najprije u dva listića, koji se zovu košuljica, a imadu na kraju duge niti (osati) kao brkove. Samo pšenica jarica ima takve niti, pa se zato zove i brkulja. Ozima pšenica zove se i pšenica golica, jer nema tih niti. Pšenica daje najfinije brašno.

Kod svake vrste žita možemo vidjeti iste dijelove s istim bitnim svojstvima, što smo ih opažali kod pšenice. Razlikuju se samo donekle u tom, što jedna vrsta žita ima veću, a druga manju stabljiku; jedna krupniji, a druga sitniji klas i zrna u njemu itd. Poradi toga nijesmo kod ostalih vrsta žita, što smo ih ponijeli s polja, promatrali pojedine dijelove onako točno, kao što smo to činili kod pšenice jarice, nego smo ustanovili samo razliku.

Tako smo se uvjerili, da je ječam svojom spoljašnjošću najviše nalik na pšenicu. Obično naraste isto tako visoko kao i pšenica. Klas mu je prilično dug i zrno dosta krupno kao i pšenično, ali niti (brkovi) su u ječma veoma duge, tvrde i oštre, a zrna su mu i onda, kad ispadnu iz klasa, obavita žutom košuljicom, koja se vrlo teško skida. I od ječma prave neki brašno. Kruh od ječmova brašna je slastan, ali je oštar poradi ljuske, u kojoj je ječmovo zrno. Poradi toga se rijetkokad peče kruh od samoga ječmova brašna, nego se gdješto miješa s drugim brašnom. Najviše se ječam upotrebljava za varenje piva, a prave od njega i kašu tako, da skinu s njega ljusku (košuljicu).

Raž naraste mnogo veća nego pšenica ili ječam. Stabljika je vitka, a i klas joj je tanji i dulji, pa ima odulje, ali meke niti (brkove). I zrno je tanje od pšeničnoga, i nije tako lijepe žućkaste boje nego je sivkasto. Od ražena brašna peče se dobar kruh, a upotrebljava se i tako, da se miješa s drugim brašnom.

Najviše se od svega drugog žita razlikuje zob. Stabljika joj je niska, a lišće sasvim usko. Nema klasa nego metlicu. Zrnje je tanko, duguljasto i obuveno u košuljicu s dugim nitima. Zoblju se hrani stoka, a osobito je vole konji.

Razmotrili smo poslije toga i ono bilje, što smo ga također ponijeli sa sobom, i što ima lijep cvijet, ali ga ne bi trebalo u žitu. U prvom redu valja spomenuti divlji mak. Njegov cvijet vidi se već izdaleka u polju, jer je lijepe žarke crvene boje. I različak se ističe svojom lijepom modrom bojom, a može se lako opaziti u žitu, jer naraste često i preko metra. Kukolj

naraste obično isto tako visoko, a ima bodljikasto lišće i rumen cvijet. Sjeme od kukolja je okruglo; no ako ga je odveć u žitu, pa se samelje u brašno, onda je kruh, koji se speče od takva brašna, vrlo nezdrav.

III. U proljeće su usjevi u polju zeleni, pa to godi oku. Ljeti usjevi dozrijevaju i požute, pa je lijepo vidjeti, kako se na vjetru ljuljaju poput mora. U proljeće tek nikne korov na polju, pa se i ne opaža. Ljeti korov (mak, različak, kukolj itd.) procvjeta i lijepo ga je vidjeti; no premda godi oku, ne godi srcu ratarevu.

IV. Ljeti dozrijeva žito, naime pšenica, ječam, raž i zob. Od pšenice i raži melje se brašno, a od njega se peče kruh, pa i druge vrste peciva. Od ječma se vari pivo. Zoblju se hrane konji. U žitu često raste i korov, naročito mak, različak i kukolj.

V. a) Na što valja paziti, da u žitu ne bude kukolja? (Valja sijati samo čisto sjeme, u kom nema ni kukolja, a ni ljulja, koji je još otrovniji od samoga kukolja). — Kako se čisti žito, u kom ima kukolja ili ljulja?

b) Govori se pjesmica iz početnice: „Tri ptičice“.

c) Crta se: ječmov klas, cijela stabljika pšenice ili raži, metlica od zobi.

d) Modelovanje makova cvijeta i glavice (kokoške), u kojoj je plod.

SADRŽAJ.

Strana.

OPĆI DIO.

Posebni dio.

Prvo godište.

I. Jesen.

Rujan i listopad.

A. U školi.

Strana.

B. Na domu.

C. U voćnjaku, vinogradu i vrtu.

D. U polju.

E. U šumi.

F. U ratarevu dvorištu.

II. Zima.

Studeni, prosinac, siječanj, veljača i prva polovina ožujka.

A. Izvan doma.

Strana.

B. Na domu.

C. Po mjestu (gradiću).

III. Proljeće.

Druga polovina ožujka, travanj i prva polovina svibnja.

IV. Ljeto.

Druga polovina svibnja i lipanj.
